

STUDIA CAROLIENSIA

HITTEL ÍRT TUDOMÁNY, TUDOMÁNNYAL ÍRT HIT

A KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM
2022-ES ÉVKÖNYVE

Szerkesztette
Furkó Péter – Czeglédy Anita – Csőke Zoltán

Felelős kiadó:
Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója és Trócsányi László, a KRE rektora
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060

© Károli Gáspár Református Egyetem, 2023
© L'Harmattan Kiadó, 2023
© Szerzők, szerkesztők, 2023

A szerkesztőbizottság tagjai:
Boros Gábor, Bozsonyi Károly, Csanády Márton,
Fabiny Tibor, Furkó Péter, Homicskó Árpád, Horváth Géza,
Kendeffy Gábor, Literáty Zoltán, Mészáros József,
Pap Ferenc, Sepsi Enikő, Tóth J. Zoltán

A borító Domenico Ghirlandaio *Szent Jeromos tanulmányaiba mélyed*
című festményének felhasználásával készült (forrás: Wikimedia Commons).

ISBN 978-615-6637-09-3
DOI: <https://doi.org/10.56037/978-615-6637-09-3>

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: Rectori előszó	7
CZEGLÉDY ANITA – FURKÓ PÉTER: Előszó	9

Hittel írt tudomány

BIRKÁS ANTAL: Isten uralmának eszközei. A felsőbbség és a törvény fogalma és funkciója Luthernál	17
M. PINTÉR TIBOR: Néhány gondolat a bibliafordítás kétpólusúságáról	25
MAGAY TAMÁS: Isten nyelvésze: Szenci Molnár Albert (1574–1634)	35
KOVÁCS KRISZTINA: Mandorlába zárt kérdés	37
NÉMETH ISTVÁN: Nézőpont kérdése. Néhány megjegyzés idősebb Pieter Bruegel egyes műveinek ikonográfiájához és dramaturgiájához	47
SZUMMER CSABA: A Misztikus és a Pszichonauta	57
FERENCZI ANDREA: A hála összefüggése a megélt és egészséges étellel	65
TÖRÖK EMŐKE: „De hát nő!” – Lelkész nők a protestáns egyházakban	81

Írott és elbeszélt történelem

BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN: „Miksa császár kivégzésnek magyar szemtanúja”: Egy pesti református vendéglős, Tüdős József élettörténete	99
BOGNÁR ZALÁN: Elhallgatott 20. századi történelmünk egy fontos része: A (hadi)fogolykérdés kiemelkedő jelentősége a második világháború utáni Magyarországon dióhéjban	117

Egyén, közösség, társadalom

SZENCZI ÁRPÁD: Pedagógusképzés, neveléstudomány társas-lelkületi alapon. A társas-lelkületi autonómiára, a moralításra nevelés pedagógiájának három évtizede a „károlis” pedagógusképzésben	139
SZTÁRAY KÉZDY ÉVA – DRJENOVSKY ZSÓFIA: „Az én helyzetem magányosabb, mint egy átlagos anyukáé...” Betekintés a Családszociológiai Kutatócsoport otthonlévő apákról szóló kutatási projektjébe	159
TOLNAI ÁGNES: Tehetséggondozás értelmezése ESG környezetben	171

Nyelv a változó világban

CSONTOS NÓRA: Idéző konstrukciók a magyar nyelvben	185
KATALIN P. MÁRKUS: Developing Dictionary Skills – in tertiary-level education	199
A kötet szerzői	209

REKTORI ELŐSZÓ

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

A Károli Gáspár Református Egyetem évkönyvének megjelenése alkalmából elgondolkodtam azon, hogy miket szoktak kérdezni az egyetemünkkel szemben kritikusan gondolkodók. Az egyik kérdés, amit gyakran feltesznek, így hangzik: a természettudományos és a műszaki tudományokat kell elsősorban támogatni, mert ezek hoznak gazdasági hasznot – a többi tudománnyal csak érintőlegesen kell foglalkozni. Mi lehet a szerepe a Károli Gáspár Református Egyetemnek, ahol a jog, a bölcsészet és a teológia áll a középpontban?

Vannak, akik úgy vélik, hogy a humán tudományok művelése luxus, nincs különösebb haszna sem az egyén, sem a közösség számára. Mások szerint a teljes emberi létezés elképzelhetetlen humán tudományok nélkül. Ez a kritika ebben a közvetlen haszonelvűségi formában azonban bármilyen tudományra elmondható. Semmilyen tudás megszerzése nem felesleges. Ha az egyetem kíváncsi, kérdező, elemző, gondolkodó embereket nevel, akkor értéket teremt, legyen szó bármely tudományágról. Hadd hozzak fel egy példát arról, hogy gyakran mennyire nem látható előre, hogy a jövőben milyen ismeretekre, milyen kutatásokra lesz szükség.

John Tasioulas *A művészetek és a humán tudományok szerepéről a mesterséges intelligenciáról való gondolkodásban* című tanulmányában¹ kifejti, hogy „a művészetek és a humán tudományok legalapvetőbb hozzájárulása az, hogy szemléletessé tesz az tény, hogy a mesterséges intelligencia fejlődése nem a végzet dolga, hanem az emberi döntések egymást követő hullámai, amelyek nagy következményekkel járnak. Fontos a döntések azonosítása, megfelelő módon történő megfogalmazása, és a kérdés felvetése: ki és hogyan hozhatja meg őket?” A mesterséges intelligencia fejlődése tehát nemcsak a mérnökök és az informatikusok dolga, hanem a bölcsészek, a teológusok és a jogászok dolga is. A humán tudományok szerepe nemhogy csökken, hanem éppen növekszik.

¹ John Tasioulas: *The role of the arts and humanities in thinking about artificial intelligence (AI)*. <https://www.adalovelaceinstitute.org/blog/role-arts-humanities-thinking-artificial-intelligence-ai/> (Letöltés: 2023. december 21.)

A másik kérdés, amit sokan feltesznek, így szól: van-e értelme keresztyén egyetemnek a huszonegyedik században, amikor a tudomány a valóság megismerését célozza, és nem a hit eszközeivel operál?

Minden magyar szívét öröm tölti el, hogy 2023-ban két magyar tudós is Nobel-díjat kapott. Ez ad aktualitást annak, hogy kézbe vettem Baruch Aba Shalev *A Nobel-díj 100 éve*² című munkáját. Shalev elemzése szerint az 1901 és 2000 közötti Nobel-díjak áttekintése azt mutatja, hogy a 654 díjazott 28 különböző valláshoz tartozik. A legtöbben (65,4%) a kereszténységet, annak különböző formáiban, vallási preferenciaként jelölték meg. Bár a keresztények között a római katolikusok és a protestánsok elkülönítése néhány esetben nehéznek bizonyult, a rendelkezésre álló információk arra utalnak, hogy a tudományos kategóriákban több protestáns, az irodalom és a béke kategóriákban pedig több katolikus volt érintett.

Ami a vallást illeti, a 29 nő között 20 (69%) a kereszténység különböző felekezeteit követi. Nem kívánok semmilyen mélyenszántó következtetést levonni ebből a statisztikából, ám az látszik, hogy a fenti hívő tudósokat hitük nem akadályozta a tudomány művelésében.

A kötet tartalmát Czeglédy Anita és Furkó Péter előszava pontosan és hitelesen ismerteti, illesse őket ezért köszönet. Szeretném azonban kiemelni, hogy ez a 15 tanulmány csupán ízelítő egyetemünk tudományos palettájából. Biztatom és bátorítom e kötet olvasóit, hogy egyetemi honlapunk „kutatás” menüpontjában tájékozódjanak bővebben egyetemünk tudományos projektjeiről.

² Baruch Aba Shalev: *100 Years of Nobel Prizes*, h. n., Americas Group, 2002.

ELŐSZÓ

CZEGLÉDY ANITA – FURKÓ PÉTER

Hittel írt tudomány, tudománnyal írt hit – talán így jellemezhetjük a Károli Gáspár Református Egyetem jelenlétét a hazai felsőoktatás egyre színesedő palettáján. Hiszünk abban, hogy ahogy Luther a kettős kormányzásról szóló tanításában az evangélium erejére és a világi felsőségre bízta a bűnbe esett embert, úgy teremthet a református egyetem a hit és tudomány kettős vezérlete alatt olyan új világokat, amelyekben a 21. század embere megtalálhatja küldetését. A 2022. évi évkönyvet mindazon oktatók, hallgatók, kollégák és olvasók figyelmébe ajánljuk, akik nyitottak az interdiszciplináris megközelítésmódok befogadására, és akik hisznek abban, hogy a hit mellett a kételkedésnek is helye van, mert csak így juthatunk közelebb az új felfedezésekhez.

A kötetet alkotó négy fejezet az intézményben folyó tudományos tevékenységek súlyponti témaköreit foglalja magába. A *Hittel írt tudomány* fejezet a teológiai kontextusba ágyazódó multi- és interdiszciplináris kutatásokat veszi számba, az *Írott és elbeszélt történelem* történettudományi témákat, az *Egyén, közösség, társadalom* című fejezet pedig az oktatás és kutatás társadalmi vonatkozásaira és felelősségére rámutató munkákat mutat be. A kötetet záró, *Nyelv a változó világban* címet viselő fejezet a nyelvtudomány és nyelvpedagógia érdeklődési körébe nyújt bepillantást.

A *Hittel írt tudomány* fejezet a kötet legnagyobb terjedelmű anyaga, melynek szövegei azt mutatják, miként szövídik bele a vallásos hiten és a hitvalláson alapuló látásmód a tudományos munkába és milyen gazdagítóan hat ez a nézőpont annak eredményeire. Az itt megjelent tanulmányok egyben a Károlin folyó főbb kutatási területek keresztmetszetét is adják.

Birkás Antal a protestantizmus szellemi, teológiai és lelki hagyományából merítve ír államról, jogról, politikáról és hatalomról, elsősorban azzal a céllal, hogy a jogászképzésben részt vevő hallgatók számára láthatóvá váljék a „kettős kormányzásról” szóló lutheri gondolat soha el nem évülő aktualitása. A kettős kormányzás vagy kettős birodalom lényege, hogy a világot teremtő Isten a bűnbe esett emberiség számára kétféle módon is a segítségére siet: egyik eszköze az

evangélium, amelyet a Krisztusban hívők belső meggyőződésből, igaz szívvel, önszántukból követnek; a másik eszköz a kard hatalma, a világi felsőbbség és annak törvényei, azok kényszerítő ereje, amellyel a rossz kordában tartható. A tanulmány a kettős kormányzás lényegét, a törvény és az evangélium párhuzamait tekinti át a világi hatalom (állam) szükségessége, a törvények tisztelete, a jogállamiság, a közösségi döntéshozatal, az alkotmányeszme és a hivatásetika vonatkozásában.

M. Pintér Tibor tanulmánya a magyarországi bibliafordítások felekezeti, fordításelméleti és gyakorlati differenciáltsága okán a 20. századi bibliafordítás két meghatározó elméletéről, a dinamikus ekvivalencia modell és a funkcionista megközelítési mód erejéről és hiányosságairól értekezik. Egy-egy fordítástudományi elmélet mindig a formális és funkcionális ekvivalencia (kötött és szabad fordítás) közötti kontinuum egy adott pontján helyezhető el. A modern bibliafordításokban leginkább a célnyelvi közösség nyelvhasználatát és kulturális háttérét figyelembe vevő funkcionista elméletek divatosak. A funkcionista elveket követő fordító munkájában a célnyelvi szöveg a befogadóközönség érdekeit, tudását, kulturális beágyazottságát figyelembe véve eltávolodik a forrásnyelvitől, ezért az így létrehozott szöveg annak inkább egyfajta adaptálása, mintsem valódi ekvivalense. A dinamikus ekvivalenciára épülő fordítások a fordítás szabadságát hirdetik, melynek lényege, hogy a fordító által fontosnak tartott tartalom kerüljön közvetítésre. Ennek hátrányos következménye lehet a biblikus szöveg destabilizálása. A szerző tanulmánya végén rámutat, hogy a párhuzamos bibliaolvasás és a számítógépes szövegelemzés (például a Sketch-Engine használata) módszere nemcsak a hermeneutikai értelmezés, hanem a fordítástudomány szempontjából is új utakat nyithat, így például a KRE fejlesztésében megvalósult Egyesített Bibliaolvasó (EBO) – ebo.kre.hu – felületen.

Magay István egy rövid írás erejéig Isten nyelvészéről, a zsoltárfordító és szótáríró Szenci Molnár Albertről emlékezik meg.

Németh István művészettörténész Pieter Bruegel kiemelt műveinek dramaturgiáját tárja elénk. Meglátása szerint a festő előszeretettel élt a kicsinyítés, a lényeg háttérbe helyezésének módszerével, míg más művek esetében éppen ellenkezőleg, egyes mozzanatok, motívumok kiemelésével, előtérbe helyezésével sikerült szokatlan hatást elérnie. Az 1564-ben festett *Keresztvitel*, az 1567-ben elkészült *Saul megtérése*, az 1566-ban készült *Betlehemi népszámlálás*, valamint az 1567-es *Királyok imádása* című festmények részleteit leírva szemlélteti, hogyan manipulálja, hogyan irányítja a művész a szemlélő tekintetét. Hol az apró-cseprő részletek terelik el a figyelmet a középpontban zajló drámáról, hol pedig éppen a részletek alapos vizsgálata kényszeríti a nézőt a látottak továbbgondolására.

A *Németalföldi közmondások* sorozat képeit Rotterdami Erasmus *A balgaság dicsérete* című munkájához hasonlítja.

Szummer Csaba tanulmányával a kortárs fenomenológia azon irányzatához kapcsolódik, amely a tudat kontribúcióját nem igénylő értelemképződményeket helyezi vizsgálódása középpontjába. Véleménye szerint ezen törekvéseket jól szolgálhatja azon tapasztalati mezők vizsgálata, amelyek már eleve nem állnak a predikatív észlelés, az intencionális értelemkonstitúció hatálya alatt, mint például a misztikus élmény vagy a vizionárius képzelet (pszichedelikus élmény) tapasztalati tartományai. Tanulmányában a filozófiai és pszichológiai fenomenológia módszerét alkalmazva az említett tapasztalati tartományokat írja le és hasonlítja össze egymással. A szerző megállapítja, hogy a misztikus élménytartomány meghatározó mozzanata a szelf és a külvilág közötti határ átrajzolódása, amelyet a Misztikus fúzióként, valamilyen transzcendens természetűnek elképzelt nagyobb egésszel való egyesülésként él meg. A pszichedelikus élmény ugyanakkor csak kvázi-misztikus élményként értelmezhető, elsősorban a hatását tekintve, ugyanis míg a misztikus tapasztalat sorsfordító hatású lehet, addig a kvázi-misztikus élménye „tiszavirág-életű”, nem idéz elő tartós változást az egyén személyiségében és életében.

Kovács Krisztina Paul Celan *Mandorla* című versét elemezve rámutat, hogy a megrendítő költői szöveg nemcsak az ember Istenhez fűződő kapcsolatának sérülését érzékelteti a történelmi viharok következményeként, hanem egyidejűleg rávilágít azokra az ellentmondásokra is, amelyek Celan életét kísérték végig. *A Deus absconditus*, azaz a hiányzó istenség képe Ézsaiás könyvére utal, miszerint Isten nem mutatkozik meg közvetlenül a természetben, emiatt sem a létezése, sem a nem-létezése nem bizonyítható empirikus módszerekkel. Elrejtőzik az ember elől, aki sokkal inkább a szívével, mintsem a szemével láthatja meg őt.

Ferenczi Andrea a hála és az életminőség kapcsolatával foglalkozó kutatása eredményeit az egyházi lelkigondozással foglalkozók és a pszichológusok figyelmébe ajánlja. Kollegáival a hála és a jóllét összefüggéseit vizsgálták különböző életkori és társadalmi csoportokban, így időskorban, a párkapcsolatokban, a várandósok, az egészségügyi dolgozók és a tanárok körében. Minden esetben azt tapasztalták, hogy a hála rendszeres gyakorlása szignifikáns mértékben hozzájárul a jóllét érzéséhez, függetlenül attól, hogy milyen szociális vagy világnézeti környezetben élnek a vizsgálati alanyok. A hála érzése tanulható és fejleszthető, így mindenki számára nyitott az út egy általános, emberi és közösségi vonás megéléséhez, vallásos értelemben pedig az erény gyakorlására.

Török Emőke egy többéves, hiánypótló szociológiai kutatás eredményeiből merít írásában. Annak ellenére, hogy a nők egyenjogú lelkészi szolgálata évtizedek óta elfogadott gyakorlat a protestáns egyházakban, a lelkésznek mégis csak

érintőlegesen jelennek meg a vallásszociológiai vizsgálatokban vagy a nemi alapú egyenlőtlenségekkel foglalkozó kutatásokban. Meglátása szerint egyre növekvő jelenlétük, a lelkészi hivatásgyakorlás női sajátosságai, valamint az egyházak és a lelkésszerep napjainkban tapasztalt átformálódása csak egymással összefüggésben értelmezhető folyamatok. A tanulmány rámutat arra is, hogy a lelkésznők olyan társadalmi mikrokörnyezetben valósítják meg emancipatórikus törekvéseiket, amely a teljes társadalom értékrendjéhez képest erősebben ragaszkodik a hagyományos nemi szerepekhez. Számukra kedvező helyzetet teremt ugyanakkor az a tény, hogy a 21. század kihívásaira az egyházak csak egy nyitottabb, személyközpontú működéssel tudnak megfelelő válaszokat adni. E tekintetben a lelkésznők női nemi szerepeikből adódó vonásai és sajátosságai határozottan előnyösen érvényesülhetnek.

Az *Írott és elbeszélt történelem* című fejezet a történeti kutatások azon aspektusába enged bepillantást, amelyben az akadémiai történetírás és az „oral history” egymást kiegészítve tárják fel a múlt eseményeit. Az írásokban a hétköznapi története karöltve jelenik meg a történelmi sorscsapások, kataklizmák eseményeivel, hogy végül az elhallgatott vagy elfeledett történelem képei is felvillan-hassanak.

Bobay István Tüdös József pesti református vendéglős élettörténetét mutatja be, aki egykor aktív tagja és patrónusa volt a Kálvin téri református közösségnek. Tudományos igénnyel feldolgozott életrajza eddig még nem született, ezt a hiányt kívánja pótolni a tanulmány szerzője, aki Tüdös József huszárszolgálatának mexikói megpróbáltatásairól, Miksa császárhoz fűződő bensőséges kapcsolatáról, valamint a református egyházban kifejtett szervezői tevékenységéről értekezik írásában.

Bognár Zalán tanulmánya olyan témát emel a köztudatba, amelyet annak ellenére, hogy a magyar családok mintegy 40%-ának életében mély nyomokat hagyott hátra, a rendszerváltás előtti történelemoktatás, de sajnálatos módon az ezredforduló történelem tankönyvei is alig-alig említenek. A második világháború alatt (hadi)fogságba került és kényszermunkára elhurcolt katonák és civilek reménytelen sorsát, a szabadon bocsátásukért és hazahozatalukért tett diplomáciai erőfeszítéseket mutatja be, helyenként a kritikai nézőpontnak is teret adva.

Az *Egyén, közösség, társadalom* című fejezet olyan szövegeket tartalmaz, amelyek a jövő generációinak nevelését állítják középpontba, különös tekintettel a társadalmi intézményrendszer egyes kiemelt területeire, úgy mint a családi környezet, az iskolai nevelés, valamint a tehetséggondozás. A szerzők azokat a szociokulturális tényezőket és nevelési módszereket veszik számba, amelyek az egyetem küldetésnyilatkozata értelmében a felnövekvő nemzedékek szellemi kibontakozását szolgálják.

Szenci Árpád értekezésében a múlt és jelen szellemiségének, szakmai tevékenységének szintézisét, a társas-lelkületi autonómiára nevelés antropológiáját, filozófiáját, neveléstanát és metodológiáját kívánja bemutatni a közismert biblikus gondolat jegyében: „Szeresd felebarátodat, mint magadat.” (Mt 22,39) A keresztyén nevelés értékvilágában, pedagógiai rendszerében mindig is központi helyet foglalt el az érzelmi-érzületi-lelkületi, a társas-lelkületi képességek fejlesztése, ugyanis a társas lét keretei között az „én”-nek csak akkor lehet rendezett életérzése, ha biztosítja a „te” autonómiáját, a másik személy jó életérzését. Ezek az alapokon valósulhat meg az egyéni és közösségi identitás formálása, stabilizálása, az egyének és a csoportok közti együttműködés megteremtése. Az egyetemen folyó neveléstudományi kutatások Kálvin nyomdokain haladva a Krisztus által újjászületni képes, magát folyamatosan tökéletesítő, istenképű ember eszményéből kiindulva keresik a válaszokat az emberi szabadság kérdéseire az ezredfordulón. Törekvéseik középpontjában egy olyan szintetizáló, integráló és holisztikus szemlélet kialakítása áll, amely lehetővé teszi a növendékek felemelését az anyagi és testi világból a szellemi életbe.

Sztáray Kézdy Éva és Drjenovszky Zsófia egy több lépcsőben zajló családpszichológiai kutatás eredményeiről számol be. Az otthonlévő apák körében végzett kvalitatív, mélyinterjú módszeren alapuló családpszichológiai kutatások a társadalom aktuális problémáival foglalkoznak. A kutatást elindító „Aktív apák”-projekt keretében először attitűdvizsgálatokat végeztek, majd a szülőséggel kapcsolatos percepciót és tapasztalatokat elemezték. Az ezt követő „Szülőség – apaság”-projekt az aktív, elkötelezett apaság fogalmát és gyakorlatát járta körül. A kutatók megállapították, hogy az apák szerepvállalása a munka-magánélet egyensúlyának kialakításához, a családi jóllét megteremtéséhez, valamint a szülők közötti szövetség erősítéséhez járulhat hozzá. A *Változó apaszerepek a mai Magyarországon* című, jelenleg is folyó kutatás az egalitárius családi szerepfelfogás hatásaira és következményeire, valamint a gyermekükkel otthonmaradó apák környezeti megítélésének feltérképezésére és elemzésére irányul.

Tolnai Ágnes a tehetséggondozás sokrétű kérdéskörét a felsőoktatási minőségbiztosítás kontextusába helyezi. Ezek a tehetséggondozási tevékenységek elsősorban az oktatási és kutatási folyamatokba ágyazódnak, és olyan komplex folyamatot feltételeznek, ahol a pontos tervezés mellett hangsúlyos szerepet kap az eredmények láthatóságát biztosító mérési és ellenőrzési rendszer is. Meglátása szerint ezért a minőségbiztosítási rendszerek fejlesztése során kiemelt figyelmet kell szentelni a tehetséggondozási folyamatoknak is. A szerző munkájában nemcsak a tehetséggondozási munka kihívásait térképezi fel, hanem egyben lehetséges fejlesztési javaslatokat is megfogalmaz, különös tekintettel a fejleszthető képességek középpontba helyezésére, a rugalmas tanulási útvonalak

és a hallgatók előrehaladását biztosító oktatásmódszertan kialakítására, valamint az önálló alkotótevékenységek ösztönzésére. Ezek hatékonyságának és eredményességének nyomon követésére átfogó, többdimenziós, tartalomelemzésekkel is kiegészített mérési rendszerek bevezetését javasolja.

A *nyelv a változó világban* címet viselő zárófejezet két tanulmánya a leíró és az alkalmazott nyelvészet világából villant fel egy-egy területet. Csontos Nóra funkcionális kognitív nyelvészeti keretben vizsgálja az idézés folyamatát. Meglátása szerint az idézés egyfajta újrakonstruálása egy nyelvileg már korábban létrehozott diskurzusnak, amely során láthatóvá válik az is, hogy az adott diskurzus egy része nem az aktuális megnyilatkozókhoz köthető, hanem mástól származik. Munkájának újszerűsége abban rejlik, hogy az idézésvizsgálat kiindulópontjának az idézés megalkotásának *folyamatát* tekinti, és ezzel a diskurzusköziség és intertextualitás jelenségeire, a perspektivizáció és az adaptáció formáira és azok megvalósítási lehetőségeire irányítja a figyelmet.

Márkus P. Katalin angol nyelvű írása a szótárkutatás témakörén belül a szótárhasználat egyetemi szintű oktatása mellett érvel. Gyakorlati példaként egy, a Károli Gáspár Református Egyetemen több mint huszonöt éve útjára indított kurzust említ, amely keretében a hallgatók a szótárírás nyelvészeti alapjait, történeti és modern kori módszereit ismerhetik meg, valamint a szótárhasználat gyakorlati fogásait sajátíthatják el. Áttekintő tanulmánya zárásaként a digitális szótárak jelentőségére hívja fel az olvasók figyelmét.

A kötet borítóján látható képen Szent Jeromos a tanulmányaiba mélyed. Alakja az ihletett, elmélyült gondolkodót sugallja. A filozófia, a grammatika, a latin, a görög és héber nyelvek tudója a klasszikusok, Platón, Cicero és Vergilius műveinek rajongója. Ő a Szentírás könyveinek első fordítója, a Vulgata szerzője. Személye jól példázza, hogy a hitnek és a tudománynak egy irányba kell mutatnia. Pál szavaival: „Ami ugyanis nem látható belőle: az ő örök hatalma és istensége, az a világ teremtésétől fogva alkotásainak értelmes vizsgálata révén meg-látható.” (Róm 1,20)

HITTEL ÍRT TUDOMÁNY

ISTEN URALMÁNAK ESZKÖZEI

A felsőbbség és a törvény fogalma és funkciója Luthernál

BIRKÁS ANTAL

BEVEZETÉS

Luther sokat és sok helyen írt a teremtő Isten uralmának két eszközéről, a törvényről és az evangéliumról. Mindezt teoretikus keretbe is foglalta, amit ma Luther kettős kormányzatról, kétféle kormányzásról szóló tanításaként ismerünk. Jelen tanulmányomban a korábbi években általam vizsgált témák közül a felsőbbbségről és a törvény fogalmáról és funkciójáról írok Luther néhány tanulmánya alapján (azaz, sok más témáról nem, Isten uralmának eszközei közül pedig csak az eszközök „egyik” feléről; az evangéliumról csak a kétféle kormányzáshoz kapcsolódóan írok). Eddigi munkásságomnak nagyon szűk metszete e tanulmány – ráadásul csak Lutherről írok benne, Kálvinról nem –, a benne található összefoglaló táblázat azonban jelzi mindazokat a témákat, melyekkel az elmúlt években foglalkoztam Lutherral és Kálvinnal kapcsolatban – más egyéb (e területen kívül eső) témákon túl.¹

A törvénnyel kapcsolatban alapvetően az *Asztali beszélgetések*ben olvasható körülbelül negyven-hatvan törvénnyel és joggal kapcsolatban elhangzott gondolat, megjegyzés alapján teszem mindezt. Előtte azonban röviden ismertetem az Isten kétféle kormányzásáról szóló lutheri tanítást – a kard hatalma (a törvény és annak kényszerítő ereje) és funkciója is innét közelítve érthető meg.²

ISTEN URALMÁNAK KÉT MÓDJA

Luther valóban a tanácsadás és a nyelv zsenije. Írásai gyakran „megkeresésre” születtek, ő pedig ezekre a megkeresésekre meglepően, virtuózan válaszolt. Így

¹ Lásd például állam és egyház kapcsolata az Európai Unió országaiban, egyház-diplomáciai kérdések, protestáns szociológia stb.

² A törvény fogalma teológiai (itt hitéleti értelemben értve) és világi funkciója szerint is értelmezhető. Mindkettőre hozok példákat.

van ez például a törvény/világi felsőbbtség szempontjából leglényegesebb tanulmányok, írások esetében is. Jelen tanulmányt a régi Masznyik-féle fordítás alapján készítettem: *A világi felsőségről* című tanulmányt Svarzenberg báró, illetve Stein Farkas weimari prédikátor kérésére írta 1523-ban (munkáját fejedelme testvérének, János hercegnek ajánlotta), míg a katonák hivatásáról szóló, *Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása?* címűt Kram Aszkaniusz lovag kérésére, 1526-ban.³

Ezekből a tanulmányokból – és más forrásokból, így például az *Asztali beszélgetések* legutóbbi kiadásából⁴ – az alábbi tételmondatok fogalmazhatók meg a felsőbbtség eredetével és az annak való engedelmisség és ellenállás kérdésével kapcsolatban.

A világi felsőbbtség Isten által rendelt voltát – elsősorban Pál rómabeliekhez írt levelének 13. része alapján – a német reformátor egyértelműen, határozottan vallja. Még akkor is így van ez, ha alapvetően úgy tűnik: a felsőbbtség léte (állam eredete) a bűnbeeséshez köthető, annak valamifajta következménye, illetve az is biztos, hogy Luther esetében a felsőbbtség alapvetően „büntető” jellegű, elsősorban a bűnt üldözni köteles, a rendet fenntartani hivatott hatalom.

Luther felfogását – benne a hatalom eredetét, a világi felsőbbtség feladatát és az evangélium szerepét is megemlítve – teoretikus keretbe ágyazza. Ez az úgynevezett kettős birodalom (kettős kormányzat/kormányzás) elmélete, amelynek lényege, hogy a világot teremtő Isten a bűnbe esett emberiség számára kétféle módon is a segítségére siet.⁵ Az egyik eszköz, amellyel az Úristen a bűnbe esett világot kormányozza, az evangélium (ez Isten „igazi” munkája, „Isten igaz műve” – mondja Luther). Ezt a Krisztusban hívők és őt valóban követők (keresztények, „krisztusiak”) számára adta az Isten, a benső átforgatására és az örök életre. A másik eszköz, amellyel a teremtő Isten a világot kormányozza, a kard hatalma:

³ Bibliográfiai adatokkal: Luther Márton: *A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmisséggel*, in Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton egyházreformáló iratai*, 2. kötet, Pozsony, Wigand F. K., 1906, 363–410; valamint uő: *Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is?*, in Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton egyházszervező iratai*, 5. kötet, Pozsony, Wigand F. K., 1910. Lásd továbbá: Békefy Lajos – Birkás Antal (szerk.): *Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok*, Budapest, BIA–Gondolat, 2015; Birkás Antal: *Luther és Kálvin a világi hatalomról*, *Vigília*, 2017/10, 742–749; uő: *Luther Márton mint politikai tanácsadó*, *Jogtörténeti Szemle*, 2017/4, 1–5; uő: *Reformáció, államhatalom, politika*, Budapest, Luther, 2011.

⁴ Munkám során a Reformációi Emlékbizottság (az evangélikus egyházi, nem az állami) és a Luther Kiadó közös munkáját dicsérendő vaskos kötetet használtam, amely a reformáció 500 éves jubileuma alkalmából jelent meg: *Luther Válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*, sorozatszerkesztő: Csepregi Zoltán – Fabiny Tibor – Ittész Gábor – Reuss András, Budapest, Luther, 2014.

⁵ A megnevezés (fordítás) a magyar nyelvben változó. Az elmúlt évtizedekben inkább a kormányzás/kormányzat fordítás a használatos.

a világi felsőbbtség és annak törvényei, azok kényszerítő ereje, annak érdekében, hogy ez a törékeny világ annyira amennyire, de élhető legyen.⁶

Mindez azonban nem jelenti azt, mondja Luther, hogy a keresztényeknek ne kellene betartaniuk a törvényeket – miként azt némelyek Luther korában gondolták, és akik mindenféle „világi” törvény nélkül akartak élni. A Krisztust követők engedelmisséggel tartoznak a hatalomnak és a törvényeknek, bár, mondja Luther, ők a törvéynél is többet tesznek, még hozzá önszántukból, hiszen „a gyümölcsfának nincs szüksége jogkönyvekre, ő anélkül is gyümölcsöt terem, hisz ez a természete”.⁷

A felsőbbtség – a törvény és azok kényszerítő ereje – szükséges, különösen a bűneset miatt. Az emberi természet az, ami a „kard hatalmát” valóban szükségessé teszi annak érdekében, hogy ez a világ annyira amennyire, de élhető legyen. A rossz féken tartassék – elsőrendűen ez a világi felsőbbtség feladata. Mindez Luther számára egyértelmű, erről tisztán vall – nem egy esetben azokkal szemben, akik a világi felsőbbtség létét nem tartják szükségesnek. Saját szavaival a fentiekben írtak:

Mert kétféle felsőbbtséget rendelt az Isten az emberek között. Az egyiket lelkinak rendelte igéjével és kard nélkül, hogy ez által az emberek jámborakká és igazakká legyenek, és ezzel az igazsággal elnyerjék az örök életet. Ezt az igazságot az Isten az ő igéjével szolgáltatja, melynek hirdetését a prédikátorokra bízta. A másik felsőbbtség világi, eszköze a kard, hogy azok, akik igéje által nem akarnak jámborakká és igazakká lenni az örök életre, azok ily világi hatalom által kényszeríttessenek arra, hogy a világ előtt jámborakká és igazakká legyenek. Ezt az igazságot ő a karddal szolgáltatja.⁸

A hatalom (felsőbbtség) eredetével kapcsolatban – és annak keretbe ágyazottságával összefüggésben, az evangélium szerepét is felvillantva – a fentiek a

⁶ Mindehhez lásd az általam írt szócikket (Luther Márton, benne a kétféle kormányzás) a Magyar Politikai Enciklopédiában. Pásztor Péter (szerk.): *Magyar Politikai Enciklopédia*, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, 2019, 341–342.

⁷ Luther Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmisséggel, in Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton egyházreformáló iratai*, 2. kötet, Pozsony, Wigand F. K., 1906, 370.

⁸ Azaz Isten jobb kezével a benne hívőket kormányozza (az evangélium által), míg bal kezével a benne nem hívőket: „a jog által, s ha kell, annak kényszerítő ereje által” – miként azt C. G. Schweitzer írja. („The left hand is the Law with its discipline and if need be its coercion.”) Azonban – és ez talán a leglényegesebb – Isten az ura mindkét „dimenzió”-nak, a „lelki birodalomnak” és a „világinak” egyaránt. A két út gyakorlatilag Isten uralmának kétfajta dimenzióját jelöli, két dimenziót, amelyek felett Isten az úr. Az idézett mondatot lásd: Julius Bodensieck: *The Encyclopedia of the Lutheran Church*, Minnesota, Augsburg Publishing House, 1965, 2422.

legfontosabbak.⁹ Törvény és evangélium, ezzel összefüggésben állam (felsőbbtség) és egyház így válnak egy keretben megragadhatóvá, értelmezhetővé. Ennek a tanításnak ma is vannak továbbvihető, megfontolásra érdemes elemei.

Isten uralmának egyik eszköze: a törvény – annak eredete és funkciója

Jelen tanulmány megírásakor – néhány alapvető reformátori irat mellett – az *Asztali beszélgetések* legújabb kiadására támaszkodtam; a törvény természetéről és főként funkciójáról írottak is az ott olvasottakat tükrözik. A kötet törvénnyel kapcsolatos gondolatai közül – terjedelmi okok miatt – itt és most csak két-három idézetet emelek ki.¹⁰ Ezek nagyon jól összegezik Luther vonatkozó tanítását törvényről és annak funkciójáról. Természetesen mindvégig szem előtt kell tartanunk itt is azt a teoretikus keretet (kétféle kormányzás), amibe Luther gondolatai ágyazódnak.

A törvény eredete, szükségyszerűsége, természete

A törvény – akárcsak a világi felsőbbtség – szükségszerű, méghozzá alapvetően a bűn miatt nélkülözhetetlen. Nélkülözhetetlen annak érdekében, hogy – miként azt fentebb már említettük – a rossz féken tartassék; elsőrendűen is ez a világi felsőbbtség feladata.

A törvény funkciója

A törvény/jog szerepével kapcsolatban az alábbi két funkció rajzolódik ki előttünk: a törvényeknek alapvetően kettős haszna van. Az első a törvény „tükör volta”,

⁹ Rendkívül fontos, hogy a kettő ne keveredjen össze egymással! A kettő együttműködésére van szükség, de nem a kettő – állam és egyház(ak) – céljainak és az általuk használt eszközöknek az összekeveredésére. Ez utóbbit Luther kimondottan az ördög munkájának tekintette. (Luther figyelmeztetései ma is helytállóak – gondoljunk csak a sokszor hangoztatott „politikai kereszténység” és a „közéleti kereszténység” jogos megkülönböztetésére, vagy éppen az egyházak és az állam nemegyszer a „kényelmetlen szomszédság” szavaival leírható kapcsolatára.)

¹⁰ Fontos azonban megjegyezni, hogy Luther törvénnyel kapcsolatos tanítása nem annyira állandó, mint az evangéliummal kapcsolatos felfogása. Ez utóbbival kapcsolatban más munkáiban is hasonlókat tanít, míg a törvény esetében (lásd például a bibliamagyarázatokat és más reformátori iratokat) vannak eltérések. Itt és most – elsősorban terjedelmi okok miatt – csak a „beszélgetésekre” építék. Ebből – a „beszélgetésekben” található törvénnyel és/vagy joggal kapcsolatos megjegyzésekből – a fentiek rajzolódnak ki.

funkciója: a törvénybe tekintve megláthatjuk gyengeségünket, bűnös voltunkat (Gerhard Ebeling), míg a lutheri tanítás szerint a törvény második haszna, hogy „a bűn felismertetésével Krisztushoz hajt”. (Reuss András) Lássunk néhány idézetet – a legjellemzőbbeket – Luthertől, melyek jól illusztrálják a törvénynek ezt a két hasznát!

Az alábbiakban – az írás címe *A törvény hatása* – a kettő tulajdonképpen egyszerre jelenik meg, felmutatva a törvény korlátait is:¹¹

A törvénynek egyetlen részecskéje sem vezet megigazulásra. Aki a törvényt helyesen megérti, azt kétségbeesésbe viszi, aki helytelenül értelmezi, azt képmutatóvá teszi. A helytelenül értelmezett evangélium elbizakodottá, helyesen értelmezve viszont istenfélővé és boldoggá teszi az embert. Tehát a törvény a parancsolatok áthágása miatt adatott (Gal 3,19), hogy az emberek vágyakozzanak Krisztus után. Csak külsőleg van hatása, mint más polgári törvénynek.¹²

Egy másik helyen a következőket olvashatjuk: „Isten úgy akarja, hogy az istenteleneket és a képmutatókat a törvény tikkassza, görnyessze, terhelje, hogy megálázva fölismerjék és belássák: van elég tennivalójuk.”¹³

Valóban van elég tennivalónk. A törvénybe tekintve csak elveszettségünkre döbbenhetünk rá – a féken tartás mellett épp ez talán a legfontosabb célja és feladata a törvénynek. Ezeket olvasva döbbenünk rá elveszettségünkre – és ekkor jön az evangélium.¹⁴

Rövid tanulmányom zárásaként egy összefoglaló táblázat – a fentieknél jóval több dimenziót érintve – Luther tanításáról:

¹¹ Maga Luther elsősorban a tízparancsolatra utal, de gondolatai sok esetben a világi törvényekre is vonatkoznak.

¹² *Luther Válogatott művei* 8., 192 (1167. számú idézet).

¹³ Uo., 70 (54. számú idézet).

¹⁴ Isten uralmának másik eszköze az evangélium. „Az evangélium olyan tanítás, amely csak a szegényeknek, megszomorodottaknak és megfélemedett lelkeknek szól” – azoknak, akik belátják, hogy a törvény parancsainak sosem felelhet meg az ember maradéktalanul. Az evangélium, azaz a jó hír tulajdonképpen örömet jelent: Krisztus életét és halálát, feltámadását jelenti – úgy és abban a formában, ahogyan arról a Szentírásban, a Máté szerinti evangéliumban („Euangelion kata Mation”) és a többi evangéliumban, illetve levélben olvashatunk. És aminek a hirdetésére maga az Újszövetség ad parancsot – apostollá, küldötté téve mindannyiunkat. „Menjetek e széles világra, hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!” – olvashatjuk a Szentírásban (Mk 16, 15). Az evangélium felemel, reményt és hitet ad. Ezt láthatjuk a Szentírásban, és ezt olvashatjuk Luthernál is az *Asztali beszélgetésekben*.

1. táblázat. Luther tanítása államról (világi felsőbbbségről),
jogról (törvényekről), hatalomról és politikáról – összefoglaló táblázat

	Luther
A világi felsőbbbség szükségessége	Szükséges; alapvetően a bűn miatt.
A törvények „haszna” – teológiai megközelítésben	A törvények kettős haszna. Az első a törvény „tükör volta”, funkciója: a törvénybe tekintve megláthatjuk gyengeségünket, bűnös voltunkat (Gerhard Ebeling). A lutheri tanítás szerint a törvény második haszna, hogy „a bűn felismertetésével Krisztushoz hajt”. (Reuss András) „A törvény második használata vagy feladata az első használattól eltérően nem az, hogy megtanítson, milyen jótetteket kell elvégezni, hanem hogy mit kellett volna” (usus elenchiticus = napvilágra hozni, meggyőzni, vádolni). Ez történik, „amikor az egyház feltárja és megnevezi a nyilvánvaló igazságtalanságot és bűnt, amely ezáltal tudatosodik és bűnbánatra indít”.
A törvények szerepe és fajtái	Egyházjog elvetése; világi jogról – és jogászokról – valamivel pozitívabb vélemény – de az is lesújtó. „Törvénykönyvek helyett” a józan ész hangsúlyozása.
Természetjogi, „jogelméleti tételek” a reformátor gondolkodásában	Korrupst természet doktrínája – természeti törvény „értelmezhetetlensége” (nem integrálódik szervesen az „örök” törvénybe); helyette törvények erőteljes morális hangszlyokkal. A jognak tartalmát nem a természetes erkölcsi törvény(ek), hanem magának Istennek a parancsolatai adják. A földi jog majdhogynem a büntetéssel, Isten haragjának képével azonos.
A jó kormányzás kérdése. Államforma/ kormányforma	Királytükör pontjai, ott megfogalmazott konkrét elvárások; a józan ész szerepe és fontossága a kormányzásban.
Alkotmányeszme csírája	A királytükör hatalmat korlátozó volta; Luther kettős birodalomról szóló elmélete („két eszköz nem keveredhet”). A nép korlátozó szerepe! (Szabó Zsolt) ¹⁵

¹⁵ A jogi vonatkozásokat lásd: Szabó Zsolt: A kormányzás és a hatalommegosztás kérdései Kálvin *Institutio*ájában, in Boóc Ádám – Pókecz Kovács Attila (szerk.): *Studia in honorem 65 Éva Jakab*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Patrocinium, 2023, 279–284.

Közösségi döntéshozatal	Kölcsönös kiigazítás, figyelmeztetés. (Tanácsosok szerepe – Luther levelei!)
Ellenállás lehetősége	Egyén számára nem. Szenvedés, passzív ellenállás, illetve menekülés. Rangban egyenlők között igen (védekező háború). Felsőbbséggel (császárral) szemben eleinte nem. Később igen. Ellenállás egyéb formái: Isten által küldött „szabadító”, illetve Isten mint bosszúálló („ő támaszt nagyobb és erősebb hatalmat”, az uralkodó betegsége stb.)

Készítette: Dr. habil. Birkás Antal, PhD

A fentebb bemutatott két szempont (a hatalom eredete és annak szükségszerűsége, valamint a törvények szerepe) mellett a táblázatból – zárásként – egy „kisebbet” emelek ki, elsősorban a jogi, jogászai képzésben részt vevő hallgatók miatt. Fontosnak tartom, hogy lássák: a reformáció nagyjainak – köztük Luthernek is – van mondanivalója a lentebb vizsgált témákról. E gondolatok egy része ma is továbbvihető, meggondolandó, „megtartásra” érdemes tanítás.

A „kisebb” szempont a közösségi döntéshozatal – a kölcsönös kiigazítással. Ez utóbbi mélyen összefügg Luther antropológiájával, azzal, ahogy Luther a bűneset utáni embert és annak természetét látja. Luther felfogását pesszimistának mondják – bár magam azt nagyon is reálisnak gondolom, a „keresztény realizmus” egyik alappillérenek tartom –, az evangélium felszabadító ereje mellett. A bűneset után az ember erőteljesen tökéletlen, esendő, bűnre hajlamos. Azt hiszem, ehhez elég szétnéznünk a világban – és ez természetesen Luther korában sem volt másként. Az ember olyan, amilyen – mondhatnánk. Ehhez kapcsolódik tulajdonképpen Luthernak az a meggyőződése, hogy a döntéseket közösen kell meghozni, hiszen jobb az, ha a döntéseket többen hozzák meg. Politikai szempontból: ha közösen kormányoznak. „Together each achieves more” – ahogy az angol feloldja a TEAM szót, és való igaz: együtt messzebbre jutunk, de a „több szem többet lát” alapon talán bölcsőbbek is vagyunk, és döntéseink is megalapozottabbak. Senkinek sincs a bölcsék köve a zsebében. Tökéletlenségünk, bűnös voltunk miatt egymásra vagyunk utalva – a kölcsönös kiigazításnak és a „megfeddésnek” fontos szerepe van, illetve lehet.

Ebből következik Luthernál az is, hogy a tanács – mint műfaj és mint szervezet is – fontos, különösen a politika világában. Erről – a tanács fontosságáról – Luther számtalan helyen ír. Lásd ezzel kapcsolatban az online is elérhető – korábban már hivatkozott – *Luther mint politikai tanácsadó* című írásomat, amely azt mutatja be, hogy Luther milyen esetekben és kikkel összefüggésben beszél a tanács, illetve a tanácsadás fontosságáról.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Fontos, hogy lássuk: a protestantizmusnak van mondanivalója államról, jogról, politikáról és hatalomról. Gazdag hagyomány, amiből érdemes meríteni. Számos olyan elem van benne, ami ma is megfontolandó, továbbvihető. Ezek közül a legfontosabbak – melyek hívő és nem hívő jogászok, politikusok számára egyaránt megfontolandóak – a következők: a világi hatalom (állam) szükségessége, a törvények tisztelete (jogállamiság!), a közösségi döntéshozatal fontossága, az alkotmányeszmé gondolata (különösen Kálvinnál) és a józan ész szerepe a kormányzásban. És talán a legfontosabb a hivatásetika – úgy, ahogyan arról Luther és Kálvin gondolkodtak. Ez utóbbi egyfajta magyarázat is a protestánsok közéletben való „felülreprezentáltságára”, hiszen a protestantizmusban különös nyitottság van a közélet, a politika iránt. Ez pedig – többek között – teológiai okokkal is magyarázható.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÉKEFY Lajos – BIRKÁS Antal (szerk.): *Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok*, Budapest, BIA–Gondolat, 2015.
- BIRKÁS Antal: *Reformáció, államhatalom, politika*, Budapest, Luther, 2011.
- BIRKÁS Antal: Luther és Kálvin a világi hatalomról, *Vigília*, 2017/10, 742–749.
- BIRKÁS Antal: Luther Márton mint politikai tanácsadó, *Jogtörténeti Szemle*, 2017/4, 1–5.
- BODENSIECK, Julius: *The Encyclopedia of the Lutheran Church*, Minnesota, Augsburg Publishing House, 1965.
- LUTHER Márton: A világi felsőségről, hogy meddig tartozik neki az ember engedelmességgel, in Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton egyházreformáló iratai*, 2. kötet, Pozsony, Wigand F. K., 1906, 363–410.
- LUTHER Márton: Lehet-e üdvösséges a katonák hivatása is?, in Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton egyházszervező iratai*, 5. kötet, Pozsony, Wigand F. K., 1910.
- Luther Válogatott művei 8. Asztali beszélgetések*, sorozatszerkesztő: Csepregi Zoltán – Fabiny Tibor – Ittész Gábor – Reuss András, Budapest, Luther, 2014.
- PÁSZTOR Péter (szerk.): *Magyar Politikai Enciklopédia*, Mathias Corvinus Collegium – Tiha-nyai Alapítvány, 2019.
- SZABÓ Zsolt: A kormányzás és a hatalommegosztás kérdései Kálvin *Institutio*jában, in Boóc Ádám – Pókecz Kovács Attila (szerk.): *Studia in honorem 65 Éva Jakab*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Patrocinium, 2023, 279–284.

NÉHÁNY GONDOLAT A BIBLIAFORDÍTÁS KÉTPÓLUSÚSÁGÁRÓL

—❧—
M. PINTÉR TIBOR

A magyar nyelvű bibliafordítások gazdagsága, az egyes fordítások felekezeti vagy éppen fordításelméleti, gyakorlati megvalósításokat tartalmazó differenciáltsága erény – erény az olvasók és erény a magyar nyelv és kultúra számára. Ugyanakkor éppen e differenciáltság okán érdemes az egyes fordítások között különbséget tenni, ugyanis az olvasás mélységét, tartalmasságát, de könnyedségét is befolyásolhatja a bibliafordítás, illetve a fordítás folyamán követendő fordítói megoldások. A nemzetközi bibliafordítási hagyomány alapján a magyarországi történelmi (katolikus és protestáns), valamint a neoprotestáns egyházak központi bibliafordításait elsősorban a formális–dinamikus vagy formahű–értelmező fordítások mentén szokták csoportosítani. Nemzetközi viszonylatban a fordítások árnyaltabb elemzésére is akad példa.¹

A használatban lévő magyar nyelvű fordítások viszonylag magas számban, többféle felekezet számára készült, más és más fordítási megoldásokat alkalmazó változatban érhetők el, online változatban például az Egyesített Bibliaolvasó (<https://ebo.kre.hu>) vagy a Szentírás.hu (<https://szentiras.hu>) oldalakon.

Írásomban a nidai kétpólusúság (formális–dinamikus ekvivalencia) és a floori elemzési keret kapcsán közlök néhány gondolatot a bibliafordítás széles spektrumú elméletéből.

A PÓLUSOK

A fordítástudomány 20. századi elméleteinek változatossága a bibliafordítás elméleti és gyakorlati vonatkozásaira is hatással volt. Ugyan a bibliafordítás szigorúbban vett nyelvtudományi megközelítése csupán a 20. század második felétől vált jellemző szellemi áramlattá, a viszonylag rövid idő alatt számos fordítási elmélet és stratégia is kapcsolódott a bibliafordításokhoz. A modern bibliafordításban ma leginkább a célnyelvi közösség nyelvhasználatát és kulturális hátterét figyelembe vevő,

¹ Lásd például Sebastian J. Floor: Four Bible Translation Types and Some Criteria to Distinguish Them, *Journal of Translation*, vol. 3, 2007/2, 1–22. <https://doi.org/10.54395/jot-pfw5h>

funkcionalista elméletek divatosak, így például a funkcionalista megközelítés vagy a szkoposzelmélet (fordításelméletnek nevezzük a fordításhoz szükséges tágabb fogalmi, értelmezési keretet, így például a korai Eugene Nida generatív nyelvészeti alapokra vagy a kései Nida szociolingvisztikai alapokra helyezett fordítási elméletét, Jean-Paul Vinay és Jean Darbelnet különféle nyelvi és nyelven kívüli normákra helyezett elméletét, az Ernst-August Gutt által alkalmazott és fordításra értelmezett relevanciaelméletet vagy a Katharina Reiß and Hans Vermeer által kidolgozott szkoposzelméletet). Egy-egy elmélet által megfogalmazott fordítói követelményrendszerhez alkalmazkodó fordítói döntés az általános fordításelméleti kategóriák sorában valahol a formális és funkcionális ekvivalencia (kötött és szabad fordítás) közötti kontinuumon helyezhető el, ugyanakkor a fordítói stratégiák meghatározására összetettebb keretrendszerek is léteznek.

A fordítási elméletek és stratégiák működésének sikere nemcsak az azokat alakító nyelvészek és fordítók munkáján, hanem egy-egy fordítás elfogadásán is lemérhető. Mindig érdekes kérdés például egy-egy új bibliafordítás létjogosultsága, legyen az akár egy formálódó felekezet új fordításának, akár egy már létező fordítás revíziójának vagy valamely felekezet új fordítású bibliájának fogadtatása.

Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy a szinkroniában létező nyelvi, fordítási változatosság általában erény, így van ez a magyar bibliafordítások esetében is, hiszen azok (felekezeti hovatartozástól függetlenül) többféle fordítási stratégiát tükröznek.

KRITIKAI KITEKINTÉS

A bibliafordítás rendkívül hosszú múltra tekinthet vissza, hiszen az első ismert fordítások már Szent Jeromos előttről datálódnak, komolyabb nyelvészeti tudománnyá azonban csupán a 20. század hatvanas–hetvenes éveiben formálódott. E formálódás elsősorban Eugene A. Nida munkásságának köszönhető, aki korának megfelelő szemléletében először a generatív nyelvészet felől indulva, szociolingvisztikai szempontokat figyelembe véve kidolgozta a bibliafordítás formális–dinamikus ekvivalencia közti különbségekre épülő fordítástudományi elvét. A Nida által kidolgozott dinamikus ekvivalencia dominanciája azonban mára megkopott, a nyelvészet és a fordítástudomány sorozatos önreflexiója folyamán a nidai elmélet mellett több más, a bibliafordítást meghatározó fordításelmélet is napvilágot látott. A következőkben két elmélet, a dinamikus ekvivalencia és a funkcionalista fordításelmélet kapcsán fogalmazom meg gondolataimat, észrevételeimet.

A funkcionista nyelvészeti irányzatok 1980-as évekbeli fellendülése Nidára is hatással volt, aki a jakobsoni nyelvi funkciók hatásának hangsúlyozásával ekvivalenciaelméletét *funkcionális ekvivalenciának* nevezi, amellyel a fordítás kommunikatív funkcióit szerették volna kihangsúlyozni – ellenben a fordítás szabadságát hirdető *dinamikus ekvivalenciával*.

A dinamikus ekvivalenciát előnyben részesítő fordítások a fordító által pontosnak ítélt jelentést fordítják: többek között azért, hogy az olvasó számára minden fontosnak tartott jelentés egyértelmű legyen. Az olvasó kerül a közép-pontba, a fordító pedig saját értelmezésén keresztül közvetíti a tartalmat – így viszont az eredeti szöveg fordítása akár módosulhat is (fontos, hogy az egyes szinonimapárok, -sorok egyes elemei nem jelentik ugyanazt, még az elsődleges, denotatív jelentésüket tekintve sem).

A fordítástudományban nincsen királyi út. A nidai dinamikus/funkcionális ekvivalenciával és a reissi funkcionista megközelítéssel szemben is fogalmaztak meg kételyeket.² Nida elméletével, azaz a célnyelvi szöveg jelentésének egyértelművé tételével nem minden fordító, fordításkutató ért egyet (még akkor sem, ha Nida elsősorban a misszionárius bibliák kapcsán tartotta fontosnak az Ige minél szélesebb körben történő terjesztését, ezért is tartva fontosnak a szöveg könnyű értelmezhetőségét). A leginkább vitatott pont az volt, hogy a fordító a Biblia szavai, mondatai helyett annak értelmét próbálja lefordítani, aminek következtében az értelemtükrözőtető fordítás során elvesz vagy hozzáad a forrásnyelvi szöveghez (az eredetihez), ami végső soron tekinthető akár az ige módosításának is.

A dinamikus ekvivalenciával szemben felmerülő problémákat többen, többféleképpen fogalmazták meg, én most Leland Rykenre támaszkodva foglalom össze – Ryken gondolatai mára széles körben ismertek, azokra külön-külön reflektált már a fordítástudomány és a bibliafordítás is. Az alábbi összegzés célja, hogy nyilvánvalóvá tegye az ismertet: a funkcionális fordítás céljai tudatosan vagy kevésbé tudatosan befolyásolják az eredeti szöveg értelmezését. Ugyanakkor a Ryken által jelzettek együttesen világítanak rá egy nagyon fontos, tudománytörténeti tényre: a bibliafordítás érzelmi kategória, amelyhez a gyakorlati és elméleti tudósok máshonnan közelítenek ugyanazon szöveg különféle aspektusaihoz, a fordítások után kialakult diskurzusban pedig ki-ki saját vérmérséklete szerint vett részt (Leland Ryken nem éppen a csendesebbek oldalán). Az alább ismertetett rykeni kategóriák felhívják a figyelmet arra is, hogy a más

² Például Leland Ryken: *Bible Translation Differences*, Wheaton, IL, Crossway Books, 2004, 11–22; Christiane Nord: *Translating as a Purposeful Activity Functionalist Approaches Explained*, New York, Routledge, 2018, 110–112.

elméleti keretben normálisnak tűnő fordítói eljárások a formális ekvivalencia oldaláról nézve „szentségtörésnek” számítanak.

A fentieknek megfelelően Ryken szerint a dinamikus ekvivalencia égisze alatt fordítók túlzott mértékben adnak maguknak szabad kezet a forrásnyelvi szöveg ekvivalenssé alakításakor (*taking liberties in translation*). Olyan eseteket sorol fel, amikor a fordító a stilisztikailag fontos archaikus elemeket informális vagy akár köznyelvi elemekkel helyettesíti, fontos metaforákat feloldva azok értelmezését adja, a nehezebben értelmezhető részek fordításakor a könnyebb érthetőség kedvéért magyarázatot tartalmazó fordítást ad, a szakszónak tűnő vagy ritka szavakat egy elterjedt, közérthető szóra cseréli, a szándékosan hosszú mondatokat rövidebb egységekre töri, vagy a nemekre vonatkozó (például nyelvi) utalásokat nem-semlegessé teszi (lásd az inkluzív bibliafordítások okait). Mindeme tevékenység mögött feltehetően az a feltevés áll, hogy a modern olvasó nem értheti az eredeti szöveget, ezért azt közérthetően, magyarázva kell neki közvetíteni. A felsoroltakkal kapcsolatos következmény a biblikus szöveg destabilizálása (*destabilization of the text*). A destabilizálás rykeni értelme sokkal inkább általános, a mai fordításokra általánosan jellemző (explicációs) tulajdonság, amelynek kisebb vagy nagyobb mértéke dönti el, hogy „destabilizál-e” a fordítás. Ha a gondolatmenetet továbbvisszük, akkor feltűnik, hogy a nem funkcionális egyenértékűségen alapuló értelmező fordítások a rykeni felfogásban mindenképpen „destabilizálják” az eredeti szöveget.

Mivel az értelemtükröző fordítás során a mondat- és szóhasználat a könnyen értelmezhetőséget szolgálja, a fordítások sokszor lexikailag és grammatikailag is eltávolodnak az eredetitől (az eltávolodás pedig a fordítások fordításai esetében, azaz a revideált fordítások révén továbbnőhet). Emellett az is problematikus, hogy a fordítók nem mindig veszik figyelembe az egyes szavak ihletett vagy a kontextustól függő sajátos, biblikus jelentését – csupán a nagyobb részeknek vagy csupán a Biblia egészének tulajdonítanak ihletettséget. Mivel a dinamikus ekvivalenciát alkalmazó fordítók eltérnek az eredeti szövegtől, előnyben részesítve a jelentést, könnyen előfordulhat, hogy a fordítás sokkal inkább jelentések magyarázása vagy visszaadása lesz, mintsem az eredeti szöveg elemeinek visszaadása (*what the Bible 'means' vs. what the Bible says*).

Ryken szerint a dinamikus fordítások ilyen mértékű szövegmódosítása meggátolja az olvasót a biblikus szóhasználat, valamint az eredeti jelentésmezők megismerésében, mivel az eredeti lexémák használata helyetti szóhasználatral módosítja a Biblia szavát. A dinamikus bibliafordítások akár magyarázatokat is tartalmazhatnak, amelyek Ryken szerint sok esetben a fordítók vagy a fordítást ellenőrzők véleményét tükrözik, ezzel akár változtatásokat is létrehozva az eredeti szöveg fordításában. Az ilyen fordítás egy további problémája az átfogalmazás,

melynek során a fordító a nyelvhasználat előbbé tételével, grammatikai és lexikai változtatások sorával más, a forrásnyelvi szövegtől eltérő változatot hoz létre, mintegy átfogalmazva, magyarázva az eredetit. Az így létrejött szöveg pedig eltér az eredetitől, akár az eredeti jelentéstől is (*falling short of what we should expect*).

Ryken szerint a dinamikus ekvivalenciát alkalmazó fordító nem a szavakat, hanem a jelentést fordítja (tulajdonképpen kommunikációs ekvivalenciát elérve), ezáltal logikai és nyelvtani lehetetlenségeket létrehozva és eltávolodva az eredeti szöveg céljától, szándékától (*a logical and linguistic impossibility*).

A Nida által bevezetett új ekvivalenciamodell nem szolgáltatott minden tekintetben kielégítő megoldást. A vele szemben megfogalmazott érvek főként azt érintik, hogy az azt alkalmazó fordítók a biblikus szövegek értelmét, értelmezését és nem az eredeti szövegek szavait, formális megoldásait fordítják – márpedig a Biblia esetében fontos a primér szövegek használata. Hogy mennyit használt vagy ártott a fordítástudománynak, nem tudhatjuk, viszont használata több más elmélet létrejöttét is befolyásolta.

A funkcionista megközelítés alapelve a forrásnyelvi szövegben fel- és megismerhető pragmatikai célok célnyelvi szövegben történő érvényesítése (ahogy Nord írja, maga a fordítás is célorientált folyamat³) – ha ismert a célcsoport, meg lehet állapítani, milyen fordítói eljárások mentén lehet fordítani, milyen regisztert lehet használni. Ugyanakkor a funkcionista megközelítés nem csupán deskriptív elemzés, mivel a fordítási folyamat körülményeinek megállapításakor a különféle kommunikációs helyzetek normáinak meghatározása, alkalmazása ellenőrizhető, mérhető a fordítási folyamat végén (azaz, hogy mi, milyen mértékben teljesült). A szkoposzelmélet alapvetően a forrásnyelvi szöveg céljaira fókuszál, annak alárendelve választja meg a fordítási stratégiá(ka)t, annak alárendelve alakítja a célnyelvi szöveget. Egy-egy forrásnyelvi szöveg fordítása többféle célt is követhet, mivel célként szolgálhat a pragmatikai-kommunikatív körülmény (szituáció), a funkció (esztétikai vagy éppen felhívó) vagy akár a címzett (például az olvasóközönség). Ezen célok, folyamatok egyike lehet a forrásnyelv–cél nyelv közötti viszony vagy éppen a célközönség szociális, kulturális vagy nyelvi tényezői. A dinamikus ekvivalenciamodellhez hasonló tendencia, hogy a fordító a célnyelvi szöveget a célnyelvi befogadóközösség általa feltételezhető értelmezéséhez alakítja, valamint a célnyelvi szöveg produkálásakor figyelembe veszi a forrásnyelvi szöveg különféle (jakobsoni értelemben vett) funkcióit.

A funkcionális szemlélet, illetve azon belül a szkoposzelmélet sem kerülte el a kritikát. Nord 2018-as könyvében a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva tíz olyan kritikát fogalmaz meg, amelyek általánosságban érintik a funkciona-

³ Nord: *Translating*, 1.

lista fordításelméletet.⁴ Az egyik legáltalánosabb kritika, hogy minden forrásnyelvi szövegben célt keres, amelyet a célnyelvi olvasó felé szeretne közvetíteni, holott minden szöveg mögött van mélyebb célirányosság, cél; elképzelhető, hogy a fordító döntései mögött nem mindig az olvasó tájékoztatását elősegítő funkcionális, hanem – főként irodalmi szövegek fordításakor – a kanti értelemben vett esztétika dominál (*not all actions have an intention*). Ez a kijelentés azonban többféleképpen is értelmezhető, hiszen a fordítás folyamata (*translation action*) mindenkor figyelembe veszi az olvasót, mivel meg akarja őt szólítani – akár az esztétikumon keresztül is. Hasonlóan fogalmazódnak meg azok a vádak, melyek szerint nem minden fordítási döntés mögött áll cél és a mindenkor olvasó megszólítása (*not all translations have a purpose*). A kételyek mögött olyan állítások állnak, melyek szerint a fordító a forrásnyelvi szöveg fordításakor nem ismerheti a készülő fordítás célközönségének minden aspektusát, így nem ismerheti az olvasók sajátos elvárásait sem. A fordító honosító eljárások sorával sok esetben a szöveget kifejezetten valamely célközönség számára teszi elérhetővé, érthetővé, egyfajta kulturális relativizmust kialakítva (*functionalism is marked by cultural relativism*), amellyel azonban a célnyelvi szöveg elmozdul a forrásnyelvitől (ez a folyamat dominál a nidi dinamikusan ekvivalenciamodellemben is). A szkoposzelmélet alapja az ún. *translation brief*, amely a fordítási célok és elvek deskriptív leírása, amelyhez a fordító(k) a fordítás folyamán igazodik (igazodnak). Ez a dokumentum változhat is, a benne foglaltakat pedig akár a fordítás megrendelői is meghatározhatják. A fordítók e szerint nem saját döntéseik szerint fordítanak, hanem a fizetség érdekében eleget tesznek a briefben előírt funkcióknak (*functionalism produces mercenary experts*) – ez kicsit sarkos gondolat, mivel ellentmond a projektfordítás alapkövetelményeinek, illetve fontos, hogy a bibliafordítás általában projektfordítás, mégpedig minden technikai és technológiai követelmény tekintetében. Ennek egyik következménye (amely szervesen kapcsolódik a kulturális relativizmus elvéhez is), hogy a funkcionális elveknek eleget tevő fordító elrugaszkodik a forrásnyelvi szövegtől, ami éppenséggel a forrás- és célnyelvi szövegek közti időbeli távolság okán – például a Biblia esetében – még érthető is lehet (*functionalism does not respect the original*). A fordítás során a célnyelvi szöveg a befogadóközönség érdekeit, tudását, kulturális beágyazottságát figyelembe véve eltávolodik a forrásnyelvitől, ezért a funkcionális megközelítés által létrehozott szöveg leginkább egyfajta adaptálása a forrásnyelvnek, mintsem annak valódi ekvivalense (*functionalism is a theory of adaptation*). A formális ekvivalencia elve szerint a fordítók (*literary translators*) számára a funkcionális fordítás csupán az informatív szövegek (például újság-

⁴ Ezekről bővebben Nord: *Translating*, 100–112.

cikkek, hirdetések szövegei) esetében lehet hasznos, ahol nem szükséges a forrásnyelvi szöveg pontos ismerete, így akár helyettesítés, adaptáció vagy parafrázis is elfogadható. Ellenben, azon szövegek, ahol a nyelv, a megfogalmazás is külön figyelmet érdemel, a funkcionalista irányzatok szerint készült célnyelvi szövegek nem tükrözik jól a forrásnyelvi szöveg tulajdonságait, éppen ezért például a Biblia fordításakor nem célszerű alkalmazni azokat (*functionalism does not work in literary translation*). A fordítás mikéntjére, a forrásnyelvi és célnyelvi szövegre vonatkozó, azok különbségeit érintő konkrétabb fordítási megoldásokat érintő problémák mellett általánosabb, elméleti jellegűek is előfordulnak. Így például funkcionalista megközelítések alapján született fordítások esetén problematikusnak látják a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg közti különbségeket, mivel ez esetben az ekvivalencia tulajdonképpen kétféleképpen jelenik meg a fordítás folyamatában: egyszer a *forrásnyelvi szöveghez*, máskor pedig az *célközönség kommunikatív feltételeihez* kötődve. A fordítás folyamán alkalmazott nagyméretű szabadság az ekvivalenciák különböző szintjeit hozza létre, a forma- és tartalomhű fordítástól (szöveg reprodukciótól) egészen az ekvivalencia-vezérelt szövegalkotásig. A célnyelvi szövegek forrásnyelvi szövegektől történő eltávolodása miatt ért vádak szerint a funkcionalista megközelítések megszegik a fordítás folyamatának, létének határait (*functional approaches transgress the limits of translation proper*). A funkcionalista irányzatok ellenzői a célorientált szkoposzelméletet azért nem tartják eredeti, sajátos fordítói irányzatnak, mivel a fordítás folyamata mindig is valamilyen célt követett: tulajdonképpen a fordítás nem képzelhető el fordítási célok, a fordítás folyamatára irányuló elvi megbízás-elhatározás, illetve fordító és olvasó nélkül. Éppen ezért e felfogás szerint a szkoposzelmélet nem is lehet autonóm fordításelmélet (*skopostheory is not an original theory*). A tudományosság terén talán legsúlyosabb vád, hogy a funkcionalista elméletek nem empirián alapulnak, sokkal inkább elméleti-spekulatív természetűek (*functionalism is not based on empirical findings*). Az persze kérdéses, hogy a korpuszokon történő adatorientált elemzés mennyiben adna igazat a funkcionalista elméletet ellenzőknek (mint ahogy az is, hogy milyen paraméterek alapján, milyen elméleti keretben lehetne döntéseket hozni a funkcionalista fordításelméletek ellen vagy mellett), milyen elemzés tudná bizonyítani vagy elvetni a funkcionalista fordításelméletek hipotéziseinek teljesülését.

Mindezen, fent összefoglalt problémákból azonban az olvasó általában keveset észlel: főként a Biblia szövegeire tekintettel kicsi a valószínűsége annak, hogy a fordítást, a célnyelvi szöveget az olvasó összehasonlítja a primér fordítások szövegeivel. De még ha megoldható is az összehasonlítás, a fordítás elveinek értelmezése, megfejtése a laikus olvasótól nem várható. Az összehasonlításban segítség lehet azonban egy olyan alkalmazás, amely lehetővé teszi a párhuzamos

bibliaolvasását. Ilyen online szoftver például a Károli Gáspár Református Egyetemen fejlesztett Egyesített Bibliaolvasó (EBO, <https://ebo.kre.hu>), amely lehetőséget nyújt két tucat bibliafordítás szövegeinek összevetésére, tanulmányozására.⁵

A kétpólusúságot megtörve rétegzettebb elemzési keretek is léteznek (bár az is igaz, hogy a formális–dinamikus közti átmenet, kontinuum szélességét senki nem paraméterezte, azaz a szigorúan vett formális és dinamikus fordításokon belül is vannak átmenetek, rétegek). Sebastian Floor egyik tanulmányában⁶ újraértelmezi a bibliafordítás kutatásának szempontjait és tágítja a nidai elemzési keretet. Értelmezésében a fordítás különbségei az eredetihez való hasonlóság alapján ragadhatóak meg, mégpedig az eredeti szöveghez kapcsolódó szemantikai hasonlóság mértéke és az eredeti szöveghez kapcsolódó formai változások mértéke alapján. A célnyelvi szöveg módosításait leginkább az implicit tartalmak explicitté tételében, valamint a szintaktikai, szemantikai formák, illetve a diszkurzusorientált pragmatikai formák célnyelvhez történő illesztésében látja.

A két fő fordítástípust hasonló (*resemblant*) és interpretatív (*interpretative*) fordításnak nevezi. A két pólus közti különbségek részletesebb elemzéséhez, az explicittség kifejezésének különféle fokozatainak megállapításához nyolc olyan kritérium használatát javasolja, amelyek elemzésével árnyaltabbá válik a fordításról alkotott vélemény. Értelmezésében az alábbi kritériumok egy-egy szemantikai vagy grammatikai változót tartalmaznak, amelyek használata (Floor szerint) nagyban meghatározza az európai nyelvek fordításait:

1. tagmondatok, mondategységek, illetve szerkezetek sorrendje (*order of clauses and phrases*),
2. mondat hosszúság (*sentence length*),
3. névmási referenciális egyértelműsítés (*reference disambiguation and tracking*),
4. konkordáns szóhasználat (*concordance of lexical items*),
5. kulcsfogalmak és ismeretlen szavak (*key terms and unknown terms*),
6. figuratív és idiomatikus nyelvhasználat (*figurative usage and idioms*),
7. lexikális szövegkohéziós eszközök (*transition marking*),
8. információs struktúra (*information structure*).

⁵ A magyar nyelvű bibliafordításokat tartalmazó online olvasókról bővebben: M. Pintér Tibor: Online bibliaolvasók szerepe és terminológiai megoldások keresése a bibliai konkordanciakészítésben, *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 22. évf., 2022/1, 90–103; Tibor, M. Pintér – Katalin, P. Márkus: The Role of Online Bible Readers in Biblical Concordance Making, *Hungarian Studies Yearbook*, Volume 4, 2022/1, 183–196.

⁶ Floor: *Four Bible Translation Types*.

A nyolc egység figyelembevételével a hasonló és interpretatív fordítást két-két altípusra bontja, létrehozva ezzel egy szélesebb, ugyanakkor pontosabban definiált kontinuumot: *szorosan hasonló*, *szabadon hasonló*, *szorosan interpretatív*, *szabadon interpretatív*. A négy fordítástípus között Floor az alábbi különbségeket teszi. A szorosan hasonló fordítás (*close resemblant*) a nidai értelemben vett formális ekvivalencia vagy literális fordítás, azaz a szó szerinti fordítás. Jellemzője, hogy a forrásnyelvi forma mellett a forrásnyelvi jelentést is követi, ennek kapcsán nem teszi explicitté a forrásnyelvi implicit információt. A szabadon hasonló fordítás (*open resemblant*) értelmezhető az előbbi formájának, mivel alapvetően még mindig szó szerinti fordítást jelent. Az előző típustól főleg abban különbözik, hogy szintaktikai és pragmatikai magyarázatokat is használ, illetve nyelvhasználatában közelít a köznyelvi változathoz. A szorosan interpretatív fordításban (*close interpretative*) gyakori a szemantikai és pragmatikai honosítás, a fordító a megértés segítése érdekében szintaktikai, szemantikai és pragmatikai módosításokat hajt végre a célnyelvi szövegben, azonban az olvasók a szöveg megértéséhez még mindig a háttérismeretre, háttértudásra támaszkodnak. Floor ezt a típust tartja a nidai funkcionális ekvivalenciához legközelebb állónak. A szabadon interpretatív (*open interpretative*) a legtágabb értelemben vett honosító fordítás, amely főként értelmez, aktualizál és messzemenőig kiszolgálja az olvasót. Ezt a típust szabad fordításnak vagy parafrázisnak is nevezi.

ESZKÖZ A MEGVALÓSÍTÁSHOZ

A fordítások funkcionista megközelítése, azok kritikáinak alátámasztása vagy éppen megcáfolása ma már könnyebben vizsgálható a digitalizált bibliafordításokon. A Floor által kidolgozott kutatási keret, a fordítások jellemzését segítő, magyarázó nyolc kritérium létének, hangsúlyosságának vizsgálata könnyen kivitelezhető a számítógépen tárolt, annotált szövegeken. A párhuzamos bibliaolvasás és a számítógépes szövegelemzés (például a SketchEngine használata) nemcsak a hermeneutikai értelmezés, hanem a fordítástudomány szempontjából is hasznos lehet. A különféle online felületek kínálta lehetőség feltételezhetően az évek során bővülni fog, és ebben már az Egyesített Bibliaolvasó felülete is segít majd.

IRODALOMJEGYZÉK

- FLOOR, Sebastian J.: Four Bible Translation Types and Some Criteria to Distinguish Them, *Journal of Translation*, vol. 3, 2007/2, 1–22. <https://doi.org/10.54395/jot-pfw5h>
- M. PINTÉR Tibor: Online bibliaolvasók szerepe és terminológiai megoldások keresése a bibliai konkordanciakészítésben, *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 22. évf., 2022/1, 90–103. <https://doi.org/10.18460/ANY.2022.1.005>
- M. PINTÉR, Tibor – P. MÁRKUS, Katalin: The Role of Online Bible Readers in Biblical Concordance Making. *Hungarian Studies Yearbook*, vol. 4, 2022/1, 183–196. <https://doi.org/10.2478/hsy-2022-0009>
- NORD, Christiane: *Translating as a Purposeful Activity Functionalist Approaches Explained*, New York, Routledge, 2018.
- RYKEN, Leland: *Bible Translation Differences*, Wheaton, IL, Crossway Books, 2004.

ISTEN NYELVÉSZE: SZENCI MOLNÁR ALBERT (1574–1634)

—◀▶—
MAGAY TAMÁS

Mi, magyar reformátusok úgy ismerjük Szenci Molnár Albertet, mint a „zsoltár-rost”, mint a százötven, máig énekelt zsoltár fordítóját. Ám ugyanez a Szenci Molnár Albert egy másik nagyszerű mű alkotója is volt: az első teljes kétnyelvű, magyar nyelvet tartalmazó szótár, a *Dictionarium Latinoungaricum* és *Ungarolatinum* (latin–magyar és magyar–latin szótár, 1604) szerzője. Szótára, miként élete fő műve, zsoltárfordításai, nyelvészeti, pontosabban filológiai tevékenységének a gyümölcse. A mögöttes szándék azonban mindkettőben és más filológiai (fordítói és kiadói) tevékenységében, így a *Vizsolyi Biblia* 1608-as, majd 1612-es új kiadásában, vagy a *Heidelbergi Katechismus* (1607), illetőleg *Imádságos könyvecskéje* (1621), valamint Kálvin *Institutio*jának magyar fordításában (1624) ugyanaz volt: olyan műveket megjelentetni magyarul, amelyek a magyarországi és erdélyi református prédikátorokat és hívőket, és általában a szentírástudományt szolgálják. De az említett művek nemcsak a kálvinista istentisztelet és hitélet számára voltak nélkülözhetetlenek, hanem az iskolaügyet is korszerű segédkönyvekkel látta el, így szótára mellett magyar nyelvtant (*Novae Grammaticae Ungaricae*, 1610) is írt.

A magyar egyházi és irodalmi alkotások eme fénylő sorából ezúttal szótárát emeljük ki. Harminchárom éven át vezetett naplója tanúsága szerint 1604. augusztus 24-e jeles nap volt, ugyanis: „Befejeződött a szótár kinyomtatása.” (Altdorfban írta, Nürnbergben nyomtatta ki.) Azt is megtudjuk feljegyzéseiből, hogy 1603. május 16-án kezdte a latin–magyar rész szerkesztését, és még ez év decemberében be is fejezte. Ez a rész 610 oldalon mintegy 34 500 címszót tartalmazott. A magyar–latin rész (240 oldalon 18 000 címszóval) 1604. januárban készült el. Aki egy kicsit is sejt valamit egy kétnyelvű szótár összeállításáról, de az is, aki csak forgatja, elcsodálkozhat azon, hogy milyen páratlan munkateljesítmény és micsoda hatalmas nyelvi és tárgyi, vagyis enciklopédikus tudás kell ahhoz két nyelven (!) – és persze hosszas előmunkálatok, szorgos anyaggyűjtés után –, hogy alig fél év alatt elkészüljön egy mai kéziszlótár méretű szótár, különösen, ha meggondoljuk, hogy bár voltak latin–magyar szótárkezdemények, magyar kezdésű *teljes* szótár Szenci Molnár Albert előtt még nem létezett.

Ugyanez a számunkra felfoghatatlan munkatempó volt jellemző élete fő művének, a *Szent David királynac es prophetanac szaz ötven soltari* fordítására, amelyhez mindössze kilencven napra volt szüksége: 1606. március 9-én kezdte, de szeptember 23-án már azt írja naplójában: „Befejeztem az egész zsolotáros-könyvet, hála legyen érte az élő Istennek.” Egy ehhez fogható alkotói teljesítményhez az erőt és kitartást valóban csak az élő Isten adhatja, és csak olyan élő hitű embernek, akinek egyetlen célja volt minden hitmegalapozó és tudományos tevékenységében, hogy az Isten élő egyházát szolgálja.

Szótára jelentőségét az alábbiakban foglalhatjuk össze:

(1) Már kora ifúságában, iskolai tanulmányai során hiányát érezte egy megfelelő latin–magyar szótárnak. Ez az 1604-ben megjelent szótár volt egyben az első teljes kétnyelvű szótárunk.

(2) Párkötete volt az első magyar kezdésű kétnyelvű szótárunk.

(3) Szótára egyben egy olyan szótártípust valósított meg, amelynek fontosságát csak négyszáz évvel később ismerte föl a szótártudomány: az *enciklopédikus* szótárt, ami azt jelenti, hogy az általános nyelvi anyag mellett feldolgozta az akkori ismeretek legfontosabb témaköreit a földrajz, az irodalomtudomány, a filozófia, a történelem, a növénytan stb. területéről.

(4) Szótárírói és kiadói munkájában kifejezetten előremutató szótártani elvet vallott és gyakorolt, nevezetesen azt, hogy minden szótárt folytonosan újítani és bővíteni (mai szóval: frissíteni) kell. (Nem lehet véletlen az egybeesés a reformátori „semper reformari...” gondolattal!) Már 1611-ben megjelent a szótár második kiadása, amelyet görög nyelvvel egészített ki, mivel a reformáció a görög nyelvet mint az Újszövetség nyelvét beiktatta az iskolák tananyagába. De bővítette ezt a kiadást még azzal is, hogy sok közmondást vett föl. A további kiadásokat itt most helyhiány miatt nem említem.

(5) Jelentősége továbbá abban állt, hogy nem csupán leírta, hanem gazdagította anyanyelvünk kifejezésállományát, és nagy része volt irodalmi rangra emelésében.

S mindezt harminc évesen és külföldön tette, ugyanis élete hatvan évéből majdnem harmincat Németországban töltött.

Álljon itt szótárának egy latin címszava és annak magyar fordítása: „*Evangelium... Örvendetes izenet.*” Ennél szebben és pontosabban ezt senki nem határozta meg. „Üzenet” szavunk jelentésváltozáson ment át az utóbbi években. Ez az új jelentés a *Magyar értelmező kéziszótár* (2003) szerint: „mondanivaló, mondandó; (írói) szándék, cél”. Nem lehetséges, hogy nyelvünk visszaálmodta Szenci Molnár Albert négyszáz év előtti értelmezését az evangéliumnak: „örvendetes izenet”, azaz mondanivaló?

MANDORLÁBA ZÁRT KÉRDÉS

KOVÁCS KRISZTINA

Egy nap Yves Bonnefoy¹ francia költő képeslapot kapott barátjától, Paul Celantól,² amelyen egy mozaikokból kirakott mandorla volt látható a luccai San Frediano Bazilika homlokzatán. A képeslaphoz tartozó üzenet Isten elhalványulására³ utalt, amelyet Celan *Mandorla* című költeményében látunk viszont:

*Mandorla*⁴

In der Mandel – was steht in der Mandel?
Das Nichts.
Es steht das Nichts in der Mandel.
Da steht es und steht.

Im Nichts – wer steht da? Der König.
Da steht der König, der König.
Da steht er und steht.

Judenlocke, wirst nicht grau.

Und dein Aug – wohin steht dein Auge?
Dein Aug steht der Mandel entgegen.
Dein Aug, dem Nichts stehts entgegen.
Es steht zum König.
So steht es und steht.

¹ Yves Bonnefoy (1923–2016) francia költő, műfordító, művészettörténész. A második világháború utáni francia irodalom kiemelkedő alakja. A jelenlét költészetének (poésie de la présence) képviselője, az irányzat egyik alapítója.

² Paul Celan (1920–1970) bukovinai születésű, német anyanyelvű, zsidó származású költő.

³ A képeslapnak nyoma veszett, így nem kerülhetett be a két költő közötti levélváltások dokumentációjába. Bonnefoy 2016. május 29-én beszélt erről a személyes emlékről Jérôme Thélot professzornak egy találkozásuk alkalmával. Krisztina Kovács: *La relation poétique entre l'œuvre d'Yves Bonnefoy et celle de Paul Celan*, Budapest–Paris, KRE–L'Harmattan, 2019, 108.

⁴ Paul Celan: *Die Gedichte*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2003, 142.

Menschenlocke, wirst nicht grau.
Leere Mandel, königsblau.⁵

A VERS SZÜLETÉSE

A *Mandorla* című költemény fő motívumát minden bizonnyal Celan 1953. novemberi olaszországi útja ihlette,⁶ amelynek során a költő és felesége, Gisèle Celan-Lestrange ellátogattak a Pisa közelében fekvő, festői szépségű kisvárosba, Luccába. Itt láthatták azt a megfakult freskót, amely Krisztus mennybemenetelét ábrázolta egy mandorlában, az apostolok jelenlétében, két angyal kíséretében. A vers 1961. május 23-án keletkezett. Végleges formáját azonban csak jóval később nyerte el, nyomtatásban a *Die neue Rundschau* irodalmi folyóirat 1963-as tavaszi számában debütált.⁷ Ugyanezen év októberében megjelent Celan *Die Niemandrose* című kötetében is.

MANDULAMOTÍVUM

A mandorla egy „mandula alakú dicsfény”,⁸ ami körülveszi a szentként tisztelt embereket, elsősorban Jézus és Mária alakját. A föld és az ég egyesülését jelképezi, ezáltal összeköti egymással az anyagi és a szellemi világot. Alakja a mandulához hasonló, két kör metszetében jön létre. Mindamellett hasonlít a szemre, ami a vizuális érzékelés szerve, és összeköti az embert a világmindenséggel.

A verscím és az első sorban megjelenő „Mandel” (mandula) között nemcsak fonetikai hasonlóság van, hanem jelentéstani szempontból is kapcsolatban állnak egymással etimológiai rokonságuk révén: a német „Mandel” olasz megfelelőjének, a „mandorla” szónak a közvetítésével érkezett Itáliából német földre a nagy kereskedelmi útvonalakon keresztül.⁹ Ez az etimológiai vonatkozás rámutat arra, hogy a „Mandel” szó eredete azonos a mandorla mint keresztény szimbólum lexikai formájával.

⁵ Paul Celan: *Die Gedichte*, 142.

⁶ A Celan-házaspár nem sokkal elsőszülött fiuk elvesztése után utazott Olaszországba, amelynek fő állomásai Ravenna, Firenze és Assisi voltak. François Celan halálát a születésekor bekövetkezett orvosi műhiba okozta. Paul Celan – Gisèle Celan-Lestrange: *Correspondance* (1951–1970), tome II, Paris, Seuil, 2001, 494.

⁷ Celan: *Die Gedichte*, 689.

⁸ <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/m-F2FC3/mandorla-F3041/> (Letöltés: 2023. július 24.)

⁹ <https://www.dwds.de/wb/dwb/mandel> (Letöltés: 2023. július 26.)

Celan versében a mandorla egy strukturális és szemantikai keretet hoz létre. A kezdősorban a mandulával, azaz a mandulafa termésével azonosítható, ami a Bibliában a remény és a megőrzés jelképe. Ahogy azt Mózes negyedik könyvében olvassuk: „Áron vesszeje kihajtott, bimbót fakasztott, virágot növelt, és beérett rajta a mandula”. (4Móz 23)

Celan egyik korai versében, a *Nähe der Gräber* címűben ugyanez a bibliai csodatétel¹⁰ tűnik fel, miközben az elveszített édesanyához szól a lírai én. A rügyfakadás egy olyan növényfejlődési állapot, amely a virágzás előtt az életerőt és a jólét lehetőségét villantja fel, ezáltal a növény életének és szépségének a kiteljesedésével kecsegtet. A versben ez a vágyott állapot kerül szembe a reményvesztett valósággal, amikor a költő egy merész lépéssel Istent helyezi Áron helyébe.

A bibliai és poétikai vonatkozások ismeretében egyre erőteljesebben kirajzódik a mandorla és a mandula közötti szemantikai koherencia. Ez utóbbi elvezet egészen Oszip Mandelstam orosz költő életművéig, akinek művészetfelfogását és költészetét Celan nagyra becsülte, és akit szellemi testvéreként tisztelt. Az ő emlékének ajánlotta a *Die Niemandsrose* kötet verseit, köztük a *Mandorlát*.

A SEMMI

Az előzőekben feltárt mandulamotívum Celan *Mandorla* című versében két olyan dimenziót egyesít, amelyek egymással nem vagy csak nehezen összeegyeztethetőek. A mandula felső íve egy közvetlen, tematikus kapcsolódás a verscímhöz az istentapasztalat formájában, míg a mandula alsó íve a földi valóság, ami a második világháború utáni Európában egy egész költőnemzedék számára a kiábrándulást és a meghasonlottságot jelentette. Minden megkérdőjeleződött, amit addig szépnek, emberinek és művészinek véltek.

A vers kezdetén feltett kulcskérdésre drámai válasz érkezik az első versszak második sorában: „A semmi” van a mandulában. A semmi elsősorban hiányt jelöl. A verscím és a történelmi kontextus ismeretében arra következtethetünk, hogy Isten elhagyta a világot, azaz sorsára hagyta az embert.

A *Mandorla* megrendítő alaphelyzete nemcsak az ember Istenhez fűződő kapcsolatának sérülését érzékelteti a történelmi viharok következményeként, hanem rávilágít azokra az ellentmondásokra is, amelyek Celan életét kísérték (vagy inkább kísértették), miután, elhagyva ősei vallását, feleségül vette a katolikus, francia arisztokrata Gisèle Lestrange képzőművészt. Ugyanezt az élettraj-

¹⁰ „Und steigt nicht der Gott mit dem knospenden Stab den Hügel hinan und den Hügel hinab?”

zi körülményt említi Hans-Georg Gadamer a *Wirk nicht voraus* kezdetű, kései Celan-vers értelmezése kapcsán.¹¹

A második sor elliptikus válaszában „A semmi” enigmája egymagában áll, elszakítva minden lehetséges körülménytől, ami segíthetné a rejtély megfejtését. Mindez dermesztő hatást vált ki az olvasóból, egyúttal erősen leszűkíteni látszik az értelmezési keretet. Valójában azonban épp azáltal nyitja meg az utat a lehetséges értelmezések sokasága előtt, hogy abszurditása révén eltörli a szemantikai határokat.

DEUS ABSCONDITUS

Az első versszak harmadik sora megismétli a kérdésre adott választ, ezúttal teljes mondatba öltöztetve azt: „A semmi van a mandulában”.¹² Az ismétlés egyrészt fokozza a válaszadás gesztusának intenzitását, másrészt hangsúlyozza a válasz súlyát, jelentőségét. Habár tartalmi szempontból nem kapunk célravezetőbb választ a variált ismétléssel, mégis meggyőződhetünk arról, hogy a válasszal történő szembesülés nem kerülhető el, és nem fér kétség annak bizonyosságához sem.

„A semmi” a mandulában „áll”, mintha az nem egy tátongó üresség volna, valaminek vagy valakinek a hiánya, hanem igenis ott van, szinte anyagszerűen, de legalábbis valóságos jelenléttel. Ebben az értelemben a mandulában található „semmi” egy olyan létező, amit mi, emberek nem látunk, mivel nem vagyunk képesek közvetlenül érzékelni, de „ott áll” a mandulában: az isteni személy.

A mandulában megtapasztalt „semmi” közvetlenül utalhat a költő valódi élményére, amikor a luccai templom megkopott homlokzatán megpillantotta Isten elhalványulását. Ez az életrajzi vonatkozás plasztikussá és egyértelműbbé teszi a transzcendencia versben tapasztalt távollétét.

A mandulából hiányzó istenség további kérdéseket generál, és felveti többek között a *Deus absconditus* doktrínáját. A Bibliában Ézsaiás könyvében találjuk a következő sorokat: „Bizony, te rejtőzködő Isten vagy, Izráel Istene, szabadító!” (Ézs 45,15). Ez a fogalom alapjaiban érinti az ember istentapasztalatát, mely szerint Isten nem mutatkozik meg közvetlenül a természetben, nem hagyja, hogy lássuk őt és a hatalmát. Emiatt sem a létezése, sem a nem-létezése nem bizonyítható empirikus módszerekkel. Elrejtőzik az ember szeme elől, aki sokkal inkább a szívével, mintsem a szemével láthatja meg őt.

¹¹ Hans-Georg Gadamer: *Gedicht und Gespräch*, Frankfurt am Main, Insel Verlag, 1990, 102.

¹² A szerző saját fordítása.

A vershez kapcsolódó feljegyzései között Celan utal a rejtőzködő Isten fogalmkörére, mint teológiai kérdésfelvetésre. Beszédvázlataiban és más szövegtörédekben is gyakran említi ezt a kifejezést. Minden érintett szöveghelyen latin nyelven szerepelteti a kifejezést: „deus absconditus”.¹³ Celan híres *Meridián*-beszédének háttéranyagai között találjuk a következő sorokat: „Bizonyos dolgok azáltal válnak érthetővé, hogy nem mondjuk ki: a vers ismeri az *argumentum silentio*-t. Van egy olyan ellipszis, amit nem lehet trópusként, vagy stilisztikai sajátossággént félreértelmezni. A vers Istene minden kétséget kizáróan egy deus absconditus.”¹⁴ Mindez bizonyítékkul szolgál arra a feltevésre, miszerint a celani poétikában a költészetről és az Istenről való gondolkodás összefonódnak egymással. Ezzel összhangban a költészet lényege nem a világ dolgainak pusztá reprezentációjában rejlik, hanem egy önreferenciális nyelvi valóság megalkotásában, amelyet az olvasó az olvasás folyamatában és azon keresztül érzékel. A *Meridián*-beszédből tudjuk, hogy Celan a verseit „létvázlatoknak”¹⁵ nevezte, amelyek a pusztá szövegértelmezésnél többet várnak az olvasótól. Verseiben az ellipszis nem tekinthető csupán egy stíluseszköznek, mivel a nyelvi kontextus önmagában véve kevésnek bizonyul ahhoz, hogy megragadja a vers értelmét.

Mandelstam költészetéről a következőképpen ír: „Ossip Mandelstam, ahogy az csupán kevesekről mondható el, verseibe a Tetragrammaton írtá bele, a Deus absconditus nevét, az El-t...”¹⁶ A szövegtörédekből egyértelműen látszik, hogy Celant Isten nevének a misztériuma Mandelstam művészetén keresztül is foglalkoztatja: Isten eltérő elnevezéseinek keresztül különíti el Isten nevének etimológiai és funkcionális dimenzióit.

A fenti szövegrészletben elsőként a *τετραγράμματον* jelenik meg, a négybetűs héber istennév az Ószövetségből, JHVH,¹⁷ ami a zsidó emberek számára kiejtethetetlen, ezért helyettesítő neveket használnak helyette. Az „El” a szemita kö-

¹³ A Biblia latin nyelvű fordításában, a *Vulgátában* a következőképpen szerepel: „Vere tu es Deus absconditus Deus Israhel Salvator”. *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1994, 1144.

¹⁴ „...vom Nichtgesagten her wird einiges verständlich; das Gedicht kennt das argumentum silentio. Es gibt also eine Ellipse, die man nicht als Tropus oder gar stilistisches Raffinement mißverstehen darf. Der Gott des Gedichts ist umstreitig ein deus absconditus”. Paul Celan: *Der Meridian. Endfassung, Vorstufen, Materialien*, Herausgegeben von Bernhard Böschenstein und Heino Schmull, Tübinger Ausgabe, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1999, 86–87.

¹⁵ *Daseinsentwürfe* Paul Celan, *Le Méridien & autres proses*, traduit de l’allemand et annoté par Jean Launay, Paris, Éditions du Seuil, 2002, 82. A „létvázlatok” Marno János magyarítása, lásd *Paul Celan versei Marno János fordításában*, Budapest, Enigma, 1996, 13.

¹⁶ „Ossip Mandelstam’s Gedichten ist, wie nur wenigen sonst, das Tetragrammaton eingeschrieben, der Name des Deus absconditus, der El...” Celan: *Der Meridian*, 203.

¹⁷ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64852382/f95.image.r=tetragrammaton%20quatre%20consonnes?rk=42918;4> (Letöltés: 2018. szeptember 10.)

zösség egésze számára érvényes elnevezés,¹⁸ és az Ószövetségben több helyen is előfordul: a *τετραγράμματον* helyettesítésére szolgál. Habár Isten legősibb elnevezése, történeti és etimológiai háttére bizonytalan.¹⁹

A fenti szövegtöredékben a *deus absconditus* elnevezést közrefogja a további két istennév, amelyek használatukat tekintve eltérnek egymástól. A *τετραγράμματον* egy kommunikációs tabu: az ember szeme elől elrejtőző Isten nevének a megfelelője. Az „El” hasonlóképpen viszonyul az Úr megjelenítéséhez, viszont nem közvetlenül őt nevezi meg, hanem az isteni jelenlétet fejezi ki. Az, hogy Celan háromféleképpen említi Istent, utalhat a Szentháromságra, de kifejezheti a transzcendencia megközelíthetetlenségét is az ember számára. Mindez rámutat az Igében rejlő történeti és szellemi gazdagságra.

A *Meridián*-beszédhez tartozó háttéranyagok között találhatóak jegyzetek Mandelstamról. Az egyik szövegtöredékben a következő sorok szerepelnek: „Az ő zsidósága annak a zsidósága, aki számára Isten a – kiejthetetlen – nevű, aki minden egyes szavát ehhez a névhez rendeli hozzá.”²⁰ E sorokban is tükröződik mind a költészet eredendően transzcendens jellege, mind Oszip Mandelstam zsidó identitása, amelyet Celan egy messzi, kiejthetetlen nevű Isten alakján keresztül ír körül.

A *Meridián*-beszédben Celan által idézett Blaise Pascal *Gondolatok* című művében a következőképpen ír a rejtőzködő Isten fogalmáról:

Arról, hogy Isten el akart rejtőzni. – Ha csak egyetlenegy vallás léteznék, akkor Isten ebben nagyon jól felismerhető lenne. Hasonlóképpen akkor is, ha csak a mi vallásunknak lennének vértanúi. Minthogy azonban Isten így elrejtőzött, minden vallás hamis, amelyik nem azt tanítja, hogy ő elrejtőzködő Isten; és egyetlen olyan vallás sem képes okulásunkra szolgálni, amelyik ennek nem adja magyarázatát. A miénk mindezt megcselekszi: *Vere tu es Deus absconditus.*²¹

Pascal elgondolása szerint a keresztény vallás azáltal bizonyítja Isten létezésének igaz mivoltát, hogy Isten elrejtőzött. A természet törvényei emberi értelemmel megmagyarázhatóak, ezzel szemben Isten létezésének bizonyítékára nem találhatunk rá pusztán a racionalitás útján: Istenhez a hitünkön keresztül közeledhetünk igazán. Pascal fenti gondolatmenete lehetővé teszi Celan poétikájának és a

¹⁸ Dictionnaire *Hachette* encyclopédique illustré, 1997, 618.

¹⁹ Uo.

²⁰ „Sein Judentum ist das Judentum dessen, dem Gott der – unaussprechliche – Name ist, dem jedes Wort diesem Namen zugeordnet bleibt.” Celan: *Der Meridian*, 203.

²¹ Blaise Pascal: *Gondolatok*, Szeged, Lazi, 2000, 194.

rejtőzködő Isten fogalmának összekapcsolását. Ilyen értelemben Celan költészet-felfogása kimondja, hogy a valóságot elliptikus módon, azaz az olvasó szeme elől elrejtve kell közvetíteni.

A KIRÁLY

De térjünk vissza a *Mandorlához*, amelyen az első versszak végére eluralkodik az állapotszerűség, ugyanis a passzív értelmű „áll” igealak az utolsó sorban többszörösen ismétlődik. A továbbiakban minden versszak végén egyre fokozódik a statikusság, ezzel párhuzamosan a feszültség is: a semmi „ott áll”, miközben a variált ismétlések sorozata feszültséget gerjeszt a versben.

De mi van a semmiben? A király alakjával egy új, konkrét entitás jelenik meg a semmiben. A *Mandorla* mint verscím és a király együttes jelenléte azt sugalmazza, hogy a király a názáreti Jézus, akit keresztre feszítése előtt a zsidók királyának neveztek.²² Mindezt megerősíti Celan életrajzi emléke, a San Frediano-i bazilika mozaikból kirakott homlokzata, amelyen a Megváltó alakja szerepel angyalokkal és mandorlával körülvéve a mennybemenetel során. Jézus magára vette az emberek bűneit, többek között azokét, akik koholt vádak alapján a keresztre feszítését követelték Pilátustól. A krisztusi áldozatvállalás és a celani költészetfelfogás között felfedezhető egyfajta párhuzamosság azáltal, hogy a Celan-versek radikális passzivitásában a szenvedés átvállalása tükröződik: a szenvedés magára vállalása mások helyett, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan Jézus is magára vállalta a szenvedést az emberekért.

A második versszak végére a király jelenléte ismétlődik a semmiben, párhuzamosan azzal, ahogyan a semmi jelenléte megismétlődött a mandulában az előző versszak során. Ezzel egyidőben eltűnik a közvetlen utalás a mandulára, így a király jelenléte még hangsúlyosabbá válik. Egy újabb versszerkezeti módosulás következik be az alapstruktúra ismétlődésén belül. E jelenség megegyezik Celan Shakespeare-szonett-fordításainak módszertanával, amelyet Peter Szondi a folytonosság elvének nevezett a *Poetry of Constancy – Poetik der Beständigkeit* című Celan-tanulmányában.²³ Celan költészetében a párhuzamos szerkesztés magával vonja szemantikai párhuzamok jelenlétét is.

²² Keresztre feszítésekor a feje fölé a következő rövidítés került: I.N.R.I., azaz *Iesus Nasareus Rex Iudaeorum*.

²³ Peter Szondi: *Poetry of Constancy – Poetik der Beständigkeit*, in uő: *Celan-Studien*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1972, 13.

GONDOLATOK AZ ÜRESSÉGRŐL

A vers végére minden előzmény ellenére szembesülünk a mandula ürességével, amely paradox módon „királykék”. Mint tudjuk, ez a szín nem egyeztethető össze a mandula mint növény valódi színével. Mindazonáltal egy újabb abszurditás merül fel ebben a kijelentésben: üressége miatt a növény egésze nem, csupán a héj lehet jelen. Stilisztikai szempontból egy metonímiával állunk szemben, amikor a versben a mandula héja és maga a növény, azaz a rész és az egész felcserélődnek. A továbbiakban nem marad más, mint e szókép királykék színéhez fűződő rejtély megfejtése.

Amennyiben a mandula a szemben tükröződik, a tükörben emberi szemmel nem látható semmi, ugyanis Isten szemét ember nem képes érzékelni. Ezt az értelmezést a vers spirituális keretezése sugallja, ami a verscímből, valamint a semmi enigmájából fakad. Másfelől a szem értelmezhető emberi szemként is, egy halott tekinteteként, ami a halál következtében üresedett ki. Ez utóbbi olvasatot erősíti a vers végén megjelenő, soha meg nem őszülő „hajfűrt”.²⁴

A mandorla, a mandula üressége és a királykék szín egy újabb teológiai terminust hív elő, az úgynevezett *kenózist*, ami Szent Pál apostol filippiekhez írt leveléhez²⁵ kapcsolódik: „aki Isten formájában lévén / nem tekintette zsákmánynak, / hogy egyenlő Istennel, / hanem megüresítette önmagát, / szolgai formát vett fel/ emberekhez hasonlónak lett, / és emberként élt; megalázta magát, és engedelmes volt / mindhalálig, / mégpedig a kereszthalálig.” (Fil 2,6–8)

A kenózis fogalma összekapcsolható a *Deus absconditus* fogalmával, hiszen Isten dicsősége kitölti az ürességet: annyira szereti az embert, hogy lecsupaszította magát, azaz megvált isteni jelvényeitől, amikor testet öltött Jézus Krisztusban. Krisztus a testi formájában „megüresítette önmagát”, hogy emberré legyen: feladva isteni mivoltát, azonosult az emberekkel, szenvedéseikkel és véges létükkel, ezáltal elérhetővé vált a számukra. Pál apostol fogságban írt levelében kiemelte, hogy Krisztus önfeláldozásával, kereszthalálával példát adott a filippibelieknek.²⁶

Celan költészetében további példákat is találunk a Krisztushoz történő kapcsolódásra. A *Tenebrae* című versben merészen, az isteni és emberi szerepkör

²⁴ „Menschenlocke” (Celan: *Die Gedichte*, 142).

²⁵ A *Filippibeliekhez írt levél* nem tűnik homogén szövegnek, hanem több levélből tevődik össze. Egyes teológusok megkérdőjelezik e levél szerzőjének kilétét, különösen a Krisztus-himnusz esetében (2, 6–11). Balla Péter: *Az újszövetségi iratok története*, Budapest, Károli Egyetemi, 2008, 222.

²⁶ Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 219.

felcserélésével jelenik meg Krisztus megtestesülése:²⁷ az Úr imára szólításával,²⁸ az emberi „test” Isten testével történő azonosításával,²⁹ valamint a kiontott „vér” említésével,³⁰ ami Krisztus megtestesülésére utalhat. A *Tenebrae* című vers továbbbi hasonlósága a *Mandorlával*, hogy a szemek itt is megüresednek, utalva a halálra, illetve az Istentől való elhagyatottságra.³¹

Paul Celan 1970-ben elkövetett öngyilkossága után Yves Bonnefoy emlékező írásában³² a következő szavak kíséretében búcsúzott elhunyt barátjától:

Úgy vélem, Paul Celan azért választotta épp azt a halált, melyet választott, hogy legalább egyszer az életében, mely a költészet és a száműzetés ellentmondó kettősségében telt [...] találkozzanak a szavak és a létező. [...] A mandulaként manifesztálódó beszédben (mivel az általa sokat kémlelt *mandorlában*, egy megfakult freskón Isten hiányzott a trónjáról) az önmagában álló ember jelenléte, melyet nevezhetünk akár Igének is, a szemében, azaz szíve mélyén még kifejezhetetlenebbnek tűnt.³³

A *Revue de Belles-Lettres* Celan-száma nem csupán Bonnefoy esszéjét közölte, hanem a *Mandorla* „megközelítőlegesen” fordítását is.³⁴ Bonnefoy óvatosan fogalmazott saját fordításával kapcsolatban, hiszen nem beszélt németül: ez volt az egyetlen Celan-vers, amelynek fordítását mégis magára vállalta. A *Mandorla* így teremtett versben is kapcsolatot kettejük között, a szavak és a létező találkozásában.

IRODALOMJEGYZÉK

BALLA Péter: *Az újszövetségi iratok története*, Budapest, Károli Egyetemi, 2008.

Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2021.

Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1994.

²⁷ Kovács Krisztina: A *Tenebrae* meridiánja Paul Celan költészetében, *Vallástudományi Szemle*, 2015/3–4, 21–34, 26.

²⁸ „Bete, Herr, / bete zu uns [...]” (Celan: *Die Gedichte*, 97.)

²⁹ „[...] als war / der Leib eines jeden von uns / dein Leib, Herr.” (Uo.)

³⁰ „Es war Blut, / es war, / was du vergossen, Herr.” (Uo.)

³¹ „Augen und Mund stehn so offen und leer, Herr.” (Uo.)

³² Az esszé 1972-ben jelent meg a genfi *Revue de Belles-Lettres* folyóirat Celan emlékére összeállított különszámában, valamint Bonnefoy 1977-ben kiadott, *Nuage rouge* című kötetében. Kovács Krisztina: Útkeresztveződések. Yves Bonnefoy Paul Celanról, *Új Forrás*, 2018/1, 14–29, 15.

³³ Sepsí Enikő (szerk.): *Kép és jelenlét. Yves Bonnefoy válogatott írásai*, Budapest, Argumentum, 2007, 159.

³⁴ Yves Bonnefoy: Paul Celan, *La Revue de Belles-Lettres (Paul Celan)*, 96ème année, 1972/2–3, 95.

- BONNEFOY, Yves: Paul Celan, *La Revue de Belles-Lettres (Paul Celan)*, 96ème année, 1972/2–3, 91–95.
- CELAN, Paul – CELAN-LESTRANGE, Gisèle: *Correspondance (1951–1970)*, tome II, Paris, Seuil, 2001.
- CELAN, Paul: *Der Meridian. Endfassung, Vorstufen, Materialien*, Herausgegeben von Bernhard Böschenstein und Heino Schmuil, Tübinger Ausgabe, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1999.
- CELAN, Paul: *Die Gedichte*, Kommentierte Gesamtausgabe in einem Band, Herausgegeben und kommentiert von Barbara Wiedemann, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2003.
- CELAN, Paul: *Le Méridien & Autres proses*, Traduit de l'allemand et annoté par Jean Launay, Paris, Seuil, 2002.
- Dictionnaire Hachette encyclopédique illustré*, 1997.
- GADAMER, Hans-Georg: *Gedicht und Gespräch*, Frankfurt am Main, Insel Verlag, 1990.
- GADAMER, Hans-Georg: Sinn und Sinnverhüllung bei Paul Celan, in Hans-Georg Gadamer: *Gedicht und Gespräch*, Frankfurt am Main, Insel Verlag, 1990, 137–150.
- KOVÁCS, Krisztina: *La relation poétique entre l'œuvre d'Yves Bonnefoy et celle de Paul Celan*, Budapest–Paris, KRE–L'Harmattan, 2019.
- KOVÁCS Krisztina: Útkereszteszödések. Yves Bonnefoy Paul Celanról, *Új Forrás*, 2018/1, 14–29.
- PASCAL, Blaise: *Gondolatok*, Szeged, Lazi, 2000.
- Paul Celan versei Marno János fordításában*, Budapest, Enigma, 1996.
- SEPSI Enikő (szerk.): *Kép és jelenlét. Yves Bonnefoy válogatott írásai*, Budapest, Argumentum, 2007.
- SZONDI, Peter: *Celan-Studien*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1972. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/m-F2FC3/mandorla-F3041/>; <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k64852382/f95.image.r=tetragrammaton%20quatre%20consonnes?rk=42918;4>

NÉZŐPONT KÉRDÉSE

Néhány megjegyzés idősebb Pieter Bruegel
egyes műveinek ikonográfiájához és dramaturgiájához

—◀▶—
NÉMETH ISTVÁN

Mint ahogy többek között a bécsi Kunsthistorisches Museum 2018-ban megrendezett nagyszabású monografikus kiállítása is jól érzékeltette, a kiváló 16. századi németalföldi mester, idősebb Pieter Bruegel (1525 k. – 1569) rendkívül sokszínű, stiláris és tematikai vonatkozásban egyaránt igen változatosnak mondható életművet hagyott ránk.¹ „Műveiben mindig több a gondolat, mint a festészet...” – írta a mesterrel kapcsolatban barátja és pártfogója, a híres térképész, Abraham Ortelius.² Hogy Bruegel valóban mennyire tudatosan, átgondoltan, és nemritkán szokatlan nézőpontokat, egyedi ikonográfiai megoldásokat, dramaturgiai fogásokat alkalmazva építette fel kompozícióit – nem utolsósorban azzal a céllal, hogy a nézőt a látottak továbbgondolására készítse –, különösen jól érzékelteti az 1564-ben festett *Keresztvitel*, egyike a festő Kunsthistorisches Museumban őrzött remekműveinek, melyről 2011-ben *Malom és kereszt* címmel még egy filmet is forgattak.³ Talán éppen ez a film hívta fel rá igazán a figyelmet, hogy a művész szinte egy filmrendezőhöz, dramaturghoz vagy operatörhöz hasonlóan szemlélte, illetve láttatta a dolgokat, saját céljainak megfelelően irányítva vagy éppen manipulálva a néző tekintetét.

Vegyük rögtön a már említett *Keresztvitelt*! Ezen a képen is, csakúgy, mint egyébként Bruegel számos más művén, apró alakok szinte áttekinthetetlen tömege népesíti be a kompozíciót. Ami talán legelőször megragadja a figyelmünket, az a végtelenbe nyúló táj háttérében magasodó, szokatlan formájú szikla, tetején egy szélmalommal. Ha mindezek után jobban szemügyre vesszük az elénk táruló látványt, és sorra vesszük a kép egyes motívumait, tekintetünket sejtetően elsőként a jelenet előterében jobb oldalt felfedezhető alakok vonják magukra, akikben a

¹ *Bruegel: Die Hand des Meisters*, kiállításkatalógus, Kunsthistorisches Museum, Wien, 2018. Az említett bécsi kiállításról, illetve katalógusáról: Németh István: Sabine Haag (Hrsg.): *Bruegel: Die Hand des Meisters*, Kunsthistorisches Museum (recenzió), *Művészettörténeti Értesítő*, 67. évf., 2018/2, 311–318.

² A híres kartográfus szavait P. Szűcs Julianna is idézi az említett bécsi kiállítás kapcsán írt cikkében: P. Szűcs Julianna: Volt egyszer egy mókás Pieter, *Artmagazin*, 16. évf., 2018/8, 18.

³ A Lech Majewski által rendezett filmet 2012-ben az Uránia Nemzeti Filmszínházban is bemutatták. https://urania-nf.hu/archiv-filmek/malom_es_kereszt

kortárs nézők nagy valószínűség szerint rögtön ráismerhettek a keresztrefeszítés-jelenetekről jól ismert siratók csoportjára.⁴ De mit keresnek ezek itt? Ha ők itt vannak, akkor nyilván Krisztusnak is szerepelnie kell valahol a képen! De hol? Először talán csak annyi tűnik fel, hogy a jelenet középterében egy lovasokból és gyalogosokból álló népes csoport halad balról jobbra, valahová a messzeségbe, ahol a háttérben – messziről első látásra csupán egy apró sötét körnek látszó – embertömeg gyülekezik. De mi lehet az oka ennek a csődületnek? Szinte csak nagyítóval kivehető, hogy a kör közepén már áll két kereszt. De még mindig nem derült ki, hogy hol lehet Krisztus. Az ő keresztje mindenesetre még nincs ott a másik kettő mellett! Valószínűleg csak hosszas keresgélés után derül ki, hogy a jelenet főszereplője éppen a kompozíció mértani középpontjában helyezkedik el, Krisztusnak a kereszt súlya alatt összeroskadó, apró alakját azonban még így sem könnyű felfedezni az őt körülvevő embertömegben. Idősebb Pieter Bruegelnek zseniális módon sikerült elérnie azt, hogy a mindenkori néző (a vonatkozó újszövetségi szövegrészek ismeretében) képzeletben maga kövesse tovább ezt a térben és időben lejátszódó eseménysort. Akaratlanul is végigfut az agyunkon ugyanis, hogy ha Krisztus már most összeroskad a hatalmas kereszt súlya alatt, vajon meddig fog még tartani, míg nagy nehezen elvonszolja terhét egészen a Golgota hegyéig, mely szemmel láthatóan igencsak távol van attól a helytől, ahol most található. És ha célba ér, akkor majd az ő keresztjét is felállítják a kör közepén, felfeszítik rá, lassú kínhalált hal, és akkor, de lényegében csak akkor kap majd igazán értelmet, hogy mit is siratnak valójában a jelenet előterében felfedezhető asszonyok.⁵

Idősebb Pieter Bruegel az említett *Keresztvétel*hez hasonló módon, a háttérben, illetve első látásra szinte észrevehetetlenül, a tömeg közepén rejtette el a bibliai jelenet főszereplőjét a néhány évvel később, 1567-ben festett, és jelenleg ugyancsak a Kunsthistorisches Museum gyűjteményében található *Saul megtérése* című képén is, melyről a művész életrajzírója, Karel van Mander más művek mellett szintén megemlékezett.⁶ A festményre pillantva először csak a magas sziklák között húzódó hegyi ösvényen végeláthatatlan sorban kígyózó gyalogosokat és lovaskatonákat vesszük észre. Tekintetünkkel hosszan követhetjük a menetet a kép belseje felé, egészen a messzi távolig, ahol az apró alakok lassan teljesen belevesznek a messzeségbe. A szereplők többségét hátulról látjuk, akár csak például az egy évvel korábban készült *Keresztelő Szent János prédikációja*

⁴ Rose-Marie Hagen – Rainer Hagen: *Pieter Bruegel de Oudere, rond 1525–1569. Boeren, Zotten en Demonen*, Köln, Taschen, 2001, 26.

⁵ Bruegel *Keresztvétel* című képéről újabban: Manfred Sellink: *Bruegel. Het volledige werk. Schilderijen, tekeningen, prenten*, Gent, Ludion, 2011, nr. 127; Joseph Leo Koerner: *Bosch & Bruegel. From Enemy Painting to Everyday Life*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 2016, 287–298.

⁶ Karel van Mander: *Hírneves németalföldi és német festők élete*, Budapest, Helikon, 1987, 83.

című képen.⁷ A jelenet közvetlen előterében jobb oldalt elhelyezkedő, élénksárga ruhát, vörös kalpagot viselő lovas mintegy összekötő szerepet tölt be a néző és a kép többi szereplője között. A festő zseniális módon, néhány apró motívum segítségével, ezúttal is vezeti, irányítja tekintetünket, hogy végül ráleljünk a kép tulajdonképpeni főszereplőjére. Az előtérben jobb oldalt, az említett sárga ruhás figura és a mellette látható, zászlót tartó lovas között, egy visszaforduló, és kezével jelentősegteljesen a kép belseje felé mutató lovaskatonát fedezhetünk fel. Vajon mire akarhatja felhívni a figyelmet? Mozdulatát követve, a jelenet közep-terében egy másik páncélos katonát pillanthatunk meg, aki lovát szintén a me- nettel ellentétes irányba fordítja. De vajon miért fordult vissza? Ekkor, és felte- hetően csakis ekkor vesszük észre, hogy a magasba nyúló fák tövében, a tisztáson valami csödület támadt, és a csoport egy lováról leesett alakot vesz körül. Nem más ő, mint a keresztények üldözése céljából, kísérvivel Damaszkusz felé tartó Saul (a későbbi Pál apostol), akinek útközben jelenése volt: egy éles fénysugártól elvakítva a földre zuhant, miközben Jézus hangját hallotta a felhők közül, aki kérdőre vonta, hogy miért üldözi őt. Az *apostolok cselekedetei* kilencedik fejeze- téből ismert újszövetségi történet igen népszerű témának számított a 16. száza- di művészek körében. A festő nyilván jól ismerhette többek között Lucas van Leyden 1509-ben készült, azonos témájú rézmetszetét vagy mestere, Pieter Coeke van Aelst 1530 tájára datált, egy Pál apostol életének epizódjait megörökítő fa- likárpit-sorozathoz készült kartonját, melyek feltehetően inspirációs forrásul is szolgálhattak számára. Az említett előképekkel ellentétben azonban Bruegel festményén nem az előtérben, kiemelt helyen találjuk a drámai jelenet főszerep- lőjét, hanem alig észrevehetően, a háttérbe rejtve. Bár hasonló kompozíciós megoldásokkal elég gyakran találkozhatunk egyes 16. századi mesterek, és kü- lönösen a manieristák körében, sejthető, hogy a művésznek ezúttal – akárcsak egyébként az imént tárgyalt *Keresztvitel* esetében – valamilyen speciális szán- déka is lehetett e sajátos nézőpont kiválasztásával. Eltérő témájuktól függetlenül, lényegében mindkét műből ugyanazt az általános tanulságot vonhatjuk le: a mindennapi élet jelentéktelen, apró-cseprő dolgai gyakran annyira lekötik, illet- ve elterelik a figyelmünket, hogy észre sem vesszük, milyen fontos, olykor drámai események játszódnak le a szemünk előtt vagy közvetlen környezetünkben.⁸

⁷ Ezen is csak hosszas keresgélés után lehet felfedezni a jelenet főszereplőjét, Keresztelő Szent Jánost, illetve a népes hallgatóság között Jézus alakját. A kiváló lengyel művészettörténész, Jan Bialostocki külön kötetben ismertette és elemezte a festőnek ezt az alkotását: Jan Bialostocki: *Bruegel: Ke- resztelő Szent János prédikációja*, Budapest, Corvina, 1988.

⁸ A *Saul megtérése* című kép kompozíciós sajátosságaival kapcsolatban: Daniela Hammer-Tugendhat: Peripherie und Zentrum. Eine Glosse zu Pieter Bruegels d. A. „Bekehrung Pauli”, in Edith Futscher (Hrsg.): *Was aus dem Bild fällt. Figuren des Details in Kunst und Literatur*, München, Wilhelm Fink Verlag, 2007, 229–235.

Olyan művek esetében, mint például az 1567-ben készült *Királyok imádása*, vagy az egy évvel korábbi *Betlehemi népszámlálás*, Bruegel ismét más módszert alkalmazott, hogy a nézőt a részletek alaposabb vizsgálatára, illetve a látottak továbbgondolására készítse. Bár itt a főszereplők közvetlenül a jelenet előtérében találhatók, mondhatni szinte kiszúrják a szemünket, a nézőknek – legalább is első látásra – feltehetően eszükbe sem jut, hogy esetleg bibliai alakokat keres- senek a képen, mivel a festő a jól ismert újszövetségi események helyszínét egy behavazott flamand, illetve brabanti faluba helyezte át, mintha csak aktualizálni akarta volna a történeteket.⁹ Talán itt érdemes megjegyezni, hogy a *Betlehemi népszámlálás* című képen, ha jobban megnézzük, a számárháton közeledő Mária mögött egy ökröt is felfedezhetünk. De mit akarhatott vajon a festő ezzel a motívummal? Mint köztudott, az ökör és a számár hagyományosan szinte elmaradhatatlan szereplői voltak a Jézus születése ábrázolásoknak, és Ézsaiás próféta soraira utalnak: „Az ökör ismeri a gazdáját, és a számár az ő urának jáslát. Izráel nem ismeri, az én népem nem figyel rá.” A művész netán így módon akart volna burkoltan üzeni saját kortársainak, hogy ők sem különbek az ószö- vetségi zsidóságnál, hiszen annyira belevesznek mindennapi teendőikbe, hogy nem is észlelik az igazán fontos dolgokat?

Mint láthattuk, Bruegel gyakran élt a kicsinyítés, a lényeg háttérbe helyezé- sének módszerével, egyes művein ugyanakkor éppen ellenkezőleg, bizonyos részletek, motívumok kiemelésével, előtérbe helyezésével sikerült egészen szo- katlan hatást elérnie. Az 1560-as évek derekán készült *Évszakok*-sorozat híres tájképei például mintha csak a korábbi óráskönyvek hónapokat ábrázoló mini- atúráinak felnagyított változatai lennének, de még a két változatban is ismert, 1563-ra datálható *Bábel tornya* legfontosabb előképe, inspirációs forrása is nagy valószínűség szerint a *Grimani breviárium* egyik azonos témát megörökítő lapja lehetett. A *Bábel tornya* – melynek építésén még javában dolgoznak – a szűk képkivágásból adódóan olyan monumentálisnak, jobban mondva olyan nyomasztóan hatalmasnak tűnik, hogy mellette eltörpülnek a munkások alig észrevehető, apró alakjai. Az épület annyira magára vonja a figyelmünket, hogy valószínűleg csak később, a háttér alaposabb tanulmányozása során derül ki, hogy Bruegel ezúttal is korabeli környezetbe helyezve ábrázolta a legendás bib- liai történetet. Ez a szokatlan közelnézet, „close-up” jellemzi és teszi igazán hatásossá a festő legismertebb alkotásai közé tartozó kései parasztlelképeit is, ahol a tenyeres-talpas, bumfordi parasztok önfeledt mulatozása tárul a szemünk elé. A *Parasztlakodalom* vagy a *Táncoló parasztok* szereplői azonban nem csupán

⁹ Egyes kutatók szerint Bruegel több bibliai tárgyú műve, így például a *Keresztelő Szent János prédikációja* is tartalmaz aktuális történelmi eseményekre vonatkozó utalásokat.

a közvetlenül a jelenet előterében feltűnő alakok monumentálisnak ható arányai révén különböznek a korábbi parasztábrázolások többségétől. Míg a órás könyvek miniatúráin vagy egyes késő középkori falikárpitokon még rendszerint szorgalmasan dolgozó, szántó-vető vagy éppen a termést betakarító parasztokat láthatunk, Bruegel szóban forgó művein – akárcsak egyébként a legtöbb 16. század második felében vagy a 17. század első évtizedeiben készült flamand vagy holland életképen – már nem szorgosan dolgozó parasztokat, hanem önmagukból nemritkán teljesen kivetkőzött, féktelenül mulatozó, közönséges alakokat láthatunk.¹⁰ Bár a mai néző számára Bruegel parasztéletképei (legalábbis első látásra) talán teljesen ártatlannak tűnnek, a kortársak valószínűleg más szemmel nézték ezeket a jeleneteket. Egyes metszettelíratokból, illetve motívumokból az is kitűnik egyébként, hogy a mester olykor még pikáns tréfákat, utalásokat is beleszótt ezekbe a műveibe. Csupán a legutóbbi technikai vizsgálatok során és egyes röntgenfelvételek, illetve infravörös reflektográfiák nyomán derült például fény arra, hogy az 1567-ben festett *Parasztlakodalom* című képen a csűr nyitott, félhomályos padlásán eredetileg egy enyelgő pár körvonalai is kivehetőek voltak, ezt az „illetlen” részletet azonban valamikor később átfestették. Netán ebben a (ma már nem látható) alakban kellene keresnünk a vőlegényt, akit a kutatók hosszú ideig, sikertelenül próbáltak azonosítani a jelenet valamelyik szereplőjével? Talán nem egészen véletlen, hogy a dudások hangszerének sípjai éppen abba az irányba mutatnak?¹¹

Korábban, nagyjából az 1558–60 közötti időszakban, amikor idősebb Pieter Bruegel még az ismert antwerpeni nyomdász és kiadó, Hieronymus Cock számára dolgozott, a művész rajzaira, illetve egyes festményeire talán még inkább jellemző volt az, hogy a képfelület szinte egészét betöltik az apró alakok, illetve jelenetek, a nézőt arra készítette, szinte kényszerítve, hogy hosszasan tanulmányozza a bravúros technikával kidolgozott részleteket, és mindig valami újabb, érdekes motívumot fedezzen fel, ami addig esetleg teljesen elkerülte a figyelmét. Ebben a kategóriába sorolható többek között a Hieronymus Bosch műveinek szellemét idéző és Pieter van der Heyden által rézbe metszett *Hét főbűn*-sorozat,¹²

¹⁰ Ez az az időszak, amikor az irodalomban és képzőművészetben egyaránt, a civilizálatlan paraszt negatív, komikus típusfigurává vált, mindazon rossz tulajdonságok megtestesítőjévé, melyek a korabeli polgári etika tükrében elítélendőnek, vagy legalábbis kerülendőnek minősültek. Lásd ezzel kapcsolatban: Paul Vandenbroeck: *Beeld van de andere, vertoog over het zelf. Over wilden en narren, boeren en bedelaars*, kiállításkatalógus, Antwerpen, 1987.

¹¹ Ezekkel az utólag átfestett részletekkel kapcsolatban lásd: *Bruegel: Die Hand des Meisters*, kiállításkatalógus, Kunsthistorisches Museum, Wien, 2018, nr. 80, 262–263.

¹² Érdekes egyébként, hogy a hét főbűn ábrázolása terén Bruegel (talán szándékosan?) még példaképénél is konzervatívabbnak mutatkozott, Bosch ugyanis mintegy fél évszázaddal korábban – legalább is látszólag – sokkal „modernebb” felfogásban, a mindennapi életből vett, zsánerszerű

akárcsak a művész *Farsang és böjt harca*, a *Gyermekjátékok* és a *Németalföldi közmondások* címen ismert, ugyanerre az időszakra datálható híres festményei, melyek bár témaválasztásukban jelentős mértékben eltérnek egymástól, kompozíciós felépítésükben és egyéb vonatkozásban is igen sok hasonlóságot mutatnak egymással.¹³ Érdemes itt megjegyezni, hogy Bruegel olykor még a hét főbűnt ábrázoló egyes jelenetekbe is bele tudott csempészni némi humort vagy éppen ismert közmondásokra történő utalásokat. A Desidia (Lustaság) megtestesítője például a szóban forgó metszetsorozatban egy szamar oldalának dőlve, a könyökére támaszkodva alvó nőalak, akinek egy apró ördögfigura éppen egy párnát dug a feje alá, hogy még kényelmesebben aludjon. Mi ez, ha nem a magyar és a flamand közmondások között éppúgy megtalálható „Ledigheid is des duivels oorkussen”, azaz „Lustaság az ördög párnája” szó szerinti leképezése!

És ha már a közmondásoknál tartunk, mindenképpen szólnunk kell idősebb Pieter Bruegel említett, 1559-ben készült, jelenleg a berlini Gemäldegalerie gyűjteményében őrzött *Németalföldi közmondások* című festményéről. A felülnézetből ábrázolt sokalakos jelenet a flamand szólásoknak és közmondásoknak olyan enciklopédikus tárházát tárja elénk, melyet szinte lehetetlenség a teljesség igényével áttekinteni.¹⁴ Nem csoda, hogy a festmény nem csupán művészettörténészek, hanem még egyes nyelvészek és néprajzkutatók érdeklődését is felkeltette.¹⁵ Louis Lebeer 1939–40-ben megjelent és máig alapvetőnek számító ta-

jelenetek formájában örökítette meg az egyes bűnöket, a jelenleg a madridi Prado gyűjteményében található táblaképén. Bosch szóban forgó művéről az elmúlt évtizedek során több alapos ikonográfiai tanulmány is készült. Lásd többek között W. S. Gibson: Hieronymus Bosch and the Mirror of Man: The Authorship and Iconography of the Tabletop of the Seven Deadly Sins, *Oud Holland*, vol. 87, 1973/4, 205–226; E. de Bruyn: Het Madrileense Tafelblad: een iconografische benadering, *Jaarboek Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen*, 1991, 9–60.

¹³ A *Farsang és böjt harca* című festmény egyébként témaválasztását, illetve mondanivalóját tekintve igen jól összevethető Bruegel két, egymás párdarabját képező, néhány évvel később készült metszetével, az ún. „Vette keuken” és a „Magere keuken”, azaz a „Zsíros konyha” és a „Sovány konyha” ábrázolásaival, melyek lényegében éppúgy azt érzékeltetik, hogy a szélsőséges étkezési szokások – legyen szó akár falánkságról, mértéktelen evés-ivásról vagy éppen a túlzásba vitt, önsanyargató böjtölésről – mindig komikusak tudnak lenni.

¹⁴ A *Németalföldi közmondások* című festmény esetében például a képen ábrázolt (azonosítható) közmondások számát egyes szerzők eltérő módon adják meg. Míg Marijnissen vagy Roberts-Jones-ék nyolcvanötöt említene, addig például a Hagen-szerzőpáros száztizennyolcat sorol fel, Fraenger ugyanakkor kilencvenkét közmondást ismertet. Lásd: Roger H. Marijnissen: *Bruegel. Het volledig oeuvre*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1988; Philippe Robert-Jones – Françoise Roberts-Jones: *Pieter Bruegel der Aeltere*, München, Hirmer Verlag, 1997; Hagen–Hagen: *Pieter Bruegel; Wilhelm Fraenger: Das Bild der „Niederländischen Sprichwörter“. Pieter Bruegels verkehrte Welt*, Amsterdam, Castrum Peregrini Presse, 2002. Ennek a magyarázata részben abban rejlik, hogy egyes kutatók a kép bizonyos motívumait több közmondással is kapcsolatba hozták.

¹⁵ Még a jeles magyar folklorista, Voigt Vilmos is külön tanulmányt szentelt Bruegel ezen híres képének, azt vizsgálva, hogy a festő által megörökített németalföldi közmondások közül

nulmányában, de a képpel foglalkozó szinte minden későbbi publikációban is azt olvashatjuk, hogy idősebb Pieter Bruegel szóban forgó festményének közvetlen előzménye, illetve legfontosabb inspirációs forrása Frans Hogenberg egy 1558-ra datált, Bartholomeus de Mompere által Antwerpenben kiadott metszete lehetett.¹⁶ A kétségtelenül meglévő egyezések, illetve hasonlóságok között említhetjük meg azt is, hogy a Hogenberg-metszeten található feliratban olvasható Blauwe Huyck (azaz kék köpeny) – mely a németalföldi hagyományban a férjét megcsaló nőre vagy általánosabban az átverésre utalhat – a tárgyalt Bruegel-festményen is fontos szerepet kap, hiszen itt az előtérben, a jelenet középpontjában láthatunk egy férje fejére kék köpenyt borító nőalakot.¹⁷

Bár a festő feltehetően tényleg láthatta, illetve ismerhette Frans Hogenberg említett művét, valójában korántsem olyan egyértelmű vagy magától értetődő, hogy ez a metszet lett volna az 1559-ben készült festmény legfontosabb inspirációs forrása, előképe. Itt említhetjük meg, hogy már egy 1558-ban készült és hagyományosan szintén idősebb Pieter Bruegel művének tartott (jelenleg az antwerpeni Museum Mayer van den Bergh gyűjteményében őrzött) képen is találkozhatunk már tizenkét olyan németalföldi közmondás ábrázolásával, melyek aztán az egy évvel későbbi festményen is szerepelnek.¹⁸ Frans Hogenberg említett metszetének, illetve idősebb Pieter Bruegel általunk vizsgált képének a készültekor már több mint félszáz éves hagyománya volt a nyomtatott formában kiadott közmondásgyűjteményeknek Németalföldön. Az első ismert példa erre, a több mint nyolcszáz németalföldi közmondást (és ezek latin fordításait) tartalmazó, 1480-ban Deventerben megjelent *Proverbia communia* volt, melynek csak a 15. század végéig vagy egy tucatnyi új kiadása ismert.¹⁹ Nem sokkal Hogenberg és Bruegel szóban forgó közmondásképeinek készülete előtt, 1550-ben adták ki Antwerpenben Symon Andriessoon *Duytsche Adagia* című közmondás-gyűjteményét,

melyeknek léteznek megfelelői, illetve párhuzamai a hazai nyelvhasználatban. Lásd: Voigt Vilmos: Németalföldi közmondások id. Pieter Bruegel festményén. Magyar történeti folklórisztikai elemzési kísérlet, *Ethnographia*, XCVI. évf., 1985/1; újabban: uő: Németalföldi közmondások id. Pieter Bruegel festményén, in *Világnak kezdetétől fogva. Történeti folklórisztikai tanulmányok*, Budapest, Universitas, 2000, 186–203.

¹⁶ Louis Lebeer: „De Blauwe Huyck”, *Gentsche Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, vol. 6, 1939–40, 161–229.

¹⁷ Az említett szólással kapcsolatban: Jan Grauls: *Volkstaal en volksleven in het werk van Pieter Bruegel*, Antwerpen–Amsterdam, Standaard-Boekhandel, 1957, 89–90.

¹⁸ Jozef de Coo: Twaalf spreken op borden van Pieter Bruegel de Oude, *Bulletin van de Koninklijke Musea voor schone Kunsten*, 1965, 83–104.

¹⁹ A *Proverbia communia* című műről bővebben: W. H. D. Suringar: *Over de Proverbia communia ook Proverbia seriosa geheeten, de oudste verzameling van nederlandsche spreekwoorden*, Leiden, 1864; Richard Jente: *Proverbia communia: A Fifteenth-Century Collection of Dutch Proverbs Together with the Low German Version*, Bloomington, Indiana University Press, 1947.

melyben több tucat olyan szólást, illetve közmondást találhatunk, melyek aztán az említett metszeten, illetve idősebb Pieter Bruegel festményén is szerepelnek.²⁰

Szinte biztosra vehető, hogy Hogenberg és Bruegel egyaránt ismerhették és forgathatták az említett közmondásgyűjtemények valamelyikét vagy akár többet is ezek közül. Nem is ez a kérdés, hanem inkább az, hogy milyen alapon válogattak az ezekben található több száz szólás és közmondás közül? Vajon kizárólag vagy elsősorban ezekre az írott, nyomtatott forrásokra támaszkodtak, és teljesen ötletszerűen szelektáltak a szóba jöhető közmondások közül, vagy netán létezhetek az általuk megörökített közmondásoknak (vagy legalábbis ezek egy részének) olyan korábbi képi ábrázolásai is, melyek inspirációs forrásul szolgálhattak számukra, illetve szerepet játszhattak motívumaik kiválasztásában? Mint ahogy újabban felvetődött, e lehetséges előképeket esetleg egyes templomok kórusaiban található késő középkori és reneszánsz stallumok ülőkéinek profán faragványaiiban kereshetjük.²¹ Meglepően nagy számban találkozhatunk ugyanis ezek között olyan ismert szólások és közmondások ábrázolásaival is, melyek aztán később idősebb Pieter Bruegel tárgyalt festményén is szerepelnek.

Ha nem veszünk el teljesen a részletekben, hanem a képet összességében, a festő nézőpontjából (felülről, illetve madártávlatból) szemléljük, akkor a mindennapi élet szemünk elé táruló emberi gyarlóságai immár jelentéktelen, mosolygató apróságoknak fognak tűnni, melyeket a világot uraló bolondság különféle megnyilvánulási formáinak tekinthetünk, vagy ha úgy tetszik – Rotterdami Erasmus néhány évtizeddel korábban megjelent híres műve nyomán –, akár a balgaság dicséretének is nevezhetnénk. Ismert szólások, közmondások képi feldolgozásaival egyébként a tárgyalt festmény mellett is gyakran találkozhatunk idősebb Pieter Bruegel életművében, adott keretek között azonban ezekkel most sajnos nem foglalkozhatunk.²²

²⁰ M. A. Meadow – A. C. G. Fleurkens (eds.): *Duytsche Adagia ofte Spreecwoorden. In facsimile transcription of the Dutch text and English translation*, Hilversum, 2003.

²¹ Németh István: *Misericordiák. Templomi ülőkék profán faragványai, mint idősebb Pieter Bruegel Németalföldi közmondások* című képének lehetséges inspirációs forrásai, in Németh István: *El Grécóról és más mesterekről. Stíluskritika – ikonográfia – műgyűjtéstörténet. Válogatott tanulmányok*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2020, 161–170.

²² Elsősorban olyan 1556–57 táján készült korai művekre gondolok, mint *A számár az iskolában*, *A nagy hal megeszi a kis halat* vagy *A disznónak az ölben a helye*, de utalhatnánk az 1568-ban készült, jelenleg a nápolyi Museo di Capodimonte gyűjteményében található *Vak vezet világtalant* című festményre is.

IRODALOMJEGYZÉK

- BIALOSTOCKI, Jan: *Bruegel: Keresztelő Szent János prédikációja*, Budapest, Corvina, 1988.
- Bruegel: Die Hand des Meisters*, kiállításkatalógus, Kunsthistorisches Museum, Wien, 2018.
- BRUYN, Eric de: Het Madrileense Tafelblad: een iconografische benadering, *Jaarboek Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen*, 1991, 9–60.
- COO, Jozef de: Twaalf spreuken op borden van Pieter Bruegel de Oude, *Bulletin van de Koninklijke Musea voor schone Kunsten*, 1965, 83–104.
- FRAENGER, Wilhelm: *Das Bild der „Niederländischen Sprichwörter“: Pieter Bruegels verkehrte Welt*, Amsterdam, Castrum Peregrini Presse, 2002.
- GIBSON, Walter S.: Hieronymus Bosch and the Mirror of Man: The Authorship and Iconography of the Tabletop of the Seven Deadly Sins, *Oud Holland*, vol. 87, 1973/4, 205–226.
- GRAULS, Jan: *Volkstaal en volksleven in het werk van Pieter Bruegel*, Antwerpen–Amsterdam, Standaard Boekhandel 1957, 89–90.
- HAGEN, Rose-Marie – HAGEN, Rainer: *Pieter Bruegel de Oudere, rond 1525–1569. Boeren, Zotten en Démonen*, Köln, Taschen, 2001.
- HAMMER-TUGENDHAT, Daniela: Peripherie und Zentrum. Eine Glosse zu Pieter Bruegels d. A. „Bekehrung Pauli“, in Edith Futscher (Hrsg.): *Was aus dem Bild fällt. Figuren des Details in Kunst und Literatur*, München, Wilhelm Fink Verlag, 2007.
- JENTE, Richard: *Proverbia communia: A Fifteenth-Century Collection of Dutch Proverbs Together with the Low German Version*, Bloomington, Indiana University Press, 1947.
- JONES, Philippe Robert – ROBERTS, Francoise: *Pieter Bruegel der Aeltere*, München, Hirmer Verlag, 1997.
- KOERNER, Joseph Leo: *Bosch – Bruegel. From Enemy Painting to Everyday Life*, Princeton NJ, Princeton University Press, 2016.
- LEBEER, Louis: „De Blauwe Huyck“, *Gentsche Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, vol. 6, 1939–40, 161–229.
- MANDER, Karel van: *Hírneves németalföldi és német festők élete*, Helikon, Budapest 1987.
- MARIJNISSEN, Roger H.: *Bruegel. Het volledig oeuvre*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1988.
- MEADOW, M. A. – FLEURKENS, A. C. G. (eds.): *Duytsche Adagia ofte Spreekwoorden. In facsimile transcription of the Dutch text and English translation*, Hilversum, 2003.
- NÉMETH István: Sabine Haag (Hrsg.): *Bruegel: Die Hand des Meisters*, Kunsthistorisches Museum, recenzió, *Művészettörténeti Értesítő*, 67. évf., 2018/2, 311–318.
- NÉMETH István: Misericordiák. Templomi ülőkék profán faragványai, mint idősebb Pieter Bruegel *Németalföldi közmondások* című képének lehetséges inspirációs forrásai, in Németh István: *El Grécóról és más mesterekről. Stíluskritika – ikonográfia – műgyűjtéstörténet. Válogatott tanulmányok*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2020, 161–170.
- SELLING, Manfred: *Bruegel. Het volledige werk. Schilderijen, tekeningen, prenten*, Gent, Ludion, 2011.

- SURINGAR, W. H. D.: *Over de Proverbia communia ook Proverbia seriosa geheeten, de oudste verzameling van nederlandsche spreekwoorden*, Leiden, 1864.
- P. SZŰCH Julianna: Volt egyszer egy mókás Pieter, *Artmagazin*, 16. évf., 2018/8, 18.
- VANDENBROECK, Paul: *Beeld van de andere, vertoog over het zelf. Over wilden en narren, boeren en bedelaars*, kiállításkatalógus, Antwerpen, 1987.
- VOIGT Vilmos: Németalföldi közmondások id. Pieter Bruegel festményén. Magyar történeti folklorisztikai elemzésekísérlet, *Ethnographia*, XCVI. évf., 1985/1.
- VOIGT Vilmos: Németalföldi közmondások id. Pieter Bruegel festményén, in *Világnak kezdetétől fogva. Történeti folklorisztikai tanulmányok*, Budapest, Universitas, 2000, 186–203.

A MISZTIKUS ÉS A PSZICHONAUTA¹

SZUMMER CSABA

Elméleti háttér: A kortárs fenomenológia jelentős erőfeszítéseket tesz a tudat kontribúcióját nem igénylő értelemképződmények feltárására. E törekvéseket jól szolgálhatja azon tapasztalati mezők vizsgálata, amelyek *már eleve* nem állnak a predikatív észlelés, az intencionális értelemkonstitúció hatálya alatt, mint például a misztikus élmény vagy a vizionárius képzelet (pszichedelikus élmény) tapasztalati tartományai.

Cél: Jelen tanulmányban az említett tapasztalati tartományokat írom le és hasonlítom össze.

Módszer: A filozófiai és pszichológiai fenomenológia módszerét alkalmazom.

Eredmények: A misztikus élménytartomány meghatározó mozzanata a szelf és a külvilág közötti határ átrajzolódása. A Misztikus ezt *fúzió*ként, valamilyen transzcendens természetűnek elképzelt nagyobb egésszel való egyesülésként éli meg. A pszichedelikus élmény kvázi-misztikus élményként értelmezhető.

A MISZTIKUS ÉLMÉNY FOGALMA A FILOZÓFIÁBAN ÉS A PSZICHIÁTRIÁBAN

A misztikus tapasztalatok a vallási élmények legintenzívebb változatai, kortól és kultúrától függetlenül minden vallási kultusz kivételes státuszt biztosít nekik, a transzcendenssel való legintenzívebb kapcsolatként tekintenek rájuk. A premodern társadalmakban a misztikus élménynek kiemelt jelentőséget tulajdonítottak. Ez a kiemelt státusz a modernitással megszűnt. Meglepő módon a huszadik századi filozófiában, noha sporadikusan, olykor mégis jelentőségteli módon bukkan fel a misztikus tapasztalat témája, mint például Wittgenstein *Tractatus*ának a

¹ A „pszichonauta” szó Ernst Jünger német írótól származik. (Ernst Jünger: *Annäherungen. Drogen und Rausch*, Stuttgart, Ernst Klett, 1970, 430.)

végén. „Nem az a misztikus, hogy milyen a világ, hanem az, hogy van. [...] A világnak körülhatárolt egészként való átélése a misztikus érzés. [...] Kétségtelenül létezik a kimondhatatlan. Ez megmutatkozik, ez a misztikum.”² Hasonló szellemben teszi fel a kérdést Heidegger a *Mi a metafizika* című előadásához négy évvel később csatolt, de csak másfél évtized múltán (1949) megjelent *Bevezetés a „Mi a metafiziká”-hoz* című írásában: „Mi a rejtélyesebb: az, hogy létező van, vagy az, hogy lét van? Vagy ezen megfontolások által sem jutunk el még a rejtély közelébe, ami a létező létével megtörtént (*sich ereignet*)?”³ A Semmi vonatkozásában ugyanez a kérdés. Heidegger szavaival „a metafizika alapkérdése” így hangzik: „[...] miért van egyáltalában létező, nem pedig inkább Semmi?”⁴ A *Der Satz vom Grund* [Az alap princípiuma] című írásában Heidegger a létezők alapját próbálja meghatározni.⁵ Szerinte ez az alap a lét, miközben a lét maga alap nélküli. Parnas és Henriksen úgy vélik, hogy ennek a létfogalomnak ugyancsak van egy misztikus aspektusa.⁶ Olyan középkori misztikus szerzők koncepcióira emlékeztet, mint John van Ruysbroeck (1293–1381) „úttalan szakadék” vagy „szakadékszerű”, illetve Jakob Böhme (1575–1621) *Ungrund* fogalmai. Caputo pedig Eckhart mester istenfogalmával kapcsolja össze Heidegger létfogalmát, ugyanis mindkét fogalom „radikális ontológiai nyitottságot” implikál.⁷ Csakis ez a radikális nyitottság teszi lehetővé a létezők alapjához (a léthez, illetve Istenhez) való hozzáférést. Heideggernél ennek feltétele a létezőkről való leválás (*Abschied von Seienden*), ami a kereszténység és a keleti vallások misztikus élményt előkészítő szakaszát idézi: a lélek, illetve az elme kiüresítését.

Az 1980-as években színre lépő francia fenomenológiával kapcsolatban szokás a fenomenológia „teológiai fordulatáról” beszélni. Ezt a fenomenológus nemzedéket ugyanis jelentős mértékben foglalkoztatja a transzcendencia fogalma. Jean-Luc Marion a fenomént mint egy „adományozó nélküli adományt” fogja fel. Ez a kísérllet, ahogyan Tengelyi László megállapítja, „felmutat egy bizonyos

² Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés. Tractatus logico-philosophicus*, ford. Márkos György, Budapest, Akadémiai, 1989, 88–89.

³ Martin Heidegger: „...költőien lakozik az ember...”, ford. Bacsó Béla et al., Budapest–Szeged, T-Twins–Pompeji, 1994, 189.

⁴ Heidegger: „...költőien lakozik az ember...”, 187–188.

⁵ Martin Heidegger: *Gesamtausgabe*, Band 10, *Der Satz vom Grund*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1997.

⁶ Josef Parnas – Mads Gram Henriksen: *Mysticism and schizophrenia: A phenomenological exploration of the structure of consciousness in the schizophrenia spectrum disorders*, *Consciousness and Cognition*, vol. 43, 2016, 75–88.

⁷ Lásd Meister Eckhart: *The complete mystical works of Meister Eckhart*, trans. Maurice O’C. Walshe, New York, Crossroad Publishing, 2009. A zen buddhizmus és Heidegger fogalmainak kapcsolatáról lásd Robert E. Carter: *The Kyoto School. An introduction*, Albany, SUNY Press, 2013.

kapcsolatot fenomenológia és transzcendencia között”, amikor „a fenomént *adottként* és egyszersmind *adományként* írja le”⁸ (kiemelések az eredetiben – Sz. Cs.). Cseke Ákos ennél tovább megy. Úgy véli, hogy a transzcendenciára irányuló törekvés az új francia fenomenológia *központi témáját* jelenti, „és e törekvés nyíltsága az, ami talán a legelgondolkodtatóbb és a legújszerűbb az e tekintetben jóval visszafogottabb Husserlhez és Heideggerhez képest”.⁹ Cseke Mariont idézi: „El kell kerülnünk, hogy Isten létének problémáját túlságosan formális és transzcendentális értelemben tárgyaljuk – a fenomenalitás teologizálásától [...] egyáltalán nem kell megijednünk [...]”.¹⁰

Pszichológiai nézőpontból a fentebb említett miszticizmuskonceptióknak bizonyos elvontságot kölcsönöz, hogy nem tematizálják a misztikus élmény kulcsfontosságú mozzanatát, az *unio mysticát*. A különböző kultúrákból származó misztikus élménybeszámolók visszatérő eleme, hogy az egyén úgy érzi, valamilyen transzcendens természetűnek tételezett entitással, Istennel, a Léttel, a világgal egyesül. Noha nem minden misztikus élményleírásban jelenik meg az *unio mystica*, a legtöbb leírás említést tesz erről. Úgy fogalmazhatnánk, hogy a misztikus élmény talán legfontosabb mozzanata a szelf és a külvilág közötti határvonal átrajzolódása. Ezzel összhangban Jerome Gellman a *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* „Miszticizmus” szócikkében a következő definíciót kínálja: „Egy (állítólag) érzékek feletti vagy érzékek alatti *egyesítő élmény*; az alany úgy érzi, hogy eközben olyan természetű valóságokról, vagy a dolgok olyan állapotairól szerez tapasztalatot, amelyek észleléssel, szomatoszenzoros modalitásokkal vagy tradicionális értelemben vett introspekcióval nem hozzáférhetők.”¹¹ A definícióban zárójelben szereplő, látszólag csak odavetett „állítólag” (*purportedly*) klauzula kulcsfontosságú. Azt jelzi ugyanis, hogy tisztán fenomenológiai definícióról van szó, amely nem implikálja, hogy a meghatározásban említett entitások objektíven léteznek. Másrészt fontos látni, hogy a misztikus élmény esetében a személy *mély meggyőződése*: az, amit tapasztalt, a hétköznapinál fontosabb, értékesebb tapasztalatot jelent. Noha a Misztikus eltávolodik az életvilág kínálta bizonyosságoktól, és elveszíti az életvilág által nyújtott biztonságot is, azonban ennek helyébe nála egy *másfajta bizonyosság* lép. „A misztikus a legkisebb kételyt sem érzi azzal kapcsolatban, hogy a misztikus tapasztalatban a valóság vagy az igazság tárult fel számára, és nem pusztán egy különös lelki

⁸ Tengelyi László: *Östények és világvázlatok*, Budapest, Atlantisz, 2017, 168.

⁹ Cseke Ákos: Új fenomenológia Franciaországban, *Magyar Filozófiai Szemle*, 55. évf., 2011/2, 176.

¹⁰ Uo., 175.

¹¹ Jerome Gellman: *Mysticism*. „A (purportedly) super sense-perceptual or sub sense-perceptual unitive experience granting acquaintance of realities or states of affairs that are of a kind not accessible by way of sense-perception, somatosensory modalities, or standard introspection.” <https://plato.stanford.edu/entries/mysticism/> (Letöltés: 2022. november 3.)

állapotot élt át, egy »szubjektív« fantazmát [...]».¹² Az alany sok esetben ezt úgy fejezi ki, hogy a misztikus tapasztalat *valódibb*, mint az életvilág evidenciájának hétköznapi valósága. Ahogyan Losonczi Márk megállapítja, az alanyok úgy számolnak be élményükről, mint ami „valódibb, mint a szokásos létezés”.¹³

A PSZICHEDELIKUS ÉLMÉNY MINT KVÁZI-MISZTIKUS ÉLMÉNY

Az emberi történelem folyamán kultúrák sokasága élt hallucinogén hatású növényekkel rituális kontextusban.¹⁴ A pszichológiának William James önkísérletei óta gyűlnek adatai arról, hogy a hallucinogén anyagok spirituális témájú fantáziákat és *Stimmung*okat képesek kiváltani.¹⁵ A hatvanas évek óta folyó empirikus vizsgálatok úgy találták, hogy a pszichedelikus víziók gyakorta vallásos-spirituális tartalmúak, függetlenül attól, hogy az alany vallásos-e vagy sem.¹⁶

A pszichedelikus élmény *az észlelés, a nappali fantázia és az álom* különböző jegyeit sajátos módon ötvöző hibrid élménytartomány.¹⁷ Miközben a nappali

¹² Parnas–Henriksen: *Mysticism*, 81.

¹³ Losonczi Márk „heightened reality”-nek nevezi azt a fajta valóságélményt, amelyről az alanyok úgy számolnak be, mint ami „valódibb, mint a szokásos létezés” („more genuinely real than their usual existence”). Ilyenfajta élménynek tekinti a misztikus élményt, a halálközeli élményt, valamint a pszichedelikus élményt. (Losonczi Márk: *Contributions to the Phenomenology of Heightened Reality*, kézirat.)

¹⁴ Móró Levente – Valdas Noreika: Sacramental and spiritual use of hallucinogenic drugs, *Behavioral and Brain Sciences*, vol. 34, 2011/6, 320.

¹⁵ William James: Subjective Effects of Nitrous Oxide, *Mind*, vol. 7, 1882/26, 206–208; uő: *The Varieties Of Religious Experience: A Study in Human Nature*, London – New York, Routledge, 1902/2002. James hallucinatorikus víziói jelentős mértékben hozzájárultak két évtizeddel később megírt könyve, a valláspszichológia klasszikus műve, *A vallásos élmény változatainak megszületéséhez*.

¹⁶ Lásd Walter N. Pahnke: Drugs and Mysticism, *The International Journal of Parapsychology*, vol. 8, 1966/2, 295–313; A. J. Deikman: Bimodal consciousness, *Archives of General Psychiatry*, vol. 25, 1971, 481–489; Lester Grinspoon – James B. Bakalar (eds.): *Psychedelic reflections*, New York, Human Sciences Press, 1983, 13–14; Roland R. Griffiths et al.: Mystical-type experiences occasioned by psilocybin mediate the attribution of personal meaning and spiritual significance 14 months later, *Journal of Psychopharmacology*, vol. 22, 2008/6, 621–632; Katherine A. MacLean – Matthew W. Johnson – Roland R. Griffiths: Mystical Experiences Occasioned by the Hallucinogen Psilocybin Lead to Increases in the Personality Domain of Openness, *Journal of Psychopharmacology*, vol. 25, 2011/11, 1453–1461; Szummer Csaba et al.: The hyperassociative mind: Psychedelic experience and Merleau-Ponty’s „wild being”, *Journal of Psychedelic Studies*, vol. 1, 2017/2, 55–64; Josef Parnas – Mads Gram Henriksen: Mysticism and schizophrenia: A phenomenological exploration of the structure of consciousness in the schizophrenia spectrum disorders, *Consciousness and Cognition*, vol. 43, 2016, 75–88.

¹⁷ A neurofenomenológiai adatok szerint a vizionárius képzeletet a tudatosság lucid álomhoz hasonló magas szintje jellemzi. (Vö. Rainer Kraehenmann: Dreams and Psychedelics: Neurophenomenological Comparison and Therapeutic Implications, *Current Neuropharmacology*,

fantáziákat állandóan az észlelés betörései fenyegetik, a hallucinogén szerek tudatmódosító hatása olyan erős, hogy a Pszichonauta nyitott szemmel való fogyasztás során is radikálisan módosult tudatállapotban van, mintha csak ébren álmodna. Ha az alany csukott szemmel fogyasztja a szert, a képzeletében felmerülő fantáziák körvonalai az álmokképekhez viszonyítva tiszták, a nappali fantáziákkal ellentétben stabilak, nincsen lebegő karakterük; az álmoknál struktúráltabbak és koherensebbek, ugyanakkor a Pszichonauta számára éppolyan tudatidegen, „kívülről származó” képződményeknek tűnnek, mint az álmok.¹⁸ A pszichedelikus élményben a fogalmi gondolkodást az álmokra jellemző, elsősorban képekkel operáló mentális működés váltja fel. A szelf határai fellazulnak, az én és a környezet elkülönülése porózussá válhat. Gyakran lépnek fel megalomán érzések, amikor is az alany megérteni véli a világ lényegi sajátosságait. Sajátos episztemológiai attitűd jellemzi a vizionárius képzeletet: hallucinatorikus karakterű, azonban másképpen az, mint egy pszichotikus hallucináció vagy az álmok. Az, ahogyan a Pszichonauta belefeledkezik az élménybe, inkább a játékába belemerülő gyermekhez hasonlít, aki nem törődik azzal, hogy fantázia-e vagy valóság, ami előtte van. Felszólításra ugyanakkor képes a különbségtételre.

A pszichedelikus élményben a tárgyak funkciója, gyakorlati hasznossága elveszíti relevanciáját, gyakran vallásos-spirituális kontextusban jelennek meg az alany előtt.¹⁹ Az álmoktól és a nappali fantáziáktól eltérően a víziók tartalma kevésbé kapcsolódik az alany személyes problémáihoz, aktuális élethelyzetéhez vagy akár élettörténetéhez. Ehelyett a vallási narratívákra jellemző mitopoetikus témák bukkannak fel, valamint olyan, a különböző kultúrákban univerzális módon megjelenő alakok, amelyekre Jung archetípusokként utal. Megváltozik a Pszichonauta hangoltsága (*Stimmung*ja), a létezés sajátos ünnepélyességre tesz szert számára.²⁰ Az alany enyhén euforikus hangulatba kerül; semmiféle kritikai

vol. 15, 2017/7, 1032–1042.) Az élmény jelentősen eltér például az alkohol által okozott tompaságtól vagy az opioidok által előidézett kábulattól. A figyelem ugyanakkor kevésbé intenzív, ha a kokain vagy az amfetaminok által előidézett „high” élményhez hasonlítjuk. (Vö. Kincses Ajtay Mária: *Kábítószerek. Szenvedélybetegségek*, Marosvásárhely, Studium Alapítvány, 2006, 212–213.)

¹⁸ Lester Grinspoon és James Bakalar leírása szerint nagyobb dózisok elfogyasztása esetén az alanyok a gyermekkorba juthatnak vissza, vagy lehunyt szemmel álmyszerű képek sorozatába vetíthetik magukat, és a lelki szemük előtt lejátszódó szimbolikus drámák főszereplőivé válhatnak. Ennek a különös álomvilágnak – vagy akár a külvilágnak – a történései, személyei és képei jelentőségtelivé, metaforákká, szimbólumokká, mítoszokká és allegóriákká alakulhatnak át. Az én elvesztését például tényleges halálként, majd újjá születésként élheti meg a személy, túláradó szorongással vagy örömmel kísérve. Lester Grinspoon – James B. Bakalar (eds.): *Psychedelic reflections*, New York, NY, Human Sciences Press, 1983, 13–14.

¹⁹ Benny Shanon: *The Representational and the Presentational: An Essay on Cognition and the Study of Mind*. Charlottesville, Imprint Academic, 2008².

²⁰ A német köznyelvben a *Stimmung* szó egyszerűen „hangulatot” jelent. Heidegger azonban filozófiai jelentést adott a szónak. „A hangoltság (*Befindlichkeit*) fogalmát Heidegger a *Lét és időben*

megfontolás, a legcsekélyebb kétely sem merül fel benne, a felbukkanó ötletek azonnal elfogadásra kerülnek elméjében, anélkül, hogy bármiféle kritikai szűrőn kellene áthaladniuk. Az archaikus mítoszteremtő tudat naivitása jelenik meg ebben az állapotban: amit a Pszichonauta elképzel, az úgy van, és kész.

A misztikus és a kvázi-misztikus pszichedelikus tapasztalat elsősorban nem az elsődleges élmény, hanem az élmény hatását tekintve különíthető el. A misztikus tapasztalat gyakran sorsfordító, akár új személyes identitást is eredményezhet. Ezzel szemben a Pszichonauta kvázi-misztikus élménye ritka kivételektől eltekintve tisztavirág-életű, elmúlik anélkül, hogy tartós változást idézne elő az egyén személyiségében és életében.

KONKLÚZIÓK

Éber életünkben a dolgokhoz jellemző módon gyakorlati hasznosságuk alapján viszonyulunk, esztétikai hatásuk, spirituális konnotációik, metafizikai-filozófiai vonatkozásaik irrelevánsak számunkra. Fundamentális, prerefektív meggyőződésünk szerint a világ mint elmefüggetlen entitás adódik számunkra, ontológiai szempontból biztonságos módon. A cikkben tárgyalt két élménytartomány esetében a husserli életvilág horizontja felfüggesztődik. A Misztikus pszichés fejlődése és kivételes lelki felépítése folytán, a Pszichonauta pedig az általa fogyasztott hallucinogén szer segítségével lép ki az életvilágból. A misztikus élmény magja az *unio mystica*, valamilyen transzcendens természetűnek tételezett entitással (Isten, a lét, a világ), nagyobb egésszel való egyesülés érzése.

A Pszichonauta élménye fenomenológiai szempontból hibrid jellegű, amely az álom, a nappali fantázia és az észlelés különböző jegeit integrálja. Az élmény számos hasonlóságot mutat a misztikus élménnyel. A Pszichonauta számára a tárgyak funkcionális aspektusait háttérbe szorítják az esztétikai, spirituális és metafizikai vonatkozások. A szelfet és a világot elválasztó határ átjárhatóvá, porózussá válik. A kifejezett *unio mystica* élménye azonban csak kivételes esetekben jelenik meg a Pszichonautánál. A valódi misztikus élményhez hasonlítva a Pszichonauta élménye tűnékeny, csak ritkán integrálódik a normál én struktú-

vezette be (vö. SZ 29. §), az emberi ittlét kinyitottságának (*Erschlossenheit*) egyik alaplómódját jelölve ezzel a kifejezéssel.” – írja Schwendtner Tibor. „E fogalom bevezetésének az adja a filozófiai jelentőségét”, hogy a *Befindlichkeit* vagy *Stimmung* Heidegger szerint az ember világra nyitottságát alkotja, mégpedig a megértéssel és a beszéddel egyformán eredeti módon, vagyis „az ember önmagához, az embertársaihoz és a dolgokhoz való viszonyainak levezethetetlen mozzanatát képezi.” (Schwendtner Tibor: A filozófia és a mély unalom, *Magyar Filozófiai Szemle*, 43. évf., 1999/6, 806.)

ráihoz. Ezért itt egyfajta *kvázi*-misztikus élményről beszélhetünk, spirituális konnotációjú tartalmakkal és *Stimmung*okkal.

IRODALOMJEGYZÉK

- CAPUTO, J. D.: *The mystical element in Heidegger's thought*, New York, Fordham University Press, 1990.
- CARTER, Robert E.: *The Kyoto School. An introduction*, Albany, SUNY Press, 2013.
- CLARK, Heinrich: Heaven and Hell, in Harold J. Ellens (ed.): *Seeking the Sacred with Psychoactive Substances. Chemical Paths to Spirituality and to God*, Santa Barbara – Denver – Oxford, Praeger, 291–298.
- CSEKE Ákos: Új fenomenológia Franciaországban, *Magyar Filozófiai Szemle*, 55. évf., 2011/2, 174–179.
- DEIKMAN, A. J.: Bimodal consciousness, *Archives of General Psychiatry*, vol. 25, 1971, 481–489.
- ECKHART, Meister: *The complete mystical works of Meister Eckhart*, trans. Maurice O'C. Walshe, New York, Crossroad Publishing, 2009.
- GRIFFITHS, Roland R. et al.: Mystical-type experiences occasioned by psilocybin mediate the attribution of personal meaning and spiritual significance 14 months later, *Journal of Psychopharmacology*, vol. 22, 2008/6, 621–632.
- GRINSPOON, Lester – BAKALAR, James B. (eds.): *Psychedelic reflections*, New York, NY, Human Sciences Press, 1983, 13–14.
- HEIDEGGER, Martin: *Gesamtausgabe*, Band 10, Der Satz vom Grund, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1997.
- HEIDEGGER, Martin: *Lét és idő*, ford. Vajda Mihály et al., Budapest, Gondolat, 1989.
- HEIDEGGER, Martin: „...költőien lakozik az ember...”, ford. Bacsó Béla et al., Budapest–Szeged, T-Twins–Pompeji, 1994.
- JAMES, William: Subjective Effects of Nitrous Oxide, *Mind*, vol. 7, 1882/26, 206–208.
- JAMES, William: *The Varieties Of Religious Experience: A Study in Human Nature*, London – New York, Routledge, 1902/2002. <https://doi.org/10.1037/10004-000>
- JOHNSON, M. – RICHARDS, W. – GRIFFITHS, R.: Human hallucinogen research: guidelines for safety, *Journal of Psychopharmacology*, vol. 22, 2008/6, 603–620. <https://doi.org/10.1177/0269881108093587>
- JÜNGER, Ernst: *Annäherungen. Drogen und Rausch*, Stuttgart, Ernst Klett, 1970.
- KINCSES AJTAY Mária: *Kábítószeres. Szenvedélybetegségek*, Marosvásárhely, Studium Alapítvány, 2006.

- KRAEHNEMANN, Rainer: Dreams and Psychedelics: Neurophenomenological Comparison and Therapeutic Implications, *Current Neuropharmacology*, vol. 15, 2017/7, 1032–1042. <https://doi.org/10.2174/1573413713666170619092629>
- LOSONCZ, Márk: *Contributions to the Phenomenology of Heightened Reality*, kézirat.
- MARION, Jean-Luc: *Étant donné. Essai d'une phénoménologie de la donation*, Paris, Presses Universitaires de France, 1997.
- MACLEAN, Katherine A. – JOHNSON, Matthew W. – GRIFFITHS, Roland R.: Mystical Experiences Occasioned by the Hallucinogen Psilocybin Lead to Increases in the Personality Domain of Openness, *Journal of Psychopharmacology*, vol. 25, 2011/11, 1453–1461.
- MÓRÓ, Levente – VALDAS, Noreika: Sacramental and spiritual use of hallucinogenic drugs, *Behavioral and Brain Sciences*, vol. 34, 2011/6, 320
- NELSON, Barnaby – SASS, Louis A.: The phenomenology of the psychotic break and Huxley's trip: substance use and the onset of psychosis, *Psychopathology*, vol. 41, 2008/6, 346–355. <https://doi.org/10.1159/000152376>
- PAHNKE, W. N.: Drugs and Mysticism, *The International Journal of Parapsychology*, vol. 8, 1966/2, 295–313
- PARNAS, Josef – HENRIKSEN, Mads Gram: Mysticism and schizophrenia: A phenomenological exploration of the structure of consciousness in the schizophrenia spectrum disorders, *Consciousness and Cognition*, vol. 43, 2016, 75–88.
- SCHWENDTNER Tibor: A filozófia és a mély unalom, *Magyar Filozófiai Szemle*, 43. évf., 1999/6, 806.
- SHANON, Benny: *The Representational and the Presentational: An Essay on Cognition and the Study of Mind*, Charlottesville, Imprint Academic, 2008.
- SHANON, Benny: *The Representational and the Presentational: An Essay on Cognition and the Study of Mind* Charlottesville, Imprint Academic, 2008².
- STEINBOCK, A. J.: *Phenomenology and Mysticism. The Verticality of Religious, Experience*, Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press, 2007.
- SZUMMER, Csaba et al.: The hyperassociative mind: Psychedelic experience and Merleau-Ponty's „wild being”, *Journal of Psychedelic Studies*, vol. 1, 2017/2, 55–64.
- TENGELYI László: *Östények és világvázlatok*, Budapest, Atlantisz, 2017.
- WITTGENSTEIN, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés (Tractatus logico-philosophicus.)*, ford. Márkos György, Budapest, Akadémiai, 1989.

A HÁLA ÖSSZEFÜGGÉSE A MEGÉLT ÉS EGÉSZSÉGES ÉLETTEL

—◀▶—
FERENCZI ANDREA

A hála tüzes lélek, amely a talpadtól mászik
felfelé és egyszerre azt érzed, az élet egyszer-
rűen működik.

Frederico Garcia Lorca

Az 50. zsoltár az Istennel és a felebaráttal rendezett kapcsolat nem mindig könnyű követelményrendszerét a hála légkörében és Isten szabadításának reménye alatt állítja elénk. A zsoltár jelentésszintjeit az eredeti héber szövegből kibontva kiderül, hogy a „szabadítás” kifejezéshez leggyakrabban az ellenségtől való megmenekülés kapcsolódik, de jelentésspektrumában megtalálható a szorult élethelyzetből, pszichés megterheltségből vagy akár testi betegségből nyert ki-menekedés is. A hála és a „szabadítás” összefüggését immár hét éve vizsgáljuk a pszichológia eszközeivel. Kérdéseink részben arra irányultak, hogy a hála rendszeres gyakorlása hozzájárul-e az életminőség javításához. Változik-e az egyén szubjektív és pszichológiai jólléte, kisimulnak-e problémás kapcsolatai, erősödik-e lelki megküzdőképessége, csökken-e szorongása, értelmesebbnek és reményteljesebbnek élik-e meg életüket azok, akik rendszeresen számba veszik azt a jót, ami történik velük? Számos csoportban és több ezer fő bevonásával végzett vizsgálataink igazolták, hogy a hála tanulható és egész életünkben fejleszthető képesség. Amikor figyelmünket elkezdjük arra irányítani, ami van, ahelyett, hogy mentális életünket a bizonytalanság és a hiány hatná át, azt is újraértelmezzük, hogy mi számít fontosnak.

A HÁLA TEOLÓGIAI ÉRTELMEZÉSE

A vallás, a filozófia és a pszichológia (valamint ezek különböző iskolái) más-más szempontok alapján határozzák meg a hálát. A *Magyar Katolikus Lexikon* szerint a hála „erény, mely készséggé tesz a kapott jótétemény szóban és tettben való

elismerésére és viszonzására. [...] Nem sajátosan keresztény, még csak nem is vallásos erény. Általános emberi és közösségi vonás [...]”.¹

Az Ószövetség a hálaáldozatoktól kezdve (pl. 3Móz 7,11–15) a hálaadó zsoltárokon át (pl. Zsolt 30) Isten kesergéséig népe hálátlansága miatt (pl. Jer 2,1–13) újra és újra megemlékezik arról, hogy az Úr tetteire a nép hálával (engedelmes-ség vagy magasztalás formájában) vagy annak hiányával válaszol. Az Újszövetségben is ugyanezzel a dinamikával találkozunk (pl. a tíz leprás történetében: Lk 17,11–19). Jézus maga is gyakorolta a hálát (pl. Mk 8,6; Lk 10,21–22; Jn 11,41). Pál leveleinek többsége a címzettért és/vagy Isten ajándékaiért mondott hálával kezdődik (pl. Fil 1,3–5), sőt, felszólítást is kapunk tőle erre vonatkozóan: „[...] mindenért hálát adjatok, mert ez az Isten akarata Jézus Krisztus által a ti javatokra” (1Thessz 5,18).

Krisztus színre lépésével a megbocsátás és a bűnből való szabadulás miatt érzett hála és annak következményei is hangsúlyossá váltak az ember Istennel és felebarátaival való kapcsolatában (pl. Mt 18,21–35; Lk 7,36–50). Megjelenik továbbá az embertársak iránti hálára való buzdítás is, különösen a szülők vonatkozásában (1Tim 5,4). Pál apostol a hálaadást a fegyelmezett gondolkodás és a szeretet mellett az Isten békességéhez vezető útként nevezi meg (Fil 4,4–12). Az Újszövetség tehát a hálát már nem kötelezettségként, hanem Isten kegyelmének és szeretetének megtapasztalásából fakadó érzésként mutatja be, mintegy előre-vetítve a hála pozitív hatását, amely nemcsak az Istennel való kapcsolatot erősíti, hanem az emberekbe vetett bizalmat és az irántuk érzett szeretetet is.

Kálvin szerint a hála a kereszténység természetes válasza a kegyelem megtapasztalására. Luther a hálát alapvető keresztény magatartásnak tekintette. Sok helyen úgy hivatkozik rá, mint az evangélium szívére, ami formába önti a hívő életet. A hála tehát a keresztény felfogás szerint több mint érzelem, sokkal inkább gondolatok, emóciók és cselekedetek által formált erény. Landman megfogalmazásában a keresztény ember „alkotmányosan hálás”, mivel bűnei Krisztus által megbocsátást nyertek Isten örök jóindulata által.²

A HÁLA FILOZÓFIAI MEGKÖZELÍTÉSE

A pszichológia tudományának megjelenése előtt a hálát, mint emberi erényt tartották számon. Spinoza definíciója szerint a hála „a szeretetnek az a vágya vagy törekvése, melynél fogva azzal, aki a szeretet hasonló indulatából velünk jót tett,

¹ Magyar Katolikus Lexikon: Hála. <http://lexikon.katolikus.hu/H/h%C3%A1la.html> (Letöltés: 2020. július 25.)

² Janet Landman: *Regret: The Persistence of the Possible*, New York, Oxford University Press, 1993, 11.

mi is jót tenni iparkodunk”.³ A hálát már Krisztus előtt is az erények királynőjének tekintették. Seneca *De beneficiis* című művében – amelyben a hála természetéről, előnyeiről, fogadásának helyes módjáról és hasznáról elmélkedik – azt írja, hogy a hála az ember legszebb cselekedete.⁴ Thomas Hobbes legismertebb művében, a *Leviatán*ban a hálát mint negyedik természeti törvényt nevezi meg. Mások jószándékának hálás elismerése nélkül nem jöhet létre az emberek között kölcsönös bizalom és béke.⁵ Adam Smith *Az erkölcsi érzelmek elmélete* című művében szenvedélyként, hangulatként hivatkozik a hálára, a társadalom építőkövéként, ami az emberek közötti kapcsolat mozgatórugója, fenntartója, amely nélkül a világ nem létezhet.⁶ Rousseau *A magányos sétáló álmodozásai* című befejezetlen művében a hálát a legmélyebb emberi érzelemnek nevezte.⁷ Cicero szerint „a hála nemcsak a legnagyobb az erények között, hanem forrása is az összes többinek”.⁸ Aquinói Szent Tamás a hála kapcsolati aspektusát emelte ki, ami például a szülő–gyermek, ember–Isten, tanítvány–mester viszonyából táplálkozik.

A HÁLA PSZICHOLÓGIAI MEGHATÁROZÁSA

A hálát azonosították már érzelmként, attitűdként, morális értéként, készségként, szokásként, személyiségvonásként és megküzdési módként is. Etimológiáját tekintve a magyar hála szó a délszláv *hvala* kifejezésből,⁹ míg az angol *gratitude* a latin *gratia* (köszönet), illetve *gratius/gratus* (kellemes, előnyös) szavakból ered.¹⁰

Hálát jellemzően azokban a helyzetekben élünk át, amikor úgy érzékeljük, hogy a másik felénk irányuló cselekedete számunkra előnyökkel jár.¹¹ A hálát

³ *A Pallas Nagy Lexikona*, 8. kötet: Gesztely-Hegyvárnál, Budapest, Pallas Irodalmi Nyomdai Rt., 1894. <https://mek.oszk.hu/00000/00060/doc/> (Letöltés: 2023. június 30.)

⁴ Edward J. Harpham: Gratitude in the history of ideas, in Robert A. Emmons – Michael E. McCullough (eds): *The Psychology of Gratitude*, New York, Oxford University Press, 2004, 22.

⁵ Uo., 27.

⁶ Uo., 28.

⁷ Jean-Jacques Rousseau: *A magányos sétáló álmodozásai*, ford. Réz Ádám, Budapest, Helikon, 1964, 102.

⁸ Michael E. McCullough – Jo-Ann Tsang: The prosocial contours of gratitude, in Robert A. Emmons – McCullough E. Michael (eds): *The Psychology of Gratitude*, New York, Oxford University Press, 2004, 123.

⁹ Tótfalusi István: *Magyar Etimológiai Nagyszótár*. <http://www.szokincshalo.hu/szotar/?qbetu=h&qsearch=&qdetail=3953> (Letöltés: 2023. július 15.)

¹⁰ Douglas Harper: Online Etymology Dictionary. <http://www.etymonline.com/index.php?term=gratitude> (Letöltés: 2023. július 15.)

¹¹ Alex M. Wood – Joseph Stephen – John Maltby: Gratitude uniquely predicts satisfaction with life: Incremental validity above the domains and facets of the five factor model, *Personality and Individual Differences*, 2008, 45/1, 49–54.

felfoghatjuk érzelmként, aktuálisan megélt érzelmi állapotként (state). Például, amikor hálásak vagyunk egy másik személynek a támogatásáért, a segítségéért, azért, amit értünk tett. A hála sok esetben túlmutat az adott helyzetben megjelenő érzelmi állapoton, motiváción és cselekvési készségen. Megragadható úgy is, mint egyfajta készenlét arra, hogy a társas helyzeteket pozitívan értelmezzük, tágabb értelemben pedig a világ és az élet egészére vonatkozó, abban a jó dolgokat felismerő és megbecsülő szemléletmódként is felfogható.¹²

Tekinthetjük ugyanakkor személyiségvonásnak is (trate), ami összefüggésben van a diszpozicionális hála fogalmával. Ebben az értelemben a hála nemcsak egy helyzetre adott válasz vagy reakció, hanem a személy általában véve is hálás.¹³ Azok, akikre vonásszinten jellemző a hála, erősebb és nagyobb hálát éreznek egy pozitív eseménnyel összefüggésben; a hála érzése gyakrabban jelentkezik náluk, illetve kiváltásához egy apró gesztus vagy egyszerű kedvesség is elegendő; valamint életük számos területével összefüggésben (családban, barátok között, munkahelyen, egészségükkel kapcsolatban) és sok személy iránt (szülők, barátok, családtagok, munkatársak) megélik.¹⁴

A HÁLA ÉS A JÓLLÉT KAPCSOLATA KUTATÁSAINK TÜKRÉBEN

Hála és időskor

A produktivitás csökkenésével az élet lezárásához közeledve az idős személy elkezd más perspektívából szemlélni az életet. Számvetést készít, mérlegel, visszatekint a megtett életútra, felidézi eredményeit és életcéljait. Ez az életszakasz számos új helyzet és krízis elé állítja a korosztályt. A múlt gyakran rákúszik a jelenre, és ilyenkor az „emlékező én” nem a legjobb információforrás a „tapasztalt én” örömszerzéséhez. Vagy ahogy vizsgálatunk egyik résztvevője fogalmazott: „Ha azt kérné, hogy írjak ötven kártékony gondolatot egy-egy napról, rövid idő alatt elkészülnék vele. De öt jó dolgot? Az nagyon nehéz!”

¹² Alex M. Wood – John Maltby – Raphael Gillett – Alex P. Linley – Stephen Joseph: The role of gratitude in the development of social support, stress, and depression: Two longitudinal studies, *Journal of Research in Personality*, vol. 42, 2008/4, 854–871.

¹³ Robert A. Emmons: An introduction, in Emmons A. Robert – McCullough E. Michael (eds): *The Psychology of Gratitude*, New York, Oxford University Press, 2004, 3–17.

¹⁴ Robert A. Emmons: Queen of the virtues? Gratitude as human strength, *Reflective Practice. Formation and Supervision in Ministry*, vol. 32, 2012, 49–62.

Indokoltnak láttuk tehát megvizsgálni a hála hatását ebben a korosztályban.¹⁵ A vizsgálati csoport négy héten át jegyzett le naponta legalább öt dolgot, amiért hálás és köszönettel tartozik. Ezt megelőzően és a hálanapló vezetése után is egy kérdőívcsomagot töltöttek ki. Eredményeink alapján azt láttuk, hogy a magasabb vonáshálával jellemezhető személyek könnyebben képesek felidézni pozitív eseményeket az életükből, illetve a spontán eszükbe jutó emlékek között is több a pozitív, mint azoknál, akik kevésbé hálataltek. Ez azért fontos, mert pszichológiai szempontból az, ami az egyén meggyőződése szerint a múltban történt, erősebben befolyásolja jelenbeli gondolatait, érzéseit és viselkedését, mint ami csakugyan megtörtént. Eredményeink azt is igazolták, hogy a hála rendszeres gyakorlása nézőpontváltáshoz vezet, amely segít kimozdulni a hibák és hiányok szűk keretei közül, így erősödik a múlttal kapcsolatos pozitív szemléletmód. A feldolgozatlan életesemények átkeretezésével és annak újraértelmezésével, hogy mi számít fontosnak, kevesebb negatív tapasztalat „marad” potenciális veszélyfaktorként az egyén életében. Amennyiben ugyanis az egyén sikeresnek értékeli a megtett életutat, kialakul benne az érintegritás érzése, megerősödik bölcsességébe vetett hite, amelynek alapját az élettapasztalat képezi. Ellenben, ha életét nem látja produktívnak, elégedetlenné és kétségbeesetté válik, ami gyakran depresszióhoz vezet. A hála magasabb diszpozíciója segíthet elfogadni a körülmények realitását és a tapasztalatokban felismerni a lehetőségeket. Mindez úgy is értelmezhető, hogy az egyén nem küzd tovább a múlt ellen. A hála erősíti a megélt élet, az értelmes élet tudatát. Vizsgálatunk legidősebb, 92 éves résztvevőjének hálanaplórészlete is erről tanúskodik.

Hálás vagyok a szüleimért, hogy olyan gonddal neveltek. Hálás vagyok utódaimért, hogy összetartanak. Tanáraitól, hogy bölcsen oktattak. A cserkészetről, hogy jóra neveltek. Hálás vagyok a barátaimért, akik a mai napig kitartottak mellett. Hálás vagyok a derekamért, hogy ma húsz perc alatt beértem a klubba. Hálás vagyok a feleségemért, hogy időre volt meleg ebéd. Hálás vagyok, hogy a tegnapi szél mára elcsitult. Hálás vagyok, hogy feleségemmel 65 éve kitartunk egymás mellett. Hálás vagyok, hogy egészséges vagyok.

A négy hét elteltével arra kértük vizsgálatunk résztvevőit, hogy osszák meg, ha a hálanapló-vezetés valamilyen különleges élménnyel vagy tapasztalattal gazdagította őket.

¹⁵ Vizsgálatunkba 203 személy kapcsolódott be az Óbudai Idősek Klubjának hét tagintézményéből. Átlagéletkoruk 72,4 év. A kérdőíveket nyomtatott formában kapták meg, ahogy az előre elkészített hálanaplót is, amelyet 28 napon át vezettek.

Türelmesebb, figyelmesebb lettem. Tudom értékelni ezt a keveset is, amim van.

Rájöttem, hogy mennyire fontos vagyok a családomnak és a barátaimnak. Köszönöm, hogy vezethettem a hálanaplót!

A hálanapló írása nélkül bizonyára nem tudatosult volna bennem, hogyan akartak hálás embert nevelni belőlem a felmenőim. Például a két világháborút felnőttként, családosan átélte nagyszüleim, akik minden nehézség – első világháborúban megözvegyülés két kisgyermekkel; apai oldalról pedig Trianon miatti menekülés Erdélyből négy kisgyermekkel – ellenére megőrizték nekem tartásukat és szeretetre, segítőkészre való képességüket. Mit tanultam tőlük? Ne panaszkodj! Amit az élet rád mért, csináld fegyelmezetten, becsülettel, szorgalommal! Az anyagiak múlandóak. Igaz örömet a belső értékek és a jóra, szépre való törekvés, az igaz, hű barátok megbecsülése, a család tisztelete okozzon. Tanulj és műveld magad! Légy segítőkész, szeretetteljes! Hálás vagyok ezekért a példákért, intelmekért, amelyeket felidézhettem.

Élmény, ha annak lehet nevezni azt, hogy még minden áron megteszem, amit megígértem. Pedig sokszor nehezemre esik, mint most is. Az esik nehezemre, hogy csak a derű perceit szedhetem csokorba, és novemberben abból a napórán is kevés van. Változás talán az, hogy jobban figyelek a körülöttem zajló eseményekre és azok jobban tudatosulnak. De elfáradtam, nem egészen úgy, mint a futónő a félmaraton után, hanem mintha egészet futottam volna.

A naplóírás rádöbbsentett, hogy az élet apró dolgainak is kell örülni, és hogy tulajdonképpen jó életem van, örülhetek.

Olyan dolgokért is hálát tudok már adni, amikor a pénztárnál a boltban fellöknek és elnézést sem kérnek, de én tudok áldott karácsonyt kívánni.

A négy hét alatt, míg vezettem a naplót, napról napra arra lettem figyelmes, hogy nagyon érdekel, mi történik velem. Vártam minden estét, hogy leíriam az esetleges aznapi hálámat. Egyedül az aggasztott, hogy sokszor ködös, borús idő volt. Azonban minden nap hálás lehettem valamiért, főleg az egészségi állapotom javulásáért.

Jobban felfigyeltem a sok szép jóra. Jobban átgondoltam a nap eseményeit, részletesebben elemeztem gondolataimban. Talán jobban is örülök a szép sorsomnak, öregségemnek, hogy mélyebben elgondolkoztam.

Hála és párkapcsolat

A hála párkapcsolatra gyakorolt hatását vizsgálva figyelmünket többek között arra irányítottuk, hogy a partnerek kapcsolattal való elégedettségére és páros megküzdésére milyen hatással van a hála rendszeres gyakorlása.¹⁶ A kapcsolattal való elégedettség a partnerek kapcsolatukra vonatkozó szubjektív értékelését mutatja, a páros megküzdés pedig arra vonatkozik, hogy miképpen birkóznak meg a stresszel és a konfliktushelyzetekkel. Eredményeink szerint az egy hónapos hálanapló-vezetés után mind a párkapcsolatban élők, mind a házasok gyakrabban alkalmazták a kompromisszum- és konszenzusereső megoldásokat vitaikban, valamint kapcsolatukkal is elégedettebbnek mutatkoztak, mint ezt megelőzően. Különösen érdekes, hogy a nőknél a párkapcsolati elégedettség az étellel való elégedettség előrelélőjének bizonyult. A férfiaknál nem találtunk ilyen összefüggést. A hála rendszeres gyakorlása tehát egyfajta védőfaktornak bizonyult a párkapcsolatokban. Íme néhány részlet az egyik hálanaplóból:

Hálás vagyok azért, mert ugyan későn derült ki, hogy átjön a testvérem családjá, mégis volt időm összedobni egy sütit nekik. Ma beszédes és kedves volt a fiam és a lányom is. Hálás vagyok még azért, hogy nem lett nagyobb baj a férjem sérüléséből...

Hálás vagyok, hogy játszhattam a kislányommal, egy jó filmet nézhetett együtt az egész család és egy gyönyörű verset kaptam a barátnőmtől. Gondolatébresztő előadást is hallhattam ma, és támogatást kaptam a férjemtől és a lányomtól a rosszkedvemkor...

Annyi dolgom volt ma, mégis időben végeztem, és még pihenni is tudtam délután. A barátnőm meglepetés bulija a vártnál jobban sikerült és boldog voltam, hogy örömet szereztünk neki. Hálás vagyok az új ismeretségekért, és a férjem szuper tájékozódóképességéért, aki el tudott értem jönni a világ végére is.

Hála és vallásosság

Az önmagukat vallásosként, illetve nem vallásosként meghatározók körében többek között a hála és a szubjektív jóllét kapcsolatát vizsgáltuk.¹⁷ Eredményeink azt mutatták, hogy a vallásosoknál magasabb volt a hála diszpozíciója, míg a jóllét szintjében nem mutatkozott különbség a nem vallásosokkal összehasonlítva.

¹⁶ A kérdőíveket 280 személy töltötte ki, akik közül 196-an párkapcsolatban, 84-en házastársi viszonyban élnek, átlagéletkoruk 29 év.

¹⁷ Andrea Ferenczi – Zsuzsanna Tanyi – Zsuzsanna Mirnics – Dóra Kovács – Veronika Mészáros – Andrea Hübner – Zsuzsanna Kövi: Gratitude, Religiousness and Well-Being, *Psychiatria Danubina*, vol. 33, 2021/4, 827–832.

A kísérleti csoportban – függetlenül a vallásosságtól – a négyhetes hálanapló-vezetés hatására tovább nőtt a hálaszint, és a jóllét értéke is magasabbnak bizonyult, míg a kontrollcsoportban nem volt szignifikáns változás. Vizsgálatunk igazolta, hogy a hálanapló-vezetés hatékony módja lehet a hála és a jóllét növelésének, függetlenül a vallásosságtól. A hála képes átformálni az étellel és a létezés-sel kapcsolatos érzelmeket, ami az élethez való átfogó viszonyulásban is megmutatkozik. A hála rendszeres gyakorlása ugyanakkor a lelki ellenállóképességet is erősíti, ami támogató szerepet tölt be a betegségekkel és a krízisekkel való megküzdésben – ahogy ezt kutatásunk egyik résztvevőjének hálanaplójában is megfigyelhetjük, amelyből érdemes hosszabban idézni.

Február 1 – péntek: Rosszul lettem a munkahelyen és eljöttem. Csoda volt, hogy elértem a buszt. Sokat késett, de Isten meghallgatott! Megkaptam a tájékoztatót a munkahelyemről és jelentős béremelésben részesültem. Este az ügyeleten kötöttem ki tüdőgyulladás gyanúval. Mentőt akart nekem hívni az orvos, mert nincs autóm és busszal nem akart elengedni a kórházba. De a gyülekezetből valaki levitt – vagyis Istennek hála megúsztam a mentőt! (Nem bírom az orvosos dolgokat.) A kórházban most nem voltak sokan és egész jól elment az idő.

Február 2 – szombat: Egész nap nem ment le a lázam és nem tudtam tisztán gondolkodni. Hogy hogy nem, belemerültem egy sorozatba (Luz Maria). Nem szeretem a sorozatokat, de hálás voltam, hogy ez lekötött. Kevésbé éreztem magam rosszul. Hoztak nekem barackos joghurtot. Ez volt az első olyan étel, ami még jól is esett. Hálás vagyok, hogy este sikerült felvergődnöm az emeletre fogat mosni – előző nap ugyanis nem voltam ilyen sikeres.

Február 4 – hétfő: Hajnalban elég rosszul voltam, de ráakadtam a neten az egyik régen látott kedvenc mesémre: Marina a kis habléány. Jól elterelte a figyelmemet a fájdalomról. Később az ablakból láttam, hogy milyen szép kék az ég, hogyan kergeti a szél a felhőket. Gyönyörűen sütött a nap is. Luz Maria interneten fel nem lelhető részeit megkaptam! Hívott a lelkészem, hogy megkérdezze, hogy érzem magam. A gyógytornász hölgy vállalta, hogy a betegségem miatt az elmaradt kezeléseket később bepótoljuk. Hálás vagyok érte. Ma a tükör előtt szembesültem azzal, hogy fogytam. Király! (Még mindig nem nagyon tudok enni, legalább van valami előnye ennek a betegségnek.)

Február 20 – szerda: Reggel nagyon pocsék hangulatom volt. De a buszon munkába menet magamban elkezdtem énekelni a Trónodnál című dalt. Emlékeztetett, hogy Jézus mit tett értem. Az egész átcsapott hálaadásba. Reggel bementem egy munka-

társammal a boltba mandarint venni. Kint lógott egy klassz üzenet: negatív gondolatokból nem lesz pozitív élet. Hálás vagyok, hogy Isten emlékeztetett arra, hogy a gondolataimnak mekkora hatása van, és hogy vigyázzak, min gondolkodom. A boltban olvasott üzenet azért is szuper volt, mert tegnap teljesen magam alatt voltam, mert valaki, akit bírok, egész héten lekezelő volt velem. Kezdttem azt gondolni, hogy utál vagy megbántottam valamivel. Imádkoztam ezért és érte is. Aztán összefutottunk véletlenül, megkérdeztem, mi van vele. Kedves volt velem és kaptam tőle egy kedves üzenetet is. Hálás vagyok, hogy Isten keze benne volt – biztosan meghallgatott. Hálás vagyok, hogy Isten szólt ma hozzám a Biblián keresztül.

Hála és várandósság

Második és harmadik trimeszterben lévő kismamák körében a hála, a megbecsülés, a szubjektív jóllét és a társas támasz – mint az egészségpszichológia meghatározó konstruktumai – mentális egészséget támogató szerepét vizsgáltuk.¹⁸ Eredményeink szerint azok a várandós kismamák, akiknél eleve magasabb a diszpozicionális hála és a megbecsülés érzése, pozitívabb attitűddel viszonyulnak az élethez, örömetelibbnek élik meg mindennapjaikat, jobb az önértékelésük, kevesebb depresszív és szomatikus tünetről számolnak be, illetve személyes problémáikat sem ítélik olyan nyugtalanítóknak. A vonásszintű hála szélesíti aktuális gondolkodási-cselekvési repertoárjukat és gyarapítja tartós személyes erőforrásaikat, amelyek segítségével hatékonyabban – adaptívabb stratégiák választásával – küzdenek meg az új élet kihordásával járó kihívásokkal. Ugyanakkor kedvezőbben ítélik meg környezetük érzelmi, instrumentális, azaz kézzelfogható támogatását is. Ők tehát eleve védettebbek a várandósság alatt jelentkező lelki problémákkal szemben.

A kísérleti és a kontrollcsoport összehasonlításánál azt láttuk, hogy a négyhetes hálanapló-vezetés jelentősen növelte a hála szintjét és a megbecsülés érzését. A hálaintervenció jól látható módon javította a várandós nők szubjektív jóllétét és társas támogatottságuk megítélését is. A hála, növelve a társas támasz észlelt mértékét, segít megküzdeni a változással vagy fokozott stresszrel járó élethelyzetekkel, ami kifejezetten jellemző a várandósság szenzitív időszakára. Ez azért lényeges, mert kutatások bizonyítják, hogy az erős társas támaszt nélkülöző várandósok babáinak születési súlya alacsonyabb, mint a támogató környezettel rendelkező kismamák gyermekeié.¹⁹

¹⁸ Ferenczi Andrea – Kövi Zsuzsanna: A diszpozicionális hála és a mentális egészség kapcsolata várandós nők körében, *Studia Universitatis Babes-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*, vol. 67, 2022/1, 126–146.

¹⁹ Hidas György – Raffai Jenő – Vollner Judit: *Lelki köldökzsinór. Beszélgetek a kisbabámmal*, Budapest, Helikon, 2007.

Vizsgálatunkkal elsőként igazoltuk, hogy a diszpozicionális hála egyrészt protektív faktor a várandósság időszakában, másrészt a hála érzésének és élményének tudatosításával ez a vonás fejleszthető ezen időszak alatt is. Eredményeink hangsúlyozzák, hogy a kismamák egészségének megőrzése mellett fontos a mentális jóllétüket támogató új módszerek bevezetése is. Különösen annak szem előtt tartásával, hogy az anya minden rezdülése hatással van a magzat biokémiai környezetére, születendő gyermeke testi és lelki fejlődésére. A pozitív anyai hatások jobb alkalmazkodási képességet biztosítva növelik a magzat túlélési esélyeit, míg a negatív érzelmek károsítják a magzatot. Nem utolsósorban pedig az anya lélektani reakciói a gyermek személyiségére, társas kapcsolataira és a világhoz való átfogó viszonyulására is jelentős hatást gyakorolnak.²⁰ Vizsgálatunk eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy olyan szupportív módszerek mellett, mint a tanácsadás, a relaxáció, a szülésre felkészítés és az edukáció, a hálanapló-vezetést is fontos lenne beépíteni a várandósgondozás protokolljába. Noha a naplók fókuszában a születendő gyermekkel kapcsolatos gondolatok állnak, a hála széles spektrumával is találkozunk.

Hálás vagyok,

- amiért a védőnő ma megnyugtató az igény szerinti szoptatással kapcsolatban és megdicsért;
- hogy egyre több információval rendelkezem a szülésről;
- hogy ugyan a baba méretét ma is ugyanakkorának mérték, a keringése, a magzatvíz, a köldökszinór és a méhlepény mind rendben működik;
- hogy ma nem dagadt be úgy a bokám;
- hogy a cipőim rám jönnek még, ha már a ruháim nem is;
- hogy már el tudtam fogadni a testem;
- hogy a férjem nőnek lát a pocakommal együtt is;
- hogy az orvosom szerint nincs nagy baj a gerincemmel;
- hogy a nagymamám megélheti a dédunokája születését.

A hála hatása tanárok körében

A pedagógusok mentális egészségének megőrzése és fejlesztése kitüntetetten fontos, hiszen munkájukkal diákjaik szellemi, személyiségbeli és lelki fejlődéséhez is hozzájárulnak. A kiégés kockázata miatt a tanárok a szakmai

²⁰ Uo.

továbbképzések mellett különösen igénylik a pszichológiai támogatást, ezért sürgetőnek tűnik a jóllétüket biztosító új módszerek alkalmazása. Csoportjukban a vonáshála, a szubjektív jóllét és a koherenciaérzés mentális egészséget támogató szerepét vizsgáltuk, valamint a hálanapló-vezetés hatását a jóllét ezen aspektusaira.²¹ Eredményeink itt is azt mutatták, hogy a vonáshála magasabb értéke a szubjektív jóllét és a koherenciaérzés magasabb szintjével jár együtt.

Egyik legfontosabb eredményünk szerint a hátatételek napi és rendszeres számbavétele, illetve lejegyzése a kísérleti csoportban szignifikánsan növelte a tanárok koherenciaérzését. Azok, akikre a koherenciaérzés magasabb szintje jellemző, a világot strukturáltabb rendszer mentén értelmezik; a felmerülő problémákkal szemben adaptívabb válaszrepertoárral rendelkeznek, sőt, már a problémák felmerülése előtt jellemző rájuk egyfajta pozitív meggyőződés vagy optimizmus azok kezelhetőségét illetően; a különböző (élet)eseményeknek pedig könnyebben felismerik a jelentőségét és az értelmét.²²

Vizsgálatunk alapján úgy véljük, hogy a pozitív pszichológiai szemléletmód erősítése, az irányzat által feltárt jóllétnövelő módszerek megismerése fontos lenne a tanári-nevelői feladatot végzők körében is. A fenti konstruktumok tudatos önfejlesztése, például egy olyan egyszerű eszközzel, mint a hálanapló-vezetés, hozzájárulhat ahhoz, hogy a pedagógusok hivatásukat hatékonyabban, elégedetebben, sikeresebben és derűsebben végezzék. Részlet az egyik naplóból:

Elsős tanítványaimat ma gyönyörködve néztem – hova jutottunk az év eleji tülekedéshez képest a körjátékokban! Jöhettek hajnali ügyeletbe, mert egy kollégám lebetegedett. Hálás vagyok, hogy könnyedén felkeltem és viseltem. Egy nagyon problémás kisfiúval négy szemközt tisztáztam: nincs semmi baj, én szeretem őt. Ezzel a meglepő reakcióval megszüntettem a pár órája tartó, óravezetést lehetetlenné tévő viselkedését. Sőt! Hálás vagyok elsőseim ragaszkodó szeretetéért. Hogy sok kisgyermek számára az énekórákon kerülhet sor arra, hogy projektív felületként „üzemeljek”. Érdekes, mik jelennek meg: az ujjszopástól a hisztin át egészen addig, hogy anyának szólítanak. Otthon a felnőtt fiamnak örömet okoztam a gondoskodásommal. Ma is kaptam reggeli SMS-t a társamtól.

²¹ Ferenczi Andrea – Rózsa Sándor – Mészáros Veronika: A diszpozicionális hála szerepe a tanárok mentális egészségében, in Szarka Emese (szerk.): *Pozitív pedagógia és nevelés konferencia kötet II.*, Budapest, Mental Focus Kft., 2021, 95–109.

²² Aaron Antonovsky: *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*, San Francisco, Jossey-Bass, 1987.

A hála hatása egészségügyi dolgozók körében

A Covid19 okozta járványhelyzet az egészségügyi dolgozókat köztudottan rendkívül súlyos nyomás alá helyezte. A megfertőződés veszélye, a hosszú munkaidő, a fizikai és érzelmi leterheltség, valamint a fokozott stressz gyakori pszichés problémákat válthat ki, beleértve a szorongást, a depressziót és a poszttraumás stresszt. A körükben végzett online vizsgálatunk megerősítette, hogy a mindössze kéthetes hálanapló-vezetés is képes szignifikánsan növelni a hála szintjét, amely egy hónappal a naplóírás befejezése után is mérhető volt.²³ Ez azért lényeges, mert korábbi kutatások igazolták, hogy a diszpozicionális hála csökkenti a kiegész veszélyét egészségügyi dolgozóknál.²⁴ A Covid második hulláma alatt vezetett naplókban számos bejegyzés kezdődik az egészségért való hálával, amely naponta ismétlődik.

Hálás vagyok, mert:

- ma is egészséges vagyok,
- sok dicséretet kaptam az emberektől, mert fájdalommentesen adtam be az oltást,
- fájdalom nélkül tudtam ma megtenni több mint ezer lépést,
- apukámat kiengedték a kórházból és napról-napra jobban van,
- anyukám elméje tiszta volt,
- a főnököm nagyon megdicsért.

A hála és az élet értelmessége

A Covid második hullámában több száz fő bevonásával végzett másik vizsgálatunk azt mutatta, hogy a hálanapló-vezetés akár két hét alatt is olyan tapasztalatokkal képes gazdagítani az egyént, amelyek az élet egészét megélésre érdemesebbé teszik, függetlenül attól, hogy az összességében kielégítő-e.²⁵ Ez azért lényeges, mert az élet értelmesként való megélése magába foglalja azt is, hogy az általunk nem módosítható, kedvezőtlen adottságokban és körülményekben is

²³ Ferenczi Andrea – Mirnics Zsuzsanna – Ambrusné Magony Leonetta – Kövi Zsuzsanna: A diszpozicionális hála és a szubjektív jóllét összefüggései egészségügyi dolgozóknál, *Psychologia Hungarica Caroliensis*, VIII. évf., 2022/2, 105–122.

²⁴ Michelle. E. Lanham: *The relationship between gratitude and burnout in mental health professionals*. https://etd.ohiolink.edu/pg_10?0::NO:10:P10_ACCESSION_NUM:dayton1322754714 (Letöltés: 2023. július 20.)

²⁵ Ferenczi Andrea – Bozóki Gabriella Alexandra – Mészáros Veronika: A hála mint védőfaktor a koronavírus által okozott pszichés kihívásokkal szemben, *Psychologia Hungarica Caroliensis* (megjelenés alatt).

értelmet találunk, illetve akkor is értelmesnek éljük meg az életünket, ha pillanatnyilag vagy időlegesen beszűkülnek vagy korlátozottak azok a lehetőségek, amelyek azt egyébként értelmessé teszik. Ezt illusztrálja az alábbi naplórészlet:

A filmekben a temetések mindig sötétek. Ez valahogy sokkal inkább volt stresszes és kapkodós, mint valamilyen feladat, kis projekt, amit természetesen már megint az utolsó pillanatban adtunk le, de mégis minden összejött. Azt mondták az emberek, hogy nagyon szép volt. Nagypapa egy régi ismerőse, aki eljött, mondta, hogy neki a pszichológia az, amit sosem értett, neki az igen és a nem dolgok jöhetnek, a talánnal hagyják békén. Én mondtam, hogy nekem a talán az igazán érdekes. Erre a napra hálával fogok emlékezni sokáig.

A HÁLAKUTATÁS TÁVLATA

A különböző életkorú, élethelyzetű és hivatású személyek naplója a hála végtelen spektrumáról tanúskodik. Feltételeztük, hogy azok, akik a bizonytalansággal a mindennapi élet elkerülhetetlen valóságaként szembesülnek, elsősorban alapszükségletekért lesznek hálásak. Ezzel szemben azt tapasztaltuk, hogy az utcán vagy átmeneti szállón élő hajléktalanok is képesek esztétikai élményekre reflektálni, társas helyzeteket pozitívan értelmezni, az életben a jó dolgokat felismerni és megbecsülni. Egyikük így fogalmazott: „Hálás vagyok társaim türelméért, a jó beszélgetésért, a sóvárgásért, ami életben tart, a csendért.” Vagy másvalaki: „Hála Istennek, ha valakinek kicsit tudok segíteni és ezt engedi is.” „Hála, hogy minden nap változok belül, remélem, jó irányba.” „Hálát adok a szép magas fákért, amiket olyan jó lenne átölelni.”

Az alapszükségletek mellett hálát lehet adni például „a gondolataimért, melyekkel kifejezhetem magam”, „az önreflexióért, mert nélküle nem tudnék fejlődni”, „az öregedésért, mert emlékeztet arra, hogy az időm véges”, „édesanyámért, csak amiért van...” – fogalmaztak mások.

Empirikus kutatásaink tükrében a hála pozitívan hat hívókra és nem hívókra egyaránt. A hálanapló-vezetés alkalmas eszköz lehet többek között a lelki megküzdő képesség erősítésére mentálhigiénés céllal, krízishelyzetben lévőknel pedig terápiás eszközként. Az eredmények gyakorlati alkalmazása ugyanakkor az egyházi lelkigondozással foglalkozókat és a pszichológusokat is közelítheti egymáshoz. A terapeutákat arra ösztönözheti, hogy vallásos és nem vallásos klienseik körében is alkalmazzák a módszert. A lelkészek és lelkigondozók pedig a hála mentális egészségfejlesztő hatásával is megismertethetik a rájuk bízottakat.

IRODALOMJEGYZÉK

- A Pallas Nagy Lexikona*, 8. kötet: Gesztely-Hegyvá, Budapest, Pallas Irodalmi Nyomdai Rt., 1894. <https://mek.oszk.hu/00000/00060/doc/>
- ANTONOVSKY, Aaron: *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*, San Francisco, Jossey-Bass, 1987.
- EMMONS, Robert A.: An introduction, in Robert A. EMMONS – Michael E. McCullough (eds.): *The Psychology of Gratitude*, New York, Oxford University Press, 2004, 3–17.
- EMMONS, Robert A.: Queen of the virtues? Gratitude as human strength, *Reflective practice: Formation and supervision in ministry*, vol. 32, 2012, 49–62.
- FERENCZI Andrea – BOZÓKI Gabriella Alexandra – MÉSZÁROS Veronika: A hála mint védőfaktor a koronavírus által okozott pszichés kihívásokkal szemben, *Psychologia Hungarica Caroliensis* (megjelenés alatt).
- FERENCZI Andrea – KÖVI Zsuzsanna: A diszpozicionális hála és a mentális egészség kapcsolata várandós nők körében, *Studia Universitatis Babes-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*, vol. 67, 2022/1, 126–146.
- FERENCZI Andrea – MIRNICS Zsuzsanna – AMBRUSNÉ MAGONY Leonetta – KÖVI Zsuzsanna: A diszpozicionális hála és a szubjektív jóllét összefüggései egészségügyi dolgozóknál, *Psychologia Hungarica Caroliensis*, vol. 8, 2022/2, 105–122.
- FERENCZI Andrea – RÓZSA Sándor – MÉSZÁROS Veronika: A diszpozicionális hála szerepe a tanárok mentális egészségében, in Szarka Emese (szerk.): *Pozitív Pedagógia és Nevelés Konferencia kötet II.*, Budapest, Mental Focus Kft., 2021, 95–109.
- FERENCZI, Andrea – TANYI, Zsuzsanna – MIRNICS, Zsuzsanna – KOVÁCS, Dóra – MÉSZÁROS, Veronika – HÜBNER, Andrea – KÖVI, Zsuzsanna: Gratitude, Religiousness and Well-Being, *Psychiatria Danubina*, vol. 33, 2021/4, 827–832.
- HARPER, Douglas: *Online Etymology Dictionary*. <http://www.etymonline.com/index.php?term=gratitude>
- HARPHAM, Edward J.: Gratitude in the history of ideas, in Robert A. Emmons – Michael E. McCullough (eds.): *The Psychology of Gratitude*, New York, Oxford University Press, 2004, 22.
- HIDAS György – RAFFAI Jenő – VOLLNER Judit: *Lelki köldökzsinór. Beszélgetek a kisbabámmal*, Budapest, Helikon, 2007.
- LANDMAN, Janet: *Regret: The Persistence of the Possible*, New York, Oxford University Press, 1993, 11.
- LANHAM, Michelle E.: *The relationship between gratitude and burnout in mental health professionals*, 2011. https://etd.ohiolink.edu/pg_10?0::NO:10:P10_ACCESSION_NUM:dayton1322754714

- McCULLOUGH, Michael E. – TSANG, Jo-Ann: The prosocial contours of gratitude, in Robert A. Emmons – Michael E. McCullough (eds.): *The Psychology of Gratitude*, New York, Oxford University Press, 2004, 123.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A magányos sétáló álmodozásai*, Budapest, Helikon, 1964, 102.
- TÓTFALUSI István: *Magyar Etimológiai Nagyszótár*. <http://www.szokincshalo.hu/szotar/?qbetu=h&qsearch=&qdetail=3953>
- WOOD, Alex M. – MALTBY, John – GILLET, Raphael – LINLEY, P. Alex – JOSEPH, Stephen: The role of gratitude in the development of social support, stress, and depression: Two longitudinal studies, *Journal of Research in Personality*, vol. 42, 2008/4, 854–871.
- WOOD, Alex M. – STEPHEN, Joseph – MALTBY, John: Gratitude uniquely predicts satisfaction with life: Incremental validity above the domains and facets of the five factor model, *Personality and Individual Differences*, vol. 45, 2008/1, 49–54.

„DE HÁT NŐ!” – LELKÉSZNŐK A PROTESTÁNS EGYHÁZAKBAN

—◀▶—
TÖRÖK EMŐKE

Magyarországon a nyugati országok többségéhez hasonlóan nagyjából fél évszázados múltra tekint vissza a nők egyenjogú lelkési szolgálata a református, evangélikus és unitárius egyházakban, valamint néhány kisebb protestáns felekezetben. Bár mára a lelkésznek az érintett egyházak magától értetődő mindennapi valóságához tartoznak, a nők lelkési jelenléte mégis évszázados tradíciókkal megy szembe, és így folytonos reflexióra készítet olyan kérdésekről, mint a nők és férfiak helyzete az egyházban és a társadalomban, a hivatás és a magánélet egymáshoz való viszonya és összehangolásának lehetőségei vagy a lelkési hivatás és a lelkési szerep változásai. Bár ennek a témának jelentős nemzetközi szociológiai szakirodalma van,¹ Magyarországon néhány kivételtől eltekintve nagyrészt hiányzik a lelkésznek szociológiai szempontú vizsgálata. Bár a helyzetükkel kapcsolatos nyilvános diskurzus az utóbbi időszakban megélénkült, a téma társadalmi összefüggéseivel is inkább maguknak a lelkésznek az önreflexív, belső nézőpontú – és gyakran társadalomtudományi érzékenységgel megírt – írásai foglalkoznak. A lelkésznek csak érintőlegesen jelennek meg mind a vallásszociológiai vizsgálódásokban, mind a nemi alapú egyenlőtlenségek kutatásában. Pedig a lelkési pálya „feminizálódása”² világsszerte egyértelműnek tűnik: hosszú ideje növekszik mind a női lelkészséget elfogadó protestáns egyházak, mind a lelkésznek száma. Magyarországon a hozzáférhető adatok alapján jól megalapozott becslésnek tűnik, hogy a női lelkészek aránya minden érintett felekezetben harminc és negyven százalék között van, és ez a fiatalabb generációk szolgálatba lépésével lassan növekvő tendenciát mutat. Jelenlétük és lelkési szerepvállalásuk az egyházakban egyértelműen a nők egyenrangú társadalmi

¹ A téma szakirodalmáról lásd: Török Emőke – Biró Emese: Azonos elhívás, eltérő esélyek. A lelkésznek helyzetének szakirodalmi áttekintése, *Szociológiai Szemle*, 31. évf., 2021/4, 63–88.

² Vö. pl. Kati Niemelä: Feminization of the theological field and its implications to Church life – Analysis of the growth of women in ministry in Finland, in S. Mantei – R. Sommer – U. Wagner-Rau (Hg.): *Geschlechterverhältnisse und Pfarrberuf im Wandel: Irritationen, Analysen und Forschungsperspektiven*, Stuttgart, Kohlhammer, 2013.

részvétele irányába tartó változás része, hiszen a lelkésznek a gyülekezetekben olyan vezető pozíciót foglalnak el, amely hosszú évszázadokon keresztül a férfiak privilégiuma volt. A nők ordinációját lehetővé tevő döntéssel tehát a protestáns felekezetek – mintegy a társadalmi változásokra érzékeny „reformatori” szerep folytatóiként – a megváltozott társadalmi körülményekhez való alkalmazkodásnak azt a módját választották, hogy a vallási hagyomány újraértelmezésével egalitáriánus irányba változtatják meg a vallási nemi rendet.³ Egyszersmind azonban a vallásosság minden kutatás szerint nemcsak általánosságban a konzervatív értékek preferálásával és a hagyományok megőrzésének fontosságával függ össze,⁴ hanem a nemi szerepek hagyományos felfogásával is, sőt a vallásosság a nemi egyenlőséggel, a nők és férfiak családi és közéleti szerepeivel kapcsolatos attitűdök egyik legfontosabb meghatározója.⁵ Így a lelkésznek egy olyan társadalmi mikrokörnyezetben gyakorolják ezt a – fenti értelemben – emancipatórikus szerepet, amely a teljes társadalom értékrendjéhez képest jobban ragaszkodik a hagyományos szerepekhez és a hagyományos nemek szerinti munkamegosztáshoz a családban és a nyilvánosságban egyaránt.

Hogyan élik meg a lelkésznek a fenti hatások által teremtett feszültségek terében nőként a lelkészi hivatást, illetve lelkészként és hívő emberként a női szerepeiket? Milyen sajátosságok és nehézségek jellemzik a nők helyzetét a lelkészi pályán, és mindez hogyan ágyazódik be a lelkészi szerep és az egyházak változásának folyamatába? Ezekre a kérdésekre kerestük a választ, amikor 2018-ban pályázatot nyújtottunk be⁶ a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal kutatási témapályázati programjára (OTKA). A pályázaton elnyert támogatás segítségével⁷ néhány hónapos előkészítő fázis után 2019 tavaszán

³ Kornelia Sammet: Religion, Geschlechterordnungen und Generativität, in Kornelia Sammet – Friederike Benthous-Apel – Christel Gärtner (Hrsg.): *Religion und Geschlechterordnungen*, Wiesbaden, Springer Fachmedien Wiesbaden, 2017.

⁴ Vö. pl. Sonia Roccas: Religion and Value Systems, *Journal of Social Issues*, vol. 61, 2005/4. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00430.x>.

⁵ Vö. pl. Stephanie Seguino: Help or Hindrance? Religion's Impact on Gender Inequality in Attitudes and Outcomes, *World Development*, vol. 39, 2011/8, 1308–1321. <http://dx.doi.org/10.1016/j.worlddev.2010.12.004>.

⁶ A pályázatot Siba Balázssal (KRE HTK) és Biró Emesével (KRE BTK Szociológia Tanszék) közösen nyújtottuk be. Siba Balázs elsősorban korábbi kutatásainak eredményeit bocsátotta rendelkezésünkre, és az egyházi területen való általános tájékozódásunkat segítette. Biró Emese a kutatás minden eddigi fázisából kivette a részét, elsősorban interjúk készítésével, kódolásával és elemzésével, valamint szerzőtársam volt a témában írt eddigi publikációkban. Mindkettőjük közreműködéséért hálás vagyok, de jelen tanulmány hibáiért természetesen kizárólag én vagyok felelős.

⁷ A tanulmány és a kutatás a „Nők a lelkészi pályán”, K-128313 projekt keretében készült.

kezdődött meg a kutatáshoz kapcsolódó terepmunka. A háromévesre tervezett kutatás személyes mélyinterjúkra épült,⁸ a terepmunka második szakaszának elkezdését azonban megakadályozták a járvány miatt elrendelt lezárások, így a projekt végül jelentős csúszással, 2023. augusztus végén zárult. Az elmúlt évek során számos konferencián és publikációban⁹ mutattuk be eredményeinket, és továbbiakon dolgozunk jelenleg is. A kutatási eredmények mellett a lelkész-
nőktől érkező személyes visszajelzések is folyamatosan igazolják a téma fontosságát: a kutatás nemcsak a lelkész-
nők helyzetéről és az egyházban tapasztalható nemi alapú egyenlőtlenségekről szól, hanem fontos belátásokhoz vezethet el egyfelől az egyházak és a lelkészszerep változásairól és alkalmazkodásáról a 21. század kihívásaihoz, másfelől általánosságban nők és férfiak szerepeiről és lehetőségeiről a családban, a nyilvánosságban és a munka világában.

A kutatás eddigi eredményeit még a lehető legfelületesebben vagy legáltalánosabban sem lehetséges jelen tanulmány keretei között teljeskörűen összefoglalni. Az alábbiakban tehát egy vállaltan szubjektív válogatás következik legizgalmasabb eredményeinkből.¹⁰ Négy olyan témáról lesz röviden szó, amelyek így együtt talán jól érzékeltetik kutatásunk súlypontjait és sokszínűségét. Először a párválasztási döntések és a szakmai lehetőségek meglepően szoros kapcsolatáról lesz szó, utána arról, hogy vajon lefutott mérkőzés-e a lelkész-
nők elfogadottsága az egyházakban. Ezután röviden azt mutatom be, hogy az egyenlőtlenség milyen formái jelenhetnek meg egy lelkészházaspáron belül, végül pedig arra keresem a választ, miért találkozunk olyan ritkán nőkkel az egyházak vezető pozícióiban.

⁸ A kutatás keretében 2019 és 2021 között harmincöt interjú készült református, evangélikus és unitárius lelkész-
nőkkel, ez 2023-ban további két interjúval egészült ki. A kutatás első szakaszában készült továbbá két fókusz-
csoportos beszélgetés a KRE HTK lelkész-
i pályára készülő hallgatóival, külön nőkkel és férfiakkal, illetve készült később kilenc interjú férfi lelkész-
ekkel is. Ebben a tanulmányban alapvetően a női mélyinterjúk elemzésére támaszkodom. Néhány helyen szerepel idézet a fókusz-
csoportok anyagából, illetve egy helyen egy férfi lelkész-
szel készült inter-
júból, ezeket mindig külön jelzem a szövegben.

⁹ A kutatás eredményeit bemutató eddigi legfontosabb tanulmányaink: Török Emőke – Biró Emese: *Kutatás közben: Lelkésznők a protestáns egyházakban*, in Szécsi József (szerk.) *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2020*, Budapest, Keresztény–Zsidó Társaság, 2020; uők: *Lelkésznők életpályája és karrierdöntései*, *Erdélyi Társadalom*, 20. évf., 2022/1, 39–53. Emőke Török – Emese Biró: *Gendered Division of Work within Clergy Couples in Hungary*, *Religions*, vol. 14, 2023/1, 105.

¹⁰ Ebből a koncepcióból következően a jelen tanulmányban bemutatott eredmények egy része megjelent már korábban a fentebb felsorolt publikációk valamelyikében.

LELKÉSZNŐK ÉS LELKÉSZNŐK

Azt természetesen már a kutatás megkezdésekor is tudtuk, hogy a „protestáns lelkésznek” semmiképpen sem alkotnak egységes és homogén csoportot. Tudtuk, hogy helyzetük nagymértékben eltérő lehet a felekezet, az életkor és a szolgálati hely mellett mindenekelőtt a betöltött pozíció jellege (gyülekezeti vagy intézményi¹¹), illetve szintje (beosztott vagy vezető/igazgató lelkész, magasabb vezető tisztségek) mentén. Számítottunk arra is, hogy a lelkésznek helyzetét és szakmai lehetőségeit befolyásolhatja családi állapotuk, és az a tény, hogy lelkész vagy világi foglalkozású házastársat választottak. Már az első interjúk alapján világossá vált azonban, hogy ez utóbbi különbség az előzetes várakozásainkhoz képest jóval jelentősebb: a párválasztás magánéleti jellegű döntése a lelkész pályája szakmai kereteit is alapvetően meghatározza a nők számára, és radikálisan eltérő élethelyzeteket hoz létre. Ennek alapján két lelkésznotípust különíthetünk el. Egészen más helyzetben van egyfelől a hivatását lelkészháaspár tagjaként gyakorló, másfelől pedig az önálló, egyedülálló vagy világi foglalkozású férjjel élő lelkész. Interjúink tanúsága szerint helyzetük jellemzően különbözik a karrieraspirációkban, a határok menedzselésében, az otthoni feladatok megosztásában és összességében a nemi és családi szerepek modern és tradicionális elemeinek arányában. A lelkész férjjel élő lelkész, bár jellemzően támogatja a nemi szerepek egyenlőségen alapuló felfogását, a gyakorlatban gyakran alkalmazkodik a hagyományos nemi szerepeken alapuló egyenlőtlen munkamegosztáshoz nemcsak otthon, hanem a lelkészi munkában is. A lelkész feleségeként helye és szerepe a gyülekezetben egyértelmű, széles körben elfogadott, konfliktusmentes. Jellemzően a férje beosztottja, helyzetét gyakran segítő-támogató szerepkörként definiálja, és ritkán vannak szakmai előrelépésre vonatkozó tervei. Összességében lelkészneként közel kerülhet a lelkészfeleség – egyébként a gyülekezetekben nagy hagyományokkal bíró, jól definiált és fontos feladatokat ellátó – szerepéhez. Az önálló lelkész helyzete viszont az egyházban és a gyülekezetben jóval kevésbé egyértelmű, a hagyományok által kevésbé megtámogatott, ezért jellemzően egyénileg kiküzdendő feladat. Sokszor bizonyítaniuk kell rátermettségüket, és előfordulhat, hogy meg kell(ett) küzdeniük a szakmai lehetőségeikért, elismerésért az egyházi vezetéssel, presbitériummal vagy a gyülekezetrel. Aki világi foglalkozású férjjel él, az jellemzően gyakran ténylegesen egalitáriánus vagy a hagyományostól eltérő otthoni feladatmegosztást valósít meg, amit a lelkészi munka sajátos időbeosztása ki is kényszerít. Az egyedülálló

¹¹ Interjúalanyaink az interjú készítésének időpontjában vagy korábban pályájuk egy jelentős szakaszában gyülekezeti lelkészként dolgoztak. A kutatás célja elsősorban az ő helyzetük vizsgálata volt.

lelkésznek számára viszont gyakran okoz gondot a magánszféra megteremtése, és nehéz lehet a párkeresés.

Az interjúk alapján egyértelmű, hogy a lelkési pályára készülő nők maguk is tisztában vannak azzal, hogy a párválasztási döntéseik egyben pályájuk alapvető kereteit és szakmai lehetőségeiket is meghatározzák. Vannak, akik számára ez a lelkési pályát egyáltalán lehetővé tévő feltétel („ha nem úgy telnek majd a teológus éveim, hogy nekem van egy társam, akivel már negyedévben igazából eljegyezzük egymást és készülünk a közös életre, akkor lehet, hogy én nem is kértem volna a felszentelésemet” I6, 39¹²), mások számára viszont olyan korlát, amelyet el akarnak kerülni: „Mert én nem hivatásos segítője akarok lenni egy lelkésznek, hanem én akarok lenni a lelkész, tehát tudatosan mindig ezt magamban sulykoltam, hogy én nem szeretnék lelkész férjet” (I18, 43). A teológus hallgatónőkkel folytatott fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés során az is egyértelművé vált, hogy ha valaki magától mégsem mérlegelné ezeket a szempontokat, az egyetemi évek alatt hangsúlyosan felhívják erre a figyelmét, sőt a leendő lelkésznek kifejezett nyomást érzenek egyrészt arra, hogy férjhez menjenek („Lányok, akkor most van öt évük, hogy férjet találjanak...” – idézte fel fókuszcsoporthoz tartozó egyik résztvevője egy tanára szavait); másrészt arra, hogy válasszanak *lelkész* férjet, mert másképp, úgymond, egy nő számára nem végezhető ez a hivatás: „majd gyereket szülsz, és akkor jönnek temetést intézni, és akkor ott fog bőgni a gyerek, és akkor mit csinálsz majd, a férjed meg munkában van” (I11, 45) – korábban ezt így egy férfi hallgatótárs fogalmazta meg egyik interjúalanyunknak.

Fontos hangsúlyozni, hogy a fentebb leírt „lelkészfeleség-lelkész nő” és „önálló lelkész nő” analitikusan elkülönített típusok, azaz az egyes konkrét lelkész nők élethelyzetében, szerepmegvalósításaiban és stratégiáiban gyakran ennek a kettőnek valamilyen kombinációja valósul meg. Nyilvánvalóan nem minden lelkészpár tagjaként élő lelkész nő esetében található meg a fentebb leírt típus összes eleme, sőt a helyzetükben, attitűdjeikben, döntéseikben jelentős eltérések lehetnek (mint arról később még szó lesz), és éppenséggel egy egyedülálló vagy világi férjjel élő lelkész nő esetében is megtalálhatjuk ennek a típusnak egyes elemeit. Ezzel együtt ennek a két típusnak az elkülönítése meghatározó fontosságú támpontot jelentett a kutatás során a lelkész nők helyzetének a megértésében.

¹² Az idézett részek itt és a továbbiakban mindig az interjúk során vagy (ahol külön jelölve van) a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésekben elhangzottakból vett részletek. Az idézetek után az interjúk kódszáma után vesszővel elválasztva közölt szám az interjúalanyok életkorát jelzi az interjú készítésekor, ami bizonyos esetekben fontos lehet az interjúrészletekben megfogalmazódó tapasztalatok értelmezéséhez. Interjúalanyaink anonimitásának minél teljesebb körű védelmében más adatot sehol nem tüntetünk fel.

„AZ EGYHÁZ MÁR TÚL VAN EZEN A PROBLÉMÁN”

Fél évszázadnyi egyenjogú lelkészi szolgálat után valóban joggal gondolhatjuk, hogy a női lelkészség minden érintett felekezetben magától értetődő és elfogadott, és az úttörő generáció bizonytalan helyzete, amely „elindult, nem tudva, hova megy”,¹³ ma már a múlté. Bár interjúalanyaink többségének meghatározó tapasztalata az *elfogadottság*, az interjúkat elemezve mégis inkább azt mondhatjuk, hogy a fejezet címében idézett kijelentés ma Magyarországon igaz is meg nem is. „Túl vannak” az egyházak ezen a problémán, amennyiben a női lelkészek jogilag teljesen egyenlőek, nem számítanak már ritkaságnak, jelenlétük megszokott a szószékeken és a gyülekezeti munka minden területén, és ritkán tapasztalnak nyílt megkülönböztetést. Másrészt azonban jelzésértékű, ha egy lelkészi állás megpályázása előtt a lelkésznők úgy érzik, tájékozódniuk kell, hogy „a gyülekezet fogad-e női lelkészt” (I31, 41), vagy ha a képzés során számolniuk kell azzal, hogy van „olyan gyülekezet, ahol hivatalosan nincs kimondva, de mindenki tudja, hogy oda lány legátus nem mehet” (I34, 52). Interjúalanyaink tapasztalataiban esetenként megjelent mind a gyülekezet részéről („Azt mondták, hogy ide női lelkész nem jön. Ez azért egy nagy pofon volt, megmondom őszintén.” I34, 52), mind az egyházi eljárók részéről történő elutasítás („...neked sosem. És megkérdeztem, hogy miért? S akkor azt mondta, hogy női lelkészeknek én nem adok gyülekezetet.” I18, 43).

Minden érintett magyarországi egyházban van egy – egyházanként talán különböző mértékben hangos – kisebbség, amely bibliai alapon ellenzi a nők lelkészi szolgálatát: „Azt mondta [a lelkész], milyen kár, hogy most már teológushallgató vagyok, mert így már nem tud velem közösséget vállalni a szolgálatban, mert hogy így bűnös életet élek” – ezt a női fókuszcsoport egyik résztvevője idézte fel. Ilyen jellegű megnyilvánulásokat jellemzően már teológiai tanulmányaik alatt fel kell dolgozniuk a lelkészi pályára készülő nőknek. „Én ezzel nem fárasztom magam, sakkoz le az Úristennel!” (I22, 51) – bár nem minden interjúalanyunk reagált ilyen játékosan a női lelkészséget megkérdőjelező megnyilvánulásokra, abban mindenki egyetértett, hogy *elhívásuk* bizonyossága van segítségükre¹⁴ az ilyen helyzetekkel való megküzdésben.

¹³ Sárkány Tiborné Horváth Erzsébet: *Elindult, nem tudva, hova megy. Feljegyzések az evangélikus női lelkészi szolgálat kezdeteiről*, Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Északi Egyházkerület, 2022.

¹⁴ Korábbi kutatások megerősítik, hogy az elhívás megtapasztalása erősíti a lelkésznők hajlandóságát arra, hogy elfogadják a nehézségeket, és a képességüket arra, hogy megküzdjenek velük, vö. ehhez pl. Anne-marie Greene – Mandy Robbins: *The Cost of a Calling? Clergywomen and Work in the Church of England*, *Gender, Work & Organization*, vol. 22, 2015/4, 405–420. doi:10.1111/gwao.12101.

A lelkésznek elfogadottságának egyik sajátos aspektusa, hogy hogyan gondolkodnak maguk a lelkésznek a női lelkésziségről. Bár kutatásunkban is volt erre példa, mégis ritka, amikor egy lelkész kifejezetten emancipatórikus vagy feminista kontextusba helyezi a saját tevékenységét.¹⁵ Az azonban, hogy a női lelkésziség terjedésével kapcsolatban helyenként aggodalmak is megfogalmazódnak a lelkésznek részéről („alapvetően nem tartom jónak, hogy egyre több lelkész nő van” I21, 43),¹⁶ számomra kutatásunk kicsit meglepőbb eredményei közé tartozik. Az ezzel kapcsolatban megfogalmazott kételyeknek két típusa van. Az egyik a nőket félti ennek a hivatásnak a nehézségeitől, és úgy véli, hogy a nők között kevesebben alkalmasak erre a feladatra („aki nem erős karakterű nő, annak a számára ez egy túlzott kihívás” I8, 36), a másik viszont úgy látja, hogy maga a lelkészi hivatás és a gyülekezetek élete változhat kedvezőtlen irányba a nők nagyobb arányú jelenlétével, például úgy, hogy a lelkésznek által vezetett „nőies” gyülekezetek kevésbé lesznek vonzóak a férfi hívők számára: „Ez ilyen érzelemgazdag, megérzésekben, átélésekben gazdag ez a gyülekezet. És szerintem ez nagyon sok férfinak nem jön be. És ezért pont egy lelkész nő általában nőket vonz be a gyülekezetbe. [...] A gondnok is nő. És elfogynak a férfiak.” (I21, 43).

Bár összességében a lelkésznek a női lelkészi jelenlét elfogadottságát egy időben előre haladó folyamatnak látják, amelyben a legnehezebb szakaszon már túlvannak az egyházak, azért a magyarországi lelkésznek sokféleképpen megtapasztalhatták és megtapasztalják ma is az egyenlőtlen bánásmódot, a nőkkel szemben helyenként még mindig megnyilvánuló előítéleteket és diszkriminációt. Ezen túlmenően nem lehet említetlenül hagyni – még ha részletesen nincs is itt mód kifejtetni – azokat a sajátos nehézségeket (a munkaszervezés, a munka–magánélet egyensúlya és határainak menedzselése terén), amelyek abból adódnak, hogy nőként egy korábban kizárólag férfiak által betöltött és ezért elvárásaiban, működésmódjában még mindig részben férfiakra szabott pozícióban tevékenykednek.

LELKÉSZPÁROK: LEHETŐSÉGEK ÉS NEHÉZSÉGEK

Mint láttuk, a lelkésznek esetében a párválasztás egyben szakmai döntés is. Amikor két lelkész összeházasodik, nemcsak a (magán)életüket, de többnyire a

¹⁵ Susan Cody-Rydzewski: Recognizing Gender Bias, Rejecting Feminism: A Qualitative Study Of Feminist Ideology And Practice Among Southern Clergywomen, *Sociological Focus*, vol. 39, 2006/1, 37–53. <http://dx.doi.org/https://doi.org/10.1080/00380237.2006.10571276>.

¹⁶ Fontos, hogy ezek az aggodalmak nem általában a női lelkésziséggel, hanem az önálló gyülekezeti lelkésziséggel kapcsolatban fogalmazódtak meg.

lelkészi szolgálatukat is összekötik. A gyülekezetekben lelkéssz párként együtt szolgáló házaspárok esetében a munka és a magánélet olyan módon kapcsolódik össze, amire a világi foglalkozások nem nagyon kínálnak analógiát. Sajátos helyzetük lényege, hogy a családi és munkahelyi rendszerük azonos.¹⁷ A házastársuk a munkatársuk (jellemzően a főnökük¹⁸), az otthonuk részben összeolvad a munkahelyükkel, és ebből adódóan a szakmai és családi feladataik is szorosan összekapcsolódnak egymással.

A házaspárok közös lelkészi munkájáról az interjúink alapján két jellegzetesen eltérő narratíva létezik. Az egyik szerint a lelkéssz párok egymás harmonikus kiegészítői: „éreztük, hogy kinek mi az a terület, amit szívesen, és ahol ő abban jól érzi magát. Amiben tényleg jó. És akkor ezek általában úgy mozogtak, hogy a másik beállt akkor oda, hogy kiegészíteni, segíteni. Tehát, hogy így kiegyensúlyoztuk és kiegyenlítettük egymást.” (I19, 53) A másik inkább a közös munka kétarcúságát, konfliktusokkal is járó voltát hangsúlyozza: „kívülről nézve azt mondom, hogy több volt az áldás és a siker. De, hogyha őszinte akarok lenni magamhoz, és hadd legyek őszinte, akkor sok-sok sebet is hozott. És ma már visszagondolva nem biztos, hogy megérte.” (I19, 53) A két narratíva nem zárja ki egymást, egyes elemei ugyanannál az interjúalanynál is megjelenhettek.

Két lelkész közös párválasztási döntésének radikálisan más következményei vannak a pár férfi és női tagjára nézve. A férfi esetében inkább megerősít hagyományos pozitív képzeteket (a házasság lelkész mint a lelkészcsalád és a gyülekezet „feje”¹⁹ jól illeszkedik a hagyományos lelkészképhez), míg a nő esetében a pozitívumok mellett (biztonság, széles körű elfogadottság, saját preferenciáknak megfelelő feladatok) egyértelmű szakmai korlátokat is jelenthet.

A lelkéssz pár tagjaként élő és dolgozó lelkész nő esetében nagyon ritka, hogy önállóan gyülekezetet vezető lelkész lehessen, szinte mindig a férj a megválasztott lelkész. A lelkész nők a házasságkötéstől kezdve lényegében magától értetődően igazítják személyes szakmai pályájukat is a férjükéhez. „És akkor természetesen őhöz igazodtunk” (I21, 43) – ilyen jellegű kijelentések gyakran

¹⁷ Siba Balázs: *Pasztorálteológia. A református lelkészi hivatás vizsgálata interjúk tükrében*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2020.

¹⁸ R. D. Moffat a „double relationship” kifejezést használja erre a helyzetre (R. Deane Moffat: *Clergy Couples and the Double Relationship: Issues at the Heart of Clergy Couple Ministry*, Edmonton, St. Stephen's College, 1997).

¹⁹ A lelkészről és a lelkészcsaládról alkotott hagyományos képhez vö. pl. Ute Gause: *Kirchengeschichte und Genderforschung: eine Einführung in protestantischer Perspektive*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2006; vagy Katrin Hildenbrand: „...dass ich die treue Gehilfin meines lieben Mannes bin.” Geschlechterkonstruktionen im Pfarrhaus, in Simone Mantei – Regina Sommer – Ulrike Wagner-Rau (Hrsg.): *Geschlechterverhältnisse und Pfarrberuf im Wandel: Irritationen, Analysen und Forschungsperspektiven*, Stuttgart, Kohlhammer, 2013.

elhangzottak az interjúkban. Ezek az „igazodások” esetenként lemondást is jelentettek saját szakmai lehetőségekről,²⁰ például egy doktori képzésről: „És nekem igazán most esett le, hogy nem is volt kérdés, hogy én csinálom-e vagy nem. Tehát nem voltam megkérdezve, hogy mit áldozok be. Hogy beáldozom-e vagy nem.” (I20, 45).

Nem számít kivételes esetnek, ha a lelkészpár egylelkészes gyülekezetben kezdi meg szolgálatát. Ez a pályakezdő-kisgyermekes időszakban sokszor vállalható kompromisszumnak tűnik, de a „nekem nem volt állásom, viszont annál több munkám”-típusú helyzet (I19, 53) hosszabb távon anyagi szempontból sem fenntartható. A saját státusz ilyenkor egyénileg kiküzdendő feladat, ami a gyülekezet (és a férj, esetleg az egyházi vezetők) támogatásától függ. Ha pedig két- vagy többlelkészes gyülekezetben dolgoznak, a lelkészi feladatok megosztására a házaspár tagjai között gyakran az jellemző, hogy a lelkész nő a kisebb presztízsű feladatokat kapja, például ritkábban prédikál, inkább a gyermekmunka és a hitoktatás felé orientálódik. Ez nem független az otthoni feladatok jellemzően hagyományos megosztásától: „Egy prédikációra nem tudok úgy felkészülni, hogy berohan egy gyerek és aztán fél óra múlva meg megint berohan. De egy hittanórára nyilván fel tudtam készülni, vagy egy kiscsoportos alkalomra azért fel tudtam készülni” (I19, 53). A beosztott lelkészi pozíciót sokan a családi-anyai feladatok miatt is megfelelőnek érzik, úgy látják, nem is tudnának többet vállalni: „mint családanya, gyerekeket vállalva, feleségként, nekem nehéz lenne elképzelni azt [...], hogy én teljes mértékben tudjak anya lenni és gyülekezetet vívó pályázó, nem tudom én mi mindent csináló lelkipásztor. Sok.” (I20, 45).

Ezekben az esetekben a lelkész nő a munka–magánélet egyensúly megteremtésének azt a módját választja, hogy szakmailag hátrébb lépnek. Ez a „hátrébb lépés” a sokgyerekes lelkészcsaládokban jellemzően hosszú éveket, akár évtizedeket is jelenthet, vagy ennek az otthoni és szakmai munkamegosztásnak az állandósulását is.

Ezt a fentebb leírt helyzetet a kutatásban „alkalmazkodó” stratégiának neveztük el. Ilyenkor a lelkész nő közel kerülhet a hagyományos lelkészfeleség támogató, háttérből segítő szerepéhez, otthoni feladatai és lelkészfeleség-szerepe meghatározóan befolyásolják a szakmai lehetőségeit. Természetesen nem minden lelkészpárra jellemző ez a felállás. Az interjúkban egyértelműen megjelent egy másik mintázat is, amikor a lelkészpár kifejezetten törekszik a feladatok egyenlő

²⁰ Az „igazodás” nem mindig magától értetődő és reflektálatlan, éppenséggel tudatos és racionális megfontolások is meghúzódnak mögötte. Egy domináns nő mind a házasságban, mind a munkakapcsolatban szembemegy a hagyományos elvárásokkal, és ezért feszültségeket okozhat, így a döntés, hogy ezt a lelkész nő nem vállalja fel, az adott helyzetben észszerű lehet: „Szerintem milyen hatással lenne a házasságomra az, ha én lennék a főnök?”

megosztására, és a valóban egyenrangú lelkészi jelenlétre: „ránk, a kettőnk kapcsolatára alapvetően jellemző az, hogy felváltva prédikálunk. [...] Egyik bibliaórát ő, a következőt én. Néztük, hogy ki temetett legutóbb. Akkor vállald már el [...], a gyülekezet is látja, hogy két egyenértékű lelkész vagyunk” (I22, 51). Egyértelműnek tűnik azonban, hogy ez odafigyelést és tudatosságot igényel, és a mindennapi élet kényszerei, a környezet nyomása és az interiorizált elvárások könnyebben sodorják a házaspárok női tagjait az „alkalmazkodó” stratégia irányába. Összességében elmondható, hogy az együtt dolgozó lelkészpár női tagjaként való munkálkodás az érintettek többsége számára jelentős szakmai korlátokat jelent, még ha sokak számára önként vállalt vagy a saját preferenciákkal megegyező korlátokat is. „A feleségemen látom azt, hogy ő is tudna repülni, és minthogyha ebben a struktúrában le lennének fojtva a szárnyai” – figyelemre méltó, hogy férfi lelkész interjúalanyunk ezt nem egy, a feleségére irányuló kérdésre válaszolta, hanem magától, megszorításként fogalmazta meg saját, egyébként sikeresnek érzett pályája értékelésekor.

„AMÍG VAN ALKALMAS FÉRFI, LEGYEN ÉS CSINÁLJA!”

Talán nem okoz nagy meglepetést senkinek, hogy a nők lelkészi egyenjogúságát elvileg teljeskörűen biztosító egyházakat is sokféle nemi alapú egyenlőtlenség jellemzi. Az „ólomüveg plafon”²¹ akadályozza a nőket az egyház vezető pozícióiba való eljutásban, a marginalizáló integráció²² folyamatai pedig horizontális szegregációt hoznak létre: a hivatásba való befogadás mellett hatékonyan terelik a nőket a kisebb hatalommal és presztízzsel bíró intézményi lelkészi pozíciók felé, külföldön csakúgy, mint Magyarországon.²³ Ezzel együtt Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban fél évszázad egyenjogúság után egyre gyakoribbak az egyházakban a női (csúcs)vezetők, még ha a legtöbb helyen nincsenek is lelkészi jelenlétük arányában képviselve a vezetésben. Ez egyfelől az egyenrangú részvétel irányába történő elmozdulás egyértelmű jele, másfelől részben el is takarhatja a még mindig létező diszkriminációt és egyenlőtlenségeket: sikerük fényében a megmaradt különbségek egyéni döntések, nem pedig rendszerszerű

²¹ Sally B. Purvis: *The Stained-Glass Ceiling: Churches and Their Women Pastors*, Louisville, KY, Westminster John Knox Press, 1995.

²² Angelika Wetterer: *Ausschließende Einschließung – Marginalisierende Integration: Geschlechterkonstruktionen in Professionalisierungsprozessen*, in Aylä Neusel – Angelika Wetterer (Hrsg.): *Vielfältige Verschiedenheiten: Geschlechterverhältnisse in Studium, Hochschule Und Beruf*, Frankfurt/Main – New York, Campus, 1999.

²³ Fekete Ágnes: *Női és férfi szerepek az egyházban*, in Sándor Klára (szerk.): *A pápai feminizmusról a „vatikáni levél” kapcsán*, Budapest, Szabó Miklós Szabadelvű Alapítvány, 2006.

folyamatok eredményének tűnnek.²⁴ Azonban a magyarországi egyházakban jórészt még ezek a „token” helyzetben²⁵ lévő nők is hiányoznak. Az egyházak vezetésében alig jelennek meg a nők: e sorok írásának időpontjában a legnagyobb érintett egyházban, a Magyarországi Református Egyházban nincsen egyetlen nő sem esperesi, sem püspöki tisztségben, sőt ezek helyettesei között sem.²⁶ Ennek a kérdésnek a vizsgálatánál tekintetbe kell venni, hogy a rendszerváltás után a magyarországi egyházak ellentmondásos helyzetbe kerültek: egyszerre próbálták meg helyreállítani a szocialista időszak előtti állapotokat és kialakítani a korszak megváltozott kihívásainak megfelelő működésmódot.²⁷ Ennek eredményeképpen a mindennapi egyházi működés szintjén a nyugati protestáns egyházakhoz képest hagyományosabb gondolkodásmódok és gyakorlatok lettek jellemzőek a női szerepvállalással kapcsolatban is. Fontos tényező továbbá, hogy a magyarországi egyházak nemi szerepekhez való hozzáállása egy ebben a tekintetben eleve a nyugat-európaihoz képest konzervatívabb közgondolkodásba illeszkedik.²⁸

Mindennek fényében kutatásunk egyik legizgalmasabb kérdése volt, hogyan gondolkodnak a magyarországi lelkésznők a szakmai előrelépésről, a vezető pozíciókról, a „karrierről”. A hagyományos kariernarratíva a lelkészi pálya esetében a nagyobb gyülekezetek, magasabb tisztségek felé tett lépéseket jelentheti. Interjúalanyaink szinte egyhangúlag utasították el ezt a kariernarratívát. Nagyon ritka volt, hogy az előrelépésre való igény felvállalt célként merült volna fel, mint ebben az interjúban, ahol viszont ez rögtön a női hátrányok megtapasztalásával együtt jelenik meg: „Alkalmasnak tartottam volna magamat arra, hogy egy nagyobb gyülekezetbe kerüljek, viszont szembesültem azzal, hogy egyedülálló nőként nemcsak, hogy egy nagyobb gyülekezet nem fogadna, már eleve az esperesek se gondolnának rám úgy, mint akiben potenciált látnak. És akkor az egy elég válságos időszak volt, amikor ezzel így szembesültem.” (I18, 43). A lelkésznők általában elutasítóak a magasabb, vezető tisztségekkel és az erre való

²⁴ Paula Nesbitt: Clergy and Gender in US-American Sociology of Religion. Research and Debate, in Simone Mantei – Regina Sommer – Ulrike Wagner-Rau (Hrsg.): *Geschlechterverhältnisse Und Pfarrberuf Im Wandel: Irritationen, Analysen Und Forschungsperspektiven*, Stuttgart, Kohlhammer, 2013.

²⁵ Rosabeth M. Kanter: Some effects of proportions on group life: Skewed sex ratios and responses to token women, *American Journal of Sociology*, vol. 82, 1977/5.

²⁶ A pontosság kedvéért érdemes jelezni, hogy egyrészt a református egyházban is volt korábban egy női esperes, másrészt jelenleg az evangélikus egyházban a püspökin kívül minden vezető pozícióban előfordulnak nők is.

²⁷ Huszár Ágnes: Református lelkésznők, in uő: *A nő terei*, Budapest, L'Harmattan, 2011.

²⁸ Ehhez vö. pl. Michel Braun – Jacqueline Scott: Changing public views of gender roles in seven nations, in Max Haller – Roger Jowell – Tom W. Smith (eds.): *The International Social Survey Programme, 1984–2009: Charting the Globe*, Abingdon – New York, Oxon–Routledge, 2009.

törekvéssel szemben. Az elutasítás indoklásának két jellemző típusa van. Az első típushoz sorolható indoklások a munka tartalmával, jellegével kapcsolatos személyes preferenciákra hivatkoznak, és azt hangsúlyozzák, hogy nem találják vonzónak a magasabb beosztással járó feladatokat. Ez jelentheti a döntésekkel járó nagyobb felelősségtől való idegenkedést („Mert attól tartok, hogy nagy, komoly döntéseket kell meghozni.” I6, 39) vagy a valódi lelkeszi feladatoktól el-távolodó, inkább reprezentatívnak érzett feladatok elutasítását („szerintem az én pozíciómnál feljebb a szabadságfok csökken, és a reprezentatív funkciók növekednek, amit én nem szeretek” I2, 33). Az érvek másik típusa abból a feltételezésből indul ki, hogy férfiak és nők között olyan különbségek vannak, amelyek a nőket a vezetői feladatokra kevésbé alkalmassá teszik: „Tehát én tényleg azt gondoltam, hogy amíg van alkalmas férfi, legyen és csinálja! [...] Szerintem jó ez így, hogy férfiak vannak ott [a vezetésben]. Azért sokkal józanabban is tudnak gondolkodni sok esetben, mint a nők.” (I12, 41).

Az előrelépésre való törekvés elutasítása olyan erős norma, hogy akik mégis elvállalnak valamilyen tisztséget, úgy érzik, hogy magyarázkodniuk kell, el kell távolítaniuk maguktól ezt a döntést: „Ezt is úgy döntöttem el, hónapokig gondolkodtam rajta, hogy elvállaljam, és nemet mondtam először. És akkor megkeresett a püspök, hogy ne csináljam már, mégiscsak vállaljam, tehát engem meg kell győzni azért.” (I3, 29). Ha interjúalanyaink pozitívan nyilatkoztak a vezetői megbízásról, akkor többször fogalmaztak meg a női nemi sztereotípiákhoz illeszkedő magyarázatokat, mint a segítség, támogatás: „ha úgy látom, hogy én neked így valamiben tudok segíteni, akkor én elvállalom” (I33, 64). Kivételnek számított az, aki a vezetői felkérés kapcsán nyíltan személyes pozitív érzéseket is megfogalmazott: „egy kicsit a hiúságomat is legyezgette, na, hadd legyenek teljesen őszinte” (I34, 52).

Összességében úgy tűnik, hogy a nőkkel kapcsolatos kulturális képzetek²⁹ és az ezekből adódó elvárások³⁰ nagyon jelentős mértékben meghatározzák a lelkeszőknek a karrierhez való viszonyát, akár úgy, hogy feltételekként számolnak ezekkel, akár úgy, hogy belsővé teszik ezeket a várákázásokat, és ezek alakítják a saját preferenciáikat. Ezzel együtt az interjúk alapján az is nyilvánvaló, hogy az érintett egyházakban van egy idegenkedés a női vezetőktől („És akkor mondták, hogy de hát nő!” I30, 55 – idézett fel egy esperesi jelölésről szóló beszélgetést az egyik interjúalany). Számolni kell továbbá azzal, hogy egyházi vezetőnek csak önálló lelkesz választható, és az a tény, hogy sok nő lelkeszházaspár tagjaként a

²⁹ Cecilia L. Ridgeway: *Framed by gender: How gender inequality persists in the modern world*, Oxford, Oxford University Press, 2011.

³⁰ Shelley J. Correll – Cecilia L. Ridgeway: Expectation states theory, in John Delamater (ed.): *Handbook of Social Psychology*, New York, Springer, 2006.

férje mellett szolgál, a lelkészi karon belüli arányukhoz képest is lecsökkenti a vezetői tisztségre megválasztható nők számát. Ezen tényezők együttes hatása eredményezi azt, hogy a lelkésznők ritkán pályáznak különböző egyházi tisztségekre, és még ritkábban választják meg őket.

ÖSSZEGZÉS

Amikor nagyjából fél évszázaddal ezelőtt a protestáns egyházak egy része úgy döntött, hogy minden formális jogi egyenlőtlenséget felszámol nők és férfiak között a lelkészi pályán, akkor ezzel olyan úton indultak el, amelyen a világ legtöbb egyháza és felekezete azóta sem követte őket. Már az eddig megtett út is hosszú volt, de – ahogy talán kutatási eredményeinkből is látható – még sok van hátra, ha a cél a nők valóban egyenrangú, ténylegesen is azonos esélyeket és lehetőségeket kínáló lelkészi szolgálata. Zárásként még egy fontos szempont: ezen az úton haladva nemcsak a lelkésznők helyzete változik, hanem változnak maguk az egyházak is, és változik a lelkészi szerep is. Számtalan kutatás mutatta meg, hogy a lelkésznők hivatásgyakorlásában és szerepfelfogásában a férfi lelkészekhez képest kimutathatóak különbségek.³¹ Ezek egyrészt a hagyományosan nőiesnek tartott tulajdonságokra (érzékeny, segítő, támogató³²) épülnek, másrészt egy nyitottabb, aktívabb és személyközpontúbb működés irányába mozdulnak el. Azonban ezek olyan vonások, amelyek jelenleg *általában is* jellemzőbbé válnak az egyházi működésben.³³ Ennek a változásnak a részeként a hangsúly átkerül a lelkész *személyiségének* kérdésére, tehát nemétől függetlenül fontosabbá válik, hogy mennyire kedves vagy vonzó személyiség.³⁴ Összességében úgy tűnik tehát, hogy a lelkésznők növekvő jelenléte, a lelkészi hivatásgyakorlás női sajátosságai,

³¹ Martha Long Ice a téma klasszikusának számító kutatását (úő: *Clergywomen and Their World Views: Calling for a New Age*. New York, Praeger Publishers, 1987) sok hasonló követte, a frissebbek közül pl. Kati Tervo-Niemelä: *Clergy Work Orientation Profiles and Wellbeing at Work: A Study of the Lutheran Clergy in Finland*, *Review of Religious Research*, vol. 58, 2016/3. <http://dx.doi.org/10.1007/s13644-016-0247-4>.

³² Ez illeszkedik abba a képbe, hogy a nők a férfiakhoz képest általánosságban is valamivel kevésbé instrumentálisan viszonyulnak a munkájukhoz, és a társadalmi *hasznosság* és a másoknak való *segítés* a munkaértékek rangsorában jellemzően előrébb szerepel a nőknél, mint a férfiak számára [vö. ehhez Török Emőke: „Nem érzi olyan teljes egésznek.” Női munkaértelmezések és a női munkavállalás motivációi, *Közelítések*, 1. évf., 2011/2, 41–68; és Török Emőke: Dolgozó nő a családban: léteznek-e sajátos női munkaattitűdök?, in Spannrafft Marcellina – Korpics Márta – Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlói Piroska tiszteletére*, Budapest, KRE–L’Harmattan, 2016].

³³ Tervo-Niemelä: *Clergy Work Orientation*; Siba: *Pasztorálteológia*.

³⁴ Siba: *Pasztorálteológia*.

valamint az egyházak és a lelkékszerep változása egymástól nem független, csak egymással összefüggésben értelmezhető folyamatok, amelyek jelenleg és várhatóan a jövőben is folyamatosan alakítják és változtatják azt a keretet, amelyben nemcsak nők és férfiak egyházi helyzete és részvétele, hanem általánosabban az érintett egyházak működése és társadalmi szerepe is vizsgálható.

IRODALOMJEGYZÉK

- BRAUN, Michael – SCOTT, Jacqueline: Changing public views of gender roles in seven nations, in Max Haller – Roger Jowell – Tom W. Smith (eds.): *The International Social Survey Programme, 1984–2009: Charting the Globe*. Abingdon – New York, Oxon–Routledge, 2009, 358–377.
- CODY-RYDZEWSKI, Susan: Recognizing Gender Bias, Rejecting Feminism: A Qualitative Study Of Feminist Ideology And Practice Among Southern Clergywomen, *Sociological Focus*, vol. 39, 2006/1, 37–53. <https://doi.org/10.1080/00380237.2006.10571276>
- CORRELL, Shelley J. – RIDGEWAY, Cecilia L.: Expectation states theory, in John Delamater (ed.): *Handbook of Social Psychology*, New York, Springer, 2006, 29–51.
- FEKETE Ágnes: Női és férfi szerepek az egyházban, in Sándor Klára (szerk.): *A pápai feminizmusról a „vatikáni levél” kapcsán*, Budapest, Szabó Miklós Szabadelvű Alapítvány, 2006, 16–20.
- GAUSE, Ute: *Kirchengeschichte und Genderforschung: eine Einführung in protestantischer Perspektive*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2006.
- GREENE, Anne-marie – ROBBINS, Mandy: The Cost of a Calling? Clergywomen and Work in the Church of England, *Gender, Work & Organization*, vol. 22, 2015/4, 405–420. doi:10.1111/gwao.12101
- HILDENBRAND, Katrin: „...dass ich die treue Gehilfin meines lieben Mannes bin.” Geschlechterkonstruktionen im Pfarrhaus, in Simone Mantei – Regina Sommer – Ulrike Wagner-Rau (Hrsg.): *Geschlechterverhältnisse und Pfarrberuf im Wandel: Irritationen, Analysen und Forschungsperspektiven*, Stuttgart, Kohlhammer, 2013, 115–134.
- HUSZÁR Ágnes: Református lelkésznők, in Huszár Ágnes: *A nő terei*, Budapest, L'Harmattan, 2011, 111–123.
- ICE, Martha L.: *Clergywomen and Their World Views: Calling for a New Age*, New York, Praeger Publishers, 1987.
- KANTER, Rosabeth M.: Some effects of proportions on group life: Skewed sex ratios and responses to token women, *American Journal of Sociology*, vol. 82, 1977/5, 965–990.
- MOFFAT, R. Deane: *Clergy Couples and the Double Relationship: Issues at the Heart of Clergy Couple Ministry* Edmonton, St. Stephen's College, 1997.

- NESBITT, Paula: Clergy and Gender in US-American Sociology of Religion Research and Debate, in Simone Mantei – Regina Sommer – Ulrike Wagner-Rau (Hrsg.): *Geschlechterverhältnisse und Pfarrberuf im Wandel: Irritationen, Analysen und Forschungsperspektiven*. Stuttgart, Kohlhammer, 2013, 149–164.
- NIEMELÄ, Kati: Feminization of the theological field and its implications to Church life – Analysis of the growth of women in ministry in Finland, in Simone Mantei – Regina Sommer – Ulrike Wagner-Rau (Hrsg.): *Geschlechterverhältnisse und Pfarrberuf im Wandel: Irritationen, Analysen und Forschungsperspektiven*. Stuttgart, Kohlhammer, 2013, 165–180.
- RIDGEWAY, Cecilia L.: *Framed by gender: How gender inequality persists in the modern world*, Oxford, Oxford University Press, 2011.
- ROCCAS, Sonia: Religion and Value Systems, *Journal of Social Issues*, vol. 61, 2005/4, 747–759. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00430.x>
- SAMMET, Kornelia: Religion, Geschlechterordnungen und Generativität, in Kornelia Sammet – Friederike Benthaus-Apel – Christel Gärtner (Hrsg.): *Religion und Geschlechterordnungen*, Wiesbaden, Springer Fachmedien Wiesbaden, 2017, 49–78.
- SÁRKÁNY TIBORNÉ HORVÁTH Erzsébet: *Elindult, nem tudva, hova megy. Feljegyzések az evangélikus női lelkészi szolgálat kezdeteiről*, Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Északi Egyházkerület, 2022.
- SEGUINO, Stephanie: Help or Hindrance? Religion's Impact on Gender Inequality in Attitudes and Outcomes, *World Development*, vol. 39, 2011/8, 1308–1321. <http://dx.doi.org/10.1016/j.worlddev.2010.12.004>
- SIBA Balázs: *Pasztorálteológia – A református lelkészi hivatás vizsgálata interjúk tükrében*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2020.
- TERVO-NIEMELÄ, Kati: Clergy Work Orientation Profiles and Wellbeing at Work: A Study of the Lutheran Clergy in Finland, *Review of Religious Research*, vol. 58, 2016/3, 365–384. <http://dx.doi.org/10.1007/s13644-016-0247-4>
- TÖRÖK Emőke – BIRÓ Emese: Azonos elhívás, eltérő esélyek. A lelkésznők helyzetének szakirodalmi áttekintése, *Szociológiai Szemle*, 31. évf., 2021/4, 63–88.
- TÖRÖK, Emőke – BIRÓ, Emese: Gendered Division of Work within Clergy Couples in Hungary, *Religions*, vol. 14, 2023/1, 105. <https://doi.org/10.3390/rel14010105>
- TÖRÖK Emőke – BIRÓ Emese: Lelkésznők életpályája és karrierdöntései, *Erdélyi Társadalom*, 20. évf., 2022/1, 39–53. <https://doi.org/10.17177/77171.266>
- TÖRÖK Emőke – BIRÓ Emese: Kutatás közben: Lelkésznők a protestáns egyházakban, in Szécsi József (szerk.) *Keresztény–Zsidó Teológiai Évkönyv 2020*, Budapest, Keresztény–Zsidó Társaság, 2020.
- TÖRÖK Emőke: „Nem érzi olyan teljes egésznek.” Női munkaértelmezések és a női munkavállalás motivációi. *Közlételek*, 1. évf., 2011/2, 41–68.

- TÖRÖK Emőke: Dolgozó nő a családban: léteznek-e sajátos női munkaattitűdök?, in Spannraft Marcellina – Korpics Márta – Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2016, 235–247.
- WETTERER, Angelika: Ausschließende Einschließung – Marginalisierende Integration: Geschlechterkonstruktionen in Professionalisierungsprozessen, in Aylâ Neusel – Angelika Wetterer (Hrsg.): *Vielfältige Verschiedenheiten: Geschlechterverhältnisse in Studium, Hochschule Und Beruf*, Frankfurt/Main – New York, Campus, 1999, 223–253.

ÍROTT ÉS ELBESZÉLT TÖRTÉNELEM

„MIKSA CSÁSZÁR KIVÉGZÉSNEK MAGYAR SZEMTANÚJA”

Egy pesti református vendéglős, Tüdős József élettörténete

BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN

1867. június 19-én Mexikóban, Querétaro városánál, a Cerro de las Campanason kivégezték Habsburg Miksa császárt (1832–1867) és két tábornokát, mellyel véget ért a II. Mexikói Császárság időszaka. Mint több szemtanú is elbeszéli, az uralkodót utolsó útjára hűséges magyar szakácsa, Tüdős József kísérte el. Tüdős református lelkész fiaként született Komáromban, Habsburg Miksa udvari főszakácsaként szolgált Mexikóban, majd a hazatérését követően a dualizmus időszakában Pesten voltak vendéglői, kocsmái, működött étterme például a Kálvin téri „oroszlános házban” is – ahol ma a Károli Gáspár Református Egyetem Rektori Hivatala működik –, és aktív tagja és patrónusa volt a Kálvin téri református közösségnek. Annak ellenére, hogy Tüdős gyakran hivatkozott személy, tudományos igénnyel feldolgozott életrajza még nem született (legalábbis eddigi ismereteink szerint), melyet ezen írásunkkal szeretnénk pótolni.

Tüdős József 1841-ben született Komáromban,¹ édesapja minden bizonnyal az az id. Tüdős József volt, aki a Debreceni Református Kollégium elvégzését követően 1817-től a Komáromi Református Kollégium tanáraként tevékenykedett, majd 1835-től – más források szerint 1836-tól – a városban mint másodlelkész szolgált, egészen 1857-ben bekövetkezett haláláig.² Ifj. Tüdős József korai éveiről

¹ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (a továbbiakban: ÖStA KA), AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 152. Nr 26/120. Katonai törzslapján a vallási felekezetről az evangélikus vallás szerepel. *Budapesti Hírlap*, XXXI. évf., 74. szám, 1911. március 29., 9. Közli még: *Az Újság*, IX. évf., 73. szám, 1911. március 28., 11. Az életrajz kutatása során szembesültünk vele, hogy a tárgyalt időszakban több személy is viselte a Tüdős József nevet. 1838-ban Komáromban szintén született egy ugyanilyen nevű személy (a köztük lévő esetleges rokoni kapcsolatra nem találtunk semmilyen adatot), akit 1874 júniusában Budapesten (foglalkozásaként a matróz szerepel) letartóztattak. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: HU BFL), VII_106_1874_elitelt_0609; 1874. január 24-i dátummal a halálhírét közlik egy szintén komáromi illetőségű Tüdős Józsefnek: *Budapesti Közlöny*, XIII. évf., 181. szám, 1879. augusztus 1., 6286; valamint egy debreceni lakos is viselte a Tüdős József nevet a 19. század folyamán, aki részt vett az 1848–49-es szabadságharcban. Életrajzát lásd: Korompai Balázs et. al. (szerk.): *Emlékek és források... Debrecen 1848/49*, A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 26., Debrecen, 2001, 192–194.

² Idősebb Tüdős József 1788-ban született a Bihar vármegyei Pocsajon. Életrajzát közli: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, 14. k., kiadja Hornyánszky Viktor, Budapest, 1914, 590–591; teológiai tanulmányai alatt Göttingenben, Utrechtben, Leidenben és Párizsban is járt. K. Papp

a *Budapesti Hírlap*ban az alábbiakat olvashatjuk: „tizenhat esztendő s korában elhagyta szülei házá s Algirba ment, a hol az idegenek légiójában szolgált”, és ahonnan két évvel később „mikor III. Napoleon császár az ezüst hadiéremmel tüntette ki, visszatért hazájába s Schuster győri püspök főszakácsa lett”.³ Ez idáig nem került elő olyan dokumentum, ami alátámasztaná, hogy Tüdös valóban szolgált a Francia Idegenlégióban,⁴ azonban annyi biztosnak látszik, hogy fiatalon cukrászinak volt,⁵ az 1860-as évek elején huzamosabb ideig Bécsben élt, és a Habsburg császári udvarnál is szolgálhatott szakácsként.⁶

A második mexikói francia intervenció (kezdetben Spanyolország és Nagy-Britannia segítségével) katonai sikereinek köszönhetően, valamint III. Napóleon hathatós támogatásával 1863. június 20-án ült össze Mexikóban a Tekintélyes/Jeles Emberek Gyűlése (Asamblea de Notables) – egyfajta nemzetgyűlés –, amely 1863. július 10-én kikiáltotta a II. Mexikói Császárságot. Ezt követően egy mexikói konzervatívokból álló küldöttség indult útnak Európába, hogy a Trieszt melletti Miramare-kastélyban személyesen hívja meg Habsburg Miksa főherceget és nejét, Saroltát – I. Lipót belga király leányát – Mexikó trónjára. Miksa,

Miklós: Egy úti naplo (1815–1817), *Történeti Lapok*, II. évf., 8. szám, 1875. május 23., 957; 12. szám, 1875. június 20., 1023; Szekeres Mihály: A révkomáromi ref. iskola múltja, in Erdélyi János (szerk.): *Sárospataki Füzetek 8. Protestáns Tudományos Folyóirat*, Sárospatak, Nyomtatta Forster R. a Ref. Főiskola betűivel, 1864, 579–580; Az utrechti és leideni egyetemeken járt magyar ifjak névjegyzéke, *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, XXXI. évf., 13. szám, 1888. március 25., 411; Tömösközi Ferenc: Burg József farkasdi római katolikus plébános áttérésének kísérlete a református hitre, *Historia Ecclesiastica*, X. évf., 1. szám, 2019, 97, 27. sz. lábjegyzet; nem kizárt, hogy egy darabig Pest vármegyében is szolgálhatott lelkészként, mivel a Mexikót megjárt Tüdös József nekrológiájában azt közlik, hogy édesapja egyike „volt Pestvármegye legtiszteltebb református lelkészeinek”. *Vendéglősök Lapja*, XXVII. évf., 7. szám, 1911. április 5., 4; a későbbiek folyamán érdemesnek gondoljuk a Tüdös család történetének feltárását is, és annak vizsgálatát, hogy fennállt-e esetleg valamilyen rokoni kapcsolat a 19. századi debreceni református életben aktív szerepet vállaló Tüdös családdal.

³ *Budapesti Hírlap*, XXXI. évf., 74. szám, 1911. március 29., 9; közli még: *Az Újság*, IX. évf., 73. szám, 1911. március 28., 11.

⁴ A Francia Idegenlégió korai éveiben ott szolgáló magyar légiósokról jelenleg kevés adat áll rendelkezésre. Egy, az 1859-től pár éven keresztül a légióban szolgált magyar katona, Volecz Sándor visszaemlékezésében felsorol néhány magyar személyt, de Tüdös neve nem szerepel közöttük. Volecz Sándor: Egy 1859-iki legionárius irataiból, *Képes Folyóirat*, VI. k., Budapest, 1889, 449–450; 514–645; 514–517; 577–582; 705–707, 707.

⁵ Csikesz Endre: Tüdös József él, *Vendéglősök Lapja*, XXVI. évf., 4. szám, 1910. február 20., 3–4.

⁶ Maurice Delezé Spruch memoárjában többször is megemlíti, hogy édesanyja révén találkozott Bécsben Tüdössel, aki korábról ismerte őt, mint a császári udvarnál szolgáló szakácsot. Raúl Moncada Galán: *Memorias de Maurice Delezé Spruch: Ayuda de cámara del emperador Maximiliano de Habsburgo (1864–1867)*, Amate, México, 2000, 13; a *Vendéglősök Lapja* szerint a mexikói toborzások idején Bécsben szolgált mint huszár: *Vendéglősök Lapja*, XVII. évf., 7. szám, 1911. április 5., 4–5.

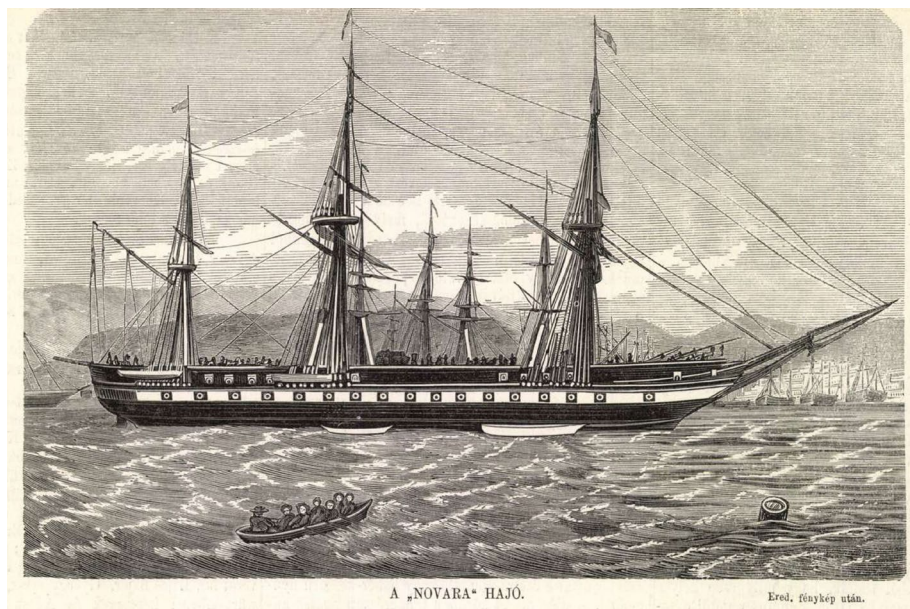

1. kép. Tüdös József portréja (Hadtörténeti Múzeum, Fotóarchívum 31892/FK; a fénykép készítésének időpontja: 1904.)

elfogadva a számára felkínált császári címet, 1864 tavaszán a francia fél közbenjárásával megkötötte a miramarei egyezményt,⁷ majd 1864. április 14-én feleségével és szűk kísérettel Trieszt kikötőjéből útnak indultak Mexikóba a cs. kir. hadiflotta zászlóshajója, az SMS Novara fedélzetén. Útközben megálltak Itáliában, ahol IX. Piusz pápa audiencián fogadta őket, majd Gibraltár, Madeira, Jamaica és Kuba érintésével érkeztek meg Veracruz kikötőjébe.⁸

⁷ Ennek értelmében a már Mexikóban állomásozó francia csapatok megerősítésére – francia hitelekkel – Habsburg Miksa számára is lehetőség nyílt egy saját önkéntes sereg toborzására a Habsburg Birodalom területéről.

⁸ Bővebben lásd: Konrad Ratz: *Maximilian und Juárez: Das Zweite mexikanische Kaiserreich und die Republik*. I., Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1998, 182–194.

2. kép. Az SMS Novara illusztrációja
(*Magyarország és a Nagyvilág*, 4. évf., 5. sz., 1868. február 2., 54.)

Tüdős József az uralkodópár kíséretében hajózott Mexikóba. Utazásának és mexikói szolgálatvállalásának körülményeiről Miksa császár inasának, Maurice Delezé Spruchnak az 1870-es évek derekán papírra vetett visszaemlékezéséből értesülünk. Ami Spruch személyét illeti, vendéglátásban szerzett tapasztalatai és spanyol nyelvtudása alapján Tüdős József kérte fel a mexikói szolgálatra, ahol kezdetben a magyar szakács mellett, mint konyhai kisegítő dolgozott, Mexikóba viszont már a császár inasaként érkezett.⁹ Spruch memoárjában számtalan helyen megemlékezik Tüdős József személyéről, az általa vezetett udvari konyháról és ételekről.¹⁰

A mexikói császári udvari rezidencia eredetileg a mexikói fővárosban található Nemzeti Palotában lett volna berendezve, de annak rossz állapota – ezerszáz

⁹ Röviden összefoglalva életrajzát: Maurice Delezé Spruch 1840-ben Párizsban született francia apa és osztrák anya gyermekeként. Fiatalon édesapja párizsi éttermében volt felszolgáló, majd egy spanyol színésznő kedvéért hosszabb időt töltött el Madridban. Édesapja halálát követően a család párizsi éttermét gazdasági nehézségek miatt bezárni kényszerültek, ezért édesanyja viszsza-települt Ausztriába, és Bécsben átvette egy cukrászda irányítását, ahova később fia is követte őt. Galán: *Memorias*, 11–13.

¹⁰ Uo., 13; 18; 48.

romos szobája – arra készítette az újdonsült császári párt, hogy az udvari életet a fővároshoz közeli Chapultepec Palotába (napjainkban Mexikóváros része), a spanyol helytartók egykori rezidenciájába költöztessék, amely Montezuma nyári palotájának romjain épült. Ezek mellett a császár és császárné a Cuernavacában található rezidenciájukon (*Jardín Borda*) töltöttek még huzamosabb időt,¹¹ valamint olykor az Orizaba város melletti Jalapillában.¹² Az udvartartásában szolgálók egy része a Miramare-kastélyból érkezett, míg az uralkodói személyzet másik része helybéliekből állt.¹³ Mint Martin Percy Flacke egyik munkájában megjegyzi, az uralkodópárral érkezett európai személyzet jó részét elbocsájtották és hazaküldték, pozícióikat mexikóiakkal feltöltve, azon célból, hogy megnyugtassák a mexikói republikánusokat, akik a külföldi szolgálókban a protekcionizmust és a pazarlást látták. Ezen eljárást persze nehezményezték az elbocsájtottak; Percy Flacke példaként hozza fel Tüdös Józsefet, mint az egyetlen olyan szolgálot, „aki egyáltalán nem volt hajlandó távozni” Mexikóból, és elszántságának köszönhetően maradhatott is a császári udvarnál.¹⁴ Úgy véljük, hogy Tüdös József ekkor, elbocsájtásának a hírére jelentkezhetett huszárként a mexikói osztrák önkéntes seregbe (1864. október 25-én),¹⁵ a már kint tartózkodó tiszteknél,¹⁶ hogy ezzel is demonstrálja maradási szándékát. Arra vonatkozóan, hogy mennyi ideig lehetett az önkéntes sereg állományában, nem rendelkezünk adatokkal, viszont a leírások alapján 1865 tavaszán már ismét a mexikói császári udvarnál szolgált, mint főszakács. Az 1865. március 29-én a mexikói francia expedíciós erők főparancsnokának, François Achille Bazaine tábornok

¹¹ Johann Lubienksi: *Der maximilianeische Staat: Mexiko 1861–1867: Verfassung, Verwaltung und Ideengeschichte*, Wien–Köln–Graz, Böhlau Verlag, 1988, 73–74.

¹² Bertita Harding: *Phantom Crown: The story of Maximilian and Carlotta of Mexico*, New York, Halcyon House, 1934, 170.

¹³ Lubienksi: *Der maximilianeische*, 73–74.

¹⁴ Martin Percy Flacke: *Maximilian in Mexico: The Story of the French Intervention (1861–1867)*, New York, Charles Scribner's Sons, 1914, 180.

¹⁵ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 152. Nr 26/120. Tüdös katonai törzslapján későbbi sorsával kapcsolatosan csupán annyi került lejegyzésre, hogy további sorsa nem ismert. A *Vendéglősök Lapja* szerint „részt vett a mexikói fölkelők elleni küzdelem több véres csatájában”. *Vendéglősök Lapja*, 27. évf., 7. szám, 1911. április 5., 4–5; kutatási eredményeim alapján úgy tűnik, hogy ez téves információ, Tüdös József mindvégig az uralkodó közvetlen környezetében szolgált, a harcokban, mint katona, nem vett részt, a császárság végóráiban egy katonai rajtaütés során sebesült meg.

¹⁶ A mexikói osztrák önkéntes sereg kiszállítása Mexikóba 1864 novemberében kezdődött meg, azonban a katonai egység néhány tisztje már korábban Mexikóba érkezett a hadtest fogadásának előkészítésére. Walter Klinger: *Für Kaiser Max nach Mexiko: Das Österreichische Freiwilligenkorps in Mexiko 1864/67*, Wien, Vehling Medienservice und Verlag, 2013, 105–108.

tiszteletére adott udvari díszvacsorán Tüdős József impozáns menüsört állított össze.¹⁷

A II. Mexikói Császárság fennállásának időszakában a Benito Juárez vezette mexikói köztársasági erőkkel folytatott háború során a monarchia létét lényegben a francia expedíciós erők garantálták, amelyek kivonásával (1866 második felétől indult meg, az utolsó francia katona 1867 márciusában hagyta el Mexikót) a mexikói Habsburg impérium sorsa is megpecsételődött. 1867 februárjában a császári haditanács azt a döntést hozta, hogy a megmaradt császári sereg jelentős részét a Mexikóvárostól északra elhelyezkedő Santiago de Querétaro városában vonják össze, ahol döntő összecsapást szerettek volna kikényszeríteni az északi irányból előretörő ellenséges köztársasági erőkkel szemben. A császársághoz hű maradt európai katonák zömét a főváros védelmére hagyták hátra. Habsburg Miksa császár 1867 márciusában érkezett meg Querétaróba, zömében mexikói katonákból álló csapatai élén, ahová egy maroknyi „osztrák” önkéntes is elkísérte, soraikban magyar huszárokkal, akiket Pawlowszky Ede vezetett.¹⁸ Ezen út során Tüdős József San Miguel Calpulálpannál egy ellenséges rajtaütés során – száját eltalálta egy golyó – megsebesült;¹⁹ a mexikói porosz diplomata, Anton von Magnus az 1867 márciusa és májusa között lezajlott querétarói ostrommal kapcsolatosan egyik jelentésében egy ízben megemlékezik a császár főszakácsának, Tüdős Józsefnek a felgyógyulásáról.²⁰

A császári haditervekkel ellentétben, Querétaronál Miksa császár seregét bekerítették, és több hónapos ostrom során kiéheztették, majd az egyik mexikói császári tiszt, Miguel López (a császári testőrségi ekkori parancsnoka) árulása révén a várost 1867. május 15-én a köztársaságiak elfoglalták, a császár és katonái pedig hadifogságba kerültek.²¹ Mint több szemtanú (például Maurice Delezé Spruch, Felix Salm-Salm, José Luis Blasio, Samuel Basch) memoárjában is ol-

¹⁷ Harding: *Phantom Crown*, 161–162.

¹⁸ Ezen időszakról lásd: Egon César Corti: *Maximilian und Charlotte von Mexiko: Nach dem bisher unveröffentlichten Geheimarchive des Kaisers Maximilian und Sonstigen unbekannten Quellen*, Band 1, Wien, Amalthea Verlag, 1924, 784–790; Klinger: *Für Kaiser Max*, 358–368; Carlos González Montesinos: *Por Querétaro hacia la eternidad: El general Miguel Miramón en el Segundo Imperio*, México, szerzői kiadás, 2000, 274–282.

¹⁹ David Coffey: *Soldier Princess: The Life and Legend of Agnes Salm-Salm in North America, 1861–1867*, College Station, Texas A&M University Press, 2002, 61–62; Teodoro Kaehlig: *Historia del Sitio de Querétaro: Según fuentes auténticas y recuerdos personales*, k. n., é. n., 26.

²⁰ Joachim Kühn: *Das Ende des maximilianischen Kaiserreichs in Mexico: Berichte des königlich preußischen Ministerresidenten Anton von Magnus an Bismarck, 1866–1867*, Göttingen–Berlin–Frankfurt–Zürich, Musterschmidt Verlag, 1965, 220–221.

²¹ Ezen időszakról lásd: Corti: *Maximilian und Charlotte*, 784–790; Klinger: *Für Kaiser Max*, 358–368; Montesinos: *Por Querétaro*, 274–282.

vashatjuk, Tüdős József a fogság idején is az uralkodó mellett maradt.²² Néhány császári szolgálóval – mint például Maurice Delezé Spruch – együtt annyi előnyben részesült, hogy mivel civilként kerültek a köztársasági csapatok kezére, így nem minősültek hadifogolynak, ezáltal továbbra is szabadabban mozoghattak az elfoglalt városban.²³

Miksa császárt és két tábornokát – Miguel Miramónt és Tomás Mejía-t – 1867. június 19-én reggel hét órakor hintón querétarói foghelyükről (az uralkodó három különböző kolostorban is raboskodott) a város melletti Cerro de las Camapansra (ma Querétaro része) szállították, ahol kivégezték őket. Több egykorú szemtanú, illetve elbeszélő is leírja,²⁴ és számos szakmunkában – sőt szép-irodalmi művekben is²⁵ – is megjelenik,²⁶ hogy az uralkodót hűségese magyar

²² Galán: *Memorias*, 134–202.

²³ Uo.

²⁴ Angol nyelvű: John Jennings Kendall: *Mexico under Maximilian*, London, The Fortunes of Tom Haswell, 1871, 343; Sara York Stevenson: *Maximilian in Mexico: A woman's reminiscences of the French intervention 1862–1867*, New York, The Century Co., 1899, 304; német nyelvű: Felix Salm-Salm: *Querétaro: Blätter aus meinem Tagebuch in Mexico: Nebst einem Auszuge aus dem Tagebuche der Prinzessin Agnes zu Salm-Salm*, Band I–II., Stuttgart, Kröner, 1868, 282; Ernst Schmit Ritter von Tavera: *Die mexikanische Kaisertragödie: Die letzten sechs Monate meines Aufenthaltes in Mexiko im Jahre 1867*, Wien, Adolf Holzhausen, 1903, 133–134; Ernst Schmit Ritter von Tavera: *Geschichte der Regierung des Kaisers Maximilian I. und die Französische Intervention in Mexiko 1861–1867*, Band I–II., Wien–Leipzig, Wilhelm Braumüller, 1903, 484, 487–488; spanyol nyelvű: Felix Salm-Salm: *Mis memorias sobre Querétaro y Maximiliano* (Obra traducida del inglés por Eduardo Cardenas Gibbon), México, Tipografía de Tomas F. Neve, 1869; Samuel Basch: *Recuerdos de México: Memorias del médico ordinario del emperador Maximiliano (1866 á 1867)*. (Obra traducida del italiano a español por el doctor Manuel D. Peredo), Imp. del Comercio, Den. Chavez, A Cargo de J. Moreno, México, 1870, 293; José Luis Blasio: *Maximiliano íntimo: El Emperador Maximiliano y su corte: Memorias de un secretario particular*, París–México, Librería de la Vda de C. Bouret, 1905, 293; Vidal Efrén Covián Martínez: *Efemérides del sitio de Querétaro y del juicio y ejecución de Maximiliano, Miramón y Mejía*, k. n., 1967, 48; *Documentos para la historia contemporánea de México* [szerző nélkül], México, Tipografía Mexicana, 1867, 109.

²⁵ Egon César Corti: *Maximilian von Mexiko. Die Tragödie eines Kaisers*, Wien, Verlag Kremayr & Scheriau Wien, 1948, 307; Fernando del Paso: *Noticias del Imperio*, Madrid, Mondadori, 1987.

²⁶ Angol nyelvű: Coffey: *Soldier Princess*, 81; Joan Haslip: *Imperial Adventurer. Emperor Maximilian of Mexico*, London, Weidendfeld and Nicolson, 1971, 495, 497; Montgomery H. Hyde: *Mexican Empire: The history of Maximilian and Carlota of Mexico*, London, Macmillan & Co, 1946, 252, 290–291, 292. lábjegyzet; George Upton: *Life stories for young people: Maximilian in Mexico* (translated from the German J. Kemper), Chicago, A. C. McClurg & Co, 1911, 89; német nyelvű: Corti: *Maximilian und Charlotte*, 821–822; Edmund Daniek: *Sie zogen nach Mexiko: Ein Denkmal für die österreichischen Freiwilligen unter Kaiser Maximilian 1864–1867*, Wien–München–Zürich, Amalthea, 1964, 464, 500; Konrad Ratz: *Maximilian in Querétaro: Bilddokumentation über den Untergang des Zweiten Mexikanischen Kaiserreiches*, Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1991, 339–340; Ratz: *Maximilian und Juárez*, 238, 401; spanyol nyelvű: Arturo Aguilar Ochoa: *La fotografía durante el Imperio de Maximiliano*, México, Universidad Nacional Autónoma de México, 2001, 54, 34. lábjegyzet; Hortensia Elizondo: *Personajes de Tragedia:*

3. kép. Miksa császár kivégzésének illusztrációja.
(Hadtörténeti Múzeum, Fotóarchívum, ltszn12.105.)

szakácsa, Tüdős József²⁷ kísértte a veszthelyre, aki átadta neki személyes tárgyait,²⁸ hogy azokat juttassa el a családja számára. Tüdős József maga egyik írásában ekképp emlékezett vissza ezen történelmi pillanatra:

[...] Trombita szó hallatszott. A császár kivette sárga selyem zsebkendőjét és letörölve izzadságát, melytől a kendő egészen nedvessé lett és e szavakkal nyujtá át nekem: – itt

Carlota y Maximiliano, México, D. F., Editorial Cultura, T. G., S. A., 1956, 129; González Montesinos: *Por Querétaro*, 316; Alain Gouttman: *La intervención en México: 1862–1867: El espejismo americano de Napoleón III.*, México–Puebla–Madrid, Trama editorial, 2012, 414; Konrad Ratz – Patricia Galeana de Valadés: *Tras las huellas de un desconocido: Nuevos datos y aspectos de Maximiliano de Habsburgo*, México D.F., Conaculta–INAH, 2008, 208; Torcuato Luca de Tena: *Ciudad de México en tiempos de Maximiliano*, México, Colección Ciudades en la Historia, 1990, 167; Andrés Garrido del Torral: *A 150 años del sitio de Querétaro y el triunfo de la República*, Ciudad de México, Secretaría de Cultura – Instituto Nacional de Estudios Históricos de las Revoluciones de México, 2017, 36.

²⁷ A leírásokban a neve sokféle alakba is felbukkan, úgymint: „Tudos”, „Tudós”, „Tüdös”, de van, ahol csupán „Hungarian cook” vagy a „cocinero húngaro” kifejezés szerepel a személyét illetően.

²⁸ Gyakran megjelenik azon toposz, miszerint Tüdős egyedüli európaiként volt jelen a császár kivégzésénél. Ezen gyakran hangoztatott kitétel azonban nem állja meg a helyét, ugyanis több európai is jelen volt. Erről bővebben lásd Ratz: *Maximilian in Querétaro*, 340.

van Józsi utolsó verejtékem! S kérj bocsánatot azoktól, kikkel én már nem beszélhetek ez életben! Ekkor mind a hárman (t. i. a császár s két halálra ítélt tábornoka) büszkén megállottak s szembekötés nélkül fogadták a halált. A hadnagy kiadta a vezényszót, de a katonák nem engedelmeskedtek, mert igen sajnálták a császárt. Megtagadták a szolgálatot s nem lőttek. A hadnagy újból vezényelt s ekkor eldőrdültek a fegyverek, de a katonák közül egy sem nézett oda. Miksa császárnak minden golyó a gyomrába fúródott. E sorok közlőjének, mint az elhunyt meghitt emberének karjai közt pár percig vonaglott és adta ki nemes lelkét. [...]”²⁹

Miksa császár bebalzsamozott holttestét³⁰ 1867 végén az *SMS Novara* fregatt fedélzetén szállították Európába, hogy az elhunyt uralkodót a bécsi családi kriptában helyezték örök nyugalomra.³¹ Tüdős József a hazautat is a *Novara* fedélzetén tette meg, a császár holttestét kísérve, melyről a *Pesti Hirlap* a következőket írta: a „kivégzés után nem jött haza, hanem ott maradt, amíg a császár holttestét haza nem hozták s azt őrizte, a holttesttel jött haza. Felajánlották neki az udvarnál a főszakácsi állást, de nem fogadta el.”³² A magyar sajtó értesülései szerint Tüdős a hazatérését követően audiencián vett részt Habsburg Miksa édesanyjánál, Wittelsbach Zsófia Friderika főhercegnőnél, és átadta számára a rábízott levelet, valamint a kivégzett uralkodó tárgyainak egy részét. Tetteiért az évi hatszáz korona összegű járandóságán felül további évi hatszáz forint jövedelmet biztosítottak számára a császári udvari magánpénztárból, illetve egy-szeri húszezer forintnyi juttatásról is szólnak hírek. A sajtó szerint Zsófia főhercegné udvari pozíciót is ajánlott számára, Tüdős azonban ezt nem fogadta el, inkább Budapesten letelepedve cukrászdát nyitott.³³ 1868-ban megvásárolta Lössel Farkas pesti – az akkori Fő utca (ma Arany János utca) és Nádor utca sarkán álló – cukrászdáját,³⁴ és még ugyanezen év novemberében Pesten meg-

²⁹ [Tüdős József]: Miksa császár kivégzése. Visszaemlékezés, *Budapest*, XVI. évf., 171. szám, 1892. június 21., 3.

³⁰ A császár holttestének bebalzsamozásában egy pesti orvos, Szenger (Hamvai) Ede is részt vett, aki később erről a *Magyarország és a Nagyvilág* hasábjain adott közre egy visszaemlékezést. Szenger Ede: Miksa császár halála. Az évforduló alkalmából (Egy magyar szemtanútól), *Magyarország és a Nagyvilág*, XIII. évf., 25. szám, 1876. június 18., 383–389.

³¹ Ferdinand Anders – Klaus Eggert: *Maximilian von Mexiko: Erzherzog und Kaiser*, Wien, Niederösterreichisches Pressehaus, 1982, 112.

³² *Pesti Hirlap*, 33. évf., 74. szám, 1911. március 29., 13; a magyar sajtóban elterjedtek az olyan téves hírek is, melyek szerint Tüdős titokban csempészte ki a császár holttestét Mexikóból: „Közben eladta Miksa császár lovait s így pénzelve, a legelső induló hajóval Triesztbe s onnét Bécsbe utazott, magával hozva – úgy, hogy arról más senki semmit sem tudott, – Miksa császár földi maradványait.” *Vendéglősök Lapja*, XXVII. évf., 7. szám, 1911. április 5., 4–5.

³³ *Pesti Napló*, LV. évf., 169. szám, 1904. június 19., 9–10.

³⁴ Rózsa Miklós: Heger Frigyes cukrász működése és cukrászok a kiépülő pesti Lipótvárosában, in Kaba Melinda – Nagy Emese (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából*, XXII., Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 1988, 115.

nőszült, ezen alkalomra az elhunyt „császár legmagasabb rokonaitól nagy értékű ajándékkal örvendeztetett meg”.³⁵ Mint arról több napilap is beszámolt, a fővárosi lakosok előszeretettel „látogatják üzletét, s kérdezzetik a mexicói történetekről. Naplójából most – egy írónk közreműködésével – több érdekes epizódot kiadni szándékozik.”³⁶ 1869-ben a „budai csónakázó-egylet” báljáról közölt egy részletesebb beszámolót a *Fővárosi Lapok*, melyben megemlíti, hogy a „közmunika-ügyi minisztérium egyik osztályában volt föllállítva a kredenz, hol a Mexico-híres Tüdős József a pesti bálók cukrászain ugyancsak túltett finom hűsítőivel és édességeivel.”³⁷ A Fő utcai cukrászda 1871-ig volt a birtokában, amikor is eladta azt egy Skultéty Károly nevű személynek,³⁸ aki feltételezhetően megegyezik azzal a Skultéty Károllyal, aki korábban a mexikói osztrák önkéntes seregben szolgált.³⁹

1870-ben a Budapesti Állatkert kioszkjának bérlőjeként is említik: a „kioszkot pedig Tüdős József, a »mexicói cukrász« bérlí ki, s máris élénk pártolásban részesül”,⁴⁰ míg egy másik forrás szerint a „hatvanas és hetvenes években Tüdősnek Budapesten virágzó korcsmaüzlete volt” a Józsefvárosban „a régi Zrínyiben”.⁴¹ *A budapesti polgári dalkör harminczéves történetéből* című írás bővebb információt nyújt Tüdős éttermének helyéről: volt „a Kálvintér, az akkori Szénatér és Soroksáriutcza sarkán egy akkor szigetet képező magyar vendéglő a ma is két oroszlán névről ismert házban”,⁴² melynek tulajdonosa Tüdős József, Miksa

³⁵ *Heti Posta*, II. évf., 48. szám, 1868. november 29., 383.

³⁶ *Budapesti Közlöny*, II. évf., 272. szám, 1868. november 25., 2582; *Fővárosi Lapok*, V. évf., 87. szám, 1868. április 15., 347; *Politikai Ujdonságok*, XIV. évf., 16. szám, 1868. április 15., 193; a *Pesti Hírlapban* szintén megemlézték, hogy „a mexikói eseményekből több érdekes epizódot akar közzé tenni egyik írónk közreműködése mellett”. *Pesti Hírlap*, XIX. évf., 86. szám, 1868. április 12., 3.

³⁷ *Fővárosi Lapok*, I. évf., 17. szám, 1869. január 22., 65.

³⁸ Rózsa: *Tanulmányok*, 115.

³⁹ ÖStA KA, AdTk. Mex. Freiw. Korps Karton 149. Nr 23/4; Tardy Lajos: Az 1864–67. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői, *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. évf., 4. szám, 1990, 165.

⁴⁰ *Fővárosi Lapok*, VII. évf., 98. szám, 1870. május 8., 5.

⁴¹ *Budapesti Hírlap*, XXVII. évf., 146. szám, 1907. június 20., 9; *Friss Újság*, XI. évf., 178. szám, 1906. június 28., 6; *Pesti Hírlap*, XXVIII. évf., 168. szám, 1906. június 20., 11; *Pesti Napló*, LVIII. évf., 147. szám, 1907. június 21., 20.

⁴² A Kálvin téri Két Oroszlán története a 18. század elejéig nyúlik vissza. Az épület 1734-ben már állt, a név említése első ízben 1775-ben történt, jelentősebb átépítésére pedig 1816 és 1818 között került sor. Az 1860-as évektől a főváros egyik leghíresebb vendéglátóhelyének számított, és nagy népszerűségnek örvendett. Prusinszki István: *A Két Oroszlán, Élet és Tudomány*, LVI. évf., 15. szám, 2001. április 13., 99–100; az épületben jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem Rectori Hivatala működik.

császár egykori szakácsa volt”;⁴³ az épületet apósától, Binder Ferencről vásárolta.⁴⁴ 1875 márciusában nagyobb pénzadománnyal segítette a budapesti árvákat.⁴⁵ Vendéglője hírneve ellenére a közlekedés átalakulásának is köszönhetően (a vendéglátóhelységek súlypontja a nagyforgalmú pályaudvarok környékére tevődött át) valamikor az 1870-es évek végén hanyatlásnak indulhatott, ugyanis Prusinszki István kutatásai szerint 1881-ben a főváros megvásárolta az épületet.⁴⁶ 1881 januárjától Budapesten a Kerepesi út 22. szám alatti ház pinchehelységében nyitotta újra éttermét, hol mint a hirdetésében olvashatjuk „jó magyar ételekkel és kitűnő valódi hegyi borokkal” várta vendégeit.⁴⁷

Tüdöst 1884-ben a „budapesti református egyháztanács” újjászervezésekor többedmagával egyháztanácsnoknak választották,⁴⁸ és attól függetlenül, hogy korábban el kellett hagynia a Kálvin téri épületet, nem szakadt el az ottani református közösségtől, ugyanis mint Csikesz Endre megjegyzi, huszonnyolc éven keresztül „ingyen adta a budapesti ref. egyház Kálvini téri templomába az urvacsorai »szent bort«.”⁴⁹ A BFL okmányai alapján Tüdös József⁵⁰ az 1880-as években a Király utca 59. szám alatt is bérelt „üzlethelységet és lakást”, melyet hosszas fizetéselmaradás (a háztulajdonos szerint 1887 novemberétől teljesen elmaradt a bérleti díj kifizetése) miatt 1888 májusában el kellett hagynia. Ezután mint a Gyorskocsi utca 5. szám alatt lakost említik.⁵¹ Tüdös ekkoriban minden bizonnyal egzisztenciális gondokkal küzdhetett, erre utal egyik folyamodványa (ebben hivatkozik mexikói szolgálataira is), melyet Habsburg Rudolf trónörökös főudvarmesterének, gróf Karl Bombellesnek⁵² (akit korábban Mexikóból ismert,

⁴³ A budapesti polgári dalkör harminczéves történetéből, [szerző nélkül], *Zenelap*, XVII. évf., 29–30. szám, 1903. december 5., 2.

⁴⁴ *Vendéglősök Lapja*, XXVII. évf., 7. szám, 1911. április 5., 4–5.

⁴⁵ HU_BFL_IV_1402_b_1875_0127. 127/1875; *A Hon*, XIII. évf., 71. szám, 1875. március 28., 2.

⁴⁶ Prusinszki: *A Két Oroszlán*, 99–100.

⁴⁷ *Budapest*, V. évf., 15. szám, 1881. január 16., 9.; lásd még: *Budapest*, V. évf., 36. szám, 1881. február 6., 8.

⁴⁸ *Budapesti Hírlap*, IV. évf., 48. szám, 1884. február 18., 2.

⁴⁹ Csikesz: *Tüdös József éle*, 3–4.

⁵⁰ Az okmányokból nem derül ki egyértelműen, hogy a Mexikót megjárt étteremtulajdonosról vagy pedig a fiáról, ifj. Tüdös Józsefről lehet szó, de előbbi valószínűsítjük.

⁵¹ HU BFL – VII.185 – 1888 – 0141

⁵² Karl Bombelles gróf 1832-ben született Torinóban, majd fiatalon Bécsbe került, ahol gyermekkorától „tanuló- és játszótársa volt Ferdinánd Miksa főhercegnek”. 1849-ben Milánóban belépett a cs. kir. hadseregbe, ahol a 5. (Radetzky) huszárezredben szolgált. 1851-től Habsburg Miksa főherceg kérésének eleget téve a cs. kir. haditengerészetnél szolgált, több tengerészeti expedícióban is részt vett. 1864-ben Habsburg Miksa kíséretében Mexikóba utazott, ahol a császári testőrség parancsnokaként szolgált. 1866-ban Sarolta császárnét kísérte vissza Európába. Ezután Rudolf főherceg nevelését bízták rá, akinek 1889-es öngyilkosságát követően nem sokkal maga Bombelles is elhunyt. Életrajzát lásd: Supka Géza: A „hűséges Bombelles”: Egy végzetes grófi család, amely száz év alatt hét összeomló trónust szolgált végig, *Pesti Napló*, XC. évf., 157. szám,

ugyanis ő volt Miksa császár testőrségének a vezetője) írt, az ügyben, hogy támogatását kérje „vásárfelügyelői illetve vásárbiztosi” kinevezésének ügyében.⁵³ Arra vonatkozóan, hogy elnyerte-e a pozíciót, nem rendelkezünk információkkal, annyi azonban bizonyos, hogy a Tüdös család 1888-ban átköltözött a Kölcsey utcába,⁵⁴ ahol Tüdös József feltehetően újabb vendéglőt üzemeltetett a „József-körut mellett, a Rákóczi-térrel szemben” a Kölcsey utca 4. szám alatt.⁵⁵ Étterméről a *Vendéglősök Lapja* szakújságban egy rövid leírás is olvasható:

Tüdös Józsefnek Budapesten, a Józsefvárosban, a Bérkocsis- és Kölcsey-utczák közötti átjáró udvari ház volt a háza. Ebben volt a Kölcsey-utczai részen a vendéglőhelyisége. Két szoba, egy nagyobb és egy kisebb. Nyáron az udvar kertté volt alakítva, s zölddel befuttatott lépcsátor alatt voltak felállítva a vendégasztalok. Kedves, barátságos, marasztalóan magyaros helyiség volt az egész. Tüdös Józsefnek mindig kitűnő jóborai voltak, s konyhájának pompás, magyaros készítményei. Jártak is hozzá nem csak a józsefvárosi polgárok, hanem írók, festők s a Nép- és Nemzeti színház akkori művészei is.⁵⁶

1889. március 15-én a Kossuth asztaltársaság tartotta meg ünnepségét Tüdös vendéglőjében, melyet „saját helység”-ként⁵⁷ említene. ⁵⁸ A *Budapesti Hírlap*ban közöltek alapján Tüdös tagja volt a „Miksa főherceg magyar asztaltársaság”-nak,⁵⁹ valamint a Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívumban őrzött fényképe alapján nagy valószínűséggel a Hadastyán Egyesületnek is.⁶⁰

1939. július 13., 10.; *Székelly Nemzet*, VII. évf., 118. szám, 1889. augusztus 3., [2.]; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Band I., Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1957. https://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_B/Bombelles_Karl-Albert_1832_1889.xml;internal&action=hilite.action&Parameter=Bombelles

⁵³ HU_BFL_IV_1402_b_1887_0940

⁵⁴ HU_BFL_VII_200_1888_0088

⁵⁵ *Vendéglősök Lapja*, XXVI. évf., 2. szám, 1910. január 20., 4.

⁵⁶ *Vendéglősök Lapja*, XXVII. évf., 8. szám, 1911. április 20., 4–5.

⁵⁷ Értsd: törzsvendégek.

⁵⁸ *Budapesti Hírlap*, IX. évf., 70. szám, 1889. március 11., 4.

⁵⁹ *Budapesti Hírlap*, XII. évf., 73. szám, 1892. március 13., 10.

⁶⁰ Hadtörténeti Múzeum, Fotóarchívum 31892/FK; a Hadastyán Egyesület története kevésbé kutatott. Jelenlegi ismereteim szerint a mohácsi egylet története került feldolgozásra. Lásd: Rayman János: A mohácsi hadastyán egylet, in Uherkovich Ákos (szerk.): *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 44–45 (1999–2000), Pécs, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002, 135–150; Tüdös a fényképen a Francia Mexikói Érmek, illetve két, valószínűsíthetően Mexikói Katonai Érdemrendet is visel; ezúton is nagyon köszönöm Bálint Ferencnek, hogy felhívta a figyelmemet ezen adatokra.

Jelenlegi ismereteink szerint Tüdös első ízben 1877-ben, *A Hon* részére küldött rövid visszaemlékezést Miksa császár kivégzéséről (*Miksa császár verítékkendője*),⁶¹ majd 1892-ben *Miksa császár kivégzése* címmel adott közre hosszabb visszaemlékezést, melyet megegyező formában a *Vendéglősök Lapja* és a *Budapest* is közölt,⁶² a századforduló évében pedig egy interjút is készítettek vele (*A Queretarói véres napok*).⁶³ Habsburg Miksa császár halálának évfordulóin a hazai sajtóban gyakran idézték a Tüdös József által elmondottakat.⁶⁴

Tüdös József és felesége házasságából négy fiú és egy leánygyermek született. Egyik lányuk, Ilonka 1889-ben tizenöt esztendősen korán halálozott el, József nevű fiukat pedig – aki apjához hasonlóan szintén szakács volt – 1900 nyarán vesztették el.⁶⁵ Ugyanezen év során Kölcsey utcai házáat és éttermét – mely Tüdös betegsége folytán hanyatlásnak indult – Dvorzsák János Dohány utcai vendéglős vásárolta meg és üzemeltette tovább.⁶⁶ Egy Tüdössel készült interjú alapján 1904-ben még Budapesten, a Kölcsey utcában lakott.⁶⁷

Tüdös József a Mexikót megjárt katonák közül Palkovics József nyugalmazott altábornaggyal tartotta a kapcsolatot. Pásztor Árpád újságíró 1911-ben készített egy interjút az idős Palkoviccsal, melyben a következőket olvashatjuk: mikor a császárt

agyonlőtték, senki se volt vele, csak hü, kedvelt huszártizedese: Tüdös József. Gyakran felkerestem, mikor hazajött és elbeszélgettünk róla. (A huszártizedes és az altábornagy!) A Ceros de las Campanason végezték ki a császárt, Queretaro városka mögött.

⁶¹ [Tüdös József]: Miksa császár verítékkendője, *A Hon*, XV. évf., 201. szám, 1877. augusztus 5., 3.

⁶² [Tüdös]: *Budapest*, 2–3; [Tüdös József]: Miksa császár kivégzése. Visszaemlékezés, *Vendéglősök Lapja*, IX. évf., 12. szám, 1892. június 25., 5.

⁶³ A Queretarói véres napok. Miksa császár kivégzésének körülményei, [szerző nélkül], *Magyarország*, VII. évf., 158. szám, 1900. június 6., 7.

⁶⁴ *Kolozsvár*, VIII. évf. 139. szám, 1894. június 19., 3; *Székely Nemzet*, XII. évf. 91. szám, 1894. június 20., 3; *Kolozsvár*, IX. évf., 139. szám, 1895. június 20., 3; *Székely Nemzet*, XVIII. évf., 81. szám, 1900. május 30., 4; Magyar Gyula: Szomorú évforduló: Miksa császár kivégeztetése, *Hazánk*, IX. évf., 143. szám, 1902. június 19., 1–2; *Magyarország*, XI. évf., 146. szám, 1904. június 19., 9–10; *Tolnai Világlapja*, V. évf., 28. szám, 1905. július 9., 194–195; *Világ-Krónika*, XXX. évf., 25. szám, 1906, 1066–1069; *Új Barázda*, VII. évf. 195. szám, 1925. szeptember 1., 2.

⁶⁵ Országos Széchényi Könyvtár, Mikrofilmtár, Gyászjelentések, FM8/35757/532. tek.; *Pesti Hírlap*, XI. évf., 336. szám, 1889. december 6., 6; *Vasárnapi Újság*, XXXIV. évf., 49. szám, 1889. december 8., 808; *Budapesti Hírlap*, XX. évf., 188. szám, 1900. július 11., 5; *Magyar Vendéglős- és Kávész-Építő*, III. évf., 14. szám, 1900. július 15., 301; *Vendéglősök Lapja*, XVI. évf., 14. szám, 1900. július 20., 6.

⁶⁶ *Vendéglősök Lapja*, XXII. évf., 9. szám, 1900. május 5., 5; az épületet végül 1910-ben lebontották és helyére bérpalota épült. *Vendéglősök Lapja*, XXVI. évf., 15. szám, 1910. augusztus 5., 3.

⁶⁷ *Pesti Napló*, LV. évf., 169. szám, 1904. június 19., 9–10.

Mikor a vesztőhelyre ért, levette csákóját, odaadta Tüdősnek, izzadt homlokát zsebkendőjével megtörülte és ezt a zsebkendőt is Tüdősnek adta. Akarja látni? Tüdősről rám maradt.⁶⁸

Az öreg, világlátott vendéglős, Tüdős József végül 1904-ben Szigetszentmiklósról költözött,⁶⁹ és itt hunyt el 1911 márciusában.⁷⁰ Halálakor a Magyarországon emlékeztek meg személyéről *Miksa császár szakácsának emlékiratai* címmel, idézve őt az uralkodó kivégzésének körülményeiről és a császár holttestének hazaszállításáról, továbbá megjegyezték, hogy „Miksa császár hűséges szakácsának hagyatékában sok érdekes ereklyét és egy emlékiratot találtak. Az ereklyék közt van Miksa császár saját kezű aláírásával ellátott fényképe és véres zsebkendője, meg az evőeszközei, és Zsófia főhercegnőnek több levele. Mindezeket a relikviákat Tüdős József Komárom város múzeumának hagyta.”⁷¹ Ezen emlékirat későbbi sorsát illetően nem rendelkezünk semmilyen információval.

A *Vendéglősök Lapja* ekképp búcsúzott egykori szaktársuktól: most „hogyan költözött a másvilágra bizonyára ott is csak korcsmát nyit. És találkozik régi vendégeivel is, a híres magyar színpadi művészekkel, írókkal, festőkkel is. S ha van ott a fellegek felett vendéglő, korcsma, bizonyára nem igen lesz ott látogatottabb, mint a Tüdős József menyébéli magyar csárdája.”⁷²

⁶⁸ Pásztor Árpád: *Regényalakok*, Dick Manó Kiadása, Budapest, 1916, 63.

⁶⁹ *Pesti Napló*, LV. évf., 169. szám, 1904. június 19., 10; *Friss Újság*, XI. évf., 178. szám, 1906. június 28., 6; *Pesti Hírlap*, XXVIII. évf., 168. szám, 1906. június 20., 11; *Pesti Napló*, LVIII. évf., 147. szám, 1907. június 21., 20; *Budapesti Hírlap*, XXXI. évf., 74. szám, 1911. március 29., 9; *Komáromi Lapok*, XXXII. évf., 26. szám, 1911. április 1., 7; *Pesti Hírlap*, XXXIII. évf., 74. szám, 1911. március 28., 13; a *Budapesti Hírlap* tévesen azt közli, hogy Komáromba költözött: *Budapesti Hírlap*, XXVII. évf., 146. szám, 1907. június 20., 9.

⁷⁰ A *Pest Megyei Hírlap* 1988-as helytörténeti felhívásának eleget téve a lap egyik olvasója hívta fel a figyelmet arra, hogy Tüdős József időskorában Szigetszentmiklóson az Árpád. u. 5. szám alatt lakott. Az adatközlő megjegyezte azt is, hogy Tüdős leánya Dunaharaszti ment férjhez. Az írásban említésre került Tüdős József temetése is, amelyre állítólag az uralkodó is küldött koszorút. A szerző azt is közli, hogy Tardy Lajos kutatásokat folytatott a nevezett település helytörténeti gyűjteményében, ahol Tüdős Józsefről szintén található egy portré, és hogy a neves történész egy külön fejezetben kívánta bemutatni Tüdős József történetét készülő könyvében, amely azonban már sajnos nem készülhetett el a halála miatt. *Pest Megyei Hírlap*, XXXII. évf., 143. szám, 1988. június 16., 5; Tüdős halálhírének közzétételét: *Budapesti Hírlap*, XXXI. évf., 74. szám, 1911. március 29., 9; *Pesti Hírlap*, XXXIII. évf., 74. szám, 1911. március 29., 13; *Komáromi Lapok*, XXXII. évf., 26. szám, 1911. április 1., 7; *Az Újság*, IX. évf., 73. szám, 1911. március 28., 11.

⁷¹ Miksa császár szakácsának emlékiratai, *Magyarország*, XVIII. évf., 113. szám, 1911. május 14., 31.

⁷² *Vendéglősök Lapja*, XXVII. évf., 8. szám, 1911. április 20., 4–5.

IRODALOMJEGYZÉK

- A budapesti polgári dalkör harminczéves történetéből, [szerző nélkül], *Zenelap*, XVII. évf., 29–30. szám, 1903. december 5. (2.)
- ANDERS, Ferdinand – EGGERT, Klaus: *Maximilian von Mexiko: Erzherzog und Kaiser*, Niederösterreichisches Pressehaus, Wien, 1982.
- BASCH, Samuel: *Recuerdos de México: Memorias del médico ordinario del emperador Maximiliano (1866 á 1867)*. (Obra traducida del italiano a español por el doctor Manuel D. Peredo), Imp. del Comercio, Den. Chavez, A Cargo de J. Moreno, México, 1870.
- BLASIO, José Luis: *Maximiliano íntimo: El Emperador Maximiliano y su corte: Memorias de un secretario particular*, París–México, Librería de la Vda de C. Bouret, 1905.
- COFFEY, David: *Soldier Princess: The Life and Legend of Agnes Salm-Salm in North America, 1861–1867*, Texas A&M University Press, College Station, 2002.
- CORTI, Egon César: *Maximilian von Mexiko. Die Tragödie eines Kaisers*, Wien, Verlag Kremayr & Scheriau Wien, 1948.
- CORTI, Egon César: *Maximilian und Charlotte von Mexiko: Nach dem bisher unveröffentlichten Geheimarchive des Kaisers Maximilian und Sonstigen unbekannten Quellen*, Band 1, Wien, Amaltheaverlag, 1924.
- COVIÁN MARTÍNEZ, Vidal Efrén: *Efemérides del sitio de Querétaro y del juicio y ejecución de Maximiliano*, Miramón y Mejía, k. n., 1967.
- CSIKESZ Endre: Tüdös József él, *Vendéglösök Lapja*, XXVII. évf., 4. szám, 1910. február 20., 3–4.
- DANIEK, Edmund: *Sie zogen nach Mexiko: Ein Denkmal für die österreichischen Freiwilligen unter Kaiser Maximilian 1864–1867*, Wien–München–Zürich, Amalthea, 1964.
- Documentos para la historia contemporánea de México* [szerző nélkül], México, Tipografía Mexicana, 1867.
- ELIZONDO, Hortensia: *Personajes de Tragedia: Carlota y Maximiliano*, México, Editorial Cultura, T. G., S. A., D. F., 1956.
- ERDÉLYI János (szerk.): *Sárospataki Füzetek 8. Protestáns Tudományos Folyóirat*, Sárospatak, Nyomtatta Forster R. a Ref. Főiskola betűivel, 1864.
- GARRIDO DEL TORRAL, Andrés: *A 150 años del sitio de Querétaro y el triunfo de la República*, Ciudad de México, Secretaría de Cultura – Instituto Nacional de Estudios Históricos de las Revoluciones de México, 2017.
- GONZÁLEZ MONTESINOS, Carlos: *Por Querétaro hacia la eternidad: El general Miguel Miramón en el Segundo Imperio*, México, szerzői kiadás, 2000.
- GOUTTMAN, Alain: *La intervención en México: 1862–1867: El espejismo americano de Napoleón III.*, México–Puebla–Madrid, Trama editorial, 2012.
- HARDING, Bertita: *Phantom Crown: The story of Maximilian and Carlotta of Mexico*, New York, Halcyon House, 1934.

- HASLIP, Joan: *Imperial Adventurer: Emperor Maximilian of Mexico*, London, Weidendfeld and Nicolson, 1971.
- HYDE, H. Montgomery: *Mexican Empire: The history of Maximilian and Carlota of Mexico*, London, Macmillan & Co, 1946.
- KAHLIG, Teodoro: *Historia del Sitio de Querétaro: Según fuentes auténticas y recuerdos personales*, k. n., é. n.
- KENDALL, John Jennings: *Mexico under Maximilian*, London, The Fortunes of Tom Haswell, 1871.
- KLINGER, Walter: *Für Kaiser Max nach Mexiko: Das Österreichische Freiwilligenkorps in Mexiko 1864/67*, Wien, Vehling Medienservice und Verlag, 2013.
- KOROMPAI Balázs et. al. (szerk.): *Emlékek és források... Debrecen 1848/49*, A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 26., Debrecen, 2001.
- KÜHN, Joachim: *Das Ende des maximilianischen Kaiserreichs in Mexico: Berichte des königlich preußischen Ministerresidenten Anton von Magnus an Bismarck, 1866–1867*, Göttingen–Berlin–Frankfurt–Zürich, Musterschmidt Verlag, 1965.
- LUBIENSKI, Johann: *Der maximilianische Staat: Mexiko 1861–1867: Verfassung, Verwaltung und Ideengeschichte*, Wien–Köln–Graz, Böhlau Verlag, 1988.
- LUCA DE TENA, Torcuato: *Ciudad de México en tiempos de Maximiliano*, México, Colección Ciudades en la Historia, 1990.
- MONCADA GALÁN, Raúl: *Memorias de Maurice Delezé Spruch: Ayuda de cámara del emperador Maximiliano de Habsburgo (1864–1867)*, México, Amate, 2000.
- Ochoa, Arturo Aguilar: *La fotografía durante el Imperio de Maximiliano*, México, Universidad Nacional Autónoma de México, 2001.
- Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. Band I., Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1957.
- PASO, Fernando del: *Noticias del Imperio*, Madrid, Mondadori, 1987.
- PÁSZTOR Árpád: *Regényalakok*, Budapest, Dick Manó kiadása, 1916.
- PERCY FLACKE, Martin: *Maximilian in Mexico: The Story of the French Intervention (1861–1867)*, New York, Charles Scribner's Sons, 1914.
- PRUSINSZKI István: A Két Oroszlán, *Élet és Tudomány*, LVI. évf., 15. szám, 2001. április 13., 99–100.
- RATZ, Konrad: *Maximilian und Juárez: Das Zweite mexikanische Kaiserreich und die Republik*. I., Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1998.
- RATZ, Konrad: *Maximilian in Querétaro: Bilddokumentation über den Untergang des Zweiten Mexikanischen Kaiserreiches*, Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1991.
- RATZ, Konrad – Galeana de Valadés, Patricia: *Tras las huellas de un desconocido: Nuevos datos y aspectos de Maximiliano de Habsburgo*, México D. F., Conaculta–INAH, 2008.
- RÓZSA Miklós: Heger Frigyes cukrász működése és cukrászok a kiépülő pesti Lipótvárosában, in Kaba Melinda – Nagy Emese (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából, XXII.*, Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1988, 103–134.

- SALM-SALM, Felix: *Queretaro: Blätter aus meinem Tagebuch in Mexico: Nebst einem Auszuge aus dem Tagebuche der Prinzessin Agnes zu Salm-Salm*, Band I–II., Stuttgart, Kröner, 1868.
- SALM-SALM, Felix: *Mis memorias sobre Querétaro y Maximiliano* (Obra traducida del inglés por Eduardo Cardenas Gibbon), México, Tipografía de Tomas F. Neve, 1869.
- SCHMIT RITTER VON TAVERA, Ernst: *Die mexikanische Kaisertragödie: Die letzten sechs Monate meines Aufenthaltes in Mexiko im Jahre 1867*, Wien, Adolf Holzhausen, 1903.
- SCHMIT RITTER VON TAVERA, Ernst: *Geschichte der Regierung des Kaisers Maximilian I. und die Französische Intervention in Mexiko 1861–1867*, Band I–II, Wien–Leipzig, Wilhelm Braumüller, 1903.
- STEVENSON, Sara York: *Maximilian in Mexico: A woman's reminiscences of the French intervention 1862–1867*, New York, The Century Co., 1899.
- SUPKA Géza: A „húséges Bombelles”: Egy végzetes grófi család, amely száz év alatt hét összeomló trónust szolgált végig, *Pesti Napló*, XC. évf., 157. szám, 1939. július 13., 10.
- SZINNYEI József: *Magyar trók élete és munkái*, 14. k., Budapest, kiadja Hornyánszky Viktor, 1914.
- TARDY Lajos: Az 1864–67. évi mexikói „önkéntes hadtest” magyarországi résztvevői, *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. évf., 4. szám, 1990, 145–171.
- TÖMÖSKÖZI Ferenc: Burg József farkasdi római katolikus plébános áttérésének kísérlete a református hitre, *Historia Ecclesiastica*, X. évf., 1. szám, 2019.
- [TÜDŐS József]: Miksa császár kivégzése. Visszaemlékezés, *Budapest*, XVI. évf., 171. szám, 1892. június 21., 3.
- [TÜDŐS József]: Miksa császár kivégzése. Visszaemlékezés, *Vendéglösök Lapja*, IX. évf., 12. szám, 1892. június 25., 5.
- [TÜDŐS József]: Miksa császár verítékkendője, *A Hon*, XV. évf., 201. szám, 1877. augusztus 5., 3.
- UHERKOVICH Ákos (szerk.): *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 44–45 (1999–2000)*, Pécs, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002.
- UPTON, George: *Life stories for young people: Maximilian in Mexico* (translated from the German J. Kemper), Chicago, A. C. McClurg & Co, 1911.
- VOLECZ Sándor: Egy 1859-iki legionárius irataiból, *Képes Folyóirat*, VI. k., Budapest, 1889.

Intézményi rövidítések

- HU BFL = Budapest Főváros Levéltára
HTM = Hadtörténeti Múzeum
OSZK = Országos Széchényi Könyvtár
ÖStA KA = Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv

ELHALLGATOTT 20. SZÁZADI TÖRTÉNELMÜNK EGY FONTOS RÉSZE

A (hadi)fogolykérdés kiemelkedő jelentősége
a második világháború utáni Magyarországon dióhéjban

—◀▶—
BOGNÁR ZALÁN

Annak ellenére, hogy a (hadi)fogolykérdés¹ a második világháború utáni Magyarország egyik legégetőbb, legfontosabb megoldandó problémája volt – amely az egész magyar társadalmat súlyosan és mélyen érintette –, a korszakkal foglalkozó történelemkönyvekben csak az utóbbi évtizedekben kezdett megjelenni e téma, de még mára sem került a súlyának megfelelő helyre. Inkább csak megjelent egy vagy két mondat erejéig, de általában háromszázezernél is több, ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civil említése nélkül. Ez alapvetően annak köszönhető, hogy a kommunista diktatúrában, a szocialista időszakban nemhogy kutatni nem lehetett a témát, de még beszélni sem lehetett róla a szovjet fogságban borzasztó körülmények közt szenvedett és meghalt több százezer honfitársunk miatt. Ráadásul az erre vonatkozó iratok nagy részét el is tüntették. Így például eltűnt a Magyar Vöröskereszt Hadifogoly Osztályának több éves iratanyaga, a Népjóléti Minisztérium Hadigondozási Főosztályának 1945. évi anyaga vagy a másfél évig működött Hazahozatali Kormánybiztosság iratanyaga, amelyből csak 0,01 folyóméter, azaz 1 cm irat maradt meg! Utóbbi is valószínűleg csak azért, mert eltüntetésének idején nem a helyén volt.

Még ma sem köztudott, hogy a második világháborús, 172 000 km²-es, 14,7 milliós, revideált Magyarország lakosságából 1,4–1,5 millió magyar katona és civil állampolgár került a Szövetséges Hatalmak fogságába, illetve őrizetébe. Tehát a második világháborús Magyarország minden tizedik tagját személyesen érintette a (hadi)fogság, családtagjaik által pedig már a lakosság több mint 40%-át érintette közvetlenül e probléma, a tágabb rokonságot számítva pedig alig volt olyan család, amelyiket közvetlenül vagy közvetve ne érintette volna a (hadi)fogolykérdés, különösen a trianoni Magyarország tekintetében. Ugyanis a trianoni Magyarországról arányaiban sokkal többen kerültek a Szövetséges Hatalmak fogságába, mint a visszacsatolt területekről, kivéve Kárpátalját. A legtöbben, mint-

¹ A (hadi)fogság szó ilyen módon való írása azt jelzi, hogy a katonákon kívül, jogtalanul, „málenkij robot” (kis munka) vagy igazoltatás ürügyén polgári lakosokat is tömegesen vetettek ítélet nélkül fogságba és hurcoltak több éves szovjetunióbeli kényszermunkára, hadifogoly- és internálótáborokba.

egy egymilliónyi szovjet fogságba kerültek.² A nyugati hatalmak fogságába, őrizetébe mintegy háromezrezer magyar katona és száz–kétszáz ezer civil került. Utóbbiak a Vörös Hadsereg elől menekülve lépték át a határt, féltve életüket, egészségüket, szabadságukat a kommunista világhatalom erőszakos szervezeteitől, akik közül sokan katona férjekkel, apáikkal menekültek nyugat felé.

Ez a hatalmas létszám több mint másfélszerese volt az első világháborúban a történelmi Magyarország területéről hadifogságba esettek számának.³ Igaz, az első világháborúban nem vált az egész ország területe hadszínterré, ráadásul akkor a Kárpátokon keresztül betörő cári Oroszország hadereje nem hurcolta el tömegesen a polgári lakosságot. A Szövetséges Hatalmak fogságába került férfiak az ország aktív korú férfi lakosságának egyharmadát tették ki, aminek következtében óriási munkaerőhiány alakult ki az országban. Mindez erősen hátráltatta az ország újjáépítését, a nemzetgazdaság erősödését. A sorozások, a Vörös Hadsereg előli menekülés és a civil lakosság tömeges elhurcolása következtében több település jutott abba a helyzetbe, hogy szinte csak tizenhét év alattiak és idősek maradtak, ahogy ezt kiválóan szemlélteti Szendehely község előljáróságának levele is: „Községünk 1113 főnyi lakossága már az orosz megszállásig 616-ra csökkent. Ezekből is elvitték a munkaképes férfiakat és nőket. [...] Most 496-an vagyunk, szinte kizárólag öregek és gyermekek.”⁴

Mivel a katonaként vagy civilként (hadi)fogságba kerültek túlnyomó többsége szovjet fogságba került, és az ottani körülmények, illetve túlélési esélyek is sokkal rosszabbak voltak, mint a nyugati fogságba kerülteké, ezért érthető módon a társadalmat sokkal jobban foglalkoztatta a szovjet fogságba kerültek sorsa.

A (hadi)fogolykérdés már 1944 őszétől erősen foglalkoztatta a Vörös Hadsereg által elfoglalt területeken a magyar társadalmat, azonban nem annyira a katonaként, hanem a civilként elhurcoltak több száz ezres létszáma miatt. A Vörös Hadsereg és az NKVD, vagyis a Belügyi Népbiztonság fegyveresei ugyanis a viszcacsatolt területekről tömegesen hurcolták el a civil lakosságot. 1944–1945-ben elsősorban a magyar lakosságot deportálták, ugyanakkor 1944. december 22. és 1945. február 2. között már német származás indokával is deportálták a civil

² Bognár Zalán: 1 milliónál több vagy kevesebb? A második világháború időszakában szovjet (hadi) fogságba vetett magyar állampolgárok – katonák és civilek – létszáma, összetétele és embervesztése a magyar és a szovjet források tükrében, in Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *GUPVI, GULÁG. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45–2019/20*, Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2021, 30–63.

³ Ravasz István: Magyarország világháborús embervesztése és a magyar katonasírok, in Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban*, Budapest, Zrínyi, 2005, 170.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-J-1-q Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.) 25.911/pol. – 1945.

lakosságot. Utóbbiak esetében elég volt, ha valakinek az ősei között – akár a déd- vagy ükszülok között – egy német anyanyelvű is adódott, annak ellenére, hogy az illető magyar nemzetiségűnek vallotta magát. 1944 szeptemberében a Székelyföldről, októberben elsősorban Kolozsvár és Debrecen környékéről, novemberben Kárpátaljáról, a trianoni Magyarország északkeleti részéből, decembertől Budapestről és környékéről, a Délkelet-Dunántúlról, de tulajdonképpen az egész ország területéről hurcolták el a polgári lakosságot egészen 1945. május 30-ig.⁵

A családok, az itthon maradottak helyzetéről, életérzéséről kiváló képet fest dr. Hegyaljai Kiss Géza debreceni lelkipásztor 1945. decemberi jelentése:

Nyitott sebe a gyülekezetnek a foglyok kérdése. Csaknem minden családból távol van még valaki. Legtöbb helyen egy év óta hír sincs a fiúról vagy az apáról, esetleg a felnőtt lányról. [...] Meg se határozható azoknak a száma, akik kelet vagy észak felé tűntek el. Ezeket, mint katonákat vagy hadi foglyokat [sic!] hurcolták el. Több olyan van köztük, akiket az utcán kaptak el. Egy-egy ledobott levél (a vonatról) volt utánuk az utolsó jel. ...akik közt papok, tanítók is voltak, de akikről csak suttogva beszéltek. Minden héten temetik azokat, akik a keleti fogságból hazatérnek, és a családok, a gyülekezet könyörgései istentiszteletről-istentiszteletra mutatják, hogy mennyi távollévőért fájnak még a szívek.⁶

Országos, illetve nemzeti szinten ugyanezt fejezi ki Teleki Géza miniszternek – Teleki Pál fiának – 1945 nyarán Miklós Béla miniszterelnökhöz írt egyik levele, amely a következő mondatokkal kezdődik: „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogoly-ügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja.”⁷ Tehát a második világháború utáni Magyarországon az egyik legégetőbb kérdés a szövetséges hatalmak fogságába került katona és polgári személyek sorsa és mielőbbi hazahozatala volt. Annál is inkább, mivel a 9,3 milliós trianoni Magyarország területéről mintegy egymillió férfi hiányzott, akiknek 75–80%-a szovjet fogságban volt.

És itt álljunk meg egy pillanatra, hiszen Teleki Géza sem hadifogolyügyről, hanem fogolyügyről írt, mivel teljesen tisztában volt azzal, hogy nemcsak magyar katonák kerültek szovjet fogságba, hanem magyar civilek is tömegesen, akiknek száma több mint háromszázezerre tehető. Ebből több mint kétszázezer főt a

⁵ Bognár Zsolt: „Málenkij robot”. A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története, Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairo, 2018, 35–163.

⁶ Szabadi István (szerk.): *Krisztusban nyert erő I. A Tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945)*, Budapest, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2016, 255.

⁷ MNL OL XIX-J-1-j KÜM Titkos Ügykezelésű iratok (TÜK) 21. doboz, IV-438/9, 145.420/7–1945.

trianoni Magyarországról, a többi, nyolcvan–százezer főt a visszacsatolt területek polgári lakosságából hurcolták el.⁸ Túlnyomó többségük hadifogolyként, míg kisebb részük német internáltként került fogságba. Utóbbiak között nők is voltak szép számmal. A Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon azonban róluk is csak a hadifogolyügy keretében lehetett szólni, annak ellenére, hogy a Magyar Királyi Honvédségben nők nem szolgáltak, és így nem is lehettek hadifoglyok.

A mintegy egymillió szovjet fogságot megjáró magyar állampolgár kétharmada katonaként, míg egyharmaduk ítélet nélkül elhurcolt civilként, vagyis málenkij robotosként került fogságba.⁹ A szovjet fogságba kerültek 96–98%-a a GUPVI, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság légereibe került ítélet nélkül, hadifogoly vagy internált státuszban, míg a maradék 2–4% többnyire koholt vádakon alapuló ítéletek alapján került a GULAG légereibe, börtöneibe vagy rabtelepeire.

Tildy Zoltán miniszterelnök (egykori református lelkész), a későbbi köztársasági elnök is külön kiemelte 1945. november 30-án a parlamentben elmondott kormányprogramjában, hogy: „A hadifoglyok és deportáltak hazahozatala az egyik legfájóbb magyar kérdés, s a kormány egyik legfontosabb feladata.”¹⁰ Ekkor a deportáltak kifejezés alatt már többnyire nem a náci koncentrációs táborokba deportált és a borzalmakat túlélő zsidó származású honfitársainkra gondolt, hiszen ők – amennyiben akartak – 1945. november végére már lényegében hazatértek Magyarországra. A korszakban a deportált kifejezésnek a Szovjetunióba kényszermunkára elhurcolt civilekre való alkalmazása általános és természetes volt, hiszen ez fejezte ki leginkább a velük történeteket. Jól mutatja ezt az is, hogy a Minisztertanács 1945. március 19-i ülésén Gábor József kommunista párti közlekedés- és kereskedelemügyi miniszter is deportáltaknak nevezte a szovjetek által elhurcolt és egyelőre még a magyarországi (hadi)fogolytáborokban lévő civileket.¹¹

Sajnos még ma is alig ismert tény, hogy a szovjetek által megszállt trianoni Magyarország területén 1944 őszétől 1946 nyaráig negyvenhét településen különböző ideig ötvenhat hadifogolytábor, illetve táborrészleg működött. Így például „1945 május hóban a ceglédi fogolytáborban [amely két különálló részlegről, laktanyából állt – B. Z.] 130 000 fő tartózkodott” – ahogy olvasható egy korabeli honvédelmi minisztériumi jelentésben,¹² míg a gödöllőiben mintegy negyvenezer,

⁸ Bognár: *1 milliónál több*, 44–50.

⁹ Uo., 50.

¹⁰ G. Vass István (szerk.): *Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15. – 1946. február 4.*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2005, 24.

¹¹ Szűcs László (szerk.): *Dálnoki Miklós Béla kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15.*, A kötet, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1997, 290.

¹² Hadtörténelmi Levéltár (HL) Békeelőkészítő csoport iratai A/I. 94/4766.

főként civil foglyot őriztek, de többségük ezeknél kisebb létszámú volt.¹³ E lágerekben mintegy nyolcszázezer embert tartottak fogva, akik között több mint hatszázezer volt a magyar foglyok száma – közülük minden harmadik fogoly, vagyis mintegy kétszázezer ember civilként került oda. A foglyok hónapokon át szenvedtek ezekben a lágerekben, amíg vagy meghaltak, vagy szabadon bocsátották, vagy szerelvényekkel tovább nem szállították őket a Szovjetunió felé.¹⁴ A magyar társadalom naponta szembesült honfitársai szenvedésével. A szélpostázás, vagyis a gyalogmenetek vagy a vasúti szállítások közben eldobott „leveleknek” a címzetekhez való eljuttatása és a kőpostázás¹⁵ következtében a Kárpát-medencében egész népvándorlás indukálódott a gyűjtőtáborok felé, illetve onnan eszténként haza vagy az ideiglenes szállásokra. Hozzá tartozók tíz- és százezrei kerekedtek fel a Kárpát-medence különböző pontjairól, hogy kapcsolatot próbáljanak teremteni fogságban lévő szeretteikkel, és csomagot adjanak át nekik, hogy nagyobb eséllyel éljék túl a fogság embert próbáló körülményeit. Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt későbbi főtitkára, hadifogolyként úton a gödöllői tábor felé ekként látta ezt: „Valóságos emberáradat hömpölygött velünk szemben; fiatal gyerekek és öreg emberek, mindenféle korosztályú nő. Megviselten, fáradtan, rémült arckifejezéssel jöttek, mintha tényleg egy nagy rostából estek volna ki, s most iparkodnak haza; magunk-korabeli férfiakat nem láttunk közöttük.”¹⁶

E lágerekből több hullámban mintegy százharminc–száznegyvenezer embert engedtek szabadon a koruk alapján (tizenhét–tizennyolc év alattiakat vagy ötven év felettieket) vagy nagyon rossz egészségi állapotuk miatt – az elégtelen táplálkozás miatti végelgyengülésben lévőket, rokkantakat, tébécéseket és egyéb súlyos betegségben szenvedőket. Ugyanakkor mintegy nyolcvan–százezren nem éltek túl a lágerekben uralkodó borzasztó körülményeket, a vérhas- és tifuszi járványokat. Őket többnyire jeltelen tömegsírokban földelték el a lágerek környékén, és nem volt ritka, amikor egy-egy sírba száz embert temettek.¹⁷

Az 1944. december 22-én, Debrecenben létrejött Ideiglenes Nemzeti Kormánynak már az első minisztertanácsi ülésén szóba került, hogy a szovjet kormányhoz kérelmet terjesszenek elő a hadifoglyok szabadon bocsátása érdekében.¹⁸ Majd a magyar kormány pár nappal később, amint tudomást szerzett a civil

¹³ Bognár Zalán: *(Hadi)fogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1946*, Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz, 2017, 89.

¹⁴ A magyarországi (hadi)fogolytáborokról bővebben lásd Bognár: *(Hadi)fogolytáborok*.

¹⁵ A kőposta úgy működött, hogy a levélküldő a „levelet”, vagyis az információhordozó papírdarabot egy kőhöz erősítve, vagyis a követ a papírba csomagolva, azt áthajította a fogolytábor körvélvő kétszeres vagy háromszoros szögesdrótkerítésén.

¹⁶ Kovács Imre: *Magyarország megszállása*, Budapest, Katalizátor Iroda, 1990, 190.

¹⁷ Bognár: *(Hadi)fogolytáborok*, 324–336, 485–488.

¹⁸ Szűcs: *Dálnoki, A kötet*, 85.

lakosok elhurcolásáról, azonnal szót emelt az érdekükben.¹⁹ A minisztertanácsi üléseken sokáig folyamatos napirendi téma volt a civil elhurcoltak és a hadifoglyok ügye. A Külügyminisztérium levelek tízezreivel ostromolta a Moszkva által irányított Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, a SZEБ-et, a Magyarországról elhurcolt civil állampolgárok szabadon bocsátása érdekében. (Azért a SZEБ-et, mert a békeszerződés életbelépéséig a legyőzött, korlátozott jogkörrel rendelkező Magyarország csak a SZEБ-en keresztül folytathatott külpolitikát.) A kormány kiszabadítási kísérletei azonban alig-alig jártak sikerrel.

A szovjet fegyveres és politikai szervek a magyar kormány hivatalos, szóbeli megkereséseire többnyire tagadólag, csodálkozva, ígéretve vagy elhárítólag, egymásra mutogatóan, az írásbeliekre pedig csak késedelmesen, konkrét intézkedések felvállalása nélkül általánosságban vagy egyáltalán nem válaszoltak. A szovjet szervek tevékenységüket – amennyiben elismerték – azzal indokolták, hogy a deportálásokra a hátország nyugalmanak biztosítása, illetve a Szovjetunióban véghezvitt rombolások újjáépítése miatt van szükség.

A hadifoglyok hozzátartozói kétségbeesésükben – a szeretteik holléte és hollyéte körüli bizonytalanságban – minden szalmaszálat megragadtak az elhurcoltak érdekében. Kérelmeikkel ostromolták a munkahelyeket, a nemzeti bizottságokat, a különböző szintű közigazgatási szerveket, a társadalmi és politikai szervezeteket, de leginkább a minisztériumokat.

A Külügyminisztériumhoz ezrével, majd tízezzel érkeztek sokszor közvetten, valamelyik kormányszerven – leginkább a Honvédelmi Minisztériumon – keresztül kérelmek, amelyekben a szovjet csapatok által fogságba hurcolt polgári személyek kiszabadítását kérték. A néhány hónap alatt beérkezett több mint félszázezer egyéni, soron kívüli szabadon bocsátási kérelemből a Külügyminisztérium tizenötezeret adott át a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, amely ezeket újabb véleményezésre a kommunista vezetésű magyar Belügyminisztériumnak adta át. Ezek után sajnos csak mindössze kb. százötven ügyben történt értesítés vagy intézkedés.²⁰ Tehát a Külügyminisztériumhoz érkezett több mint félszázezer kérelemből csak kevesebb mint 0,3%-ban, vagyis 3 ezrelékben történt intézkedés.

A (hadifogly)ügy társadalmi súlya miatt érthető, hogy a (hadifogly)kérdéssel hivatalból foglalkozó kormányzati szervek (Honvédelmi Minisztérium, Külügyminisztérium, Népjóléti Minisztérium, Belügyminisztérium) és a Magyar Vöröskereszt mellett sorra alakultak a különböző társadalmi szervezetek, mint

¹⁹ Uo., 149.

²⁰ Bognár Zalán: Az elmaradt szovjet–magyar hadifogly-egyezmény, *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. évf., 2000/4, 863.

például a Nemzeti Segély, a Siess! Adj! Segíts! (SAS), a Hadifoglyok és Hozzártatózók Országos Szövetsége (HAHOSZ) vagy a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ), hogy segítsenek a (hadi)foglyok helyzetén. A Magyar Vöröskereszt a (hadi)foglykérdés jelentőségének megfelelően külön hetilapot is indított *Magyar Vöröskereszt Hadifogoly Tudósító* címen.

A politikai pártok is igyekeztek bekapcsolódni a (hadi)fogolyügybe, persze nem pusztán emberbaráti és hazafiúi érzületektől vezérelve, hanem – felismerve az ügy társadalmi jelentőségét – politikai tőkét is igyekeztek belőle kovácsolni, presztízsük, politikai támogatottságuk növelésére. Mindegyik párt létrehozta a maga hadifogoly-irodáját, sőt egyes pártok központi napilapjaikban is külön, naponta megjelenő hadifogolyrovatot indítottak, mint például a Kisgazdapárt a *Kis Újságban* „Hadifogoly-üzenetek”, míg a Nemzeti Parasztpárt „Szabad Szó a Hadifoglyokért” címmel.

Ugyanakkor előnyös helyzeténél fogva a leglátványosabban és a legeredményesebben a Magyar Kommunista Párt (MKP) foglalkozott a (hadi)fogolyüggyel. Az országot megszállva tartó Szovjetunió támogatásával az MKP 1945 őszén országos hetilapot indított *Magyar Hadifogoly Híradó* néven, amelyet később *Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó*nak neveztek át. Így tehát két hetilap foglalkozott a (hadi)foglykérdéssel! Ez szintén kiválóan szemlélteti, hogy a (hadi)fogolyügy a korabeli Magyarország egyik legfontosabb társadalmi problémája volt, hiszen Magyarország 20. századi történetében nem volt még egy olyan fontos, a lakosság mintegy felét közvetlenül, további negyedét-harmadát közvetve érintő kérdés, hogy két hetilapot is ugyanazon társadalmi témának szenteltek volna.

A kérdés kiemelkedő társadalmi fontossága és kényes volta miatt e témában a Magyar Kommunista Párt kizárólagosságra tört, ő akarta tematizálni és narrálni a (hadi)foglykérdést. Ezért a szovjetekkel, pontosabban Moszkva meghosszabbított kezével, a SZEK-ben 1946 elején betiltatta a Magyar Vöröskereszt által kiadott konkurens hadifogoly-hetilapot, ezzel párhuzamosan pedig hamarosan miniszteriális szinten is monopolizálta a hadifogolyügyet.

A hivatalos magyar szerveken és a már említett társadalmi szervezeteken kívül az egyházi és tudományos élet szereplői is felemelték szavukat a civilként elhurcoltak érdekében, és mélyen elítélték a szovjet fegyveres szervek által a polgári lakosság ellen végrehajtott tömeges deportálásokat, a semmivel sem igazolható kíméletlen eljárásokat. Így például a Magyar Tudományos Akadémia 1945 májusának első felében Szovjetunióban járt küldöttségében részt vevő Szent-Györgyi Albert professzor az MKP Moszkvában lévő képviselőjének többek között kifejtette, hogy a „Vörös Hadsereghez való viszony Magyarországon sokat romlott. Ennek egyik oka az, hogy a razziákon több tízezer embert szedtek

össze, jóllehet csak igen kevés fasiszta volt közöttük”.²¹ Bő két hónappal korábban, február 28-án a Nobel-díjas professzor közbenjárt a Csillag börtönbeli hadifogolytáborban őrzött civil és katona foglyok egészségügyi körülményeinek és ellátásának a javítása érdekében Malinovszkij marsallnál Szegeden, a tábornok főhadiszállásán.²²

A történelmi egyházak is felemelték szavukat. A református és az evangélikus egyház vezetősége 1945. május 27-én közös memorandumban fordult az Ideiglenes Nemzeti Kormányhoz, melyben felemelték szavukat a polgári „hadifoglyok” érdekében.

Ravasz László, a Magyarországi Református Egyház lelkészi vezetője májusban két levélben is kérte Miklós Béla miniszterelnöktől a kormány közbenjárását a szovjeteknél az elhurcolt civil lakosság kiszabadítása, illetve a további tömeges elhurcolások megszüntetése érdekében. Május 28-i levelében többek között a következőket írta: „... a megszálló hadsereg nagy számmal tartóztatta le és vitte internáló táborokba”²³ a polgári lakosság férfi tagjait. Hadifogolyként kezelte őket s közülük sokat az ország határán túlra vitte el. [...] ezeknek a szerencsétleneknek jórésze nem hadifogoly. Soha katonai szolgálatot nem teljesített s békés polgári foglalkozásuk gyakorlása közben érte őket az internálás.”²⁴

Mindszenty József esztergomi érsek, hercegprímás is minden lehetséges eszközt megragadott a szentbeszédektől kezdve a körleveleken és a különböző magyar miniszteriális szervezeteknek, valamint a SZEB-nek küldött leveleken át a fogolykiváltó zarándoklatokig, hogy a hadifoglyok és a civil elhurcoltak érdekében közbenjárjon, és elérje mielőbbi szabadon bocsátásukat. Már esztergomi székfoglaló beszédében megemlékezett „az összes világtájak rabsóhajairól, külső-belső börtönökről”.²⁵

A Katolikus Püspöki Kar 1945. október 17-i körlevelében hívta fel az országot és a világ közvéleményének a figyelmét „a szörnyű politikai zsarolás áldozatainak helyzetére”, amelyben többek között a szovjetek által deportált civilek és a nácik által deportált zsidóság sorsa között húzott párhuzamot.²⁶

A hercegprímás 1945. október 27-én levélben fordult a SZEB-hez, kérve a győztes nagyhatalmakat, hogy mozdítsák elő az őrizetükben lévő magyar

²¹ Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*, Budapest, Századvég, 1994, 53.

²² Bognár: *(Hadi)fogolytáborok*, 302.

²³ Ezek hivatalosan hadifogolytáborok voltak, de mivel többségében civilek tartózkodtak bennük, ezért internálótáboroknak nevezte ezeket.

²⁴ Ráday Levéltár A/1.b Püspöki iratok, 548/1945 Ravasz László, 1945. május 28.

²⁵ Mindszenty József: *Emlékirataim*, Budapest, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1989, 84.

²⁶ Uo., 115.

foglyoknak még a tél beállta előtt történő hazaszállítását.²⁷ A SZEK 1945. november 28-i ülésén megvitatta Mindszenty levelét is, amelyre vonatkozóan a jegyzőkönyv rögzítette Vorosilov marsall nyilvánvaló hazugságát is: „Az elnök [mármint Vorosilov – B. Z.] azt mondta, hogy minden sorkatona és altiszt viszatért Oroszországból, csupán a tiszteket tartották ott hadifogolyként.”²⁸ Vorosilov arcátlan hazugsága, a több mint hatszázezer Szovjetunióban őrzött (hadi) fogoly²⁹ létének a letagadása után joggal merül fel az emberben a kérdés, hogy egyáltalán mennyi esélye lehetett a Magyar Kormánynak bármit is elérnie a győztes, kommunista világhatalomnál. Másrészt ismét szembesülhetünk a szovjetek folyamatos arcátlan hazugságaival, a nyilvánvaló tények meghamisításával. Ráadásul Vorosilov úgy hazudott, hogy tudta, hogy a vele tárgyaló amerikai Key és az angol Edgcumbe tábornok is tudja, hogy hazudik. De mit tehettek itt, a Vörös Hadsereg által uralt Magyarországon az angolszász szövetségesek? Nem sokat. Annál azonban biztosan többet tehettek volna, mint amennyit megtettek.

Magyarország utolsó hercegprímása november 28-án ismét megfogalmazott egy levelet a SZEK-nek címezve, amelyben a Magyarországról németként elhurcolt nők és férfiak szabadon bocsátását kérte. Ebben többek között a következőket írta:

Az orosz katonák német nevű állampolgárokat kerestek és ilyennek minősítették azokat, akiknek a vezetékneve (családneve) r-rel végződött. A tévedés ott van, hogy Magyarországon sok embernek német neve van és mégsem német, hanem a legjobb magyar, mégcsak nem is beszél németül. A névvégződés egyenes tévedésbe vihet, mert r betűvel a legjobb magyar nevek (Kádár, Szeder, stb.) is végződhetnek. Az elvitt férj vagy feleség mellé önként fogoly lett a feleség vagy férj is. Gyerekeik gondozatlanul maradtak. A szénbányászat megőrli ezeket, hisz nem szokták. Az éghajlat, a ruha és táplálék vékonysága is tönkreteszi őket egészségileg.³⁰

Az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény – az 1929-es, a hadifoglyokkal történő bánásmódot szabályozó genfi konvenció rendelkezései ellenére – a magyar hadifoglyok sorsára, hazahozatalára vonatkozóan semmiféle rendelkezést nem tartalmazott. Így Magyarországnak meg kellett elégednie Vorosilovnak,

²⁷ Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban, in Erdős Kristóf – Kiss Réka – Zila Gábor (szerk.): *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében*, Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017, 25–26.

²⁸ Feitl István (szerk.): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*, Budapest, Napvilág, 2003, 113.

²⁹ A többi, több mint háromezerezer szovjet (hadi)fogságba vetett magyar személy addigra már vagy meghalt, vagy szabadon bocsátották, vagy valamelyik Szovjetunió kívüli GUPVI-lágerben volt.

³⁰ MNL OL XIX-J-1-j KÜM TÜK 22. doboz, 146.767/7.–1945. Facsimile közli Bognár: „Málenkij robot”, 695.

a magyarországi SZEB elnökének 1945. augusztus 22-i ígéretével, melyben „[a] marsall hivatalosan közölte a Szovjetunió kormányának azt az elhatározását, hogy az összes magyar hadifoglyot szabadon bocsátják [...] A hadifoglyok tömeges hazaszállítása a napokban veszi kezdetét.”³¹ Vorosilov kijelentésének alapja a Sztálin által elnökölt Államvédelmi Bizottság (ÁVB) augusztus 13-i 9843. T. (Titkos!) számú határozata volt. Ebben összesen 708 ezer hadifogoly, köztük százötvenezer magyar, elsősorban „rokkant, beteg és más munkaképtelen személy” szabadon bocsátásáról volt szó, „akik jelenleg a Szovjetunió egykori frontterületein tartózkodnak.”³² Tehát a Közép- és Délkelet-Európában, elsősorban a Magyarországon még mindig működő hadifogolytáborokból engedték szabadon a magyar foglyokat.

S valóban, az 1945. novemberi nemzetgyűlési választások előtt megindult hazaszállításokkal az év végéig a szovjetek összesen kétszázharminc–kétszázötvenezer magyar hadifoglyot engedtek szabadon. Bár erre a tömeges szabadon bocsátásra a Szovjetunió presztízsét és ezzel együtt az MKP választási esélyeit növelő lépésként került sor, Rákosi mégsem örült e lépésnek felhőtlenül. 1945 nyarán, egy nőaktíván például kijelentette, hogy „[a] hadifoglyok egy jelentékeny része fasiszta [...] Ha ezeket most kieresztenénk, hát az egyszerűen a fasizmus komoly erősítését jelentené.”³³

Rákosi az 1945-ös parlamenti választások elvesztésében is komoly szerepet tulajdonított a (hadi)fogolykérdésnek. Ez derül ki a választások után Petrov altábornagynak, a GUPVI főparancsnokának írt leveléből is, amelyben a szovjet hadifogságból élőhalottként hazatérő hadifoglyok jelentős negatív propaganda-szerepére hívta fel a tábornok figyelmét. Amint írta, a hadifoglyok „fizikailag rendkívül leromolva érkeznek Magyarországra. A választások előtt Debrecenbe érkezett 3000 hadifogoly majdnem mindegyikét kórházba kellett szállítani.” Mindezt csak azért említi, amint az leveléből kiderül, mert: „A dolgot a kisgazdák nagy demagógiával kihasználták, és ez is rontott a választás esélyein.”³⁴

Mindezekkel párhuzamosan a nyugati szövetségesek fogságából is folyamatosan érkeztek haza a magyar hadifoglyok és civilek.

A (hadi)fogolykérdés kiemelkedő társadalmi fontossága és kényes volta miatt a kommunista párt miniszteriális szinten is egyeduralomra tört. Mivel a Honvédelmi Minisztérium nem az ő kezükben volt, ezért hamarosan teljesen kizso-

³¹ Sz. n.: A Szovjet-unió napokon belül megkezdi az összes magyar hadifogoly hazaszállítását, *Népszava*, 73. évf., 173. szám, 1945. augusztus 23., 1.

³² Varga Éva Mária (főszerk.): *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)*, Moszkva–Budapest, ROSSZPEN–MKTTK, 2006, 377.

³³ Pütkösti Árpád: *Rákosi a hatalomért 1945–1948*, Budapest, Európa, 1992, 124.

³⁴ Uo., 144.

rították a (hadi)foglyok ügyeinek az intézéséből. 1945. szeptember 1-jével a SZEB segítségével az MKP elérte, hogy a nyugati hadifoglyok ügye az általuk irányított Belügyminisztérium felügyelete alatt létrehozott Hazahozatali Kormánybiztos-ság alá kerüljön. Erre válaszul Vörös János honvédelmi miniszter, azért, hogy erősítse meggyengült helyzetét a hadifogolykérdésben, a hazatérő (hadi)foglyok ügyeinek miniszteri biztosává Vásárhelyi Andor altábornagyot, helyettesévé dr. Battha Lászlót, a HAHOSZ elnökét nevezte ki. Azonban a SZEB folyamatosan gátolta a miniszteri biztos munkáját, majd novemberben egyenesen megtiltotta egy egységes hadifogoly-átvevő, gondozó, nyilvántartó szervezetnek a Honvédelmi Minisztérium felügyelete alatti létrehozását.³⁵

Ezt követően a szovjet hadifogságba kerültekkel kapcsolatos ügykört hivatalosan is elvették a Honvédelmi Minisztériumtól, és először a Vöröskereszt, majd 1946. július 1-jétől a szintén az MKP által vezetett Népjóléti Minisztérium hatáskörébe utalták. Ezáltal már teljesen az MKP uralta a (hadi)fogolykérdést.

Mindezek ellenére a Honvédelmi Minisztérium igyekezett – szerény pénzügyi lehetőségeihez képest – minél jobban kivenni a részét a hadifoglyok ügyének kezeléséből. Közbenjárt a Kárpát-medencebeli gyűjtőtáborok (hadi)foglyai élet-körülményeinek javításáért, szabadulásukért. Irányításuk alatt az ország több vasúti csomópontján és főbb vonalain hadifogolyátvonuló-szállásokat és étkeztető állomásokat alakítottak ki és tartottak fenn a már korábban említett társadalmi szervezetek bevonásával.

1945 októberében – Vorosilov augusztus 22-ei közlése után – érthetetlen volt a magyar politikai vezetők és a magyar társadalom számára, hogy miért viszik ki továbbra is az országból a magyar (hadi)foglyokat,³⁶ ami még 1946 januárjában is tovább folytatódott.³⁷

Ehhez képest, amikor 1945. október 23-án a HAHOSZ küldöttsége Vorosilovnál, illetve a SZEB szovjet vezetésénél járt a (hadi)foglyok szabadon bocsátása érdekében, a szovjet vezető azt a kijelentést tette, hogy „még a tél beállta előtt a betegek, a polgári személyek és altisztig bezárólag a honvédegyének mind hazajönnek”.³⁸

A miniszterelnök, Miklós Béla is számos alkalommal közbenjárt a (hadi)foglyok érdekében. Így például egyik, Vorosilovhoz írt levelében többek között

³⁵ Bognár Zalán: Összefoglaló jelentés a Honvédelmi Minisztérium által a hadifogolyügyben tett intézkedésekről és eredményekről, 1944–1945, *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. évf., 2006/1, 204.

³⁶ Szűcs: *Dálnoki*, B kötet, 117.

³⁷ MNL OL XIX-J-1-k KÜM vegyes iratok 73. dob. 7/a tétel 146.965/7. – 1945.

³⁸ Sz. n.: Még a tél beállta előtt hazajönnek a hadifoglyok, *Népszava*, 73. évf., 174. szám, 1945. október 24., 3.

„a magyarországi fogolytáborokban őrizet alatt álló foglyaink” mielőbbi szabadon bocsátását kérte, valamint jelezte, hogy a Románián keresztül vagonokban érkező magyar „hadifoglyok a szállítás alatt gyakran inzultusoknak vannak kitéve, előfordult, hogy román katonák tüzeltek a szerelvényekre és egyes foglyokat felkoncoltak”, míg a szlovák területről származó magyar nemzetiségű hadifoglyokat a csehszlovák hatóságok nem akarják a határon beengedni.³⁹

1945. november végére világossá vált, hogy a szovjet ígéretek és a magyar remények ellenére a (hadi)fogolykérdés abban az évben nem oldódik meg, hiszen még mindig hétszázezer (hadi)foglyot vártak haza a Szovjetunióból.⁴⁰

Mindazonáltal a fegyverszünet aláírásának, a nemzetgyűlési választásoknak, de leginkább annak köszönhetően, hogy a magyar foglyok legnagyobb része még a magyarországi szovjet táborokban tartózkodott, kétszáz–kétszázötvenezer főt bocsátottak szabadon még ebben az évben – többségük a teljesen lesoványodott, legyengült, beteg, rokkant, munkára alkalmatlan foglyok közül került ki.⁴¹

A fogságba vetettek ügyét Nagy Ferenc miniszterelnök 1946 áprilisi, moszkvai tárgyalásai során is felvetette, azonban a hazahozatal ütemére és határidejére vonatkozóan konkrét ígéretekkel ő sem kapott. A hadifoglyok hazaengedése 1946-ban igencsak akadozott, és mindössze csak huszonöt–harmincezer foglyot engedtek haza a Szovjetunióból.

1946 nyarán a HAHOSZ-t – mivel nem az MKP befolyása alá tartozott – a kommunista párt a SZEB-bel betiltatta. Az indok az volt, hogy a HAHOSZ által a (hadi)foglyok mielőbbi szabadon bocsátása érdekében szervezett tüntetéseket szovjetellenes megmozdulásoknak minősítették.

Az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés a számtalan be nem teljesült remény mellett a szövetséges hatalmak fogságában lévő magyar (hadi)foglyok ügyét sem rendezte. A (hadi)foglyokkal – s ezáltal a civil internáltakkal is – foglalkozó 21. cikkely csupán annyit mondott ki, hogy „a magyar hadifoglyok, mihamarabon lehetséges hazaszállítandók a hadifoglyokat visszatartó egyes Hatalmak és Magyarország között erre vonatkozólag kötött megállapodások szerint”, valamint, hogy a hazaszállítás mindennemű költségét a fogva tartó állam által megállapított összeg alapján a magyar kormánynak kell viselnie.⁴²

A csalódott magyar delegáció és a közvélemény számára a (hadi)fogolykérdés diplomáciai szintű és átfogó megoldására csak egy esély maradt, a békeszerződésben foglalt külön megállapodás, vagyis a hadifogoly-egyezmény megkötése

³⁹ MNL OL XIX-J-1-j, KÜM, TÜK, 22. doboz 146.282/7–1945. Bognár: „*Málenkij robot*”, 708–710.

⁴⁰ Sz. n.: Minden hadifogoly hazajön Oroszországból, *Szabad Szó*, 47. évf., 200. szám, 1945. november 27., 1.

⁴¹ Bognár: *1 milliónál több*, 52.

⁴² Haas György: *Második Trianon*, Békéscsaba, Tevan, 1995, 190.

immár csak a Szovjetunióval, ugyanis az angol, az amerikai és a francia hadifogságból a magyarokat 1946 végére lényegében szabadon engedték, később már csak néhány ezer fő tért haza nyugatról.

A Szovjetunióból a békeszerződés megkötésekor is még mintegy négyszázötven–ötszázezer magyar (hadi)foglyot vártak haza a hozzátartozók,⁴³ jóllehet egy részüket immár hiába, hiszen a gyalogmenetek, a kiszállítás során, a gyűjtő-, az átmeneti és a szovjetunióbeli céltáborokban is tömegesen haltak meg a foglyok, amely esetekről a szovjet fél semmiféle adatot nem közölt.

A koalíciós kormány egy egyhónapos, a kisgazdapárti és a kommunista tárcák közti komoly vita után 1947. március 17-ére elkészítette a szovjet–magyar hadifogoly-egyezmény tervezetét naivul azt híve, hogy a győztes, kommunista világhatalom hajlandó lesz a (hadi)fogolykérdésben bármiféle egyeztetésre, egyezmény-kötésre egy legyőzött kis állammal.⁴⁴

Mindeközben a nyilvánosság előtt is folyt a politikai harc a szavazók megnyeréséért a (hadi)fogolyügyön keresztül, ami a szovjetek által uralt országban az MKP sikereit hozta.

A Külügyminisztérium és a kisgazdapárti képviselőcsoport részéről 1947 tavaszán ugyanis több diplomáciai szintű kezdeményezés is történt a szovjetunióbeli magyar (hadi)foglyok érdekében, de ezek egyike sem vezetett eredményre. Az előbbiekkal ellentétben látványos, valójában azonban csak látszólagos eredményt mindössze a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett kezdeményezés tudott elérni.

Május 7-én az MKP irányítása alatt álló MNDSZ száztagú asszonyküldöttsége járt Rákosi Mátyásnál, arra kérve őt, hogy járjon közben Sztálinnál annak érdekében, hogy a (hadi)foglyokat még az év folyamán bocsássák szabadon.⁴⁵ (A száztagú küldöttség tagjainak kiválogatásánál az „elvtársnők” kényszerűen ügyeltek arra, hogy az MNDSZ főtítkára, Rajk Lászlóné és a többi ismertebb kommunista vezetőségi tag felesége ne legyen a küldöttség tagjai közt.)

Rákosi május 9-én Sztálinhoz írt levelére szokatlanul hamar, a szokásos hivatalos diplomáciai ügymenethez képest is irreálisan gyorsan, három nap múlva megérkezett a válasz. Ebben Sztálin közölte, hogy a szovjet kormány „elhatározta, hogy [...] már május hó folyamán elkezdji a magyar hadifoglyok szabadon bocsátását és visszaküldését hazájukba”⁴⁶ – természetesen mindenféle határidő

⁴³ Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) 7187/el. – 1947; HM HL Personália 94/A, 1. doboz, Pokorny Hermann naplója.

⁴⁴ Bognár: *Az elmaradt szovjet–magyar*, 861–886.

⁴⁵ Sz. n.: Magyar nők levele Sztálinhoz. A hadifoglyok mielőbbi hazabocsátását kérjük, *Magyar Híradó*, *Hadifogoly Híradó*, III. évf., 19. szám, 1947. május 10., 1.

⁴⁶ Sz. n.: Sztálin válasza Rákosi Mátyásnak: Még ebben a hónapban megkezdik a hadifoglyok hazabocsátását, *Szabad Nép*, 5. évf., 108. szám, 1947. május 14., 1.

meghatározása nélkül. Az MKP által kiadott *Hadifogoly Híradó* következő számának címdoldalán öles betűk hirdették a kommunista pártfőtitkár fáradhatatlan munkálkodásának eredményét, és komoly befolyását a szovjet párt- és állami vezetésre: „Sztálin teljesíti Rákosi Mátyás kérését”, ezzel azt sugallva, mintha Rákosinak bármiféle befolyása lett volna Sztálin döntéseire.⁴⁷ Felmerül azonban a kérdés: ha valóban ilyen nagy befolyása volt Rákosinak Sztálinra, akkor miért nem kérte hamarabb a hadifoglyok szabadon bocsátását?

Nem volt véletlen, hogy a korábbi megmozdulásokkal ellentétben ez az úgynevezett „spontán”, „alulról jövő” kezdeményezés sikerrel járt. A társadalom számára világos volt a történet üzenete: míg a kisgazda-vezetésű koalíciós kormány semmire sem képes, semmilyen eredményt sem tud elérni a Szovjetunióban lévő (hadi)foglyok szabadon bocsátásával kapcsolatban, addig a kommunista párt főtitkárának a szavára megnyílnak a szovjet táborok kapui.

De nézzük meg, hogy mi is állt tulajdonképpen ennek a sikeres akciónak a hátterében! A békeszerződés aláírása után sürgőssé vált az MKP számára, hogy új parlamenti választásokat írjanak ki addig, amíg a békeszerződés életbe nem lép, vagyis amíg a SZEB, tehát a szovjetek diktálhatják a feltételeket Magyarországon. Az MKP-nak ugyanis csak akkor volt esélye megszerezni a parlamenti többséget, és ezzel együtt a hatalmat, ha előrehozott választásokat tartanak a „mindenható” SZEB mandátumának lejárta előtt, azaz a békeszerződés közelgő életbelépéséig.

Az MKP számára kedvező eredményű választásra pedig csak akkor volt esély, ha minden eszközt bevetnek a párt szavazóbázisának, presztízsének növelése érdekében. Így került 1947 tavaszán az MKP propagandájának ismét a homlokterébe a (hadi)fogolyügy, amelynek révén több százezer ember megnyerését szerették volna elérni. Ezért 1947 tavaszán az MKP egy öttagú bizottságot hozott létre, amelynek feladata a (hadi)foglyok hazahozatalával kapcsolatos párt-, illetve propagandamunka irányítása volt. A bizottság legfőbb céljára jól mutat rá Sziklai Sándornak, a bizottság egyik tagjának, az MKP Hadifogoly Irodája vezetőjének egyik levele, amelyet a moszkvai magyar követség kommunista titkárának, Horváth Imrének írt: „Nagyon jó volna, ha az orosz hatóságok kellőképpen informálva volnának e kérdés [mármint a (hadi)fogolykérdés – B. Z.] fontosságáról és hogy milyen nagy propaganda jelentősége van annak, ha egy-egy hadifogoly transzport jön haza a Szovjetunióból.”⁴⁸

Alapvetően ebből az okból, vagyis a (hadi)fogolykérdés óriási propaganda jelentősége miatt utazott 1947. április 27-én Moszkvába Rákosi. És hogy jól elő-

⁴⁷ Sz. n.: Sztálin teljesíti Rákosi Mátyás kérését, *Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó*, III. évf. 20. szám, 1947. május 17., 1.

⁴⁸ Varga: *Magyar hadifoglyok*, 24.

készítse útját, indulása előtt levélben értesítette Sztálint és Molotovot látogatása céljáról, amelyben többek között ezt írta: „Igen kívánatos lenne, ha a kommunisták kezdeményezésére minden hadifogoly vagy azok egy része mielőbb hazatérhetne.”⁴⁹

Vjacseszlav Molotov (V. M.) külügyminiszter 29-én fogadta Rákosi Mátyást (R. M.), beszélgetésük egyik legfontosabb témája természetesen a (hadi)fogolykérdés volt, amint az a Korotkevics által lejegyzettekből is kitűnik:

V. M.: Mely kérdéseket tartanak tehát a legfontosabbaknak?

R. M.: A csehszlovákokkal való viszony rendezését és a hadifoglyok kérdését.

V. M.: Nyernek vagy vesztenek a hadifoglyok kérdésén?

R. M.: A hadifoglyok előbb vagy utóbb így is, úgy is hazatérnek. De jobb, ha előbb térnek haza, és a kommunisták kezdeményezésére.⁵⁰

Ezek után már érthető, hogy miért kapott olyan rendkívüli gyorsasággal pozitív választ Rákosi a Magyar Kormány korábbi, válaszra sem méltatott vagy csak több hónapos késéssel megválaszolt államközi megkereséseivel ellentétben.

Azonban Rákosi Moszkvába utazásától függetlenül, már jóval korábban eldöntötték a Szovjetunióban, hogy 1947-ben, a békeszerződések aláírása után tömegesen fognak szabadon bocsátani magyar és román hadifoglyokat. Kruglov belügyminiszter ugyanis már március 12-én (!) arról jelentett Visinszkij külügyminiszter-helyettesnek, hogy a magyar és román hadifoglyok küszöbön álló tömeges repatriálása ügyében szükséges egyeztetni a Szovjetunió Állami Tervbizottságával is, azért, hogy egy ilyen jelentős nagyságú munkaerő kivonása az ország népgazdaságát a lehető legkisebb mértékben érintse.⁵¹

Rákosinak tehát semmi köze sem volt a hadifoglyok tömeges hazaszállításának ismételt megindulásához, hanem az egész csak egy jól koreografált színjáték volt azért, hogy – becsapva a magyar választópolgárokat – növeljék Rákosi és a kommunista párt népszerűségét és annak szavazóbázisát.

És hogy az MKP-nak mennyire nem szívügye, hanem csupán a hatalomra jutás egyik eszköze volt a (hadi)foglyok hazahozatala, azt jól mutatja az is, hogy Rákosi két hónappal a nagy nyilvánosságot kapott, a (hadi)foglyok hazaengedését kérő levele után titokban egy ezzel ellentétes tartalmú levelet küldött Moszkvába. Ebben azt kérte, hogy a magyarországi parlamenti választások előtt állítsák

⁴⁹ Izsák–Kun: *Moszkvának jelentjük*, 195.

⁵⁰ Uo., 202–205.

⁵¹ Varga: *Magyar hadifoglyok*, 423–424.

le a „reakció” magyar tisztek hazaszállítását, amit Szerov belügyminiszter-helyettes teljesített is.⁵²

Az MKP által a (hadi)fogolyügyben korábban csak takaréklángon égő, de folyamatos propagandahadjárat az MNDSZ akciójával átalakult egy sodró lendületű, harsogó, rendkívül széles spektrumú kampánnyá. A vidéki lapokban – 1945 után ismét – kiemelt, bekeretezett „hirdetések” jelentek meg „Élen jár a hadifoglyok hazaszállításában a KOMMUNISTA PÁRT!” szöveggel. A hadifoglyokat hazaszállító vagonok ajtajára a következő propaganda szöveget írták: „Kivitt minket Horthy, Szálasi – visszahozott Rákosi! Éljen a Kommunista Párt!”

Ám Rákosi néhány megnyilatkozásából is egyértelműen kitűnt, hogy az MKP a foglyokat hatalmi harcában túszként kezelte. A kampányhajrában például a következőket mondta: „Ha jól mennek a választások, az oroszoknál meg fogjuk gyorsítani a hadifoglyok hazahozatalát.”⁵³

Ugyanakkor, hogy a valóságban mennyire kevés volt Rákosi szava a szovjet fogságban lévők hazahozatalára, kiválóan érzékelteti az a levélváltás, amelyben Rákosi legalább a bányászok hazaengedését kérte a Moszkvai követségen lévő elvtársán, Horváth Imrén keresztül, aki válaszlevelében azt felelte, hogy ők ehhez kevesek. Majd hozzátette, hogy bányászaink „úgysem ülnek karba tett kézzel, szorgalmas munkájukkal hozzájárulnak a Szovjetunió gazdasági megerősítéséhez, és ezzel közvetve rajtunk is segítenek”.⁵⁴ A válasz kiváló példája a „homo communisticus” gondolkodásmódjának.

És mint tudjuk, a tömegek manipulációja, a szalámitaktika, a megfélemlítés, a csúsztatásoktól, hazugságoktól sem mentes harsogó propagandahadjárat, a kékcédulás és egyéb csalások meghozták eredményüket – az 1947. augusztus 31-ére kiírt előrehozott parlamenti választásokat a szavazatok mindössze 22%-ának a megszerzésével az MKP nyerte meg.

Mindazonáltal leszögezhetjük, hogy a békeszerződés aláírása, valamint az ugyanebben az évben megtartott országgyűlési választások pozitívan hatottak a magyar (hadi)foglyok szabadon bocsátására, a szovjetek ugyanis 1947-ben engedték el – az 1945. évi szabadon bocsátások után – a második legnagyobb számú magyar (hadi)fogolytömeget, összesen 102 ezer főt.⁵⁵

Rákosi ígéreteivel ellentétben azonban 1947 karácsonyára nem érkezett haza az összes (hadi)fogoly, sőt még 1948-ban sem. Sőt 1948 nyarán igencsak akadozott

⁵² Vida István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június. Dokumentumok*, Budapest, Gondolat, 2005, 281.

⁵³ Pünkösti: *Rákosi a hatalomért*, 252.

⁵⁴ Uo., 252.

⁵⁵ Stark Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztesége*, Budapest, MTA TTI, 1989, 60.

a (hadi)foglyok hazahozatala, pedig az MKP azt ígérte, hogyha hatalomra jut, akkor az összes magyar (hadi)foglyot hazaengedik. Weisz Nándor, a moszkvai követség új kommunista párti titkára azt írta Rákosinak, hogy azért jön kevesebb hadifogoly a tervezettnél, mert az oroszok nem szívesen engedik el a munkaerőt, a vagonok meg kellenek a betakarításhoz.

Végül a magyar kormány hadifogoly-egyezmény helyett 1948. április 12-én csak egy ultimátumszerű jegyzéket kapott a szovjet kormánytól a hadifoglyok hazaszállítására vonatkozóan – természetesen határidő meghatározása nélkül –, amelynek nyolc napon belüli elfogadásától tették függővé a magyar (hadi)foglyok további szabadon bocsátását. A Szovjetunióknak ugyanis már nem fűződő érdeke a tömeges munkaerőt jelentő magyar (hadi)foglyok mielőbbi hazaszállításához, mivel Magyarországon – bár hivatalosan a koalíció kormányzott – a hatalom valójában már teljes mértékben a kommunisták kezében volt.

1948 végével, a demokrácia maradványainak a felszámolása után a kommunista államvezetés a (hadi)foglykérdést – mivel már nem volt szüksége az állampolgárok szavazatainak az elnyerésére – megoldottnak tekintette és felszámolta az összes (hadi)foglyokkal foglalkozó miniszteriális és társadalmi szervezetet. Rákosi pedig kijelentette, hogy már csak a szovjet hatóságok által elítélt háborús bűnösök maradtak kint, rájuk pedig az „épülő népi demokráciának” nincs szüksége.

Ugyanakkor még mindig több mint kétszázezer szovjet fogságba került magyar személyt vártak vissza hazánkban szeretteik, és akkor még nem beszéltünk azokról, akiknek lakóhelyét ismét elcsatolták az országtól. Róluk a szovjet szervek hivatalosan semmilyen információt nem adtak, jöllehet nagyobbik részük ekkorra már nem volt az élők sorában. Többségük elhalálozásakor ráadásul semmiféle adatot sem vettek fel, csupán a létszám csökkenését regisztrálták.

Még 1956-ban is nagyon sokan várták haza szovjet fogságba vetett szeretteiket, igaz, többnyire már hiába. Ezért került bele az 1956-os forradalom és szabadságharc gyutacsát adó, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ) 16 pontos követelésének 11. pontjába a Szovjetunióba hurcoltak szabadon bocsátására vonatkozó követelés is: „Követeljük a Szovjetunióba kihurcolt hadifoglyok és polgári személyek azonnali hazaszállítását, beleértve a határon kívül elítélt foglyokat is.”⁵⁶

Ez is kiválóan mutatja, hogy a (hadi)foglykérdés még tizenegy évvel a második világháború befejezése után is milyen komoly jelentőséggel bírt Magyarországon.

⁵⁶ Izsák Lajos – Szabó József – Szabó Róbert (szerk.): *1956 plakátjai és röplapjai. Október 22. – november 5.* Budapest, Zrínyi, 1991, 16.

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Honvédelmi Minisztérium (HM) Békeelőkészítő csoport iratai (Bée. cs. i.)

Honvédelmi Minisztérium (HM) elnöki iratok (eln.) – 1945, 1947.

Personália 94/A, 1. doboz. Pokorny Hermann naplója

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-J-1-j Külügyminisztérium (KÜM) Titkos Ügykezelésű iratok (TÜK) 1945.

XIX-J-1-k Külügyminisztérium (KÜM) vegyes iratok 1945.

XIX-J-1-q Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.) 1945.

Ráday Levéltár

A/1.b Püspöki iratok 548/1945.

Korabeli periodikák

Sz. n.: A Szovjet-unió napokon belül megkezdzi az összes magyar hadifogoly hazaszállítását, *Népszava*, 73. évf., 173. szám, 1945. augusztus 23., 1.

Sz. n.: Magyar nők levele Sztálinhoz. A hadifoglyok mielőbbi hazabocsájtását kérjük, *Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó*, III. évf., 19. szám, 1947. május 10., 1.

Sz. n.: Még a tél beállta előtt hazajönnek a hadifoglyok, *Népszava*, 73. évf., 174. szám, 1945. október 24., 3.

Sz. n.: Minden hadifogoly hazajön Oroszországból, *Szabad Szó*, 47. évf., 200. szám, 1945. november 27., 1.

Sz. n.: Sztálin teljesíti Rákosi Mátyás kérését, *Magyar Hadirokkant, Hadifogoly Híradó*, III. évf., 20. szám, 1947. május 17., 1.

Sz. n.: Sztálin válaszolt Rákosi Mátyásnak: Még ebben a hónapban megkezdik a hadifoglyok hazabocsátását, *Szabad Nép*, 5. évf., 108. szám, 1947. május 14., 1.

Publikált források

BOGNÁR Zalán: Az elmaradt szovjet–magyar hadifogoly-egyezmény, *Hadtörténelmi Közlemények*, 113. évf., 2000/4, 861–886.

- BOGNÁR Zalán: Összefoglaló jelentés a Honvédelmi Minisztérium által a hadifogolyügyben tett intézkedésekről és eredményekről, 1944–1945, *Hadtörténelmi Közlemények*, 119. évf., 2006/1, 203–214.
- FEITL István (szerk.): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*, Budapest, Napvilág, 2003.
- IZSÁK Lajos – KUN Miklós (szerk.): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*, Budapest, Századvég, 1994.
- IZSÁK Lajos – SZABÓ József – SZABÓ Róbert (szerk.): *1956 plakátjai és röplapjai. Október 22. – november 5.*, Budapest, Zrínyi, 1991.
- KOVÁCS Imre: *Magyarország megszállása*, Budapest, Katalizátor Iroda, 1990.
- MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Budapest, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1989.
- SZABADI István (szerk.): *Krisztusban nyert erő I. A Tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945)*, Budapest, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2016.
- SZÜCS László (szerk.): *Dálnoki Miklós Béla kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. A, B kötet*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1997.
- VARGA Éva Mária (főszerk.): *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)*, Moszkva–Budapest, ROSSZPEN–MKTTK, 2006.
- G. VASS István (szerk.): *Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15. – 1946. február 4.*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2005.
- VIDA István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június. Dokumentumok*, Budapest, Gondolat, 2005.

Feldolgozások

- BOGNÁR Zalán: 1 milliónál több vagy kevesebb? A második világháború időszakában szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok – katonák és civilek – létszáma, összetétele és embervesztesége a magyar és a szovjet források tükrében, in Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *GUPVI, GULÁG. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45–2019/20*, Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, 2021, 30–63.
- BOGNÁR Zalán: Az etnikai tisztogatás fedett formája. A Szovjetunió munkaerő-szükségletének kielégítése a trianoni határon kívüli magyarokkal, 1944–1945, in Bognár Zalán – Rigó Róbert (szerk.): *Trianoni utóhatások(k), következmények*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2023, 221–236.
- BOGNÁR Zalán: *(Hadi)fogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1946*, Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz, 2017.

BOGNÁR Zalán: „*Málenkij robot*”. *A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszer-munkára elhurcolt civilek története*. Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairoosz, 2018.

HAAS György: *Második Trianon*, Békéscsaba, Tevan, 1995.

PÜNKÖSTI Árpád: *Rákosi a hatalomért 1945–1948*, Budapest, Európa, 1992.

RAVASZ István: Magyarország világháborús embervesztesége és a magyar katonasírok, in Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás. Magyar politika, katonapolitika a második világháborúban*, Budapest, Zrínyi, 2005, 167–179.

STARK Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban, in Erdős Kristóf – Kiss Réka – Zila Gábor (szerk.): *Szovjet fogságba hurcolt reformátusok a Kárpát-medencében*, Budapest, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017.

STARK Tamás: *Magyarország második világháborús embervesztesége*, Budapest, MTA TTI, 1989.

EGYÉN, KÖZÖSSÉG, TÁRSADALOM

PEDAGÓGUSKÉPZÉS, NEVELÉSTUDOMÁNY TÁRSAS-LELKÜLETI ALAPON

A társas-lelkületi autonómiára, a moralításra nevelés pedagógiájának három
évtizede a „károli” pedagógusképzésben

—◀▶—
SZENCZI ÁRPÁD

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az 1839-ben alapított, száztíz évig működő Nagykőrösi és Dunamelléki Református Tanítóképző Intézetet 1948-ban erőszakkal államosították, majd 1957-ben bezárták. Az ok egyértelmű volt: a képzés klerikus szellemisége, neveléstudományi beágyazottsága nem felelt meg a kommunizmus, a tudományos szocializmus elveinek.

Az intézmény újraindításáról komolyabban csak 1989-ben eshetett szó, és 1990-ben, a rendszerváltáskor indulhatott az első évfolyam a Jászberényi Tanítóképző Főiskola kihelyezett tagozataként. Az országgyűlés egy évvel később, 1991 decemberében elfogadta a nagykőrösi főiskola önállóságát, és egyházi felsőoktatási intézménnyé nyilvánította Nagykőrösi és Dunamelléki Hitoktató és Tanítóképző Főiskola néven. Majd 1993-ban a Magyarországi Református Egyház Zsinata a Budapesti Református Teológiai Akadémiával egyetértésben megalapította a Károli Gáspár Református Egyetemet. (Lásd részletesen Kálmán Attila visszaemlékezését.)¹

A 21. század elejére a Károli Gáspár Református Egyetemen újra kiteljesült egy olyan pedagógusképzési modell, amelynek gyökerei a keresztyén szellemiségből, neveléstudományból erednek.

A bezárás utáni időszak rekonstrukciója alapján az is megállapítható, hogy a keresztyén korszak nevelési értékvilágát nem lehetett metafizikailag megsemmisíteni, csupán diktatórikusan beszüntetni, hiszen fenomenológiai szempontból örök, metafizikai törvényszerűségek a kedvező változások következtében táptalajra találnak és a felszínre törnek.² A református pedagógia 1957 után egy

¹ Kálmán Attila: A Károli Gáspár Református Egyetem alapítása, in Méhes Balázs (szerk.): *Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*, KRE–L'Harmattan, Budapest, 2016, 113–122.

² Fruttus István Levente (szerk.): *Jubileumi Évkönyv 2000*, Budapest–Nagykőrös, Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar – Antológiai, 2000; Nagy István (szerk.): *Jubileumi Évkönyv 2005*, Budapest–Nagykőrös, Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar, 2005.

ideig csupán poszt egzisztenciális létben lebegett. A pályán dolgozó, volt *kőrösi prepák* szellemisége, értékrendszere, viszonyulási képességei a szocialista iskolákban *másmilyenek* maradtak. Az is észrevehető volt, hogy az intézmény sajátos arculatát meghatározó *rejtett tanterv* elemei megmaradtak mindennapi munkájuk során. Ennek részletes bizonyítása egyetemünk folyóiratában, a *Studia Caroliensia* 2008/1. számában olvasható.³

Jelen tanulmányban múltunk és jelenünk szellemiségének, szakmai tevékenységének szintézisét szeretném bemutatni. Írásom célja továbbá az, hogy a társas-lelkületi autonómiára nevelés antropológiáját, filozófiáját, neveléstanát, metodológiáját is bemutassa, annak érdekében, hogy az érzelmi, érületi és a társas-lelkületi képességek tökéletesedési folyamatát helyesen értelmezzük, kezeljük és etikusan szintetizáljuk; kapcsolni tudjuk azt a keresztyén szellemiségű közösség értékrendszerének, kultúrájának kiteljesedéséhez, amikor is az „Én” pozitív életérzését, a szeretet dimenzióját hozzuk működésbe, amely biztosítja a „Te” autonómiáját, a másik személy boldogulását, a társas közösség „Mi”-tudatát. A tanulmány szellemisége biblikusan is szemléletesen jeleníti meg a felvetett gondolatokat: „Szeresd felebarátodat, mint magadat.” (Mt 22,39)

KUTATÁSI PERIÓDUSOK, MÓDSZEREK

Történeti, nevelésfilozófiai, pedagógiai antropológiai kutatások

Kiindulópontként – az egyetem egyházi jellegből adódóan – rehabilitálni és rekonstruálni kellett – három évtizedes fizikális nemlét után – a református pedagógusképzés egykori szellemiségét, a keresztyén nevelés értékvilágát, pedagógiai rendszerét. Egyetemünk több mint három évtizedes neveléstudományi törekvései közül talán a legfontosabb elemet érintjük, amikor is Imre Sándor és Karácsony Sándor nevelési modelljéből feltételezhetőnek találtuk, hogy az értékalapú nevelésben kiemelt szerepe van az érzelmi-érületi-lelkületi, társas-lelkületi képességek fejlesztésének.

A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumának *Collegium Doctorum* című periodikájában megjelent tanulmányomban az enkulturáció és a perszonalizáció szintézisével foglalkoztam.⁴ Ebben a munkámban a Kollégium

³ Szenczi Árpád: A nagykőrösi tanítóképzés szellemiségének történeti rekonstrukciója, *Studia Caroliensia*, 2008/1, 94–115. http://www.kre.hu/portal/doc/studia/Cikkek/2008.1.szam/2008.1.Szenczi_Arpád.pdf (Letöltés: 2022. január 11.)

⁴ Szenczi Árpád: Az enkulturáció és a perszonalizáció szintézise a mai keresztyén szellemiségű nevelésben, *Collegium Doctorum*, 18. évf., 2022/2, 291.

Pedagógiai Szekciójának három évtizedes tudományos tevékenységét elemeztem. Bemutatott neveléstudományi kutatásaink több tekintetben hasonlóak egyetemünk azonos irányú tudományos tevékenységével, hiszen ahogyan már utaltam rá, a szellemiségünket elődeinktől örököltük – ahogyan azt Karácsony Sándor tanítványai ránk, az újabb nemzedékre hagyományozták az 1990-es évek elején, a DC Pedagógiai Szekciójának alakuló ülésén. Ez a „károlis pedagógia” küldetésére is vonatkozik, ugyanis mi, akik a Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Karán neveléstudományt oktatunk, kutatunk, arra jutottunk, hogy a nagy elődök, Karácsony Sándor és Imre Sándor pedagógiája kötelez bennünket a folytatásra!

Alapvető tézisként már három évtizede megfogalmaztuk, hogy az ember individuális tökéletesedése során szükségszerű az önfejlődés, ugyanakkor a kultúrartomány életkori sajátosságainak megfelelő „tananyagon” keresztül, társas viszonyulási alapon értékrendszert is építünk. „A teremtetten ember IQ (értelmi), EQ (érzelmi), SQ (spirituális), TQ (transzcendentális társas-lelkületi) alapú adottságokkal, talentumokkal születik. A professzionális nevelés feladata ezen adottságok működő képességekké történő kiművelése.”⁵

A sikeres kiművelés eredménye az axiológiailag tisztán látó lelkiismeretes ember: MQ-val rendelkező, tökéletességre törekvő lény. Az MQ a moralitás kategóriája: a tisztességes akarat, tiszta értelem és a nemes érzület együttese: emberi minőség! Elérésében szakszerű, professzionális nevelésre van szükség. Könyveimben részletesen is kifejtem ennek eredetét, biológiai, antropológiai, lélektani törvényszerűségeit.

Már az 1970-es években világviszonylatban is elterjedt az a nézet, hogy *az észre és a szívre együtt van szükség az emberi személyiség kiteljesedése érdekében. Az érzelmi intelligencia szerepe egyre inkább a középpontba került, sőt a pedagógiai tevékenység fontos minősítője lett* (lásd: Daniel Goleman, Csíkszentmihályi Mihály, Csépe Valéria, Zsolnai Anikó, Lázár Imre, Hecker Rózsa Robert hasonló témájú munkáit). Zsolnai József 2008-ban, Nagykovácsiban, a Károli Gáspár Református Egyetem „Szellemiség – értékrendszer – köznevelés” témájú konferenciáján az *Axiológiailag alapozott képességfejlesztő akciókutatásokról a tudományos pedagógiáig* című előadásában kiemelte az értékek emocionális fejlesztési lehetőségét:

Ha fölteszük a kérdést, hogy tanítható-e az érték vagy az értékelés általában, különböző feleleteket kapunk. Azonban helyes csak az a felelet, hogy tanítható. A valóban

⁵ Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés. A reformpedagógia egy lehetséges reformja*, KRE–L'Harmattan, Budapest, 2012, 291.

nevelő hatás abban áll, hogy mindent személyessé tegyen a növendékben. Ez csak közvetlen lelki kapcsolat alapján érhető el. Az értékek objektívek, az egyesek fölött álló, szilárd logikai tartalommal. Ez szabja meg az utat a tanulói sajátos lelki akarat, szellemi öntevékenység el nem vitatható megnyilvánulásának, amelybe beavatkozni csak annyiban van joga a nevelőnek, amennyiben értékalkotó tevékenységében nem befolyásolhatja azt hátrányosan.⁶

Zsolnai József *értékközpontú képességfejlesztő pedagógiája* tehát utat nyitott *szintetizáló professzionális nevelési modell*ünknek, amely szerint a kultúratar-tomány (KT) alrendszerekre – természetes környezet (T1), társadalmi berendezkedések (T2), tudomány (T3), technológia (T4), transzcendens jelenségek (T5) – bonthatók. Ezek az alrendszerek a lelkületi talentumokkal, kompetenciákkal állandó kölcsönhatásba kerülnek, a professzionális nevelés során szintetizálódnak. Ez az SZPN-modell alapja!

Az ember születése pillanatától különböző társas viszonylatoknak lesz része, az alapvető családi közösségekből újabb és újabb társas csoportokba kapcsolódik be, fejlődése a különböző társas szerepek tevékeny elsajátításán keresztül megy végbe. Karácsony Sándor neveléstana alapján a kényszerből egyedül maradt ember viszont fél. A keresztyén nevelés ilyenkor egy újabb lehetőséget is ad: a reményt és az isteni gondviselést. Karácsony Sándor rendszerének másik alap-állítása, hogy egyszerre vagyunk autonómok és társas lények. Az autonómiánk a mienk, abba kívülről nem lehet beleszólni. Íme a példa, mely megdöbbeníti az individuális lélektan követőit: Az egyén nem nevelhető, de a társas lény igen. Az egyén érzelmi nevelése nem lehetséges, de társasérzelmi, azaz művészeti nevelése igen. Az egyén akaratati nevelése illúzió, de társasakaratati, azaz társadalmi nevelése működtethető.

Deme Tamás neveléstudományi műhelyünk legutóbbi találkozója alkalmával⁷ kifejtette, hogy megtanulhattuk Martin Buber⁸ filozófustól, hogy az *én* csak akkor létezik, ha van *te* is! Maslow amerikai pszichológus szükségletábrája tetején viszont a *félember autonómiája billeg*. Modellpiramisa⁹ az individuális, liberális kapitalista világrendet szemlélteti, melynek csúcsán az *önmegvalósítás dicsőítése* áll. Maslow 1943-ban publikálta elméletét, szinte ugyanakkor, amikor Karácsony Sándor a magáét. Az amerikai szükségletpiramis alján az egyén elemi létfeltételeit találjuk, tetején az önmegvalósítást. Itt van a legnagyobb ellentét a

⁶ Zsolnai József: Szellemiség – értékrendszer – köznevelés. Axiológailag alapozott képességfejlesztő akciókutatásokról a tudománypedagógiáig, *Studia Caroliensia*, 2009/2–3, 73–90.

⁷ Deme Tamás előadása, Nagykőrös, 2022. november 18. Karácsony Sándor emlékülés.

⁸ Martin Buber: *Én és Te*, Budapest, Európa, 1991.

⁹ A. S. Maslow: *A lét pszichológiája felé*, Budapest, Ursus, 2003 [1968].

két észjárás között. Maslow individuumra épített elmélete az *egyén önértékét* tartja legnagyobbra. Ezzel szemben Karácsony Sándor elmélete a *másik emberhez való viszonyunkat* élteti. A társas lét kiegyensúlyozásának pozitív alapja: az én biztonságom garanciája a te biztonságod. Az „én”-nek, az *első személynek csak akkor lehet rendezett az életérzése*, zavartalan a jogi viszonyulása, ha *biztosítja a „te” autonómiáját, a másik személy jó életérzését.*¹⁰

Napjainkban éles viták övezik a *hit- és erkölccstan* és az *etika* tantárgyakat abban a kereszteződésben, ahol a szülőknek dönteniük kell, gyermekük melyik tantárgyat tanulja. A tévhitek azonban belevezetnek bennünket abba a csapdába, hogy úgy kell választanunk két hasonló tantárgy közül, mintha azok egymás ellentettjei lennének, miközben ez nem igaz.¹¹ Véleményem szerint az etikaoktatás tekintetében is érvényesülnek a személyes és társas kapcsolati kompetenciák, a kreativitás, önkifejezés és kulturális tudatosság kompetenciái. A *nevelésképzés elméletek európai alapjai* többek között a német Bildungstheorien antikvításban gyökerező háromdimenziós létezését, a *szóma–psziché–pneuma* egységét, intenzív teljességét jelzik. A teológiai antropológia szerint az ember igazi determináló ereje a szellem, ami képes felülemelkedni a szomatikus, pszichés adottságain, kapott talentumain. A nevelés későbbi szakaszában az önnelvelés útján valósul meg, melynek következtében az individuum autonóm személyiséggé, *perszonává* válik. A nevelés középpontjában az abszolút szép és jó, az Isten áll, mint tökéletes teljesség. Az erkölccstan átvette a teológiai antropológia emberkép-ábrázolását, így Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterségétől kezdve 1948-ig egységes tantárgyként, *hit- és erkölccstan* néven szerepelt a tantervekben.

Akciókutatások, külföldi és hazai konferenciák tapasztalatai

Neveléstudományi műhelyeink több mint három évtizedes működése során a különböző konferenciák, kerekasztal-beszélgetések alkalmával általában olyan téziseket fogalmaztunk meg, amelyek egy-egy fontos szeletét adták keresztyén szellemiségű pedagógiánk újbóli kiteljesedésének. Pedagógusképzésünkben pedig elkezdtük érvényesíteni a ma már több mint harminc éve folyó küldetésünket, többek között Karácsony Sándor neveléstudományi műveinek, munkásságának feldolgozását.¹² Ebbe a munkába egyetemünk oktatói, hallgatói is bekapcsolódtak

¹⁰ Kontra György: Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor, Budapest, BIP, 2003, 50.

¹¹ Vermes Nikolett – Karkó Ádám: Hit- és erkölccstan?, *Új Köznevelés*, 79. évf., 2023/2. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-kozneveles/hit-es-erkolccstan-vagy-etika> (Letöltés: 2023. november 18.)

¹² Karácsony Sándor 20. századi jelentősebb pedagógiai írásai: 1928, 1930, 1937, 1938, 1939, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1948, 1949; a teljes jegyzéket lásd Szenczi Árpád: *Professzionális nevelés*

tanulmányok, disszertációk, szakdolgozatok, TDK-munkák írásával.¹³ A rendszerváltás után Magyarországon ismét szabadon működhetnek az egyházi iskolák, ennek köszönhetően több régi és új neveléstani elképzelés is előtérbe kerülhetett. Pálhegyi Ferenc,¹⁴ Komlói Sándor¹⁵ *istenfélésen* alapuló, nevelési útmutatói mind a családi, mind az intézményes nevelést megalapozó munkák lettek. Igaz, a lélektan, neveléstan még az alternatív pedagógiához sorolta ezeket.¹⁶

A kilencvenes években a nemzetközi és a magyar pedagógiában is központi szerepet kapott a kompetenciaalapú nevelés. A pedagógus képességfejlesztő szakember lett. Divattá vált a diagnosztizáló kompetenciamérés. Arról is olvashattunk elemzéseket, hogy a megértés optimális szintre jutásához a kritikus készségeket kell kialakítani, fejleszteni (Nagy József, Csapó Benő és munkatársai¹⁷). A tanuláshoz motivációra, akaratra van szükség, így például az elsajátítási motiváció vizsgálatára is sor került (Józsa Krisztián és munkatársai¹⁸).

Az új Nemzeti alaptanterv készítésekor óriási vitát váltott ki, hogy a képességek fejlesztését milyen ismeretanyagon keresztül műveljük. Egyetemünk oktatói közül ebben az időben többen is csatlakoztunk Zsolnai József Pápán működő kutatóműhelyéhez. Itt folyó kutatásaink során fogalmazódott meg, hogy a kompetenciák fejlesztése során a tananyagtartalmak minősége is lényeges kérdés. A *közvetítendő ismeretek, szövegek, tananyagstruktúrák kultúra- és értékfüggőek*

– *értékközvetítés társas-lelkületi alapon*, Budapest, Eötvös József, 2018, 313–314.

¹³ Bognárné Kocsis Judit: *Karácsony Sándor pedagógiai modellje és recepciója a református felsőoktatásban*, doktori értekezés, Veszprém, 2009; Deme Tamás: *Miért nem nevelheti az értelmiség az ifjúságot. Karácsony-tanulmányok*, Budapest, Orpheusz, 2022; Fekete Károly: Karácsony Sándor a teológus szemével, avagy Karácsony Sándor egyháztörténeti jelentősége, *Debreceni Szemle*, 8. évf., 2000/4, 605–616; Gyulai Árpád: Karácsony Sándor társaslélektani rendszeréről, *Új Pedagógiai Szemle*, 1993/3, 17–31; Heltai Miklós: A néphagyomány Karácsony Sándor pedagógiájában, in Lázár Imre – Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai*, Budapest, L'Harmattan, 2012, 17–26; Lányi Gusztáv: *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás konfliktusai Karácsony Sándor életművében*, Budapest, Osiris, 2000; Szenczi Árpád (szerk.): *Hallgatói tanulmánykötet. Válogatás Karácsony Sándor életművének kutatásaiból*, Nagykovács, Károli Gáspár Református Egyetem TFK, 2005; Gáspár Tamás: *Strategia Sapiens*, Budapest, Akadémiai, 2012.

¹⁴ Pálhegyi Ferenc: *Pedagógiai kalauz*, Budapest, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola, 1996; uő: *Van-e keresztyén pedagógia*, Budapest-Pasaréti Református Egyházközség, 1994.

¹⁵ Komlói Sándor: *A családorientált nevelés*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.

¹⁶ Szenczi Árpád: (szerk.): *Pedagógia és iskolaügy a harmadik évezred küszöbén*, Nagykovács, KRE TFK, 1998.

¹⁷ Nagy József: *XXI. század és nevelés*, Budapest, Osiris, 2000; Csapó Benő: *A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése*, Budapest, Akadémiai, 2003.

¹⁸ Józsa Krisztián: Az elsajátítási motiváció pedagógiai jelentősége, *Magyar Pedagógia*, 102. évf., 2002/1, 79–104; Zsolnai Anikó: *A szocialitás fejlesztése 4–8 éves életkorban*, Szeged, Mozaik, 2006; Szenczi Beáta: Olvasási motiváció: definíciók és kutatási irányok, *Magyar Pedagógia*, 110. évf., 2010/2, 119–147.

(erről bővebben lásd Zsolnai József Értékközvetítő és Képességfejlesztő Programját [ÉKP]).¹⁹

2012 tavaszán egy TÁMOP pályázat segítségével tovább erősítettük egyetemünk kisugárzását a magyar nevelésre. Nagykőrösön alapítottuk meg azt a multidiszciplináris pedagógiai kutatóműhelyt, amely Zsolnai József nyomdokain haladva tovább folytatta a nemzeti hagyományokon, értékrendszeren, a gyermeki képességek szintézisén alapuló kutatómunkát. 2012-től már mintegy negyven kutató, egyetemi oktató csatlakozott hozzánk. Más egyetemekkel együtt különböző országos és nemzetközi konferenciákon, nyári egyetemek keretében, antropológiai, orvostudományi, teológiai, közgazdasági, pszichológiai, művészettudományi, pedagógiai aspektusból vizsgáltuk a zsidó-keresztény/keresztény nevelési értékrendszeren alapuló ökológiai-ökonómiai fenntarthatóság téziseit. A „Nevelés kozmológusai” témájú konferencia, illetve a „Szellem helyreállítása és a Föld gyógyítása” nyári egyetem tanulmányai izgalmas kérdéseket feszegettek.²⁰ A magyar református pedagógia számára *A szintetizáló professzionális nevelés (SZPN) rendszere* című tanulmányomban foglaltam össze kutatóműhelyeink két évtizedes kutatási eredményeit.²¹ Ez a munka egyik alapvetése lett egyházunk Köznevelési Fejlesztési Stratégiájának is.²²

Jelen összegző munkám során szeretnék a 2015-től napjainkig folytatott legújabb eredményekre is utalni. Elsősorban a magyar keresztény pedagógia viszonylatrendszerében gondolkodva folytattuk a munkát, amely továbbra is a nevelés kettős determinációján alapszik, de már a perszonalizáció és az enkulturáció metafizikai törvényeit is alkalmazva. Nagy László pedagógiájára (gyermektanulmányozás), Karácsony Sándor társas-lélektani kategóriáira, Imre Sándor nemzetnevelésére²³ alapoztunk. Az elmúlt években is mintegy ötven előadás, több tucat tanulmány, tanulmánykötet és jónéhány monográfia foglalkozott akciókutatásunkkal.²⁴ Munkánk további célkitűzése az értékközpontú nevelés meto-

¹⁹ Zsolnai József: *Az értékközvetítő és képességfejlesztő pedagógia*, Budapest, Tárogató, 1995.

²⁰ Lázár Imre – Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2015; Lázár Imre (szerk.): *Környezet és emberkép*, Budapest, Patrocinium, 2011; Gáspár Tamás: *Strategia Sapiens*, Budapest, Akadémiai, 2012; Szenczi: *Az ember természete – természetes(en) nevelés*.

²¹ Szenczi Árpád: *A szintetizáló professzionális nevelés (SZPN) rendszere*, *Collegium Doctorum*, 10. évf., 2014.

²² Pompor Zoltán (szerk.): *Alapvetés. Háttértanulmányok a református iskolarendszer fejlesztéséhez*, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 2017.

²³ Gombos Norbert (szerk.): *Imre Sándor-émlékkötet. Tanulmányok a nemzetnevelő pedagógus, művelődéspolitikus halálának 75. évfordulójára*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2021.

²⁴ Bognárné Kocsis Judit: *A vallás, mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2018; Szontagh Pál: *Érték, rend, értékrend. A keresztény pedagógusokkal szemben támasztott minőségi és etikai elvárások, valamint azok kodifikációs problémái*, Budapest, Patrocinium, 2018; Mészáros László – Szenczi Árpád: *Fejezetek az egyházi tanítóképzés*

dolgozójának kulturológiai kidolgozása, az individuális érzelmi és a társas-lelkesítő képességek perszonalizációs folyamatának tudományos kezelése.²⁵

Nemzeti Alaptörvényünk, az új Nemzeti alaptanterv továbbsegítette rehabilitálni, rekonstruálni azokat a nevelési tartalmakat, amelyek stratégiai alapjai lehetnek nemzeti fennmaradásunknak. A megújult Nemzeti alaptanterv (2020) alapján a *nevelés alapvető célja az egyéni és közösségi identitás formálása, stabilizálása, az egyének és a csoportok közti együttműködés megteremtése*. Egyetemünk Pedagógusképző Intézete, a Református Pedagógiai Intézettel és a Református Tananyagfejlesztő Csoporttal együttműködve csatlakozott az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet pályázataihoz, majd a Széchenyi 2000 Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program EFOP 3.2.2. VEKOP 15-2016-00001. számú, „A Köznevelés tartalmi szabályozóinak megfelelő tankönyvek, taneszközök fejlesztése és a digitális tartalomfejlesztés” című kutatási projektekhez. Több tanácsadói munkával, kerettantervek kidolgozásával is foglalkoztak az Oktatási Hivatallal együttműködve. A NAT-ban az erkölcsi nevelés fő céljának meghatározása, pedagógiai alapozása, az etikakönyvek átdolgozása az általunk kidolgozott neveléstanra épült.²⁶

Egyetemünk neveléstudományi kutatócsoportjai több éve együttműködnek az MTA, a Szegedi Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, a Pannon Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, az Óvó- és Tanítóképzők Egyesülete kutatócsoportjaival és más tudományos műhelyekkel is.²⁷ Az elmúlt három évben kiemelten foglalkoztunk az érzelmi-társas-lelkesítő intelligencia és a *gyermekek EQ-SQ-TQ mérésével, annak tartalmi fejlesztésével*. Témánk részben kapcsolódik a Daniel Goleman által fémjelzett, nemzetközileg is elismert EQ-kutatásokhoz, az ezirányú magyar tudományos eredményekhez: Csépe Valéria, Zsolnai Anikó, Kádár Annamária²⁸ munkáihoz. Azonban a mi hipotéziseink ezen a területen is, a keresztény szellemiségű, értékrendszerű nevelés kulturológiai-axiológiai szintézisé-

magyarországi történetéből, *Pedagógusképzés*, 2019, különszám, 21–38. Spannaft Marcellina (szerk.): *Tertium datur. Tanulmányok Lázár Imre tiszteletére*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2018; Hodossi Sándor: Nagy Péter (1949–2020) nevelésről vallott nézeteinek és nevelői gyakorlatának tanulságai a református pedagógiai gondolkodás számára, *Magyar Református Nevelés*, 2022/1, 60–70; Szász Andrea – Siba Balázs: Érzelmi nevelés és attitűdformálás a hittanoktatásban, *Magyar Református Nevelés*, 2021/2, 47–54.

²⁵ Szenczi: *Professzionális nevelés*.

²⁶ A Kormány 5/2020 (I.31.) Korm.rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, *Magyar Közlöny*, 2020/17, 290–446.

²⁷ A legújabb összesítést lásd: Deme: *Miért nem nevelheti az értelmiség az ifjúságot*, 312–316.

²⁸ Kádár Annamária: *Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban*, Szekszárd, Kulcslyuk, 2012.

és a talentumok fejlesztésének szakszerű kezelésén, a „*T- személyiség*” boldogulásának krisztusi szeretetén alapulnak.²⁹

A KUTATÁSI EREDMÉNYEK FŐBB NEVELÉSTANI, METODOLÓGIAI ALAPTÉZISEINEK IGAZOLÁSA

A nevelés törvényszerűségeinek antropológiai, metafizikai bizonyításai

A nevelés kálvini értelmezése

Az ember isteni teremtmény, de hajlama által bűnös, eredendően mindig a gyengébb ellenállás irányába fordul, ugyanakkor lehetősége van Krisztus által újjá-születni, istenképűségét helyreállítani, folyamatosan tökéletesíteni.

Az istenképű ember perszónálisan lélek, testetlen lényeg (pneuma). Talentumokat kap – adottságai vannak, képességeket szerez (sáfárkodik). A pneumának két alapképessége van: értelmi és akarati.

Értelmi képességeink korlátozottak, ezért minduntalan keressük a miérteket. Rájövünk, hogy az okok el vannak rejtve, az emberi értelem azokat nem minden tekintetben foghatja fel, hiszen azok a kegyelem világosságában érthetők. A tiszta gondolkodáshoz megújulásra (megtérésre) van szükség, hogy az isteni rendhez tudjunk igyekezni a hit útján, az akarati képesség segítségével. Az értelmi kompetencia szent akarat nélkül csupán kogníció, az emberi elme elidegenedése Isten igazságától. És ez az istentelen nevelés legnagyobb problémája, ugyanis a szent akaratból csak az akaratosság marad. Az akarati képességek kiművelése az erények útján valósul meg. Erényről beszélünk, ha a kívánczóság vállalja az igazi tudásnak (ratio) való engedelmességet, nem hagyja magát az érzékek rabszolgájává válni. A szabad akarat, az értelem jó és rossz irányú megkülönböztetése az engedelmesség létrejöttét eredményezi, amely kiválthatja az isteni kegyelmet.

Az igaz(i) tudás a Törvények által a krisztusi keskeny úton jön létre. A klaszikus nevelés ezt erkölcsi önfejlődésnek (moralitás) nevezi. Az ember bizonyosságra jut az axiómák tekintetében. Az értékduálók különbségét megérti, iránytűje a pozitív irányba áll be.

Az alapkérdés tehát, hogy mi determinálja az alaptörvényeket, az együttélési szabályokat? A válasz egyértelmű: a társas együttműködés rendjének képessége. Herbart a pedagógiát etikai alapokra is emelte. Az adott kultúra értékeire bízta az

²⁹ Pompor (szerk.): *Alapvetés*, 126–145.

eligazodási pontokat. Az európai kultúra rendszerében a kereszténység értékrendszerére, amely kettős alapozottságú: egyrészt az abszolút szép is igaz, isteni; másrészt az emberi bölcsesség által is elfogadott, felhalmozott kulturális, morális érték. Ez a pólus viszont nem engedi az egyes ember abszolút szabadságát, hiszen teremtettségében sincs egyedül, tehát igazodnia kell a társas relációkhoz: az élő, az élettelen világhoz és a másik emberhez. Ezek a viszonyulások csakis neveléssel alakíthatók. Az etikus kapcsolatok komoly neveltségi szintet igényelnek. A spontán növekedéssel a folyamat túlságosan lassú, a gyermek felesleges útvesztőt jár be, arra szocializálódik, hogy nem szükséges hinni, a bölcsék értékeit elfogadni. Ha az ember hajlamai, biológiai szükségletei felülemelkednek a lelki szükségletein, tévútra kerül; az ember abszolút felelősségében bízhatunk csak, főleg úgy, hogy konkrét értelemben csupán egy (fél)emberre vonatkoztatjuk a felelősséget, illetve a szabadságot. Az ember így önállónak, mindenhatónak, korlátlanul szabadnak tartja magát. Az önmegvalósítás mezején egyedül marad, majd eltéved, nem találja meg társait, pedig genetikusan, teremtetten továbbra is társas lény.

A bölcsesség és erény, azaz *a ratio iskolájában, nemcsak az akadémiai típusú tudományosság érvényesül, hanem a hitből származó tudásrendszer*³⁰ is.

A keresztyén iskolák tekintetében a legfontosabb speciális neveléstan a keresztyén pedagógia.³¹ Bavinck szerint az embereknek nem az esze vagy erénye, állása vagy rangja, gazdagsága vagy dicsősége a fontos, hanem az, hogy Isten gyermeke-e. Ehhez nem a képességek és erők kifejelesztése a legfontosabb; hogy az ember eljusson erre a szintre, újjá kell születnie, megváltoznia, megtérnie, megújulnia. A nevelés tartalmait nem csupán az Írásból, hanem a természetből és a történelemből is meríti. A keresztyén vallásban az igazság, amelyet hozott, olyan kovász, amely az egész nevelési anyagot áthatja; a só, mely az egész oktatást megízesheti.

Karácsony Sándor társasautonóm rendszere a mai nevelésben

Comenius elveire támaszkodva Karácsony hitt a nevelés társadalmasításában, elsősorban a nevelés társadalomjavító erejében. Óriási kérdés: a társadalom determinálja a nevelést, vagy a neveléssel alakítjuk a társas relációkat, a társadalmat? A kérdés 21. századi megválaszolása a korábban már elemzett emberi szabadság kérdésköre. Az *egyik ember és a másik ember autonómiája* lényeges lelki

³⁰ Bognárné Kocsis J.: A tehetséggondozás gyakorlatának református megközelítése, in Géczi János – Tölgyesi József (szerk.): *Neveléstudomány, sors, idő. A 90 éves Orosz Sándor köszöntése*, Veszprém, Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, 2016, 101–110.

³¹ Herman Bavinck: *A keresztyén pedagógia alapelvei*, ford. Marton János, Budapest, Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1923.

szükségletünk. Mindenkinek egyforma helye van a Nap alatt. A tanár–diák viszony kapcsán Karácsony Sándor neveléstana azt üzeni a mának, hogy az egyenjogúsághoz a pedagógusnak és a gyermeknek egyaránt joga van. A másodrendűségben sem a nevelő, sem a gyermek nem érzi jól magát, hiszen mindenkinek megvan abban a maga helye, küldetése és feladata. Az a fő, hogy ez ne keveredjen össze!

A Jenaplan pedagógia holland modelljének adaptálhatósága

Több mint egy évtizedes holland–magyar akciókutatásaink során több értékes adaptációra is volt lehetőség. Számomra kiemelten is nagy élményt jelentett, hogy több azonosságot fedeztünk fel Peter Petersen és Karácsony Sándor pedagógiája között. A gyökerek nem véletlenek. Az ELTE kutatócsoportjával (Németh András vezetésével) a holland–magyar MATRA-projekt keretében közösen tanulmányoztuk a holland Jenaplan rendszert.³² A Jenaplan főbb elvei, eszméi antropológiai aspektusból hasonlóak Karácsony Sándor szellemiségével.³³ A rendszer holland adaptációjában, 1960-tól jelentős Susan Freudenthal-Lutter (1908–1986) szerepe.³⁴ Gyermekantropológiai és pszichológiai szempontból a Jenaplanban a gyermek alapvető erői: a mozgásvágy, a tevékenységvágy, a társas ösztön, a tanulási ösztön; a gyermeki szükségletek: a biztonság, a másokhoz való tartozás és szeretet, az elismerés és megbecsültség, a tudás és a megértés, az esztétikai élmény, az önmegvalósítás társas-lelkületi szükséglete érvényesülnek. A nevelés közösségben és a közösség számára történik. Célja: a gyermeki individualitás társasközösségi személyiséggé formálása, a természetes, öntevékeny tanulás alapelveként történő hangsúlyozása.

A professzionális nevelés kettős determinációjának érvényesülése

Weszely Ödön a pedagógiát a nevelés elméletének tekinti, ugyanakkor a kultúra tudományának is. Tárnya tehát a nevelés, feladata pedig a közműveltség kincseinek megőrzése. Mint ilyen, a jövő alakulására befolyást gyakorol, hiszen egy kulturális eszmény alakítását tűzi ki célul. A pedagógia nemcsak az egyes egyén nevelésének tudománya, hanem a közműveltség átszarmaztatásának elmélete, a közműveltség

³² Németh András: Peter Petersen Jéna-terv iskolája, *Új Pedagógiai Szemle*, 1991/11, 49.

³³ Szenczi Árpád (szerk.): *Hallható tanulmánykötet. Válogatás Karácsony Sándor életművének kutatásaiból*, Nagykőrös, KRE TFK, 2005.

³⁴ Pompor Zoltán (szerk.): *A keresztyén pedagógia esszenciája*, Budapest, MRE Református Tananyagfejlesztő Csoport, 2019.

szervezésének gyakorlata, a nemzetnevelés színtere.³⁵ A *pedagógia normatív tudomány*, amely gyakorlatot irányító alapelveket állít fel. Weszely axiológiai szempontból vizsgálja, milyen célt tűzzön ki a jövő nemzedéke elé. A *kultúra* érték, melyet a növendék számára legkívánatosabbnak kell tartanunk. A nevelés célja a műveltség!

A lelki szükségletek determinációja, kiteljesedése

A nevelési cél és feladatrendszer másik fő aspektusa a lelki szükségletek szabályos, törvényszerű kezelésének rendszere.

A *keresztyén pedagógiai antropológia* elsősorban az isteni létalapra irányuló transzcendens kapcsolatból indul ki. A keresztyén ösbizalom és/vagy az érzelmi védettség iránti lelki szükséglet gyökerei azonos eredetűek. Maslow elmélete szerint az emberi szükségletek hierarchiája a fiziológiai, biológiai komponenstől építhető fel a lelki komponensekig bezárólag. Ehrenhard Skiera *Egy antropológiai pedagógia alapvonásai*³⁶ című munkájában keresi, hogy melyek azok az elsődleges lelki szükségletek, amelyek optimális teljesülése a lehetőség szerinti kedvező neveltségi szintet eredményezik.

A lelki szükségletekből kiinduló keresztyén pedagógia viszont a társadalom mesterséges céljait megfosztja egyeduralmától (5T elmélete). A világ történéseit a Történelem Urának, a természet rendjét a Természet Urának tulajdonítja. Az individuumot jogokkal ruházza fel, igazi ember-társakkal áldja meg, hogy ne féljen az *emberi sokadalomtól*, a társadalomtól. Ugyanakkor felhívja a figyelmét, hogy ne csak saját korlátait zúzza szét, hanem gondolkodjon az Univerzumban, higgye a transzcendenciát; hogy magabiztosan kijelenthesse: nem félek, mert félem a teremtőt, a rend, az élet és halál Urát! Az *individuum eligazodását a lelki irányítúre bízza*, amely valós értékekre, az etikus kultúratartomány irányába áll be.

A szintetizáló professzionális nevelés (SZPN) modellje

Az SZPN-modell lényege az enkulturáció és a perszonalizáció szintézise; a közös komponensek: az 5T és az 5Q együttes kezelése. Az eddig elemzett négy talentum szintézise, a *lelkiismeretesség* (MQ), az érett embernél az értelemből, az érzelemből, a spiritualitásból és a társas-lelkületből táplálkozik. Az autonóm erkölcs elérése, mikor az ember „bizonyosságra jut az axiómák tekintetében és az

³⁵ Weszely Ödön: *Bevezetés a neveléstudományba* Budapest, OPKM, 1994.

³⁶ Ehrenhard Skiera: *Egy antropológiai pedagógia alapvonásai*, ELTE TFK, Budapest 1994.

értékduálok rendjét megérti, iránytűje pozitív irányba áll be”.³⁷ A moralitás, mint a legfőbb nevelési cél, a *kultúratarományok* rendszerének, a talentumok szintézisének együttes kezelésével érhető el. Az SZPN-modell szerint a *nevelés célja az 5T–5Q személyiség: a transzcendentális-társas kultúrával megáldott, lelkiismeretes ember nevelése*.³⁸

A keresztyén nevelés katalizátora: a szeretet pedagógiájának gyakorlása

Az ember lelkiületi működésének elemzésekor figyelembe kell vennünk a fluencia (áramlás) komplexitását is. A reálék működési elve alapján a szentlélek az isteni társas-lelkiület felé nyitja fel a kapcsolódási lehetőségeket. Hasonló tapasztalásról beszél Csíkszentmihályi Mihály a Flow-élmény kapcsán, mely olyan tevékenységek során jön létre, mikor a tér és az idő megszűnni látszik a személyiség képességeinek teljes kihasználása közben.³⁹ A 20. század eleji filozófiák erre a teljességre az energia fogalmát, mint egyetlen univerzális közös nevezőt vezették be. A következőkben ezt a krisztusi szeretet energiájaként alkalmazzuk a keresztyén nevelés során. Megjegyzem, hogy Karácsony Sándor és Lükő Gábor nyomán legtöbbször a pozitív társas-lelkiületi kategóriákat használjuk, de Karácsony a negatív kategóriák rendszerét is kidolgozta.⁴⁰ Az entrópia okainak feltárására a negatív kategóriák fontosak lehetnek! A gyermek EQ-kutatása során a pozitív és a negatív kategóriákat egyaránt mérjük, elemezzük.

Ez az *érzelmi kompetenciákat mérő, illetve azok fejlesztését terápiás módszerekkel leíró pszichoterápiás rendszer* a www.erzelmiq.hu honlapon érhető el, alkalmazását pedig a Kornéliusz Háza Missziós Egyesület keretében zajló ún. EQ-terapeuta képzésben oktatják immár 2015 óta. Ugyanitt található az 5–9 éves korosztályt megszólító gyermek EQ is, melynek ikonjára kattintva az ún. elsődleges tesztfölvétel apparátusa hozzáférhetővé válik.

Az érzelmi intelligencia hazai kutatásának mérföldköve lehet a 2020 őszén elindult átfogó felmérés, amelynek adatbázisa nem zárult le, napjainkban is bővül. A kezdő, befogadó intézmény Nagykőrösön az Arany János Református Általános Iskola volt, a Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Karának kiemelt gyakorlóhelye. Hangsúlyozható az egyházi fenntartású intézmények, a református egyház jelentősége, mivel a kognitív fejlesztés mellett nagy hangsúlyt fordítanak a társas-lelkiületi, érzelmi képességek fejlesztésére. A tudás mellett

³⁷ Szenczi: *Az ember természete*, 44.

³⁸ Vö. Szenczi: *Professzionális nevelés*, 306.

³⁹ Csíkszentmihályi Mihály: *Flow – Az áramlat*, Budapest, Akadémiai, 1997, 11–12.

⁴⁰ Deme: *Miért nem nevelheti*, 30.

cél egy harmonikus közösség, egy jól működő, pozitív gondolkodású társas-lelkületi társadalom létrejötte lehet. Az európai kultúra értékrendszere kettős alapozottságú: egyrészt az abszolút szép és igaz, „Isten”-i; másrészt az emberi bölcsesség által is elfogadott, felhalmozott kulturális, morális érték. A *hit sokkal inkább a szív ügye, mint az észé*, sokkal inkább benső sodortatásunké, mint az értelemé.

A neveléstudomány MA szak indulása egyetemünkön

A szak kapcsolódása szakjainkhoz, a magyar és külföldi pedagógiai kutatóműhelyekhez⁴¹

2018-ban jelent meg neveléstudományi összegzésünk, amely előkészítette neveléstudomány MA szakunk neveléstani hátterét. A *professzionális nevelés – értékközvetítés társas-lelkületi alapon* című könyv⁴² pedagógiai, filozófiai alapvetése abban rejlik, hogy két irányból közvetíti a mai nevelést. Egyrészt a magyar gyökereket keresi és nevezi meg, másrészt az európai polgári pedagógiai irány eredményeit is bemutatja. A kettősség célja, hogy a mai magyar pedagógia eredményeihez történelmi hagyatékot, folytonosságot és szintézist nyújtson a hallgatók számára.

Lázár Imre így fogalmaz tudományos lektori véleményezésében:

Ez a vállalkozás egyben radikális antropológiai fordulatnak is tekinthető a késő modernitás pedagógiai útkereséseinek sorában, egyben folytatása annak az örökségnek, melynek spirituális horizontját mestere, Zsolnai József a Rózsakert iskolában – életében utolsó alkalommal – összegyűlt és módszere iránt elkötelezett pedagógusok körében rendezett valláspedagógiai konferencián az e jegyben gondolkodókkal közösen rajzolt fel.

Antropológiai fordulatot takar a jelen mű több szempontból is, hiszen e nézőpontból olvassa újra az olyan régi szerzőket is, mint a műben fontos szerepet kapó Herbart, hogy szembesítsen bennünket a még a tizenkilencedik században is érvényesnek látott platonai alapvetéssel, mely szerint a herbarti fogalomrendszer alapkategóriái, a reálék is *szellemi természetűek, és az anyagvilág pedig másodlagos látszatvilág*. Herbart e tudattól függetlenül létező elsődleges világ végső, szellemi természetű elemének, *reálénak* látja az önmagában nem, csak változásaiban megismerhető emberi lelket is,

⁴¹ Szenczi Árpád: Neveléstudomány MA képzés indul a Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Karán, Nagykőrösön, *Magyar Református Nevelés*, 2022/1, 96–100. www.refpedi.hu/mrn2022/1 (Letöltés: 2023. július 27.)

⁴² Szenczi: *Professzionális nevelés*.

melyet nem szabad összetévesztenünk a ma neurofiziológiai epifenoménként értelmezett pszichével. Ez a metafizikus megközelítés idő feletti, hiszen a mozgást és változást a természetben és a társadalomban csak látszólagosnak tekinti, mely a platonai ideákkal rokonságot tartó reálé esszencialitását nem érinti. Ebben a keretben válik érthetővé a Karácsony Sándor-i pedagógia ontológiai radikalizmusa is, ahol „a *nevelésnek az a feladata, hogy az anyagi és testi világból a szellemi életbe emelje a növendékeket*”, mely ilyen tekintetben szintén rekonstruktív feladat: *a megváltásban helyreállított emberi lényeg felé emelni a növendéket*. Mindezt evangéliumi keresztyén következetességgel bontja ki művében Szenczi Árpád is. Ebben az értelemben kapcsolja össze a szerző a metafizikus hangoltságot, a szintetizáló, integráló és holisztikus ökológiai keretbe foglalt szemlélettel műve végén.

Törekvése rokon azokkal a tudományfilozófiai fordulatokkal, amelyek az anyagelvű és lelki-társadalmi értelmezés szintézisét spirituális irányba terjesztik ki, mint például Daniel Sulmasy biopszichoszocio- spirituális orvosi modellje (2002), vagy a közgazdaság spiritualizálására tett kortárs diskurzustörekvések (Zsolnai-Bockaert 2012) köre. Ezért talál párhuzamot a nevelési stratégiaként megjelölt együttes IQ, EQ, SQ, TQ fejlesztő gyakorlat az Transzcendentális környezetet is magába foglaló 5T (Természet, Társadalom, Technológia, Tudomány, Transzcendens) ökodinamikus környezet antropológiai modellel (Lázár 2011).

A szerző a jelenkor „dekonstruktív” – Fekete György szavával liberális – pedagógiai törekvései, mint például a világnézeti semlegesség, vagy a „*queer studies*” táplálta GLBT gendereszme iránt következetes kritikai álláspontot képvisel és az általa esszenciálisnak értelmezett minőségek: nem, jellem, erkölcs, hit és a „társas sokadalmi” intézmények mint a család, nemzet tekintetében a relativizmust elutasító metafizikai álláspontját érvényesítve már a mű bevezetőjében beágyazza pedagógiai mondanóját az általa szolgált közösség szenvedéstörténetébe. Ebben a jegyben méri össze az eltérő spirituális irányokat és a jelentősen eltérő nevelési módszertanokat képviselő szerzőket, bevilágítva az anyagelvű modernitás mellett húzódó metafizikus elkötelezettségű perimodern pedagógiai utak tartományát.

Így hozza egymással kölcsönhatásba Herbartot, Imre Sándort, Petersent és Karácsonyt és ilyen szempontból pásztázza a kortárs pedagógiai törekvéseket is. Így kerül közös keretbe a lélek egységében hívő rendszeralkotó *konzervatív* Herbart, aki a „Regierung”, „Unterricht”, és „Zucht” trinitása jegyében fegyelmező, oktatói pedagógia megalkotója, vagy a *reformpedagógus* Petersen, aki leszáll a katedráról, és lemond a fegyelmezés megszokott eszközeiről, a tanulóközösség közé vegyül, és a gyermeki tanulási folyamatok vezetőjeként szolgál igazodva a *gyermeki* lélek, antropológikum és közösség törvényeihez. És közöttük már nem látjuk magányosnak a Peterseni úttal sok közös elemet viselő Karácsony-i pedagógiát, melynek legfőbb eleme a gyermek autonómiájának tisztelete, abban a rejtett hipotézisben, hogy a test-lélek-szellem ember

autonómiája a megváltás kegyelmi ajándéka nyomán teonómia. Ezért komolyan kell vennünk Karácsony figyelmeztetését, amikor így ír: *Érzelmi, értelmi és akarati nevelés nincs, nem lehetséges, mert a növendék érzelmi, értelmi és akarati világa autonóm. A nevelés lehetősége csak azokon a pontokon elképzelhető, ahol az egyik ember egymagában épp oly tehetetlen, mint a másik ember. Ezek az úgynevezett társas-lelki kategóriák. A modern nevelés szerint tehát csak jogi, művészi, tudományos, társadalmi és vallásos nevelés lehetséges.*⁴³

IRODALOMJEGYZÉK

- A Kormány 5/2020 (I.31.) Korm.rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, *Magyar Közlöny*, 2020/17, 290–446.
- Etika tankönyvek 1–8. osztály*, Oktatási Hivatal, Budapest, 2020–2023.
- BARABÁS László: *Iskola a magasban, iskola a mélyben. 20 éves a Marosvásárhelyi Kántortanítóképző Főiskola*, Marosvásárhely, Mentor, 2010.
- BARABÁS László: *Huszonöt év kegyelmi esztendő. 25 éves a marosvásárhelyi Kántortanítóképző Főiskola*, Marosvásárhely, 2015.
- BOGNÁRNÉ KOCSIS Judit: A református nevelés és oktatás történelmi hagyományainak érvényesülése Karácsony Sándor pedagógiájában, *Református Szemle*, 108. évf., 2015/5, 562–573.
- BOGNÁRNÉ KOCSIS Judit: *Karácsony Sándor pedagógiai modellje és recepciója a református felsőoktatásban*, doktori értekezés, Veszprém, 2009.
- BOGNÁRNÉ KOCSIS Judit: A tehetséggondozás gyakorlatának református megközelítése, in Géczy János – Tölgyesi József (szerk.): *Neveléstudomány, sors, idő. A 90 éves Orosz Sándor köszöntése*, Veszprém, Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, 2016, 101–110.
- BOGNÁRNÉ KOCSIS Judit: Pedagógiai pszichológia Karácsony Sándor nevelési koncepciójában, in Erdélyi Erzsébet és Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni. Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából*, Budapest, KRE–L’Harmattan, 2017, 9–32.
- BOGNÁRNÉ KOCSIS Judit: *A vallás, mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában*, Budapest, KRE–L’Harmattan, 2018.
- BUBER, Martin: *Én és Te*, Budapest, Európa, 1991.
- CSAPÓ Benő: *A képességek fejlődése és iskolai fejlesztése*, Budapest, Akadémiai, 2003.
- CSÍKSZENTMIHÁLYI Mihály: *Flow – Az áramlat*, Budapest, Akadémiai, 1997.

⁴³ Lázár Imre: Utószó, in Szenczi Árpád: *Professzionális nevelés – értékközvetítés társas-lelkületi alapon*, Budapest, Eötvös József, 2018.

- FEKETE Károly: Karácsony Sándor a teológus szemével, avagy Karácsony Sándor egyháztörténeti jelentősége, *Debreceni Szemle*, 8. évf., 2000/4, 605–616.
- DEME Tamás: *Miért nem nevelheti az értelmiség az ifjúságot. Karácsony-tanulmányok*, Budapest, Orpheusz, 2022.
- DONÁTH Péter: Amikor a körösi „lámpás”-gyűjtogatók átmeneti lámpaoltásra kényszerültek, *Studia Caroliensia*, 2000/3, 12–38.
- FAZEKASNÉ FENYVESI Margit: *A beszédhanghallás fejlesztése 4–8 éves életkorban*, Szeged, Mozaik, 2006.
- FINÁCZY Ernő: *Elméleti pedagógia*, Budapest, Egyetemi, 1937.
- FRUTTUS István Levente (szerk.): *Jubileumi Évkönyv 2000*, Budapest–Nagykőrös, Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar – Antológiai, 2000.
- GÁSPÁR Tamás: *Strategia Sapiens*, Budapest, Akadémiai, 2012.
- GOLEMAN, Daniel: *Érzelmi intelligencia*, Budapest, Háttér, 1997, 60.
- GOLEMAN, Daniel: *Társas intelligencia*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008.
- GOMBOS Norbert (szerk.): *Imre Sándor- emlékkötet. Tanulmányok a nemzetnevelő pedagógus, művelődéspolitikus halálának 75. évfordulójára*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2021.
- GYULAI Árpád: Karácsony Sándor társaslélektani rendszeréről, *Új Pedagógiai Szemle*, 1993/3, 17–31.
- HECKER-RÉZ Róbert: Az *Érzelmi Hömérő Teszt*. Az érzelmi energiák felfedezésének és hasznosításának módszere. www.erzelmiq.hu
- HECKER-RÉZ Róbert: *Az érzelmi intelligencia természetrajza, fejlesztésének módszerei*, Budapest, mondAt Kft., 2021.
- HECKER-RÉZ Róbert – SZENCZI Árpád – TOKAJI Balázs: EQ-mérés és fejlesztés a gyermekkorban, *Magyar Református Nevelés*, 2021/2, 22–35.
- HELTAI Miklós: A néphagyomány Karácsony Sándor pedagógiájában, in Lázár Imre – Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai*, Budapest, L'Harmattan, 2012, 17–26.
- HERBART, Johann: *Pedagógiai előadások vázlata*, Budapest, 1932.
- HÓDOSSI Sándor: Nagy Péter (1949–2020) nevelésről vallott nézeteinek és nevelői gyakorlatának tanulságai a református pedagógiai gondolkodás számára, *Magyar Református Nevelés*, 2022/1, 60–70.
- IMRE Sándor: *Neveléstan*, Budapest, Stúdium, 1995 [1928].
- JÓZSA Krisztián: Az elsajátítási motiváció pedagógiai jelentősége, *Magyar Pedagógia*, 102. évf., 2002/1, 79–104.
- JUHÁSZ Béla: *A református népiskolai nevelés legfőbb kérdései*, Nagykőrös, 1937, 50.
- KARÁCSONY Sándor: A szerző kiemelt műveinek jegyzéke, in Szenczi Árpád: *Professzionális nevelés – értékközvetítés társas-lelkületi alapon*, Budapest, Eötvös József, 2018, 313–314.
- KÁDÁR Annamária: *Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban*, Szekszárd, Kulcslyuk, 2012.

- KÁLMÁN Attila: A Károli Gáspár Református Egyetem alapítása, in Méhes Balázs (szerk.): *Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2016, 113–122.
- KOMLÓSI Sándor (szerk.): *A családoorientált nevelés*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
- KONTRA György: *Karácsony Sándor*, Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1995.
- LÁNYI Gusztáv: *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan. Hagyomány és megújulás konfliktusana Karácsony Sándor életművében*, Budapest, Osiris, 2000.
- LÁZÁR Imre: Szellem és habitus, hűség és újítás, in Méhes Balázs (szerk.): *Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2016, 123–134.
- LÁZÁR Imre – SZENCZI Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2015.
- LÁZÁR Imre (szerk.): *Környezet és emberkép*, Budapest, KRE BTK – Patrocinium, 2011.
- LÜKŐ Gábor: *A magyar lélek formái*, Budapest, Táton, 2001.
- MASLOW, Abraham: *A lét pszichológiája felé*, Budapest, Ursus, 2003 [1968].
- MÉSZÁROS László – SZENCZI Árpád: Fejezetek az egyházi tanítóképzés magyarországi történetéből, *Pedagógusképzés*, 2019, különszám. <https://doi.org/10.37205/-hun.2019.ksz>
- NAGY István (szerk.): *Jubileumi Évkönyv 2005*, Budapest–Nagykőrös, Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar, 2005.
- NAGY József: *XXI. század és nevelés*, Budapest, Osiris, 2000.
- NÉMETH András: Peter Petersen Jéna-terv iskolája, *Új Pedagógiai Szemle*, 1991/11, 49.
- PÁLHEGYI Ferenc: *Pedagógiai kalauz*, Budapest, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola, 1996.
- POMPOR Zoltán (szerk.): *Alapvetés. Háttértanulmányok a református iskolarendszer fejlesztéséhez*, Budapest, Magyarországi Református Egyház, 2017, 126–145.
- POMPOR Zoltán (szerk.): *A keresztyén pedagógia esszenciája*, Budapest, MRE Református Tananyagfejlesztő Csoport, 2019.
- SKIERA, Ehrenhard: *Egy antropológiai pedagógia alapvonásai*, Budapest, ELTE TFK Neveléstudományi Tanszék, 2000, 13–25.
- SKIERA, Ehrenhard: A reformpedagógia és az iskola belső életterének reformja Európában, in Szenczi Árpád (szerk.): *Pedagógia és iskolaiügy a harmadik évezred küszöbén*, Nagykőrös, KRE TFK, 1998, 22.
- SZÁSZI Andrea – SIBA Balázs: Érzelmi nevelés és attitűdformálás a hittanoktatásban, *Magyar Református Nevelés*, 2021/2, 47–54.
- SZENCZI Árpád: Neveléstudomány MA képzés a Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Karán, *Magyar Református Nevelés*, 2022/1, 96–100.
- SZENCZI Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2012. https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/3980/szenczi_arpad_-_az_ember_termeszete.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- SZENCZI Árpád: A nagykorösi tanítóképzés szellemiségének történeti rekonstrukciója, *Studia Caroliensia*, 2008/1, 94–115. http://www.kre.hu/portal/doc/studia/Cikkek/2008.1.szam/2008.1.Szenczi_Arpád.pdf
- SZENCZI Árpád: *Nevelés-lélektani alapkérdések. Az érzelmi és a társas-lelkületi képességek ki-művelése*, Budapest, Eötvös József, 2004.
- SZENCZI Árpád: Nevelési értékeink a kálvini tanítás jegyében, *Collegium Doctorum*, 6. évf., 2010/1, 100–116.
- SZENCZI Árpád: *Professzionális nevelés – érték közvetítés társas-lelkületi alapon*, Budapest, Eötvös József, 2018.
- SZENCZI Árpád: Az enkulturáció és a perszonalizáció szintézise a mai keresztyén szellemiségű nevelésben, *Collegium Doctorum*, 18. évf., 2022/2, 263–281.
- SZENCZI Árpád (szerk.): *Hallgatói tanulmánykötet. Válogatás Karácsony Sándor életművének kutatásaiból*, Nagykorös, Károli Gáspár Református Egyetem TFK, 2005.
- SZENCZI Árpád: A szintetizáló professzionális nevelés rendszere, *Collegium Doctorum*, 10. évf., 2014, 84–106.
- SZENCZI Árpád: Imre Sándor nevelésfilozófiájának hatása a nagykorösi tanítóképzésre, in: Gombos Norbert (szerk.): *Imre Sándor-émlékkötet. Tanulmányok a nemzetnevelő pedagógus, művelődéspolitikus halálának 75. évfordulójára*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2021, 101–118.
- SZENCZI Árpád: A NAT szellemi tudományos háttere – a nevelés komponenseinek szintézise társas-lelkületi alapon. https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/4230/08_szenczi.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- SZENCZI Árpád: A tanítási-tanulási folyamat eredményességének kérdései, *Tanító*, LIV. évf., 2016/6.
- SZENCZI Beáta: Olvasási motiváció: definíciók és kutatási irányok, *Magyar Pedagógia*, 110. évf., 2010/2, 119–147.
- SZONTAGH Pál: *Érték, rend, értékrend. A keresztyén pedagógusokkal szemben támasztott minőségi és etikai elvárások, valamint azok kodifikációs problémái*, Budapest, Patrocinium, 2018.
- VERMES Nikolett – KARKÓ Ádám: Hit- és erkölccstan? Új Köznevelés, 79. évf., 2023/2.
- WESZELY Ödön: *Bevezetés a neveléstudományba*, Budapest, OPKM, 1994.
- ZSOLNAI Anikó – JÓZSA Krisztián: A szociális készségek kritériumorientált fejlesztésének lehetőségei, *Iskolakultúra*, 2002/4.
- ZSOLNAI József: *Az érték közvetítő és képességfejlesztő pedagógia*, Budapest, Tárogató, 1995.
- ZSOLNAI József: Szellemiség – értékrendszer – köznevelés. Axiológiailag alapozott képességfejlesztő akciókutatásoktól a tudománypedagógiáig, *Studia Caroliensia*, 2009/2–3, 73–90.

„AZ ÉN HELYZETEM MAGÁNYOSABB, MINT EGY ÁTLAGOS ANYUKÁÉ...”¹

Betekintés a Családszociológiai Kutatócsoport
otthon lévő apákról szóló kutatási projektjébe

SZTÁRAY KÉZDY ÉVA – DRJENOVSZKY ZSÓFIA

BEVEZETÉS

A KRE BTK Szociológia Tanszékén 2012-es megalakulása óta² igen aktív kutatói élet folyik. Oktatóink számos szociológiai témában kutatnak, eredményeiket hazai és nemzetközi konferenciákon és tudományos publikációkban ismertetik, sikeres kutatási pályázatokon vesznek részt. Kutatási tevékenységeink összefogására több kutatócsoport is működik a tanszéken, amelyek munkájába hallgatóinkat is bevonjuk. Az igen változatos kutatási témák bemutatására a Károli Gáspár Református Egyetemen rendezett, 2023. tavaszi konferencián került sor, melyen a tanszék oktatóiból szervezett Családszociológiai Kutatócsoport több előadással is részt vett.³

Tanulmányunk első felében a kutatócsoport tevékenységét mutatjuk be időrendben, ismertetve a fő irányvonalakat. Célunk, hogy bepillantást nyújtsunk kutatásunk eddigi legfontosabb eredményeibe. Írásunk második részében pedig egy olyan résztémát ismertetünk, amely részben választ ad a kutatásunk legelején felmerült módszertani, mintavételi nehézségeinkre; a korábban más-hol még be nem mutatott vizsgálatban arra voltunk kíváncsiak, hogyan alakulnak a gyermekükkel otthon lévő apák társas kapcsolatai az otthon töltött idő alatt.

¹ A szerzők a tanulmány alapjául szolgáló kutatást a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kara által finanszírozott, „Változó apaszerepek a mai Magyarországon” című, 20766B800 témaszámú pályázatának keretében végezték.

² Sztáray Kézdy Éva – Török Emőke: A Szociológia Tanszék, in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Károli Gáspár Református Egyetem 1993–2023. 30 év a református felsőoktatás szolgálatában*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2023, 133–136.

³ Sztáray Kézdy Éva – Török Emőke: *Tíz év – Szociológia a Károlin*, konferencia absztraktkötet, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2023.

A CSALÁDSZOCIOLÓGIAI KUTATÓCSOPORT

A kutatócsoport tagjaiban 2018-ban merült fel az ötlet, hogy azokat a szerteágazó tevékenységeket és kutatási témákat, melyek megjelentek a tanszéki oktatás és működés során a családszociológia terén, egy közös kutatási projektbe fogjuk össze. Csoportunk többgyermekes, gyakorló szülőkből áll, korábban is foglalkoztunk mindannyian a szülőség témakörével, így egyértelmű volt, hogy a családszociológián belül a családi szerepeket, a szülőség kérdéskörét kezdjük el kutatni. Ezen tág területen belül is az apák, és elsősorban a gyermekükkel otthon lévő apák vizsgálatát választottuk szűkebb kutatási témánknak. A Családszociológiai Kutatócsoport végül 2019 őszén alakult meg, azóta több egyetemi kutatási pályázatot nyert el, valamint számos hazai és nemzetközi konferenciát és publikációkat tudhat maga mögött. Meggyőződésünk, hogy kutatásaink jelentősen hozzájárulnak az adott tudományterület fejlődéséhez, ugyanis az apaság szociológiai kutatása nemzetközi viszonylatban eddig kevésbé feltárt, azonban egyre inkább a tudományos érdeklődés frontvonalába kerülő témakör.

Aktív apák (2019–2020)

Első nagy, *Aktív apák* című kutatási projektünk célja az volt, hogy kvalitatív, mélyinterjú módszerrel egy feltáró kutatást végezzünk azon édesapák körében, akik több-kevesebb időre vállalják, hogy ők maradnak otthon a gyermekükkel. A magyar családtámogatási rendszer 1982 óta egyre bővülő körben teszi lehetővé, hogy a gyermek megszületését követő években a férfiak is aktívan kivegyék a részüket a gyermeknevelésből. Így napjainkban a GYES-t és a GYED-et az apák ugyanolyan feltételek mellett vehetik igénybe, mint az anyák, mindkettőt szabadon megosztva egymás között. Az édesapákat – európai összehasonlításban – is széles körben megillető családtámogatási lehetőségek ellenére a vonatkozó attitűdvizsgálatokból és a statisztikai adatok alapján arra következtetünk, hogy a gyermeknevelés és gyermekgondozás feladatai a magyar társadalomban az értékek és a gyakorlat alapján jórészt továbbra is a nőkre hárulnak.⁴ Bár csak korlátozott számban álltak (és állnak azóta is) rendelkezésünkre adatok, a KSH hivatalos adatai és a MÁK-tól egyedi adatkérés alapján kapott adatok szerint napjainkban évente kb. 37 000 édesapa veszi igénybe a GYES-t vagy a GYED-et,

⁴ Drjenovszky Zsófia – Sztáray Kézdy Éva: A munka és a magánélet közti egyensúly alakulása a kisgyermekkel otthon lévő apák családjában, *Szociológiai Szemle*, 2023/2, 39.

ami csak töredéke az összes igénybe vevőnek.⁵ A kutatási projekt egyik célja volt az is, hogy a vonatkozó hatóságoktól, szervezetektől pontosabb, részletesebb adatokat gyűjtsünk az édesapák családtámogatási ellátásokban való részesedéséről, és ezeket az adatokat, valamint a családtámogatási politikákat nemzetközi és történeti kontextusban elemezzük az apák tényleges gyermeknevelésbe történő bevonódása tekintetében. Meggyőződésünk továbbá – ami végigkíséri az egész kutatási projektünket –, hogy nem kezelhetjük az anyák és az apák szülőséggel, gondoskodással kapcsolatos percepciót, tapasztalatait és gyakorlatait egymástól elszigetelten, hanem – mivel sok szempontot mérlegelő családi döntés alapján oszlanak meg a kenyérkeresői és a gondoskodói feladatok az egyes családokban – ezeket csak együttesen, egymás kölcsönhatásában vizsgálhatjuk. Ezért az apákkal készült interjúk mellett az édesanyák véleményét is megismer-tük a velük kitöltetett kérdőívek segítségével.

Az elsőként megszületett publikációnk⁶ célkitűzése az volt, hogy bemutassuk, mi motiválja a családokat arra, hogy azt a lehetőséget válasszák, hogy az édesapa marad otthon a gyermekkel.

Az interjúkból jól kirajzolódott, hogy az apák vagy egy külső tényező, egy kialakult helyzet hatására, vagy pedig erős belső motiváltságból választják ezt a lehetőséget. Az anya oldalát vizsgálva azt láttuk, hogy több esetben az édesanya számára „jött egy vissza nem térő lehetőség”, mely sokszor egy tudatos karrier-váltást is jelentett, más esetekben pedig vezetőként nagyon várták vissza. Mások egyszerűen csak vágytak vissza a nyüzsgő „felnőtt” világba. Első feltételezésünkkel ellentétben az anyagi kérdés közel sem volt annyira meghatározó, mint ahogyan azt gondolhatnánk. Jellemzően a szülők elhatározása került előtérbe, majd ezt követte egy költségkalkuláció, mely inkább arra irányult, mennyi ideig tudják ezt a családi felállást fenntartani.

Szülőség – apaság (2020–2022)

A 2020-ban benyújtott *Szülőség – apaság* című kutatási projektünk célja már az volt, hogy a korábbi *Aktív apák* című kutatási projektben elkezdett feltáró kutatás tapasztalatai alapján megértsük és átfogó képet kapjunk az aktív, elkötelezett apaság fogalmáról és gyakorlatáról a mai Magyarországon.

⁵ Uo., 39; Sztáray Kézdy Éva – Drjenovszky Zsófia: Gondoskodásviszonyok a gyermekükkel otthon lévő apák családjában Magyarországon, *socio.hu*, 2021/4, 147.

⁶ Sztárayné Kézdy Éva – Drjenovszky Zsófia – Dupcsik Csaba: Miért megy az apa GYES-re?, in Furkó Péter – Szathmári Éva (szerk.): *Népszerű tudomány – tudománynépszerűsítés. A Károli Gáspár Református Egyetem 2019-es évkönyve*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2019, 220–232.

Miközben számtalan kutatás és írás foglalkozik a munka és a magánélet összehangolásával, a kisgyermekes munkavállalók munkaerőpiaci helyzetével, munkába való visszatérésével, és mindezeknek a szubjektív jóllétre gyakorolt hatásával, ezek a kutatások elsősorban az anyákra koncentrálnak. Kutatásunk során arra voltunk kíváncsiak, hogy az otthon maradó édesapák milyen nehézségekkel, tapasztalatokkal rendelkeznek ezen a területen. A szubjektív jóllét elemzéséhez első körben a munkahelyi környezetet vizsgáltuk. Azt találtuk, hogy a munkahelyek meglehetősen semlegesek, és bár ritkán támogatóak, de alapvetően betartják a törvényi szabályozásokat és előírásokat az apai/szülői jogokat illetően. Maguk a szülők között többféle stratégiát és percepciót találtunk a munkaerőpiachoz való viszonyulásokban, de összességében arra jutottunk, hogy a választott családi felállás hozzájárult mindkét szülő esetében a munka–magánélet egyensúlyának eléréséhez, és ezáltal a családi jóllét kialakításához. Míg Magyarországon ma is a hagyományos nemi szerepgyakorlatok érvényesülnek, a vizsgált családok esetében jellemzően az egalitárius családi szerepfelfogás volt tetten érhető.⁷

Megvizsgáltuk továbbá, hogy ezek az elsődleges gondoskodóvá váló férfiak hogyan értelmezik az apaság és az azzal szorosan összefüggő férfiasság fogalmát, és mindez hogyan alakította az apák és gyermekük közötti, valamint a szülők közötti kapcsolatot. A gyermekekkel való otthonlét, a róluk való gondoskodás és a velük kialakított intenzív kapcsolat nem fér bele a hegemon maszkulin identitásba, amely elsősorban a fizetett munka szimbolikus értékén alapul. Azonban az elsődleges gondozói szerepkört betöltő apák számára is referenciaként jelenik meg a hegemon férfiasság, tehát ehhez képest pozicionálják magukat. Eredményeink alapján azonban leszögezhetjük, hogy az otthon lévő apák újradefiniálták az apaság és férfiasság fogalmát. Megállapíthatjuk továbbá, hogy az apa otthonléte mind a gyermek–apa, mind a szülők közötti kapcsolatra egyértelműen pozitív hatással van. A fizikai együttlét szorosabb kapcsolatot és több együtt töltött minőségi időt eredményez a gyermekkel, emellett növeli a szülők egymás iránti megbecsülését, elfogadását, megértését és bizalmát, valamint erősíti a szülői szövetséget.⁸

Kutatásunk során feltérképeztük mindkét szülő munkaerőpiachoz való viszonyulását is. Rámutattunk, hogy az otthon maradni akaró apák igen változatos munkaerőpiaci jellemzőkkel bírnak, ugyanakkor az többnyire egységes, hogy

⁷ Éva Sztáray Kézdy– Zsófia Drjenovszky: Hungarian Stay-at-Home Fathers: A New Alternative for Family Wellbeing, *Social Sciences*, vol. 10, 2021/6, 17–18.

⁸ Sztáray Kézdy Éva – Drjenovszky Zsófia: Gondoskodásvizonyok a gyermekükkel otthon lévő apák családjában Magyarországon, *socio.hu*, 2021/4, 138–161.

nem elsődleges számukra a karrier.⁹ A kisgyermekük mellől a munkaerőpiacra visszatérő anyák szinte kivétel nélkül megerősítették, hogy a visszatérésükben kulcsszerepet játszott az, hogy az édesapára tudták bízni gyermeküket, és a visszatérés számos előnyéről számoltak be. Fontos ugyanakkor megemlíteni, hogy a feszített időbeosztás megnehezítette az anyák számára a munka és magánélet egyensúlyának fenntartását. Sokan lelkiismeret-furdalást éreztek amiatt, hogy otthon hagyták gyermeküket. Összességében tehát erős kettősség rajzolódik ki az édesanyák munkaerőpiaci viszonyulását tekintve.¹⁰

Változó apaszerepek a mai Magyarországon (2022–)

A 2022-ben elnyert *Változó apaszerepek a mai Magyarországon* című pályázatunkban a korábban elkezdett munka folytatását tűztük ki célul.

Fő célkitűzésünkhöz kötődően elsősorban arra kerestük a választ, hogyan alakul a munka és a magánélet egyensúlya a dolgozó anya – otthon maradó apa típusú családokban. Kutatásunk központi eleme és fő tanulsága, hogy az apa otthon maradása, tehát a kisgyermekkel töltött idő arányos megosztása a szülők között nemcsak a kisgyermekes anyák munka–magánélet konfliktusát képes enyhíteni, hanem számos esetben hozzájárulhat mindkét szülő munka és magánélet közti egyensúlyának eléréséhez.¹¹

Szerettük volna bemutatni továbbá, milyen elvek és megvalósuló gyakorlatok mentén alakul a háztartási munkamegosztás ezekben a családokban. Nemzetközi szinten is azt látjuk, hogy az apák gyermekgondozással töltött ideje általában megnövekedett, azonban a háztartási munkák területén továbbra is döntően a hagyományos szerepmintázatok érvényesülnek. Az otthon lévő apák körében végzett kutatásunk alapján viszont megállapítható, hogy az apa otthonléte alatt a gyermekneveléssel járó és a háztartási munkák jelentős részét vállalták magukra a vizsgált apák, függetlenül a korábbi gyakorlatuktól. A párok többsége már a gyermek születése előtt is egalitárius értékeket vallott, az otthoni munkamegosztás

⁹ Drjenovszky Zsófia – Sztáray Kézdy Éva: Kisgyermekes szülők a munkaerőpiacon: otthonlévő apák – dolgozó anyák (I. rész): otthonlévő apák tapasztalatai, *Új Munkaügyi Szemle*, II. évf., 2021/4, 31–42.

¹⁰ Drjenovszky Zsófia – Sztáray Kézdy Éva: Kisgyermekes szülők a munkaerőpiacon: Otthonlévő apák – dolgozó anyák (2. rész): kisgyermekük mellől visszatérő anyák tapasztalatai, *Új Munkaügyi Szemle*, III. évf., 2022/1, 57–66; uők: Kisgyermekes édesanyák visszatérése a munkába, in Karlovitz János Tibor (szerk.): *Az ember és gazdagsága egészséges és biztonságos környezetben*, Komárno, International Research Institute, 2022, 101–107.

¹¹ Drjenovszky Zsófia – Sztáray Kézdy Éva: A munka és a magánélet közti egyensúly alakulása a kisgyermekkel otthon lévő apák családjában, *Szociológiai Szemle*, 2023/2, 29–55.

terén nem jelentett újdonságot az általunk vizsgált időszak; egyáltalán nem azonosíthatóak be női és férfi feladatok, azaz mindannyian beleillenek a gondoskodó apaképbe, azaz a gyermek körüli teendőknek is a kezdetektől aktív részesei. A mindennapi feladatokon túlmenően többségük a – jellemzően anyákhoz köthető – ún. mentális munkákat is átveszik, szemben a tradicionális beállítottságú szülőkkel, ahol gyakran nehéz az anyának átadni ezeket a feladatokat.¹²

A 2023-as évre tervezett további kutatási feladatunk még a gyermekükkel otthon maradó apák környezeti megítélésének feltérképezése és elemzése.

A KUTATÁS MINTAVÉTELI NEHÉZSÉGEI ÉS AZ ABBÓL ADÓDÓ KÉRDÉSEINK

Az otthon lévő apákra vonatkozó kutatási projektünk során alapvetően a GYES-en vagy GYED-en lévő édesapákat szerettük volna bevonni a vizsgálatba. Az interjúalanyok felkutatása során azonban hamar világossá vált, hogy a célcsoportunk körülhatárolása ennél sokkal összetettebb, ugyanis a gyermek otthoni gondozását szolgáló családtámogatásokat igénybe vevő férfiak köre nem egyezik meg teljes mértékben a gyermekükkel otthon maradó, elsődleges gondoskodóvá előlépő apák körével. Más kutatásokból tudjuk, hogy a két kör szociodemográfiai háttere is különbözik.¹³ Hiába növekedett a GYED-et igénybe vevő férfiak száma 2014 óta majdnem tizenegyszeresére, ez a növekedés részben a 2014-es, majd 2016-os jogszabályváltozással magyarázható, mely lehetővé tette a munkavégzést családtámogatás igénybevétele mellett is. Azaz a növekedés részben az ellátás igénybevétele mellett is dolgozó férfiak megjelenésének köszönhető. Ugyanis a GYED-et igénybe vevő férfiak majdnem kétharmada dolgozik.¹⁴ Hamar kiderült az is, hogy célcsoportunkról igen kevés adat áll rendelkezésre, elérhetőségükkel kapcsolatos adatbázis pedig egyáltalán nem létezik. Így igyekeztünk a számunkra elérhető csatornák minél szélesebb körét felkutatni: felkerestünk hazai apaklubokat, apabloggereket, internetes apafórumokat és -csoportokat, védőnőket, olyan cégeket, ahol apáknak szóló extra kedvezményeket biztosítanak, valamint a témához kapcsolódó kiadványok szerkesztőit és sajtó ismeretségi körünket is használtuk. Próbálkoztunk továbbá – a nehezen elérhető társadalmi csoportokhoz tartozó interjúalanyok toborzására alkalmazott – klasszikus hólabda

¹² Zsófia Drjenovszky–Éva Sztáray Kézdy: The Distribution of Unpaid Domestic Work in Hungarian Stay-at-Home Father—Working-Mother Families, *Social Sciences*, vol. 12, 2023/3, 16–17.

¹³ Drjenovszky–Sztáray: *A munka és a magánélet közti egyensúly*, 40.

¹⁴ Uo., 39.

módszerrel is, melynek lényege, hogy célcsoportunk eléréséhez a már megkérdezett személyektől kérünk javaslatot további, a célcsoportához tartozó válaszadókra. Esetünkben azonban ez a módszer nem működött, interjúalanyaink – néhány kivétellel – nem ismertek olyan apákat, akik szintén maguk voltak otthon gyermekükkel, míg az anya visszatért a munkaerőpiacra.

Ebből a tapasztalatból adódott a kérdés, hogy vajon az otthon lévő édesapák – azon túl, hogy egy szűk csoportot képeznek – miért nem tudnak más, hasonló élethelyzetben lévő apákról, továbbá kikkel és hogyan tartják a kapcsolatot az otthonlét alatt, illetve kiktől tudnak szükség esetén segítséget kérni.

AZ OTTHON LÉVŐ APÁK TÁRSAS KAPCSOLATAI

Már a korábbi nemzetközi kutatások¹⁵ is rámutattak, hogy az otthon maradó apáknak viszonylag kevés az interakciójuk közvetlen környezetükkel. Sok időt töltöttek az apák úgy, hogy más felnőttel nem tudtak beszélni.¹⁶ Aaron Rochlen és Ryan A. McKelley¹⁷ azt tapasztalták, hogy ezt az elszigeteltséget az apák rosszul élik meg, feltehetően azért is, mert igen kevés olyan apát ismernek, mint ők maguk. Ennek kompenzálására fontosabbá válik számukra a család, elsősorban a nagyszülőktől érkező támogatás és segítség, valamint a biztos kapcsolat kiépítése a családdal, a barátokkal és más közösségekkel.¹⁸

A nemzetközi kutatási eredmények után kíváncsiak voltunk tehát arra, hogyan alakulnak a magyar otthon maradó apák társas kapcsolatai, kikkel szeretnek találkozni, beszélgetni. Többen megfogalmazták, hogy nem tartják fontosnak az alkalmi vagy játszóteres barátkozásokat. Jellemzően nem keresik mások társaságát, nincs erre igényük: „*az, hogy én beszélgessek játszótereken, az engem nem*

¹⁵ Toni S. Zimmerman: Marital equality and satisfaction in stay-at-home mother and stay-at-home father families, *Contemporary Family Therapy*, vol. 3, 2000/22, 337–354; Kristin M. Perrone – Stephen L. Wright – Z. Vance Jackson: Traditional and nontraditional gender roles and work-family interface for men and women, *Journal of Career Development*, vol. 36, 2009/1, 8–24.

¹⁶ Beth Latshaw: Is fatherhood a full-time job? Mixed methods insight into measuring stay at home fatherhood, *Fathering, A Journal of Theory, Research, and Practice about Men as Fathers*, vol. 9, 2011/2, 125–149; Sarah Johnson: *Role satisfaction in stay-at-home fathers: impact of social support, gender role attitudes, and parental self-efficacy*, doctoral dissertation, Texas Woman's University, 2016.

¹⁷ Aaron Rochlen – Ryan A. McKelley: Working therapeutically with stay-at-home fathers, in Chen Z. Oren – Dora Chase Oren (eds.): *Counseling Fathers*, New York, Routledge – Taylor & Francis Group, 2009, 207–230.

¹⁸ Uo., 212.

vonz.” (17);¹⁹ „*a kismamák[nak] meg kispapáknak ez a játszóterei network-je, abból én valahogy kimaradtam [...] nem éreztem azt, hogy kapcsolódni kéne a többi szülőhöz olyan nagyon*” (16). Az a néhány apa, aki mégis kiépített egy szűkebb kapcsolathálót, elsősorban hasonló élethelyzetben lévő anyákkal tudta ezt megtenni: „*Van három ilyen kisgyerekes anyuka ismerősöm, akikkel különböző intenzitással, [...] de azért meg szoktuk beszélni a dolgokat, és hát nyilván az otthonlét vicces, és kevésbé vicces dolgait is*” (22). Ennek fő oka, hogy napközben inkább édesanyákkal lehet találkozni. Ezek a kapcsolatok azonban jellemzően kevésbé szorosak. „[...] *de megtudtam ám azt is, hogy az anyukáknak vannak titkos facebook-csoportjai, és oda azért nem hívnak meg, mert [...] apuka vagyok, semmi közöm hozzá.*” (22)

A hétköznapiakban kialakult kapcsolatokon túl a gyermek születése előtti időszakhoz képest ugyan ritkultak, de élők maradnak a korábbi baráti kapcsolatok. Ezeket igyekeznek is lehatárolni a mindennapi élethelyzetről, távol tartani az esetleges aktuális problémáktól. „*A haverokkal megmaradnak a férfias témák, amikor összejövünk, a feleségem meg inkább beszélget, hogy igen, így kell pelenkázni.*” (7) Ez egyrészt tudatos döntés, másrészt következménye annak, hogy jellemzően sem a környezetükben, de a baráti körben sincsenek olyan apák, akik szintén otthon vannak a gyerekekkel: „*összejárunk havonta egyszer pókerezni, és akkor ott beszélgetünk. De hát ott is igazából azt hiszem, hogy csak én vagyok háztartásbeli. Szoktak viccelődni, hogy én vagyok a ...-né férje.*” (31)

Az interjúkból tehát egyértelműen kirajzolódott, hogy senki nem tart kapcsolatot olyan édesapával, aki szintén otthon lenne a gyermekével. Erre sem lehetőségük – hiszen nem ismernek másokat –, sem igényük sincsen: „*velem nem lehet beszélgetni arról, hogy a gyerek hányszor pisilt a pelenkába. Tehát ez így nem működik.*” (5) „*Nem is igazán kerestem egyébként más apukák társaságát. Nem volt nagyon jellemző, és annyira én nem kutakodtam az interneten, hogy akkor most hol lehetne. Nem... úgy gondoltam, hogy ezt nekem kell megoldani...*” (24).

Összesen egy édesapában fogalmazódott meg hiányérzet. „*Hát lett volna abszolút, igen, tehát jó lett volna.*” (21)

Kiktől tudtak tehát segítséget vagy tanácsot kérni, kivel tudták a hétköznapi problémáikat megbeszélni a megkérdezett édesapák? A jellemző hozzáállás, hogy alapvetően mindent önállóan szeretnek megoldani, ezért nem kérnek segítséget. „*Nem alakult ki bennem az, hogyha bármi kérdésem van, akkor azonnal rohanjak emberekhez. Hanem akkor leülök és megpróbálok megcsinálni, megoldani.*” (4)

¹⁹ A kutatásunk alapjául szolgáló interjúkból vett idézeteket az interjúalanyainkhoz rendelt számokkal jelezzük az alanyok anonimitásának megőrzése érdekében.

Ha mégis, akkor elősorban a feleségüket kérdezték meg, a partnerükben bíztak a legjobban. *„Ritkán vannak problémáim. Ez nagyképűen hangzik, de én úgy érzem, hogy ezeket meg tudom oldani. Ha bármiben, bármilyen dologban kétségem volt, a feleségem a legjobb partner ebben.”* (9) *„Először ugye mindig a feleségemmel beszéljük meg, hogyha bármi felmerül.”* (4)

Ha együtt nem sikerül a megfelelő választ megtalálni, akkor legtöbbször a nagyszülőkhöz fordulnak. Néhány apa emellett azért a hasonló korú gyerekekkel rendelkező barátokat is megkérdezi: *„szerencsére van nekem is közeli barátom, aki apuka és nagyon hasonló korú gyerekei vannak, most már kettő, és az én legjobb barátom, aki pont meg lány, neki meg három kisgyereke van és ő is tud bármikor tanácsot adni telefonon vagy akár facetime-on, úgyhogy rengeteg segítségem volt tulajdonképpen, ha valami felmerült.”* (14) Ezek a támogató barátok alapvetően a már korábban is meglévő baráti kapcsolatokból kerültek ki, újak kialakítására nemigen törekedtek: *„Nem, hát előtte is megvoltak a barátok, akik kisgyerekekkel voltak és találkoztunk akár hét közben is délelőtt a játszótéren, de hogy így nem, én nem alakítottam ki úgy jobbakat, nem volt rá ilyen igényem, szóval nem volt ilyen hiányérzetem, hogy valakikkel ott nagyon meg kéne tárgyalnom, nem.”* (28)

Az internetet alapvetően egyszerű információkeresésre használják: *„Ha ma az ember valamire kíváncsi, mit lehet csinálni, melyik a jó pelenka, melyik a jó tusfürdő, akkor interneten rákeres.”* (7) Egy apa említette, hogy csatlakozott internetes közösséghez: *„Igen, fórumokon is azért fent voltam”* (13); egy másik pedig a nyomtatott sajtót részesítette előnyben: *„Nők Lapját nagyon szerettem [...] nagyon szívesen olvastam. Különösen az ilyen... amikor szülők mesélnek, hogy nekik milyen... mi az, ami jó volt, mi az, ami rossz volt, hogyan alakulnak, milyenek a mindennapjaik, és akkor ezeket így nagyon szívesen olvastam...”* (24)

Összegezve tehát, hasonlóan a nemzetközi tapasztalatokhoz, azt találtuk, hogy viszonylag szűkek az otthon maradó édesapák társas kapcsolatai. Ennek elősorban az az oka, hogy az általunk vizsgált apák örömmel választották az otthon maradást, büszkéek döntésükre, ezért nem érzik úgy, hogy rászorulnának akár külső segítségre, akár olyan családon kívüli személyre, akivel időt tölthetnek, hiszen saját döntésük alapján a legfőbb céljuk, hogy minél több és minőségibb időt töltsenek gyermekükkel. Másrészt azt tapasztaltuk, hogy ezek az apák nem tartják a kapcsolatot hasonló helyzetben lévő társaikkal, mely – a fentiekén túl – azért is alakult így, mert az otthon maradó apák alacsony száma miatt nem is ismernek más apákat. Jellemzően a gyermekük anyja számukra a fő támasz minden szempontból.

A KUTATÁS LEHETSÉGES TOVÁBBI IRÁNYAI

Meggyőződésünk, hogy a férfiaknak a gyermeknevelésben és -gondozásban vállalt aktív és jelentős részvételének (nem segítségének!) számos előnye van mind makrotársadalmi, mind családi szinten, továbbá a kisgyermekkel való otthonlét megosztása a szülők között az egyik működő alternatívája és mintája lehet a kétkeresős családmódnak. Így adódik további kutatási kérdésünk, hogy a magyar társadalomban miért ilyen alacsony a gyermekükkel otthon maradó, a munkaerőpiacról egy bizonyos ideig kilépő apák száma. Ennek megválaszolása érdekében a továbbiakban kutatni szeretnénk az apai szerepek társadalmi percepcióit mind össztársadalmi szinten, mind a leendő szülők generációjában.

Egy társadalomban a szülőséggel, különösen a jó szülőséggel kapcsolatos normák és elvárások alakulása bonyolult történelmi, gazdasági, kulturális, értékrendbeli meghatározottságú, továbbá erősen függ a szociálpolitikai intézkedésektől, így az adott ország családtámogatási rendszerétől is; valamint napjainkban a média és különösen a közösségi média is jelentős hatást gyakorol minderre. Így vizsgálni szeretnék egyrészt, hogy a családpolitikai célkitűzések és intézkedések kontextusában hogyan alakul az apák részvétele a gyermeknevelésben. Másrészt már folyamatban vannak kutatásaink az apaság, azon belül az otthon maradó apák médiareprezentációja témában, amely során azt szeretnénk feltárni, hogy milyen normatív és informatív hatása van a szülői gyakorlatokra és percepciókra a különböző médiafelületeknek, különös tekintettel a közösségi médiára.

IRODALOMJEGYZÉK

- DRJENOVSKY Zsófia – SZTÁRAY KÉZDY Éva: Kisgyermekes szülők a munkaerőpiacon: otthonlévő apák – dolgozó anyák (I. rész): otthonlévő apák tapasztalatai, *Új Munkaügyi Szemle*, II. évf., 2021/4, 31–42.
- DRJENOVSKY Zsófia – SZTÁRAY KÉZDY Éva: Kisgyermekes szülők a munkaerőpiacon: Otthonlévő apák – dolgozó anyák (2. rész): kisgyermekük mellől visszatérő anyák tapasztalatai, *Új Munkaügyi Szemle*, III. évf., 2022/1, 57–66.
- DRJENOVSKY Zsófia – SZTÁRAY KÉZDY Éva: Kisgyermekes édesanyák visszatérése a munkába, in Karlovitz János Tibor (szerk.): *Az ember és gazdagsága egészséges és biztonságos környezetben*, Komárno, International Research Institute, 2022, 101–107.
- DRJENOVSKY Zsófia – SZTÁRAY KÉZDY Éva: The Distribution of Unpaid Domestic Work in Hungarian Stay-at-Home Father–Working-Mother Families, *Social Sciences*, vol. 12, 2023/3. <https://doi.org/10.3390/socsci12030116>

- DRJENOVSKY Zsófia – SZTÁRAY KÉZDY Éva: A munka és a magánélet közti egyensúly alakulása a kisgyermekkel otthon lévő apák családjában, *Szociológiai Szemle*, 2023/2, 29–55. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.2.2>
- JOHNSON, Sarah: *Role satisfaction in stay-at-home fathers: impact of social support, gender role attitudes, and parental self-efficacy*, doctoral dissertation, Texas Woman's University, 2016.
- LATSHAW, Beth: Is fatherhood a full-time job? Mixed methods insight into measuring stay at home fatherhood, *Fathering, A Journal of Theory, Research, and Practice about Men as Fathers*, vol. 9, 2011/2, 125–149. <https://doi.org/10.3149/fth.0902.125>
- PERRONE, Kristin M. – WRIGHT, Stephen L. – JACKSON, Z. Vance: Traditional and nontraditional gender roles and work-family interface for men and women, *Journal of Career Development*, vol. 36, 2009/1, 8–24. <https://doi.org/10.1177/0894845308327736>
- ROCHLEN, Aaron – MCKELLEY, Ryan A.: Working therapeutically with stay-at-home fathers, in *Counseling Fathers*, New York, Routledge/Taylor & Francis Group, 2009, 207–230.
- SZTÁRAYNÉ KÉZDY Éva – DRJENOVSKY Zsófia – DUPCSIK Csaba: Miért megy az apa GYES-re?, in Furkó Péter – Szathmári Éva (szerk.): *Népszerű tudomány – tudománynépszerűsítés. A Károli Gáspár Református Egyetem 2019-es évkönyve*, Budapest, KRE–L'Harmattan, 2019, 220–232.
- SZTÁRAY KÉZDY, Éva – DRJENOVSKY, Zsófia: Hungarian Stay-at-Home Fathers: A New Alternative for Family Wellbeing, *Social Sciences*, vol. 10, 2021/6. <https://doi.org/10.3390/socsci10060197>
- SZTÁRAY KÉZDY Éva – DRJENOVSKY Zsófia: Gondoskodásviszonyok a gyermekükkel otthon lévő apák családjában Magyarországon, *socio.hu*, 2021/4, 138–161. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.4.138>
- SZTÁRAY KÉZDY Éva – TÖRÖK Emőke: *Tíz év – Szociológia a Károlin. Konferencia absztraktkötet*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2023.
- SZTÁRAY KÉZDY Éva – TÖRÖK Emőke: A Szociológia Tanszék, in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Károli Gáspár Református Egyetem 1993–2023. 30 év a református felsőoktatás szolgálatában*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2023, 133–136.
- ZIMMERMAN, Toni S.: Marital equality and satisfaction in stay-at-home mother and stay-at-home father families, *Contemporary Family Therapy*, 2000/22, 337–354. <https://doi.org/10.1023/A:1007816725358>

TEHETSÉGGONDOZÁS ÉRTELMEZÉSE ESG KÖRNYEZETBEN

—◀▶—
TOLNAI ÁGNES

A felsőoktatási intézmények működésének minőségbiztosítási tevékenysége összefogja a külső és belső érintetteket, követi a hallgatók életútját a beiratkozástól egészen a munkába állásig és a diplomás pályakövetési rendszer segítségével azt követően is. Kiterjed az oktatásban és kutatásban részt vevő munkavállalók teljesítményének monitorozására ugyanúgy, ahogyan az ezen folyamatokat koordináló szervezeti egységek munkájára. A felsőoktatási intézmények működési feltétele ennek a komplex rendszernek az alkalmazása.

Az Európai Felsőoktatási Térség minőségbiztosításának standardjai és irányelvei (ESG 2015)¹ tíz területet határoznak meg a felsőoktatási intézmények minőségbiztosítási tevékenységében. Ezek a területek szoros kapcsolatban, elválaszthatatlan egységben vannak egymással, és kihatnak a tehetséggondozási munka minden fázisára. Mind az intézmény minőségbiztosítási, mind tehetséggondozási tevékenysége komplex folyamatokat feltételez, ahol a pontos tervezés mellett hangsúlyos szerepet kap az eredmények láthatóságát biztosító mérési és ellenőrzési rendszer.

A felsőoktatási intézmények tehetséggondozási munkája sokrétű, beágyazódik az oktatási-kutatási folyamatokba. A kapcsolódási pontok ismerete és tudatos tervezése csak a megfelelően működő minőségbiztosítási rendszerből nyert információk alapján lehetséges. Ezért a felsőoktatási rendszerek minőségbiztosítási rendszereinek kialakítása, fejlesztése, modellváltása során kiemelt figyelmet kell fordítani arra, hogy az lényegi támogatást nyújtson a tehetséggondozás folyamatai számára is.

Ebből kifolyólag a tehetséggondozás nem köthető egyik vagy másik ESG ponthoz, azt a rendszer egészében, komplex módon kell értelmezni és megjeleníteni.

¹ *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG)*, Brussels, Belgium, 2015. https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf (Letöltés: 2021. május 5.) Magyarul: *Az Európai Felsőoktatási Térség minőségbiztosításának standardjai és irányelvei (ESG 2015)*, OFI, 2016. https://www.mab.hu/wp-content/uploads/2020/07/ESG_kotet_OFI2016_ESGmagyar.pdf (Letöltés: 2021. május 5.)

A tanulmány célja ennek a komplexitásnak a feltérképezése, a kapcsolódási pontok kiemelése és lehetséges fejlesztési javaslatok megfogalmazása.

AZ ESG 2015 MINT MŰKÖDÉSI FELTÉTEL

Az európai oktatáspolitikáért felelős miniszterek bergeni konferenciáján 2005-ben elfogadták az *Európai Felsőoktatási Térség minőségbiztosításának standardjai és irányelvei* (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, ESG) című dokumentumot.² Az ESG 2005 hét pontban határozta meg a felsőoktatás minőségbiztosításának területeit, melyeket azok 2015. évi felülvizsgálata során tíz pontra³ bővítettek, szétválasztva a programok külső és belső fejlesztését, illetve beemelve a hallgatóközpontú tanulást, tanítást, értékelést és a külső minőségbiztosítás elemeit. Az ESG 2015 a PDCA-elv alapján a tervezés, a végrehajtás, az ellenőrzés és a szükséges további beavatkozási pontok azonosításának módszerével tesz ajánlást a felsőoktatási intézmények minőségbiztosítási rendszerének működésére. Az intézményi stratégiai tervezés szintjén megfogalmazott célok megvalósítását követi nyomon, elvárva olyan mérési és értékelési technikák alkalmazását, amelyek alkalmasak a célok elérését, megvalósulásának mértékét mérni, mely eredmények alapján meghatározhatók további intézkedések, fejlesztések, beavatkozási pontok. A tervezési és mérési fázisokba az érintettek széles körű bevonását várja el annak érdekében, hogy a döntéshozók minél több információ birtokában tudják meghozni döntéseiket.

A standardok felsőoktatásban történő alkalmazását a felsőoktatási intézmények minőségbiztosítási rendszerét akkreditáló európai szervezetek [pl. European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA)] vizsgálják.

² ENQA report on Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. ENQA, Helsinki, 2005. https://www.ehea.info/media.ehea.info/file/ENQA/05/3/ENQA-Bergen-Report_579053.pdf (Letöltés: 2021. május 5.)

³ Az ESG 2015 pontjai:

ESG 1.1 Minőségbiztosítási politika

ESG 1.2 A képzési programok kialakítása és jóváhagyása

ESG 1.3 Hallgatóközpontú tanulás, tanítás és értékelés

ESG 1.4 A hallgatók felvétele, előrehaladása, tanulmányaik elismerése és a képesítés odaítélése

ESG 1.5 Oktatók

ESG 1.6 Tanulástámogatás és hallgatói szolgáltatások

ESG 1.7 Információkezelés

ESG 1.8 Nyilvános információk

ESG 1.9 A képzési programok folyamatos figyelemmel kísérése és rendszeres értékelése

ESG 1.10 Rendszeres külső minőségbiztosítás

A magyarországi felsőoktatási intézményeknek rendelkezniük kell működési engedéllyel és intézményakkreditációval annak érdekében, hogy Magyarországon elismert oklevelet állíthassanak ki. A működési engedély vizsgálatát az Oktatási Hivatal végzi, az ötévente esedékes külső minőségbiztosítást, azaz az intézményakkreditációs eljárást a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság (MAB). Az ENQA-tag MAB intézményakkreditációs eljárása során az ESG 2015 standardok megfelelőségét vizsgálja, és az intézmények minőségbiztosítási rendszerének fejlesztésére vonatkozó ajánlásokat, javaslatokat tesz. A minőségbiztosítási rendszernek a felsőoktatási intézmény sajátosságait figyelembe vevő vizsszajelzési és ellenőrzési mechanizmusokat kell kiépítenie, ami alkalmas a stratégiai fejlesztések hatékonyságának mérésére és ezen keresztül a képzésfejlesztések irányának meghatározására is.

A MAB-akkreditációval rendelkező magyarországi felsőoktatási intézmények minőségbiztosítási rendszere ezért összhangban van az európai standardokkal.

A TEHETSÉGGONDOZÁS KOMPLEXITÁSA

A tehetséggondozás komplex fogalom, aminek teljes körű értelmezése vezet közelebb bennünket mindazon mozzanatokhoz, amiket elemezni, nyomon követni szükséges annak érdekében, hogy az általános fejlesztési folyamatok részegységeiben megjelenő elemek összességüként egy átfogó rendszert alakíthassunk ki a megfelelő intézkedésekkel. Ha komplex rendszerként gondolunk a tehetséggondozásra, elkerülhetők azok a csapdák, amik a minőségbiztosítási rendszernek csak egy-egy pontjához kötik a beavatkozási igényeket.

A komplex tehetséggondozó programok esetében négy területen azonosítottak a beavatkozási pontok. Egyrészt szükséges a tehetség erős oldalának támogatása, de ugyanilyen fontossággal bír a gyenge oldalak fejlesztése is. Mindez azonban csak egydimenziós, ha nem egészül ki a környezeti interakciókkal és a környezeti hatások javításával, teljessé pedig a tehetség alanyára minden, potenciálisan hatást gyakorló tényező együttes alakítása útján válik.⁴

A folyamatok, tevékenységek tervezését befolyásolja továbbá az is, hogy az adott kulturális környezetben pontosan mit definiálunk tehetségként. „A mindenkori társadalmi tulajdonság megfogalmazásai határozzák meg, hogy kit nevezhetünk tehetségesnek, valamint azt is, hogy a szociokulturális meghatározottság

⁴ Balogh László: A komplex tehetségfejlesztő programok kidolgozásának tartalmi szempontjai, in Bajor Péter et al. (szerk.): *A tehetség kézikönyve*, Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, 2019, 210–236. https://tehetseg.hu/sites/default/files/kezikonyv/nk_mind_0.pdf (Letöltés: 2021. május 5.)

alapján hányan tekinthetők annak. Ennélfogva a tehetség fogalma egy állandóan változásban lévő meghatározás, amely az adott társadalom mindenkori igényeihez alkalmazkodik.⁵ Így tehát adott a kérdés: mit definiál tehetséggként a felsőoktatás? A választ a nemzeti felsőoktatási kiválóságról szóló kormányrendelet⁶ adja meg, ami a hallgatók esetében három területen határozza meg a tehetség fogalmát. A nemzeti kiválósági felsőoktatási ösztöndíjban az a hallgató részesülhet, aki kutatási eredményt ér el, azaz tudományos cikket, TDK-dolgozatot vagy egyéb tudományos, műszaki vagy művészeti alkotást állít elő.⁷ A másik csoportot a tudományos diákköri tevékenységben részt vevő hallgatók alkotják, ahol a kormányrendelet 14. §-a értelmében a tantervi kötelezettségeket meghaladó tudás elsajátítása és a tudományos kutatásokban történő részvétel, illetve a tudományos eredmények publikálása, előadása a tehetség meghatározásának alapja.⁸ A szakkollégiumi rendszert szintén a tehetséggondozás területeként emeli ki a kormányrendelet, azonban itt már nem határozza meg egyértelműen a tehetség fogalmát, amikor a szakkollégiumokat „kiemelkedő tehetségű hallgatók” részére nyitja meg.

A felsőoktatásban a tehetséggondozás középpontjában a hallgatók tudományos eredményei állnak, az önálló alkotótevékenység ösztönzése, azaz a képességek széles skáláján csak a tudományos produktumok előállítására fókuszál. A leszűkített értelmezés eleve kizárja azokat a tehetségeket, akiket nem vonz a tudományos kutatás, viszont képességeik lehetővé teszik, hogy a képzés elvégzése után kiváló és elismert szakemberekként álljanak helyt a munkaerőpiacon. Ám kérdés, hogyan lehet ezen utóbbi csoport tagjait feltérképezni, milyen programokat lehet számukra kidolgozni, hogyan lehet fejlődésüket támogatni. A helyzetet viszont

⁵ Dávid Mária – Dávid Imre: A tehetségígéretes keresése, azonosítása, in Bajor Péter et al. (szerk.): *A tehetség kézikönyve*, Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, 2019, 95. https://tehetseg.hu/sites/default/files/kezikonyv/nk_mind_0.pdf (Letöltés: 2021. május 5.)

⁶ 24/2013. (II. 5.) Korm. rendelet a nemzeti felsőoktatási kiválóságról. <https://uj.njt.hu/jogszabaly/2013-24-20-22.12> (Letöltés: 2021. május 5.)

⁷ A nemzeti felsőoktatási kiválósági ösztöndíj pályázat útján nyerhető el, a pályázati kiírás tartalmazza képzési szintenként azokat a feltételeket, amelyeknek a pályázóknak meg kell felelniük. Bővebben lásd: <http://www.unkp.gov.hu/unkp-rol> (Letöltés: 2023. november 20.)

⁸ 14. § „(2) A tudományos diákkör célja a kötelező tananyaggal kapcsolatos tudományos és művészeti ismeretek elmélyítése, bővítése, a tudományos igényű önképzés, a képzési követelményeket, a tantervi kötelezettséget meghaladó tudás elsajátítása, az alkotókészség kifejlesztése, a diáktudományos tevékenység feltételeinek biztosítása, a hallgatók bevonása a tudományos kutatásba, továbbá a diákköri munka során elért egyéni eredmények szakmai nyilvánosságának és megítélésének biztosítása, hasznosításának elősegítése.

(3) A tudományos diákkörökben a hallgatók kutatómunkát folytatnak, amelynek eredményeit pályamunkában (pályaműben) összegzik. Az így létrehozott alkotásokat a felsőoktatási intézményekben, azok karain, intézményközi, országos és nemzetközi tudományos diákköri konferenciákon mutatják be.”

árnyalja, hogy tanulmányi idejük alatt viszonylag kevés kapcsolatot alakítanak ki a hallgatók a munkaerőpiaccal, és ha van is vele kapcsolatuk, a kreatív, tehetséget igénylő munkát a senior munkatársak részére osztják. Azonban a felsőoktatási intézmény maga is kezdeményezhet a szakmai gyakorlati rendszerek visszajelzési rendszereinek fejlesztésével.

A tehetséggondozásban részt vevő szereplők és ezen szereplők feladatkörének meghatározása segít értelmezni a rendszer összetettségéből eredő problémákat. A szereplők három köre azonosítható a felsőoktatás kontextusában ebben a kérdésben: a hallgató, az oktató és az intézmény.

HALLGATÓI TELJESÍTMÉNY

A hallgató, mint a tehetséggondozás alanya, jogszabályokban meghatározott környezetben mozog, intézményen belüli feladatait mintatantervek, szabályzatok határozzák meg. A felsőoktatás szolgáltatás, azonban a szolgáltatás igénybevételének kemény szabályai vannak, amelyeknek a hallgatónak meg kell felelnie. A szabályoktól eltérést a jogszabály adta kereteken belül tolerálja az intézmény, azonban a keretek túllépése esetén a hallgató kikerül a felsőoktatás rendszeréből. A mintatantervi, szabályzati és jogszabályi környezet egy bizonyos mintát feltételez, egy átlagos hallgató felsőoktatásban eltöltött idejét, életét modellezi le, nem tűrve a nagyobb kilengéseket. Ez a feltételezés azonban magában hordozza az uniformizálás problémáját, aminek értelmében mindenkitől ugyanolyan viselkedésmintát követel meg a környezet. Ez természetesen kiszámíthatóvá teszi a rendszert és támogatja a tervezhetőséget. A hallgatók azonban nem statisztikai adatok, személyiségük, családi hátterük, előképzettségük, társadalmi helyzetük meghatározza alkalmazkodó- és teljesítőkéességüket. Felsőoktatással szembeni elvárásaikat sem lehet standardizálni, csupán nagyobb kategóriákat lehet felállítani. Az egyéni élethelyzetek, egyéni elvárások egy komplex helyzetkezelési technikát követelnek meg a szolgáltatást nyújtó intézménytől és az oktatóktól is.

Az Európai Bizottság *Megnyíló oktatás* című közleményében javasolta az intézmények számára, hogy az oktatási folyamatban a hangsúlyt a képességekre helyezték, ne pedig az elsajátított tudásanyagra, az alkalmazott oktatásmódszertani eszközök kialakítása során pedig kerüljenek előtérbe a rugalmas tanulást lehetővé tevő fejlesztések.⁹ Az ESG 2015 az ESG 2005 standardjaihoz képest már

⁹ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. *Megnyíló oktatás: mindenki számára elérhető*

külön pontot szentel ennek a kérdésnek. Az *ESG 1.3 Hallgatóközpontú tanulás, tanítás és értékelés*¹⁰ a hallgatóközpontú tanulást és értékelést helyezi előtérbe, szorgalmazva a képzési és számonkérési rendszerek ezen cél elérését támogató ki- és átalakítását. A standardban megfogalmazott irányelvek eszközként megfogalmazzák a rugalmas tanulási útvonalakat, a hallgatók előrehaladását támogató oktatásmódszertan alkalmazását. Mindezek lehetővé teszik, hogy az átlagtól jelentősen lefelé vagy felfelé eltérő hallgatók is támogatást kapjanak, hogy képességeikhez mérten, módszertani támogatással tudjanak haladni tanulmányaikban.

A standardban megjelenik a hallgatói érdekek biztosításának rendszere (mint a hallgatóközpontúság egy másik dimenziója) olyan elemekkel, mint a követelmények ismertetése és nyilvánosságra hozatala, a hallgatói teljesítménnyel kapcsolatos visszajelzés kötelezettsége, az értékelési elvek azonos és következetes használata minden hallgató esetében vagy éppen a fellebbezési lehetőség. A felsőoktatási intézmények ezeket a kitételeket szabályzataikban rögzítik, az érintettek számára nyilvánosságra hozzák, esélyegyenlőségre vonatkozó szabályzataikban pedig tételesen felsorolják mindazon eseteket, amikor az oktató a hallgató egyéni körülményeire való tekintettel ezeknél a szabályoknál enyhébb megítélést alkalmazhat.

A hallgatói érdekek biztosításának rendszere az intézményi szabályzatokon keresztül objektíven vizsgálható. A MAB intézményakkreditációs eljárásokban alkalmazott önértékelési kérdőíve¹¹ a standard esetében a felsőoktatási intézményektől a rugalmas tanulási útvonalak biztosításán, a panaszkezelés és fellebbezés intézményi gyakorlatán és a hallgatói értékelési eljárások bemutatásán túl kéri annak ismertetését is, hogy mindezt hogyan építik be az intézmények minőségbiztosítási rendszerükbe.

A rugalmas tanulási útvonalak, a hallgatók előrehaladását támogató oktatásmódszertan alkalmazása azonban ezen objektív módszerekkel nem mérhető teljes mértékben, mivel az minden esetben az adott hallgatói csoport és képzés specifikációjának megfelelően alakítandó ki. Az oktatói munka hallgatói véleményezése (OMHV) és az érdemjegyek vizsgálata bizonyos mértékig alkalmas a visszajelzésre. Az OMHV kitöltése nem kötelező, így nem kap minden egyes

innovatív oktatás és tanulás az új technológiák és a nyitott oktatási segédanyagok révén, Brüsszel, 2013. szeptember 25. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013DC0654&from=ET> (Letöltés: 2021. május 5.)

¹⁰ *ESG 1.3 Hallgatóközpontú tanulás, tanítás és értékelés*. Standard: az intézmények biztosítsák képzési programjaik olyan megvalósítását, amely aktív szerepre ösztönzi a hallgatókat a tanulási folyamat létrehozásában. A hallgatók értékelése tükrözze ezt a megközelítést.

¹¹ Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság: *Intézményakkreditáció. Önértékelési útmutató*, 2020. <https://www.mab.hu/eljarasok/> (Letöltés: 2021. május 5.)

érintett hallgatótól visszajelzést az oktató, a válaszadók pedig lehetnek akár csak a „megtorló” vagy csak a „rendkívül elégedett” hallgatók. Az alkalmazott módszertan hallgatói csoport szerinti megfelelőségét csak a teljes mintával lehet objektíven megítélni és annak alapján levonni a szükséges következtetéseket. Az érdemjegyek elemzése esetében viszont lehetőség van a teljes minta vizsgálatára, mivel a tanulmányi rendszerben minden érintett hallgatói értékelés elérhető. Az érdemjegyek ráadásul hosszú idősoros elemzést is lehetővé tesznek, ahol az egyes évekhez hozzárendelhető az alkalmazott módszertan és értékelési eljárás. Az így keletkező adatsor trendelemzésre alkalmas, sőt, kiterjesztett vizsgálatban lehetőséget teremt arra, hogy az egyes módszertanok szerint oktatott hallgatói csoportok tanulmányi és verseny-, illetve kutatási eredményeit összevegyük. A kiterjesztett vizsgálat képes feltárni azokat a pontokat, kapcsolatokat, amelyek a tehetséges, az átlagtól felfelé eltérő hallgatók elért eredményeire hatást gyakoroltak. Az egyes módszertani elemek azonosításával a képzési programban olyan változtatások eszközölhetők, amelyek képességfejlesztő hatásaikon keresztül növelik az átlag felett teljesítő, a tehetséggondozási programokban megjelenő hallgatók számát, az érintett hallgatók körét.

Az ESG 2015 1.2 (*A képzési programok kialakítása és jóváhagyása*¹²), illetve 1.9 (*A képzési programok folyamatos figyelemmel kísérése és rendszeres értékelése*¹³) pontjai az elvárt tanulási teljesítmények teljesítését állítják középpontba. Az elvárt teljesítmények, a fejlesztendő és kialakítandó kompetenciák a képzési és kimeneti követelményekben¹⁴ rögzítettek, a felsőoktatási intézmény attól csak minimálisan, a szabadon választható tantárgyak, azaz az összesen megszerezhető

¹² ESG 1.2 A képzési programok kialakítása és jóváhagyása. Standard: Az intézmények rendelkezzenek folyamatokkal képzési programjaik kialakítására és jóváhagyására. A képzési programokat úgy kell kialakítani, hogy elérjék kitűzött céljait, beleértve az elvárt tanulási eredményeket. A program révén megszerezhető képesítés legyen világosan meghatározott és közzét, utalással a nemzeti képesítési keretrendszer megfelelő szintjére, s ennek révén az Európai Felsőoktatási Térség képesítési keretrendszerére.

¹³ ESG 1.9 A képzési programok folyamatos figyelemmel kísérése és rendszeres értékelése. Standard: Az intézmények folyamatosan kísérik figyelemmel és rendszeres időközönként tekintsék át képzési programjaikat, biztosítandó, hogy azok elérjék kitűzött céljait, illetve megfeleljenek a hallgatók és a társadalom igényeinek. Ezen értékelések eredményezzék a programok folyamatos javulását. Az ennek folytán tervezett vagy megtett intézkedéseket minden érdekelt felé közölni kell.

¹⁴ Felsőoktatási szakképzés, alapképzés, mesterképzés és osztatlan képzés esetében EMMI rendeletek (18/2016. [VIII. 5.] EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzésekről, az alap- és mesterképzésekről képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. [I. 30.] EMMI rendelet módosításáról és a 8/2013. [I. 30.] EMMI rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről), szakirányú továbbképzések esetében az Oktatási Hivatal által határozatban rögzítettek. A doktori képzéseknél a doktori iskola képzési programja rögzíti.

kredit 5%-os keretéig tud elmozdulni. A kötött képzési és kimeneti követelmények megkövetelik, hogy a képességfejlesztést az intézmények egyes ismeretkörökhöz kössék, ami így tantárgyi egységek között megosztott kompetenciafejlesztést eredményez az átfogó, teljes képzési ciklus minden félévében elérhető, egységes szerkezetű program helyett. A szakkollégiumi rendszer képzőrendszere alkalmas lehet erre a feladatra, ám itt jellemzően a tanulmányokon túlmutató tananyag (kutatási, területi felkészítés) jelenik meg kurzusok formájában, és kevésbé az átfogó jellegű képességfejlesztés.

Az intézményakkreditációs eljárás önértékelési kérdőíve¹⁵ ezen pontok esetében példákon keresztül kéri felsorolni az intézmény által a hallgatói tudás, kompetenciafejlesztés terén tett intézkedéseket és azok eredményeit, illetve kéri annak bemutatását, hogy az intézmények hogyan vonják be külső partnereiket a képzések fejlesztésébe. Az utóbbi pont esetében az ESG 2015 1.2 pontja irányelveiben külön kiemeli a szakmai gyakorlóhelyekkel fenntartott kapcsolat fontosságát, utalva arra, hogy az a nem gyakorlatigényes képzések esetében nem releváns. Ez a pont egy, a tehetséggondozást szélesebb körben értelmező intézménynél a kutatások iránt kevésbé fogékony, ám tehetségüknél, felkészültségüknél, kreativitásuknál fogva a munkaerőpiacon kiválóan operáló hallgatók tekintetében a minőségbiztosítási rendszer fontos visszajelzési pontja lehet olyan területeket feltárva, amelyek a tehetséggondozási programok skáláját jelentősen bővíteni képesek.

A szakmai gyakorlatokról érkező gyakorlatvezetői visszajelzések alapján az intézmény felmérheti hallgatói munkaerőpiaci alkalmasságát. Ezeknek a felméréseknek az eredményeit a képzések belső tartalmának fejlesztésével kapcsolják össze az egyes tantárgyakon belüli tartalmak vagy az oktatási módszerek módosításával, esetlegesen mintatantervi változtatásokkal. Ezekkel a tevékenységekkel a következő évfolyamok felkészültségét javítják az előző évfolyamoknál szerzett tapasztalatok alapján. A visszajelzések szélesebb körű elemzése azonban lehetővé teszi, hogy a hallgatói teljesítményt részletesebben elemző gyakorlatvezetői visszajelzésekből olvasva a felsőoktatási intézmény megtalálja azokat a hallgatókat, akik nem kutatási kimenetelű tehetséggondozási programokkal megszólíthatók. Az általános kompetenciafejlesztő kurzusok mellett ezen hallgatók önismeretének, problémamegoldó képességének, kreatív és összetett gondolkodásának erősítése a jelenleginél szélesebb hallgatói réteget képes megmozdítani. Mindezek mellett a munkaerőpiacon jól érvényesülő, pályájukon tehetséges egykori hallgatók az intézmény hírnevének öregbítése mellett annak szakmai elismertségét is fokozzák.

¹⁵ MAB II.2, 10. és 4. kérdés.

OKTATÓI SZEREPEK

A tehetséggondozásban szerepet vállaló oktatóknak kulcsszerepe van a tehetség feltárásában, a hallgatói erősségek azonosításában és a képességek fejlesztésében. A jó tehetséggondozó pedagógus segíti, ösztönzi a hallgatókat, mentoruk és szakmai bizalmasuk. Egy speciális terület tanácsadójaként szakmai tanácsaival támogatni, erősíteni tudja a hallgató személyes, tudományos, szakmai teljesítményét.¹⁶ Az oktatók tehetséggondozásban vállalt szerepe az ESG 2015 1.5 *Oktatók* pontjában¹⁷ is megjelenik az ESG 1.3 ponttal történő összekapcsolás eredményeként. Az ESG 1.3 hallgatóközpontú tanulási és tanítási folyamataira vonatkozó irányelvek teljesüléséhez olyan oktatókra van szükség, akik képesek átadni a képzési és kimeneti követelmények mellett a szakma által is megkövetelt tudáselemeket, és fel tudják készíteni a hallgatókat a munkaerőpiac elvárásaira a kompetenciák terén is. Az irányelv kiemeli, hogy a célok elérése érdekében a klasszikus oktatói szerepnek meg kell változnia, az oktatóknak innovatív, a fejlesztéseket és az egyéni fejlődést segítő, támogató szerepet kell felvenniük. Szintén ez az irányelv foglalkozik az intézményi kutatásokkal is, mikor az oktatók feladatává teszi a kutatás és az oktatás összekapcsolását.

Az oktatók munkáját több mérés keretében is értékelik a felsőoktatási intézmények. A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV törvény 12.§ (3) bekezdésében rögzíti a szenátus jogát az oktatói munka hallgatói véleményezési rendjének megállapítására. Ezt az elemet tehát minden magyarországi működési engedéllyel bíró felsőoktatási intézménynek be kell építenie minőségbiztosítási rendszerébe. Az oktatók munkájának hallgatói megítélése mellett a törvény 2. melléklete II.2 c) pontjában előírja, hogy az intézményi szabályzatoknak tartalmazniuk kell „az oktatók, tudományos kutatók és más alkalmazottak foglalkoztatására és teljesítményére vonatkozó követelményrendszert, a minőség és teljesítmény alapján differenciáló jövedelemelosztás elveit, a követelmények

¹⁶ Pap Ferenc – Fehér Ágota: Tehetségsegítés és tehetséggondozás a hit támaszával és a pedagógusképzés szolgálatában, *Magyar Református Nevelés*, 2021/1, 18–28. <http://www.refpedi.hu/mrn2021/1/#page=18> (Letöltés: 2021. május 5.) Pap Ferenc – Kovács Tibor Attila – Lehoczky Mária Magdolna – Tóth Etelka – Fehér Ágota: Tehetségek hite és a kibontakozást segítő keresztény pedagógusi kommunikáció. Tehetséggondozás a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karán, in Balázs László (szerk.): *Digitális kommunikáció és tudatosság*, Budapest, Hungarovox, 2021, 159–170. http://komnev.hu/wp-content/uploads/2021/02/TK13print_vegleges.pdf (Letöltés: 2021. május 5.)

¹⁷ *ESG 1.5 Oktatók*. Standard: Az intézmények biztossá, hogy oktatóik megfelelő kompetenciával rendelkezzenek. Alkalmazzanak méltányos és átlátható eljárásokat oktatóik toborzására és továbbképzésére.

teljesítésének értékelését és annak nyilvánosságát, a követelményrendszerben foglaltak nem teljesítésének következményeit”.

Mind a jogszabályi rendelkezések, mind az ESG 2015 standardja igen nagy mozgásteret adnak a felsőoktatási intézményeknek az oktatók értékelésének, minősítésének kérdéskörében, tekintettel a tudományterületi és intézményi besorolási (egyetem, alkalmazott tudományok egyeteme, főiskola) sajátosságokra. Ennélfogva az intézményi szabadság körébe tartozik annak megítélése, hogy az oktatók tehetséggondozásban vagy módszertani fejlesztések terén végzett tevékenységét milyen eredményességi mutató rendszerben ítélik meg. Legegyeszerűbb mérési módja ennek természetesen a TDK-dolgozatot írt vagy tanulmányi versenyeken indult, oktató által mentorált hallgatók számának megállapítása, azonban a pusztán számbeli mérések nem veszik figyelembe az oktató által végzett mentori, tanácsadói munka minőségét. A teljesítményértékelési rendszerek fejlesztése folyamatos finomhangolásokkal a tehetséggondozás ügye iránt elkötelezetté teheti az oktatókat, a differenciált bérezési és jutalmazási rendszer alkalmazása pedig további ösztönzőkkel szolgálhat a tehetséggondozási tevékenység szélesítésére, továbbgondolására.

AZ INTÉZMÉNYI KÖRNYEZET

A felsőoktatás intézményi környezetet, a felsőoktatási intézmény működési rendjét és működési feltételeit a nemzeti felsőoktatásról szóló CCIV. törvény és kapcsolódó rendeletei határozzák meg. A magyarországi működési engedéllyel rendelkező intézmények ezeknek a feltételeknek megfelelnek. Az ESG 2015 standardjai között tehetséggondozás szempontjából az intézményi környezet vonatkozásában ki kell emelni az *1.6 Tanulástámogatás és hallgatói szolgáltatások*¹⁸ pontot, ami elvárja a felsőoktatási intézményektől a hallgatóközpontú tanulási és tanítási folyamatokat, módszereket (lásd 1.3 pont), támogató szolgáltatási környezet kialakítását és működtetését, ideértve a hallgatói tanácsadás rendszerét is. A szolgáltatási rendszerek típusára nem tesz ajánlást, azt az intézményi sajátosságok körébe sorolja.

A tehetséggondozás terén az intézményi környezet tekintetében az ESG 2015 standardjai szabad kezet adnak az intézményeknek, mivel mindössze a sajátosságoknak való megfelelést írnak elő. Ezért a felsőoktatási intézményeknek

¹⁸ *ESG 1.6 Tanulástámogatás és hallgatói szolgáltatások.* Standard: Az intézmények megfelelő finanszírozási forrásokkal rendelkezzenek a tanulási és tanítási tevékenységekhez, valamint biztosítsanak adekvát és könnyen hozzáférhető tanulástámogató feltételeket és hallgatói szolgáltatásokat.

pontos képet kell alkotniuk a szolgáltatásaikat igénybe vevő hallgatók elvárásairól, szolgáltatási igényeiről. Ehhez eszközül szolgálhatnak a célzott felmérések, a rendszeres elégedettségmérések, a hallgatói fórumok vagy a hallgatói képviseltől származó információk. Az oktatási folyamatokat támogató, kliensközpontú szolgáltatási környezet azonban a teljes hallgatóság igényeit általánosan kell hogy kielégítse, míg a tehetséggondozás körébe bevont vagy bevonandó hallgatók előmenetelének biztosításához magasabb vagy más minőségű szolgáltatási csomagra lehet szükség. A minőségbiztosítási rendszer visszajelzési pontjaként funkcionáló mérési-értékelési eljárások körét ezért célszerű kiterjeszteni ezekre a hallgatói közösségre abban az esetben is, ha létszámuk jelentősen kisebb, mint amivel egy adott szolgáltatás rentabilitása elérhető. Mindazonáltal a tehetséggondozásba bevont hallgatók részére kialakított szolgáltatási kör kiterjeszthető a hallgatók szélesebb rétegeire is, hiszen a magasabb szintű szolgáltatásokba történő bekapcsolódás önmagában is vonzerővel bírhat a tehetséggondozásba addig be nem vont hallgatók számára, ezzel is bővítve a potenciális, tehetségfejlesztésben érintett kört.

ÖSSZEGZÉS

Míg a tehetségfogalom a jogszabályi környezetben a kutatásokban való részvételre összpontosít, addig az ESG 2015 pontjai a hallgatók esetében a kompetenciafejlesztést, a rugalmas tanulási útvonalakat, a hallgatóközpontú oktatási és tanulási módszereket emelik ki, és a kutatási kérdéseket csak az oktatók esetében nevesíti. A tehetséggondozás vagy a tudományos kutatások iránt elkötelezett hallgatók támogatása nem jelenik meg egzakt módon az ESG 2015 rendszerében. Az ESG pontok a tehetséggondozás egy-egy aspektusával foglalkoznak – ezeket az intézmény komplex minőségbiztosítási rendszere köti össze.

A tehetséggondozási tevékenységet a fogalom szűkebben vett értelmezése szerint alapvető mérésekkel követni lehet, azonban a tágabb értelmezést választó intézményeknek mérési-értékelési technikáikat át kell alakítaniuk, és a mérések egy olyan átfogó, többdimenziós rendszerét létrehozni, ami a minőségbiztosítási rendszerben alkalmazott egyes mérési pontokat összeköti, és tartalomelemzésekkel is kiegészíti: egyrészt a kutatási tevékenység iránt kevésbé elkötelezett, de választott szakmájukban potenciálisan jelentős sikereket majdan elérő hallgatókra fókuszálva a szakmai gyakorlatokra érkező visszajelzések tartalomelemzésével; másrészt pedig a kibontakozó tehetségek felkutatása céljából a bevezetett oktatásmódszertani változások hosszú idősoros érdemjegyeken alapuló vizsgálatával.

IRODALOMJEGYZÉK

2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról (2021. május 5-én hatályos állapot szerint).
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100204.tv>
- 24/2013. (II. 5.) Korm. rendelet a nemzeti felsőoktatási kiválóságról. <https://uj.njt.hu/jogszabaly/2013-24-20-22.12>
- Az Európai Felsőoktatási Térség minőségbiztosításának standardjai és irányelvei (ESG 2015), OFI, 2016. https://www.mab.hu/wp-content/uploads/2020/07/ESG_kotet_OFI2016_ESG_magyar.pdf
- BALOGH László: A komplex tehetségfejlesztő programok kidolgozásának tartalmi szempontjai, in Bajor Péter et al. (szerk.): *A tehetség kézikönyve*, Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, 2019, 210–236. https://tehetseg.hu/sites/default/files/kezikonyv/nk_mind_0.pdf
- DÁVID Mária – DÁVID Imre: A tehetségígéretes keresése, azonosítása, in Bajor Péter et al. (szerk.): *A tehetség kézikönyve*, Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, 2019, 95–153. https://tehetseg.hu/sites/default/files/kezikonyv/nk_mind_0.pdf
- ENQA report on Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, Helsinki, ENQA, 2005. https://www.ehea.info/media.ehea.info/file/ENQA/05/3/ENQA-Bergen-Report_579053.pdf
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Megnyíló oktatás: mindenki számára elérhető innovatív oktatás és tanulás az új technológiák és a nyitott oktatási segédanyagok révén, Brüsszel, 2013. szeptember 25. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013DC0654&from=ET>
- Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság: *Intézményakkreditáció. Önértékelési útmutató*, 2020. <https://www.mab.hu/eljarasok/>
- PAP Ferenc – FEHÉR Ágota: Tehetségsegítés és tehetséggondozás a hit támaszával és a pedagógusképzés szolgálatában, *Magyar Református Nevelés*, 2021/1, 18–28. <http://www.refpedi.hu/mrn2021/1/#page=18>
- PAP Ferenc – KOVÁCS Tibor Attila – LEHOCZKY Mária Magdolna – TÓTH Etelka – FEHÉR Ágota: Tehetségek hite és a kibontakozást segítő keresztyén pedagógusi kommunikáció. Tehetséggondozás a Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karán, in Balázs László (szerk.): *Digitális kommunikáció és tudatosság*, Budapest, Hungarovox, 2021, 159–170. http://komnev.hu/wp-content/uploads/2021/02/TK13print_vegleges.pdf
- Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG)*. Brussels, Belgium, 2015. https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf

NYELV A VÁLTOZÓ VILÁGBAN

IDÉZŐ KONSTRUKCIÓK A MAGYAR NYELVBEN

CSONTOS NÓRA

BEVEZETÉS

A munka¹ az idézést funkcionális kognitív nyelvészeti keretben² vizsgálja. Ez az elméleti keret lehetőséget ad arra, hogy az idézés vizsgálata az alkotás és a befogadás folyamatában zajló működésként váljon bemutatathatóvá, az idézés művelete és szerkezete egymást feltételezve váljon kidolgozottá.

Kutatásaimat összegző tanulmányomban az idézés nyelvi jelenségét az eddigi vizsgálatokhoz képest szélesebb kontextusban mutatom be. A szélesebb kontextus azt az elméleti kiindulópontot jelenti, hogy az idézés vizsgálatának kezdőpontjaként nem az idézési módokat, hanem az idézés megalkotásának folyamatát jelölöm meg. Az idézést ekképp újrakonstruálásnak tekintem, amelyben egy már nyelviileg megkonstruált diskurzus hozzáférhetővé tétele zajlik úgy, hogy a perspektivizáció³ – tehát az, hogy az adott diskurzus egy része nem az aktuális megnyilatkozóhoz köthető, hanem mástól származik – eltérő fokon, de jelöltté válik.

A tanulmányban először az újrakonstruálás értelmezési keretét vázolom fel. Ezt alkalmazva, az eddigi, nyelvi mintán zajló vizsgálataimat felhasználva mutatom be a magyar nyelvben megfigyelhető idéző konstrukciókat.⁴

AZ IDÉZÉS MINT ÚJRAKONSTRUÁLÁS

Az idézés esetében nem csupán egy esemény, hanem egy nyelviileg megkonstruált⁵ esemény feldolgozása, fogalmi és nyelvi megalkotása, valamint hozzáférhetővé tétele zajlik.

¹ A tanulmány KRE BTK *Az idézés szemantikai és pragmatikai vizsgálata* című kutatási projekt (témaszám: 20709B800) és a NKFIH K 129040 számú pályázat támogatásával készült.

² Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017.

³ A fogalomra lásd José Sanders – Wilbert Spooren: Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view, in Wolf-Andreas Liebert – Gisela Redeker – Linda Waugh (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins, 1997, 86–89.

⁴ A konstrukció fogalmára lásd Tolcsvai Nagy: *Nyelvtan*.

⁵ Ronald W. Langacker: *Cognitive grammar. A basic introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 55; Tolcsvai Nagy Gábor: *Kognitív szemantika*, Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem

Az (1a) példa egy interjú egy fordulóját tartalmazza, az (1b) példa ezen fordulót idézi.

(1a) „Inkább azt szeretném, ha nem nyernék semmit, mert az, hogy ki kell menni a színpadra, a legfélelmetesebb gondolat számomra. És nem gondolom egyáltalán, hogy az első filmemre nekem díjat kellene kapnom. Nekem az pontosan elég, hogy versenyben vagyok. Hiszen akkor hova megyek azután?”⁶

(1b) „Inkább azt szeretném, ha nem nyernék semmit” – mondta Nemes Jeles László egy héttel ezelőtt az *Origónak* adott interjújában.⁷

Az idézés létrehozásánál az aktuális megnyilatkozó az írott vagy a beszélt nyelvi reprezentációt (1a) – diskurzusként való funkcionálását, létezését megteremtve⁸ – feldolgozza, majd az így létrehozott diskurzust, illetve annak egy részletét az idézés nyelvi lehetőségén keresztül hozzáférhetővé teszi mások számára (1b). Idézéskor tehát nem csupán egy esemény konstruálása történik, hanem újrakonstruálás: egy, a feldolgozás által létező diskurzus idézésként való újraalkotása, valamint újrakontextuálás: az idézni kívánt diskurzus új kontextusba történő helyezése. E folyamatok során jelentéseltolódás megy végbe.⁹

Az újrakonstruálás egy, már nyelvileg reprezentált mondás hozzáférhetővé tételét jelenti. Ebben egyaránt szerepet játszik az aktuális megnyilatkozótól eltérő szubjektumhoz köthető mondás és annak az idéző általi elérhetővé tétele. Az idézés ezért a perspektivizáció¹⁰ tipikus esetét valósítja meg. Ez egyfelől azt jelenti, hogy egy diskurzusba ágyazódó megnyilatkozás nem az aktuális, hanem a beágyazott megnyilatkozóhoz köthető, másfelől azt, hogy ez az idéző tevékenység által jelöltté is válik. Az idézések viszont abban eltérnek egymástól, hogy az

Közép-európai Tanulmányok Kara, 2010, 30–31; uő: Jelentéstan, in Tolcsvai (szerk.): *Nyelvtan*, 224.

⁶ Varga Ferenc: Ha Spielberg szarnak tartaná, az fájna, *Origo*, 2015. május 18. <http://goo.gl/sAQ9OL> (Letöltés: 2015. május 25.)

⁷ Onozó Róbert – Papp Eszter – Varga Ferenc: A Saul fia nyerte a zsűri nagydíját Cannes-ban, *Origo*, 2015. május 24. <http://www.origo.hu/filmklub/blog/dijak/20150524-a-saul-fia-nyerte-cannes-2015-nemes-jeles-laszlo-ifjusag-carol.html> (Letöltés: 2015. május 25.)

⁸ Vö. Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor, Budapest, Gondolat, 1984; uő: *Szöveg és interpretáció*, ford. Hévízi Ottó, in Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*, Budapest, Cserépfalvi, 1991, 17–41.

⁹ Vö. Fehér M. István: Szóbeliség, írásbeliség, hermeneutika, *Világosság*, XLIX. évf., 2008/6, 25–32; lásd még Gadamer: *Igazság és módszer*, 325; Walter Ong: A szöveg mint interpretáció, ford. Schreiner Orsolya, in Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség*, Budapest, Áron, 1998, 149.

¹⁰ Sanders–Spooren: *Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view*.

újrakonstruálás során a perspektivizáció milyen fokon és miképpen válik jelöltté, tehát a mondás és annak elérhetővé tétele mennyire és miként válik explicitté, illetve felismerhetővé.

Az idézés újrakonstruálásként történő értelmezése a diskurzusköziség jelenőségét is természetszerűleg mozgásba hozza. Azáltal, hogy idézés során a perspektivizáció jelöltté válik, az intertextualitás szűkebb értelmezését lehet felvetni.¹¹ De ezzel együtt azáltal, hogy a perspektivizáció eltérő fokon válhat explicitté, az idézés nem minden esetben a genette-i *intertextualitást* valósítja meg, hanem átmenetet képezhet azon kategóriák között, amelyekben a diskurzusköziség jelöltté válhat (a *hyper-* és *metatextualitás* eseteit érintve).¹²

Az idézés megalkotása során – mint az az (1a–b) példából is látható – az idéző az idézésre szánt és a saját diskurzusával, valamint a befogadóval diszkurzív viszonyba kerülve folyamatos döntéseket hoz arról, hogy az eredeti diskurzus tartalma és elhangzásának körülményei közül mit, hogyan és milyen mértékben tesz explicitté, mennyire kívánja a saját, de ezzel együtt – a perspektivizációt megvalósítva – a beágyazott megnyilatkozó perspektíváját érvényesíteni, és ezt milyen útvonalon teszi elérhetővé. Az idéző adaptív tevékenysége ezért nem csupán az eredeti diskurzusnak az adott diskurzusba történő bevonására, hanem annak minőségére és módjára is kiterjed.

IDÉZŐ KONSTRUKCIÓK A MAGYAR NYELVBEN

A nyelvi mintán történő, elsősorban kvantitatív módszert alkalmazó vizsgálataim alapján a magyar nyelvben megjelenő, az idézés műveletét elvégző konstruálási lehetőségek az alábbi (2a–m) példákkal összegezhetők. A példákat arra kívánom felhasználni, hogy az idéző konstrukciókra reflektáljak.

Az elemzés előtt fontos hangsúlyoznom, hogy a (2a–m) említését az is motiválta, hogy bemutassam, az aktuális és a beágyazott megnyilatkozó perspektívájának érvényesítése és érvényesülése miként eredményezi az idéző konstrukciókat. E példák tehát azt is szemléltetik, hogy az újrakonstruálás során az aktuális megnyilatkozó perspektívájának, illetve a beágyazott megnyilatkozó perspektívájának érvényesülése miként alakíthatják az idézés konstruálási lehetőségeit, ebből következően az idéző konstrukciókat.

¹¹ Gérard Genette: *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Seuil, Paris, 1982, 12–14; magyarul uő: *Transztextualitás*, ford. Burján Monika, *Helikon*, XLII. évf., 1996/1–2, 82–84.

¹² Genette: *Palimpsestes*, 15–19; uő: *Transztextualitás*, 85–90.

(2a) Todorov például azt állította: „az irodalom megfoghatja a kezünket, [...] jobban megértetheti velünk a világot, és élni segíthet” (Tzvetan Todorov: *La littérature en péril*. Paris, Flammarion, 2007, 72)¹³

(2b) – Pedig így mondják – bizonygatta Csiriz – Éppen tegnap hallottam a Hunyadi téren, ott mondta egy fiú, aki az Almássyn hallotta.¹⁴

(2c) „Eddig ez a legkisebb tömegű csillag, amely körül bolygót találtunk” – hangsúlyozza Geoffrey Marcy csillagászprofesszor, aki az eddig talált tucatnyi Naprendszeren túli bolygórendszer legtöbbjének a felfedezésben közreműködött.¹⁵

(2d) A félelem azonban a karnevál leírásában is központi szerepet játszik: „A középkori ember a nevetésben rendkívül erősen érzekelte a félelem fölött aratott győzelmet [...]”. (Bahtyin 2002: 103)¹⁶

(2e) Nemes Jeles László: „Megrázó érzés a semmiből ide kerülni.”¹⁷

(2f) George Mitchell, Barack Obama amerikai elnök közel-keleti különmegbízottja mondta valamikor a kilencvenes évek második felében, hogy „befejezhetetlen konfliktus pedig nincs”.¹⁸

(2g) Azt mondta, a cigányok nem zavarták a demonstrációt, a házuk udvarán üldöglőkre mégis „kőzápor zúdult”.¹⁹

(2h) Montaigne azt mondja, hogy mi sem gyötörte jobban, mint a haldoklásnak és a meghalásnak részletei.²⁰

(2i) A férje, ahogy azt az egyik szemtanú állította, negyed hét körül kint járt, s benézett a garázsba.²¹

(2j) Borges „megfoghatalan hasonlatokat” említ.²²

(2k) A püspök a nemcsak területileg, hanem lelkileg, anyanyelvileg, illetve kulturálisan szétszakadozott magyarság integrációjának fontosságát hangsúlyozta.²³

(2l) Belák Endre hazafias beszédet mondott.²⁴

¹³ Jeney Éva: Biblioterápia, irodalomterápia, *Helikon*, 62. évf., 2016/2, 152.

¹⁴ #26568903 Az ekképp jelölt példák a tanulmány teljes terjedelmében az MNSz2 (v2.0.5.) elektronikus korpuszából származnak. <http://clara.nyttud.hu/mnsz2-dev> (Letöltés: 2023. november 20.)
#238669381

¹⁶ Papp Ágnes Klára: Katarzisz és karnevál, *Helikon*, 62. évf., 2016/2, 182.

¹⁷ <http://vs.hu/magazin/osszes/nemes-jeles-laszlo-megrazo-erzes-a-semmibol-ide-kerulni-0525#!s1> (Letöltés: 2015. május 25.)

¹⁸ #513038033

¹⁹ #486784988

²⁰ #18657192

²¹ #2055831

²² #243153879

²³ #179931163

²⁴ #41455684

(2m) Márai Sándor a világháborúra készülődő Európától a *Vasárnapi krónika* című könyvében búcsúzott.²⁵

A (2a–m)-ben megfigyelhető, hogy egy, az aktuális megnyilatkozótól eltérő, nyelvilleg már kidolgozott mondas újrakonstruálása és hozzáférhetővé tétele zajlik; a perspektivizáció jelöltté válik, a diskurzusköziséget, a minimálisan két szöveg kapcsolatát is jelöltté téve. Ugyanakkor a példákban e folyamatok eltérő módon és minőségben érvényesülnek és válnak jelöltté.

A (2a–m) példák alapján látható, hogy alapvetően két konstrukció által válhat a mondas hozzáférhetővé: a) összetett jelenetként, ahol a mondas és annak elérhetővé tétele külön jelenetként jelenik meg; b) elemi jelenetként, ahol a mondas nem külön jelenetként dolgozódik ki, hanem egy elemi jelenet részévé válik. A két konstrukciótípus nem csupán a beágyazni kívánt diskurzus kifejtettségét érinti, hanem annak hozzáférhetővé tételének módját is. Tehát azt, hogy az idéző milyen fokon kívánja a saját diskurzusába ágyazni a mástól származó megnyilatkozást: mennyire kívánja a saját perspektíváját érvényesíteni, illetve a perspektivizációt jelöltté tenni. E két konstrukció az idézésben működő, az aktuális, illetve a beágyazott megnyilatkozó referenciális központjának érvényesülésére különböző módokon adhat teret.

Az idézés megalkotása összetett jelenetben

Az összetett jelenetben mind az újrakonstruált diskurzus, mind annak elérhetővé tétele külön jelenetben válik kidolgozottá. Természetszerűleg – mint az a példákban látható – a kidolgozottság mértéke alapján e konstrukción belül is eltérések lehetnek.

Az összetett jelenetként való konstruálásban az idéző mondat a közös figyelmű jelentben az idézet lehorgonyzását is elvégzi. Ez működik háttérként, amelyhez képest dolgozódik ki az előtér, az idézet jelentése. Ez a konstrukció ezáltal referenciapont-szerkezetnek²⁶ tekinthető, amelyben az idézet, de ezzel együtt az idézés tényének megteremtése a nyelvilleg explicitté váló idéző részen mint referenciaponton keresztül valósul meg. Az idéző rész, mint kognitív ösvény, a feldolgozási, befogadási folyamatban eljuttatja a konceptualizálót a referenciaponttól a célíg, utóbbit a figyelem központjába helyezve. Az idéző rész azért töltheti be a referenciapont funkcióját, mert a szöveg egészét tekintve könnyebben

²⁵ #61960143

²⁶ Lásd Tolcsvai Nagy: *Jelentéstan*, 250–251.

hozzáférhető, mint a célként elérni kívánt idézet. Az általa reprezentált jelentés-tartalom miatt viszont már az idézet és az idézés ténye is előkészítettnek tekinthető.

A referenciapont-szerkezet működéséből következik, hogy e konstrukcióban nem mellékes az idéző résznek az idézethez képest elfoglalt helyzete. Ebből az okból vált szükségessé a (2b–c) és a (2k) példák bevonása. E példákkal ugyanis az szemléltethető, hogy az idézés konstruálása során fontos tényező az, hogy a referenciapont milyen útvonalon teszi elérhetővé a célként megjelölt jelentéstartalmat, tehát azt, hogy az adott diskurzusrészt a befogadó idézetként, a teljes szerkezetet pedig idézésként értelmezze. A példákkal szemléltetett útvonal-konstruálással az aktuális megnyilatkozó a figyelemirányítás és -irányulás műveletét befolyásolhatja: abban az esetben, mikor az idézetet dominánsan a figyelem előterébe kívánja helyezni, az idéző rész az idézetbe ágyazódik (2b és 2k), illetve – még dominánsabban – az idézet után kerül (2c).

Az összetett jelenetként megkonstruált idézések kettős figyelemirányítással²⁷ jellemezhetők, amelyből az egyik az összetevők, a másik az idézés szintjén figyelhető meg. Ez a folyamat akkor is működésbe lép, amikor az idéző rész az idézetbe ágyazódva vagy az idézet után jelenik meg.

Egy nyelvileg már megkonstruált mondás összetett jelenetként történő hozzáférhetővé tételének során szükséges azon konstruálási lehetőségekről is szólni, amikor az idéző rész egy hivatkozásra csökken (2d), illetve a perspektivizáció tényét egy írásjel (idézőjel) teszi felismerhetővé (2e). Ezek is e konstrukción belül értelmezhetők azzal a kitételrel, hogy ezekben az esetekben az aktuális megnyilatkozó számít a befogadó együttműködésére, hogy képes a hivatkozás és/vagy az írásjel felhasználásával megalkotni az idéző részt, illetve megalkotni azt, hogy az adott diskurzusrészlet idézésnek tekinthető.

A továbbiakban az összetett jelenetként megkonstruált idézéseket a bennük érvényre jutó referenciális központ²⁸ alapján elemzem.

Az egyenes idézés

Az összetett jelenetben megvalósuló idézéskor a referenciális központ működése alapján a (2a–e) az egyenes idézést valósítják meg. Ezekben az esetekben

²⁷ A figyelemirányítás kérdésre lásd Tátrai: *Pragmatika*, 907–911.

²⁸ Sanders–Spooren: *Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view*, 86–95; Csontos Nóra – Tátrai Szilárd: Az idézés pragmatikai megközelítése, Az idézési módok vizsgálatának lehetőségei a magyar nyelvű írásbeliségben, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*, Budapest, Akadémiai, 2008, 69–82.

ugyanis az idézet teljes terjedelmében a beágyazott megnyilatkozó referenciális központja érvényesül. A (2a) példában az idéző a saját tájékozódási központját az idézőjellel is jelölt idézet teljes terjedelmében a beágyazott diskurzus megnyilatkozójára helyezi át: az ő referenciális központjából kerül megalkotásra az idézet személy-, tér- és időjelölése, így például az ő referenciális központjából értelmezhető az idézetet uraló 'mi', valamint a jelen idő. A (2b–c) idézett részében szintén a beágyazott megnyilatkozó referenciális központja érvényesül. Az ő referenciális központjából értelmezhető például az igealakokon jelöltté váló személy- és időjelölés, a (2b)-ben a *mondják, hallottam, mondta, hallotta*, a (2c)-ben a *találtunk*, akárcsak az idézett részben szereplő tér- és időjelölő esz-
közök, például a (2b)-ben a térdeixis²⁹ megvalósítását elvégző *ott*, illetve a (2c)-ben az idődeixis³⁰ megvalósító *ekkor*. A (2d–e) abban különböznek az előző példák-
tól, hogy ezekben az idéző rész nem válik olyan fokon nyelvi-
leg explicitté, mint az a (2a–c)-ben megfigyelhető. A (2d)-ben alkalmazott hivatkozás, illetve mind a két példában az idézett részt jelöltté tevő idézőjel arra hívja fel a figyelmet, hogy az aktuális beszélő az idézet teljes terjedelmében a saját referenciális központját átadja a beágyazott megnyilatkozóknak.

Mint e példákból látható, az egyenes idézésre az összetett jelenetként való konstruálás jellemző. A konstruálás során ugyanakkor az idéző eltérő fokon és módon teheti nyelvi-
leg explicitté az idézés tényét. Ez eredményezi azt, hogy az idéző rész akár egy hivatkozásra csökken.

A függő idézés

Az elemzés szempontjából a (2h–i)-t érdemes előre venni, hiszen ezekben az esetekben épp a fentebb leírtak ellentétje látható: az idézet teljes terjedelmében az aktuális megnyilatkozó referenciális központja érvényesül, az ő referenciális kiindulópontjából értelmezhető az aktuális diskurzusba bevont megnyilatkozások személy-, idő- és térjelölései, függő idézést eredményezve. Így például a (2h)-ban az idézetben megjelenő *gyötörte* nem a beágyazott, hanem az aktuális megnyilatkozó referenciális központjából értelmezhető, akárcsak a (2i)-ben a *férje* és a *benézett*.

Az egyenes idézéshez képest a függő idézésben a beágyazott beszélő perspektívájának objektivizáltabb visszaadásáról lehet beszélni, hiszen a mástól származó mondás az önálló tagmondati kifejtésben előtérbe kerül, de konstruálása

²⁹ Vö. uo., 961–964.

³⁰ Vö. uo., 964–968.

során az aktuális megnyilatkozó referenciális központja érvényesül. Ez a függő idézés kialakulásával hozható összefüggésbe: két önálló mondat került egymással szoros grammatikai viszonyba úgy, hogy a mondatot tartalmazó mondatnak alárendelődött az azt tartalmilag kifejtő másik mondat.³¹ Az aktuális megnyilatkozóznak a teljes idézésre kiterjedő aktivitása – amit az is mutat, hogy az egész idézés az ő referenciális központjából kerül megalkotásra – abban is megmutatkozhat, hogy az idézni kívánt diskurzusnak csak bizonyos összetevője vagy propozicionális összegzése valósul meg.

Ezen idézésben a perspektivizáció az idézetet kísérő idéző részben explicitté válik, illetve itt is megfigyelhető, hogy az idéző eltérő módon irányíthatja a figyelmet a beágyazódó megnyilatkozásra. Amikor ugyanis az idéző rész az idézetbe ágyazódik – mint az a (2i) példában látható –, a figyelem dominánsabban irányul az idézetre, mint azokban a szerkezetekben, mikor az idéző rész megelőzi az idézetet (2h).

A szabad függő idézés

A két idézési lehetőség között jönnek létre azok az esetek, mikor az idézetben az aktuális és a beágyazott megnyilatkozó referenciális központjának szabad mozgása figyelhető meg – (2f–g)-ben –, a szabad függő idézést eredményezve. Ekképp a (2g) idézetében *a cigányok nem zavarták a demonstrációt, a házuk udvarán üldölgőkre* az aktuális megnyilatkozó referenciális központját érvényesíti, míg az idézőjellel jelölt rész („*kőzapor zúdult*”) a beágyazott megnyilatkozó szavait adja vissza, annak referenciális központját működésbe hozva.

A (2f) – a példában érvényre jutó referenciális központ miatt – szintén szabad függő idézésként értelmezhető. Ilyen esetekben – amelyeket a szakirodalom *kapcsolt egyenes idézésként* is említ³² – az idézetet a *hogy* kötőszó vezeti be, amely az idéző és az idézett rész között lévő, a függő idézésre jellemzővé váló szintaktikai, tehát szorosabb viszonyra utal, de maga az idézet a referenciális központ teljes áthelyezésével, azaz az egyenes idézésre jellemzően folytatódik.

A szabad függő idézés funkcionális értelmezésébe beleférnek azok az esetek is, amelyekben bizonytalanná válik, hogy ki felelős az idézett részért. Amíg tehát az egyenes és a függő idézésnél minden esetben a perspektivizáció egyértelmű

³¹ A folyamat részletes leírását lásd Haader Lea: Az alárendelő mondatok. Az alanyi, állítmányi, tárgyi és határozói mellékmondatok, in Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*, Budapest, Akadémiai, 1995, 506–666; úó: Az összetett mondat. Az alárendelő mondat, in Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris, 2003, 500–551.

³² Vö. uo.; Dömötör Adrienn: Tendenciák az idéző főmondat alakulásában a kései ómagyarban és a középmagyar kor elején, *Magyar Nyelv*, XCVIII. évf., 2002/1, 56.

jelöléséről beszélhetünk, a szabad függő idézésnél bizonytalanná válhat a perspektivizáció hatóköre. A kötött formai sajátosságokkal jellemezhető egyenes és függő idézés között léteznek az idézés kötetlenebb formái, amelyek átfogóan szabad függő idézésnek nevezhetők.

Az idézés megalkotása elemi jelenetben

Egy diskurzus vagy annak egy részlete idézetként elemi jelenet részeként is hozzáférhetővé válhat, mint az a (2j–m) példákban megfigyelhető.

E konstrukció alapvetően az aktuális megnyilatkozó perspektívájának nagyobb fokú érvényesülését mutatja. Ez viszont nem jelenti azt, hogy nem egy diskurzus idézeként történő hozzáférhetővé tétele zajlana, mivel ezekben az esetekben is a perspektivizáció tényét a nem jelen idejű, egyes szám első személyben alkalmazott, ún. *világot létrehozó predikátum* (*word-creating predicates*) minden esetben megjeleníti.³³ Az igealak ekképp egy, az aktuális beszélőtől eltérő perspektívát hoz működésbe, tehát azt, hogy a mondás egy másik személyhez tartozik. Ezekben az esetekben a beágyazódó diskurzus hozzáférhetővé tételének újrakonstruálási folyamatában az aktuális megnyilatkozó perspektívájának dominánsabb érvényesülése miatt az idézést megjelenítő konstrukció módosul: az idézet nem külön eseményként jelenik meg. Ezekre az esetekre ugyanakkor az is jellemzővé válhat, hogy – mint az a (2j)-ben látható – a perspektivizáció ténye az igealak mellett írásképi megoldással is felismerhetővé válik.

E konstrukcióval kapcsolatban felvethető, hogy az idézetként funkcionáló komponens egy kompozítszerkezet³⁴ tagjaként vagy – az összetett jelenetnél is megfigyelhető – referenciapont-szerkezetként válik elérhetővé. Ez nagyban összefügg azzal, hogy az eredeti diskurzus milyen módon válik az elemi jelenet részévé. A (2j)-ben például az idézőjel alkalmazása miatt még felvethető, hogy a 'vmit' nem egy aszimmetrikus viszony egyik tagjaként működik, hanem célként funkcionál. Az idézőjel metaszintű jelzésként az elemi jelenet bizonyos összetevőit kontextualizálja, tehát reflexív kontextualizálóként³⁵ működik. Ezért a 'vmit' nem csupán egy elemi jelenet részeként, hanem beágyazott diskurzusrészként válik értelmezhetővé. Ebben az esetben még referenciapont-szerkezetről lehet

³³ Vö. Sanders–Spooren: *Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive point of view*, 89; Németh T. Enikő: Intenciók és nézőpontok a nyelvhasználatban, in Kugler Nóra – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *A megismerés és az értelmezés konstrukciói. Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére*, Budapest, Tinta, 117.

³⁴ Tolcsvai Nagy: *Jelentéstan*, 246–250.

³⁵ Tátrai: *A kontextualizáció műveletei*, 57–58.

beszélni. A (2k–m)-ben a perspektivizáció tényét valóban csak az igealak jeleníti meg. Az idézett diskurzus összegzései a kompozíumszerkezet tagjává válnak.

A konstrukció bemutatása után adekváttá válik annak a kérdése, hogy a fentebb példák a bennük működésbe lépő referenciális központ alapján milyen idézést valósítanak meg.

A szabad függő idézés

Az elemi jelenet során a perspektivizáció ténye, tehát az, hogy az elemi jelenet egy része egy másik megnyilatkozó szavait adja vissza, a perspektivizációt megjelenítő igealakon kívül más eszközzel is felismerhetővé válhat, a (2j)-ben például az idézőjel alkalmazásával („*megfoghatatlan hasonlatokat*”). Mint az tehát a példaként felhozott (2j)-ben látható, az írott nyelvi diskurzusokban az elemi jelenetben az idézőjel alkalmazása azt teszi explicitté, hogy a mondat egy része nem az aktuális, hanem az idézett megnyilatkozó szavait jeleníti meg, az ő referenciális központjából értelmezhető. Az idézéseket jellemző referenciális központ működését alapul véve ez és az e példához hasonló esetek szabad függő idézésként értelmezhetők. Itt ugyanis arról van szó, hogy az aktuális megnyilatkozó perspektívája olyan fokon érvényesül, hogy nem a teljes megnyilatkozás idézése történik meg, hanem annak értelmezett, az aktuális diskurzushoz igazított összegzése. De az, hogy az elemi jelenetbe ágyazódó megnyilatkozásrész egy másik megnyilatkozóhoz tartozik, a perspektivizációt elvégző igealak mellett – az írott nyelvi diskurzusokban – írásképi megoldással, például idézőjellel vagy dőlt betűvel való jelöléssel felismerhetővé válik.

A narratív idézés. A függő idézés egy sajátos esete

A (2k) példában és az ahhoz hasonló, elemi jelenetként megalkotott esetekben ugyanakkor írásjel már nem teszi felismerhetővé a perspektivizáció tényét. Az ilyen szerkesztettségi módokban a perspektivizációt csak a beszédcsalekvést megvalósító, a közös figyelmi jelenetben lehorgonyzott igealak hozza működésbe, a (2k)-ban a *hangsúlyozta*. A konstrukcióban a beágyazódó megnyilatkozás bővítményi szerepbe való kerülését az aktuális megnyilatkozó perspektívájának az eddigieknél dominánsabb működésbe lépése okozza, amelynek célja, hogy a konstruálás során az eredeti diskurzusnak vagy annak egy részletének (propozicionális) összegzését adja vissza az aktuális megnyilatkozó referenciális központjának fokozott érvényesítésével. Ebből a szempontból ezek az esetek függő idézésként értelmezhetők. Összevetve a (2k) példát a szintén a függő idézést

megvalósító (2h–i) példákkal, az mondható el, hogy a (2k)-ban az idézet azért kerül külön tagmondati kifejtés helyett bővítményi szerepbe, mert az aktuális megnyilatkozó saját perspektíváját fokozottabban érvényesíti akkor, amikor az eredeti diskurzus (propozicionális) összegzését végzi el.

A (2k) példával, de egyébiránt a (2l–m) példákkal kapcsolatban az is felvethető, hogy ezek a narratív idézés lehetőségét³⁶ valósítják meg. Ezen értelmezési lehetőséggel kapcsolatban – akárcsak a kapcsolt egyenes idézés esetében – az válik fő kérdéssé, hogy ezeket az eseteket kell-e, illetve érdemes-e külön kategóriaként értelmezni, vagy – elismerve, hogy jelen konstrukció azon konstruálási lehetőség eredményének tekinthető, amelynek során az aktuális megnyilatkozó saját perspektíváját olyannyira kívánja érvényesíteni, hogy a megidézni kívánt diskurzus propozicionális összegzését jeleníti meg – a függő idézésbe sorolhatók. Jelen munkában amellet érvelek, hogy ez a konstrukció az idézés funkcionális értelmezése, illetve a referenciális központ működése alapján függő idézést valósít meg.

A (2k) és a (2l–m) példákat összevetve is az látható, hogy a függő idézés ezen esete sem alkot homogén kategóriát. A (2k)-ban az elemi jelenet részeként megjelenő eredeti diskurzus összetevői kifejtetten, illetve kifejtettebben jelennek meg, mint a (2l–m) példákban. Ehhez képest az aktuális megnyilatkozó perspektívája fokozottabban lép működésbe a (2l)-ben, ahol az, hogy egy megnyilatkozás idézése zajlik, csupán a *beszédet mondott*-ra korlátozódik. A kognitív kategorizáció elvét működtetve³⁷ felvethető, hogy a (2l–m)-hez hasonló esetek az aktuális megnyilatkozó perspektívájának domináns érvényesítése és érvényesülése miatt az idézés periférikus eseteit valósítják meg. Ezen esetek tehát az újrakonstruált diskurzus obejktivizált(abb) színre vitele miatt finom átmenetet képeznek az idézés és azon nyelvi lehetőségek között, amelyek egy diskurzust nem idéznek, csupán az intertextualitás lehetőségét működésbe hozva megidéznek, felidéznek, illetve hivatkoznak rá.

³⁶ A magyar szakirodalomban mindeztidáig nem jelent meg ez az idézési lehetőség. Mivel e konstrukciót létrehozó művelet egybevág Genette által felvett *discours narrativisé / raconté* kategóriával, ezért látom alkalmazhatónak a magyar nyelvben is ezen idézési lehetőség megnevezésére a *narratív idézési módot*. Vö. Gérard Genette: *Discours du récit*, in uő: *Figures III*, Paris, Seuil, 1972, 190–191; lásd még Michael Short: *Understanding texts: point of view*, in Gillian Brown – Kirsten Malmkjaer – Alastair Pollitt – John Williams (eds.): *Language and understanding*, Oxford, Oxford University Press, 1994, 183–190; Nathalie Garric – Frédéric Calas: *Introduction à la pragmatique*, Paris, Hachette, 2007, 148–149.

³⁷ Tolcsvai Nagy: *Jelentéstan*, 216–223.

ÖSSZEGZÉS

Az aktuális megnyilatkozónak az idézés során számos lehetősége van arra, hogy egy megnyilatkozást vagy egy társalgást hozzáférhetővé tegyen mások számára. Az idézés mint újrakonstruálás értelmezése azzal az előnnyel jár, hogy ezen, eltérő konstruálási módot alkalmazó diskurzusok idézésként nyerhetnek értelmezést akkor, ha egy, már nyelviileg konstruált megnyilatkozást vagy társalgást tesznek hozzáférhetővé. Így az idézés jelenségébe besorolhatóvá válnak azok az esetek is, amikor az idéző egy elemi jelenet részeként tesz hozzáférhetővé egy diskurzust, illetve annak egy részletét, összegzését. De ez az elméleti megközelítés azzal az előnnyel is járhat, hogy a perspektivizáció, illetve az intertextualitás alacsony fokú jelöltté tételével jellemezhető esetek is idézésként, illetve akként is értelmezhetőkké váljanak.

Az idézés mint újrakonstruálás az idézés nyílt kategóriaként történő értelmezésére ad tehát lehetőséget. Az ekképp értelmezett idézések természetesen nem alkotnak homogén kategóriát, a referenciális központ működése alapján felvehető idéző mintázatokon belül is eltéréseket mutatnak fel aszerint, hogy miként válik bennük jelöltté a perspektivizáció ténye, illetve az intertextualitást miként valósítják meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- CSONTOS NÓRA – TÁTRAI Szilárd: Az idézés pragmatikai megközelítése, *Az idézési módok vizsgálatának lehetőségei a magyar nyelvű írásbeliségben, Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*, Budapest, Akadémiai, 2008, 59–119.
- DÖMÖTÖR Adrienn: Tendenciák az idéző főmondat alakulásában a kései ómagyarban és a középmagyar kor elején, *Magyar Nyelv*, XCVIII. évf., 2002/1, 56–74.
- FEHÉR M. István: Szóbeliség, írásbeliség, hermeneutika, *Világosság*, XLIX. évf., 2008/6, 25–48.
- GADAMER, Hans-Georg: *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor, Budapest, Gondolat, 1984.
- GADAMER, Hans-Georg: Szöveg és interpretáció, ford. Hévizi Ottó, in Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*, Budapest, Cserépfalvi, 1991, 17–41.
- GARRIC, Nathalie – CALAS, Frédéric: *Introduction à la pragmatique*, Paris, Hachette, 2007.
- GENETTE, Gérard: Discours du récit, in Gérard Genette: *Figures III*, Paris, Seuil, 1972, 66–267.
- GENETTE, Gérard: *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Seuil, Paris, 1982.
- GENETTE, Gérard: Transztextualitás, ford. Burján Monika, *Helikon*, XLII. évf., 1996/1–2, 82–90.
- HAADER Lea: Az alárendelő mondatok. Az alanyi, állítmányi, tárgyi és határozói mellékmondatok, in Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2*, Budapest, Akadémiai, 1995, 506–666.

- HAADER Lea: Az összetett mondat. Az alárendelő mondat, in Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris, 2003, 500–551.
- LANGACKER Ronald W.: *Cognitive grammar. A basic introduction*, Oxford, Oxford University Press, 2008.
- NÉMETH T. Enikő: Intenciók és nézőpontok a nyelvhasználatban, in Kugler Nóra – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *A megismerés és az értelmezés konstrukciói. Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére*, Budapest, Tinta, 112–126.
- ONG, Walter: A szöveg mint interpretáció, ford. Schreiner Orsolya, in Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség*, Budapest, Áron, 1998, 143–165.
- SANDERS, José – SPOOREN, Wilbert: Perspective, subjectivity, and modality from a cognitive linguistic point of view, in Wolf-Andreas Liebert – Gisela Redeker – Linda Waugh (eds.): *Discourse and perspective in cognitive linguistics*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins, 1997, 85–112.
- SHORT, Michael: Understanding texts: point of view, in Gillian Brown – Kirsten Malmkjaer – Alastair Pollitt – John Williams (eds.): *Language and understanding*, Oxford, Oxford University Press, 1994, 170–190.
- TÁTRAI Szilárd: Pragmatika, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017, 899–1058.
- TOLCSVAI Nagy Gábor: Jelentéstan, in Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, 2017, 207–466.
- TOLCSVAI Nagy Gábor: *Kognitív szemantika*, Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 2010.
- TOLCSVAI Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan*, Budapest, Osiris, 2017.

FORRÁSOK

- JENEY Éva: Biblioterápia, irodalomterápia, *Helikon*, 62. évf., 2016/2, 151–155.
- MNSZ2. = *Magyar Nemzeti Szövegtár 2.* (v2.0.5.) <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev>
- Onozó Róbert–Papp Eszter–Varga Ferenc: A Saul fia nyerte a zsűri nagydíját Cannes-ban, *Origo*, 2015. május 24. <http://www.origo.hu/filmklub/blog/dijak/20150524-a-saul-fia-nyerte-cannes-2015-nemes-jeles-laszlo-ifusag-carol.html>
- PAPP Ágnes Klára: Katarzis és karnevál, *Helikon*, 62. évf., 2016/2, 181–191.
- TOLCSVAI Nagy Gábor: *A magyar nyelv szövegtana*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.
- VARGA Ferenc: Ha Spielberg szarnak tartaná, az fájna, *Origo*, 2015. május 18. <http://goo.gl/sAQ9OL>
- <http://vs.hu/magazin/osszes/nemes-jeles-laszlo-megrazo-erzes-a-semmibol-ide-kerulni-0525#%3A>

DEVELOPING DICTIONARY SKILLS – IN TERTIARY- LEVEL EDUCATION

KATALIN P. MÁRKUS

PREFACE

Among reference works, dictionaries are particularly important in foreign language learning. Dictionaries provide language learners with a wide range of knowledge, however, wading through the mass of information can be a daunting task. Mastery of the dictionary should be an important part of language skills; however, in official educational documents (in Hungary), there are no clear guidelines on how to develop these skills. By integrating dictionary skills into the curriculum and teaching them explicitly in lessons, teachers could play an important role in bridging the gap between lexicographers and dictionary users. In the present study, the writer reports on her methods of teaching lexicography as well as dictionary skills to university students. The aims of the paper are twofold: first, to encourage the teaching of lexicography at university level by providing concrete methods, and then to highlight the importance of dictionary skills.

INTRODUCTION

In today's fast-changing online world, we need to have a wide range of knowledge – but not necessarily in our heads. Students need an education that builds a solid foundation for life-long learning in order to compete with advanced professional skills in our rapidly changing society, in which new knowledge must constantly be acquired and integrated. Dictionaries and encyclopaedias are the first reference sources students should learn to use and, in turn, these skills will help to prepare them for university-level work. Students who have mastered the use of dictionaries will find it simpler to use a variety of reference materials as they progress from primary school to secondary school and then to university. Eventually, when learners have reached the level of using reference works effectively, they will become autonomous learners who are responsible for their

own learning activities.¹ The much talked about Generation Z is rightly expected to be able to perform complex cognitive operations necessary to access and map information, having ‘grown up’ around mobile devices and the Internet. However, access to quality and reliable information can be hindered if students are not taught the means to access it.

In the language learning process, it should be the task of language teachers to draw students’ attention to the correct use of dictionaries and other reference works, so teachers should be prepared for this task. The use of reference works should also be emphasised as part of the (language) learning process in universities. All these background events clearly outline some important steps to be taken in order to provide training for teachers to fill this gap.²

With this paper, I would like to contribute to the enrichment of studies on the teaching of lexicography (and dictionary skills) as an academic subject. The more widely we share our academic experiences, the more insight we can provide into different practical teaching methodologies and their effectiveness.³ The exposition will be organised as follows: first the “Lexicology and Lexicography” course is presented in general, then comes a description of the practical requirements and assignments for the course.

TEACHING LEXICOGRAPHY AND DICTIONARY USE

To achieve the above-mentioned objectives, it is necessary to have the active support of the language teacher, who, with the appropriate methodological knowledge and support materials, can bridge the gap between dictionaries and their users. The results of surveys and monitoring of dictionary use seem to show

¹ Mari Carmen Campoy-Cubillo: Assessing dictionary skills, *Lexicography ASIALEX* 2, 2015, 119–141.

² Robert Lew – Katarzyna Galas: Can dictionary skills be taught? The effectiveness of lexicographic training for primary school level Polish learners of English, in Elisenda Bernal – Janet De Cesaris (eds.): *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress*, Barcelona, 2018, 1273–1285; P. Márkus Katalin – Fajt Balázs – Dringó-Horváth Ida: Dictionary Skills in Teaching English and German as a Foreign Language in Hungary: A Questionnaire Study, *International Journal of Lexicography*, 36, 2023/2; P. Márkus Katalin: A szótárhasználat jelene és jövője a közoktatásban – a nyelvoctatást szabályozó dokumentumok és segédanyagok tükrében [The Present and Future of Dictionary Use in Public Education – in the light of documents governing language teaching], *Modern Nyelvoctatás* 26, 2020/1–2, 59–79.

³ For more on the subject, see for example: Magay Tamás: Teaching Lexicography, in Ulrich Heid – Stefan Evert – Egbert Lehmann – Christian Rohrer (eds.): *Proceedings of the Ninth EURALEX International Congress, EURALEX*, Stuttgart, Universität Stuttgart, 2000, 443–451; Tvrtko Prčić : Teaching Lexicography as a University Course: Theoretical, Practical and Critical Considerations, *Lexikos*, vol. 30, 2020/1.

a dismal picture of language learners' reference skills.⁴ Among other things, it is a common problem that dictionary users are not aware of where to find answers to their questions about words, fixed expressions, synonyms and grammar – or if they do find the answer, they often cannot interpret the information found. Usual issues with interpretation are mostly caused by the lexicographical codes, symbols and abbreviations used in dictionary practice. Moreover, a lot of previous research reports that very little training in dictionary use takes place in schools.

The development of dictionary skills should start in primary school and be progressively developed in secondary school as the language level rises, in order to ensure quality knowledge and skill development. Even university students, especially teacher trainees, need to learn to use (online) dictionaries properly. It is encouraging to see that more and more universities are recognising the importance of teaching lexicography and dictionary use.⁵

LEXICOGRAPHY AND DICTIONARY USE AS A UNIVERSITY COURSE (AT KÁROLI GÁSPÁR UNIVERSITY OF THE REFORMED CHURCH IN HUNGARY)

About the course in general

The aims and reasons outlined above confirm the fact that it would be useful to complement theoretical lexicographic teaching in the university context with dictionary didactics, and the teaching of dictionary use. In the following, a course in “Lexicology and Lexicography”, which has been taught since the academic year 1996/1997 (at the Department of English Linguistics), will be outlined. The lexicology section of the course serves as a foundation for the various

⁴ See for example: Sue Atkins – Krista Varantola: Language Learners Using Dictionaries: The Final Report on the EURALEX/AILA Research Project on Dictionary Use, in Sue Atkins (ed.): *Using dictionaries. Studies of dictionary use by language learners and translators*, Tübingen, Niemeyer, 1998, 21–81; Márkus Katalin – Szöllősy Éva: Angolul tanuló középiskolásaink szótárhasználati szokásairól [The Dictionary Use Habits of Hungarian Secondary School Students Learning English as a Foreign Language], in Magay Tamás (ed.): *Szótárak és használók* [Dictionaries and their Users.] 2, Budapest, Akadémiai, 2006, 95–116; Martina Nied Curcio: Dictionaries, Foreign Language Learners and Teachers. New Challenges in the Digital Era, in Annette Klosa-Kückelhaus – Stefan Engelberg – Christine Möhrs – Petra Storjohann (eds.): *Dictionaries and Society: Proceedings of the XX EURALEX International Congress*, Mannheim, IDS-Verlag, 2022, 71–84.

⁵ E.g. Nied Curcio: Dictionaries, Foreign Language Learners and Teachers; P. Márkus: The Present and Future of Dictionary Use in Public Education; Prácić: Teaching Lexicography as a University Course.

lexicographic topics that follow. The goal is to introduce the theoretical and practical connections between these two key areas and to provide all the necessary elements needed for practical training in the use of dictionaries.

Károli Gáspár University was founded in 1993 and it was the first among Hungarian universities to introduce the teaching of lexicography.⁶ In 1996, Tamás Magay devised the course, which since his retirement has been taught by Dóra Pődör and Katalin P. Márkus, the developers of the course and authors of the course's teaching materials. "Lexicology and Lexicography" is a compulsory elective course. It lasts 12 weeks and has two classes per week for between 20 and 30 teacher trainees. During the semester, students learn all the basic concepts of lexicology and lexicography, gain insight into research on dictionary use; dictionary analysis; learn about print and electronic dictionaries relevant to language learning. After exploring the different types of dictionaries, the emphasis is placed on general and synchronic dictionaries describing the language today, and therefore no in-depth study of etymological or specialised dictionaries is undertaken. When they leave university, they will need to know for what purpose, for what age group, and what type of dictionary to use, so they should have sufficient knowledge of reliable monolingual and bilingual English dictionaries. In addition, they will need to be familiar with methods of teaching dictionary use. In selecting the course material, we have to take into account that on the theoretical and practical level of lexicography, we have four main actors: the *dictionary-maker* compiles the dictionary, which is purchased by the *user*, who is often supported by the *teacher* who teaches dictionary skills, and finally, we have to mention the *researcher*, whose work supports the development and ensures continuous quality.

Every one of the four roles must be covered during the training. In the theoretical part, the dictionary editing process is outlined. After learning about the micro-, macro- and megastructure of dictionaries, the topic of dictionary use is introduced, and it is worthwhile to accompany it with vocabulary and grammar exercises so that different language problems can be illustrated by answering them with a dictionary. This brings us to the area of dictionary didactics, where we may discuss methods of teaching dictionary use, illustrated by practical exercises. Finally, when students have a broader picture of the various fields of lexicography, they learn about possible methods and tools of dictionary research.⁷

⁶ For more information on the original course design, see Magay: *Teaching Lexicography*.

⁷ Cf. Fóris Ágota: *Lexikológiai és lexikográfiai ismeretek magyar (mint idegen nyelv) tanároknak* [Lexicology and lexicography for teachers of Hungarian (as a foreign language)], Budapest, Károli Gáspár University – L'Harmattan, 2018; P. Márkus Katalin – Pődör Dóra: *Lexikográfia és*

The syllabus

In accordance with the aforementioned objectives, the syllabus of this course has been designed to present a balanced picture of lexicology and lexicography to students at an advanced level of English proficiency. It has been developed to give teacher trainees an understanding of the field of lexicographic research as well as a variety of methodological tools for teaching dictionary use. The syllabus (Table 1) is divided into three thematic sections (Lexicology; Lexicography; Dictionary use and dictionary skills), each of which is further subdivided into several thematic units. Here are the complete thematic sections and their associated units:

Table 1: Syllabus of the course “Lexicology and Lexicography”

Section I. – Lexicology
Unit 1: Introduction; discussion of the requirements; differences between lexicology and lexicography: basic concepts; lexicology defined; the notion of a/the word; word meaning. Unit 2: Polysemy; homonymy; the structure of English vocabulary; sense relations (synonymy, hyponymy, meronymy, antonymy, etc.). Unit 3: Inflection and derivation; word-formation processes (compounding, affixation, conversion, back-formation, blending, etc.); historical development of English vocabulary.
Section II. – Lexicography
Unit 4: Lexicography defined: basic concepts; differences between a dictionary and an encyclopaedia; encyclopaedic dictionaries; encyclopaedic information in a dictionary; the classification/typology of dictionaries. Unit 5: The historical development of lexicographic traditions; the microstructure, macrostructure and megastructure of dictionaries I. Unit 6: The microstructure, macrostructure and megastructure of dictionaries II. Unit 7: Corpus-based lexicography: definition of corpus; types of corpora; uses of corpora in language study. Unit 8: Dictionary analysis.
Section III. – Dictionary use and dictionary skills
Unit 9: Dictionary skills exercises, activities, games (for monolingual dictionaries); keeping vocabulary books; creating card systems. Unit 10: Dictionary skills exercises, activities, games (for bilingual dictionaries). Unit 11: Dictionary skills exercises, activities, games and picture dictionaries. Unit 12: Research on dictionary use.

szótárdidaktika a Károli Gáspár Református Egyetem Angol Nyelvészeti Tanszékén [Lexicography and dictionary didactics at the Department of English Linguistics, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary], *Iskolakultúra*, vol. 31, 2021/5, 92–107.

Course requirements and grading policy

To successfully complete the course, students are required to complete two written assignments for grading. First, they are asked to choose a dictionary from a given list (the list includes dictionaries published by renowned international and Hungarian publishers – monolingual and bilingual) and analyse it according to a set of guidelines prepared by Dóra Pődör. An important aspect of the guide was to cover every detail of the dictionary so that students could become acquainted with it thoroughly. This home assignment represents 50% of the final grade. Second, students must complete a project in which they create a workbook (worksheets) for the development of dictionary skills. This assignment represents 50% of the final grade. In order to receive a grade, students must score at least 51% on both of these assignments. The methodological value of the required assignments will be covered in more detail in the following section.

Dictionary analysis and workbook (project work)

At the end of the semester, students are required to complete two written assignments. The primary aim of the dictionary analysis is to assist students in thoroughly exploring their chosen dictionary using the criteria provided. It is essential because even during their university years, most students use dictionaries only superficially and are unaware of the wealth of information they contain. To assist students in better comprehending the structure of the dictionary and the richness of information it contains, a substantial number of questions are included in the guide. If they feel the necessity, students may employ the criteria at any point during their classroom practice. Teacher trainees need to be prepared to teach dictionary use so the analysis is followed by the compilation of a dictionary workbook, which is usually attached to their teaching portfolio (which is required to be completed and submitted to graduate).

Before delving into more depth, it is crucial to understand and distinguish between two fundamental forms of dictionary use: active and passive. Teachers need to develop exercises to demonstrate and practise both types of dictionary use if we want to develop a conscious use of dictionaries in learners. In the seminars, methods and exercises for the different dictionary elements are demonstrated, and students are given the opportunity to prepare their own exercises based on the examples presented. Dictionary skills exercises focus on all the information in the dictionary entry (monolingual and bilingual). The exercises aim to demonstrate effective dictionary use and to develop dictionary competence.

From a methodological point of view, there are several key aspects to keep in mind with regard to the tasks. Here are only a few examples because it is not possible to provide a complete picture within the scope of this study: recognition; observation; comparison; creativity; and cooperation. When designing the exercises, it is critical to emphasise the process of *recognition* by using exercises that focus on selecting the correct information (e.g., finding the correct meaning) or on the interpretation of the information in the dictionary (e.g., interpreting signs and abbreviations). Tasks describing the structure of the entry and interpreting the dictionary's instructions for use reinforce the process of *observation*. The importance of reading the introduction to the dictionary should be stressed and the correct interpretation of abbreviations and phonetic symbols should be practised. The process of *comparison* is developed, for example, when students compare a dictionary entry from an electronic dictionary with a print dictionary as a comparison and analysis task. Tasks that require *creativity* and *cooperation* (when learners create similar tasks independently) will have huge motivational power in the language learning process.⁸

LOOKING AHEAD

Regarding course modifications in the future, we should place a greater emphasis on digital dictionaries in the course material. Digital competence is one of the eight key competences for lifelong learning developed by the European Union – a core competence that facilitates the acquisition and development of other competences (such as speaking languages) and is in fact considered one of the core competences for the 21st century.⁹ As the foundations of our modern culture are increasingly based on and powered by the digital world, info-communication and digital tools are increasingly present in a wide range of contexts (such as language learning, language exams, dictionary use or dictionary writing), and digital tools are therefore an essential part of schools. Developing digital competence is essential, as knowing how to use a computer does not necessarily mean that students can quickly access and process the information they are looking for. Knowing the layout and basic properties of data structure is essential to accessing the right information. Students need to know the internal structure (whether it is a dictionary entry or a corpus) of the textual content that they read

⁸ Márkus-Pődör: *Lexicography and dictionary didactics*.

⁹ European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture: *Key competences for lifelong learning*, Publications Office, 2019.

in print or on the internet, otherwise the retrieval of information will take a lot of time or fail completely.

CONCLUSION

Most students entering university lack the skills to “learn to learn”, as they have not been prepared for that. In the process of learning “digital literacy”, the first thing they need to learn is that knowledge is not simply a matter of repeating existing knowledge, but rather of acquiring the missing knowledge as effectively as possible, for which creative thinking is essential.¹⁰ The incredible pace of technological progress is taking lexicography and dictionary didactics into new areas, changing dictionaries and thus dictionary use. At the same time, in our modern world, the role of dictionaries and lexicons as information carriers is becoming increasingly important. The factors influencing information acquisition that need to be developed during the use of dictionaries will have an impact on almost all areas of the information society – for instance, many areas of autonomous learning, digital competences, problem solving or information acquisition. Acquiring all these will be difficult if reference works and dictionaries are left out of the educational process. The teaching of dictionary use should be given a more prominent role in future public education to meet the challenges of the 21st century, and teacher training at university level should prepare teacher trainees for this.

REFERENCES

- ATKINS, Sue – VARANTOLA, Krista: Language Learners Using Dictionaries: The Final Report on the EURALEX/AILA Research Project on Dictionary Use, in Atkins, Sue (ed.): *Using dictionaries. Studies of dictionary use by language learners and translators*, Tübingen, Niemeyer, 1998, 21–81, <https://doi.org/10.1515/9783110929997.21>
- CAMPOY-CUBILLO, Mari Carmen: Assessing dictionary skills, *Lexicography ASIALEX* 2, 2015, 119–141, <https://doi.org/10.1007/s40607-015-0019-2>
- European Commission, Directorate-General for Education, *Youth, Sport and Culture: Key competences for lifelong learning*, Publications Office, 2019, <https://data.europa.eu/doi/10.2766/569540>

¹⁰ M. Pintér Tibor: Digitális kompetenciák a felsőoktatásban [Digital Competencies in Higher Education], *Modern Nyelvoktatás*, vol. 25, 2019/1, 47–59.

- FÓRIS Ágota: *Lexikológiai és lexikográfiai ismeretek magyar (mint idegen nyelv) tanároknak* [Lexicology and lexicography for teachers of Hungarian (as a foreign language)], Budapest, Károli Gáspár University – L'Harmattan, 2018.
- LEW, Robert – GALAS, Katarzyna: Can dictionary skills be taught? The effectiveness of lexicographic training for primary school level Polish learners of English, in Bernal, Elisenda – De Cesaris, Janet (eds.): *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress*, Barcelona, 2018, 1273–1285.
- MAGAY, Tamás: Teaching Lexicography, in Heid, Ulrich – Evert, Stefan – Lehmann, Egbert – Rohrer, Christian (eds.): *Proceedings of the Ninth EURALEX International Congress, EURALEX*, Stuttgart, Universität Stuttgart, 2000, 443–451.
- MÁRKUS Katalin – SZÖLLŐSY Éva: Angolul tanuló középiskolásaink szótárhasználati szokásairól [The Dictionary Use Habits of Hungarian Secondary School Students Learning English as a Foreign Language], in Magay Tamás (ed.): *Szótárak és használói. [Dictionaries and their Users.] 2*, Budapest, Akadémiai, 2006, 95–116.
- M. PINTÉR Tibor: Digitális kompetenciák a felsőoktatásban [Digital Competencies in Higher Education], *Modern Nyelvoktatás*, vol. 25, 2019/1, 47–59.
- NIED CURCIO, Martina: Dictionaries: Foreign Language Learners and Teachers. New Challenges in the Digital Era, in Klosa-Kückelhaus, Annette – Engelberg, Stefan – Möhrs, Christine – Storjohann, Petra (eds.): *Dictionaries and Society: Proceedings of the XX EURALEX International Congress*, Mannheim, IDS-Verlag, 2022, 71–84.
- P. MÁRKUS Katalin: A szótárhasználat jelene és jövője a közoktatásban – a nyelvoktatást szabályozó dokumentumok és segédanyagok tükrében [The Present and Future of Dictionary Use in Public Education – in the light of documents governing language teaching], *Modern Nyelvoktatás*, vol. 26, 2020/1–2, 59–79.
- P. MÁRKUS Katalin – PÖDÖR Dóra: Lexikográfia és szótárdidaktika a Károli Gáspár Református Egyetem Angol Nyelvészeti Tanszékén [Lexicography and dictionary didactics at the Department of English Linguistics, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary], *Iskolakultúra*, vol. 31, 2021/5, 92–107.
- P. MÁRKUS, Katalin – FAJT, Balázs – DRINGÓ-HORVÁTH, Ida: Dictionary Skills in Teaching English and German as a Foreign Language in Hungary: A Questionnaire Study, *International Journal of Lexicography*, vol. 36, 2023/2, <https://doi.org/10.1093/ijl/ecad004>
- PRČIĆ, Tvrtko: Teaching Lexicography as a University Course: Theoretical, Practical and Critical Considerations, *Lexikos*, vol. 30, 2020/1, <https://doi.org/10.5788/30-1-1597>

A KÖTET SZERZŐI

BIRKÁS ANTAL

PhD habilitált egyetemi docens, KRE ÁJK, Nemzetközi Kapcsolatok és Társadalomtudományok Intézete.

BOBAY ISTVÁN ZOLTÁN

Egyetemi tanársegéd, KRE BTK, Történettudományi Intézet.

BOGNÁR ZALÁN

Tanszékvezető egyetemi docens, KRE BTK, Történettudományi Intézet, Új- és Jelenkori Történeti Tanszék.

CSONTOS NÓRA

Egyetemi docens, KRE BTK, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

DRJENOVSKY ZSÓFIA

Egyetemi docens, KRE BTK, Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet, Szociológia Tanszék.

FERENCZI ANDREA

Egyetemi adjunktus, Pszichológiai Intézet, Személyiség- és Egészségpszichológiai Tanszék.

KOVÁCS KRISZTINA

Egyetemi adjunktus, KRE BTK, Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet, Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

MAGAY TAMÁS

Habilitált egyetemi docens, a KRE Angol Nyelvészeti Tanszékének és az MTA Szótári Munkabizottságának alapítója.

A KÖTET SZERZŐI

M. PINTÉR TIBOR

Egyetemi docens, KRE BTK, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

NÉMETH ISTVÁN

Egyetemi docens, KRE BTK, Német és Holland Kultúrák Intézete, Néderlandisztika Tanszék.

P. MÁRKUS KATALIN

Egyetemi docens, KRE BTK, Anglisztika Intézet, Angol Nyelvészeti Tanszék.

SZENCZI ÁRPÁD

Főiskolai tanár, KRE Pedagógiai Kar, Pedagógusképző Intézet.

SZTÁRAY KÉZDY ÉVA

Intézetvezető, egyetemi docens, KRE BTK, Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet, Szociológia Tanszék.

SZUMMER CSABA

Tanszékvezető egyetemi tanár, KRE BTK, Pszichológiai Intézet, Szociálpszichológiai és Interkulturális Tanszék.

TOLNAI ÁGNES

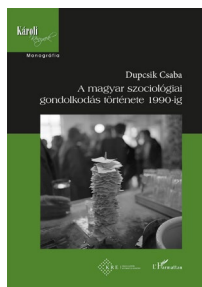
Dékánhelyettes, egyetemi docens, KRE Pedagógiai Kar, Gyakorlati és Továbbképzési Intézet.

TÖRÖK EMŐKE

Tanszékvezető, egyetemi docens, KRE BTK, Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézet, Szociológia Tanszék.

A KÁROLI KÖNYVEK SOROZAT 2022-BEN MEGJELENT KÖTETEI

MONOGRÁFIA

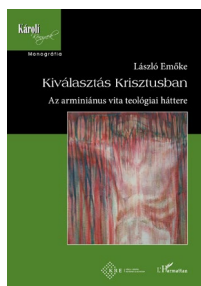

Dupcsik Csaba: *A magyar szociológiai gondolkodás története 1990-ig*

Dupcsik Csaba munkája a magyar szociológiai gondolkodás történelmi áttekintését próbálja nyújtani a reformkortól az 1990. évi rendszerváltásig.

A tankönyvként is használható mű fontos tanulsága, hogy a modern kori magyar társadalom megismerése sosem volt pusztán (társadalom)tudományos kérdés. Gyakran még a legszakszerűbb, legmélyebbre hatoló művek sem tudták elkerülni a magyar szociológiai gondolkodás végzetét, tehát hogy a mindenkori hatalom kihívásként, esetenként „politikai támadásként” értelmezze azokat.

A másik, korszakokon átnyúló kihívást az intézményes háttér hiánya jelentette a magyar szociológiai gondolkodás számára. A kötetben döntő többségében szépírók, nyelvészek, néprajzkutatók, gyakorló vagy elvetélt pályát befutó politikusok vagy csak egyszerűen gondolkodó értelmiségiek műveiről lesz szó, a korszak végén felbukkanó hivatásos szociológusok egy jelentős része pedig az egyetem után, autodidakta módon szerzett kellő szakmai tudást. Nem csoda, hogy a mai professzionális szociológia mércéjével a kötetben elemzett művek jelentős része ma már könnyűnek találtatna. Mégis, született néhány magyar alapmű is, arról nem is beszélve, hogy a gyenge vagy éppen kifejezetten rossz művek is tanulságos, érdekes, néha szinte már szórakoztató források lehetnek saját koruk társadalmáról és/vagy gondolkodásáról.

László Emőke: *Kiválasztás Krisztusban.*

Az arminiánus vita teológiai háttere

A 17. század elején két holland teológus – Arminius és Gomarus – között kibontakozó teológiai vita a predestinációról olyan horderejűnek bizonyult, hogy az általuk felvetett kérdések mind a mai napig hatással vannak a református egyházak teológiai gondolkodására és életére. E monográfia bemutatja a kiválasztás és az eleve elrendelés kérdése körül kibontakozó diskurzus teológiatörténeti hátterét. A könyv Augustinustól kiindulva egy nagy ívű, egymáshoz kapcsolódó láncolatra felfűzve tárgyalja a leginkább mérvadó teológusokat, akiknek a gondolkodásában éppúgy szerepet játszott Isten kiválasztása és eleve elrendelése, amint azt a későbbi vitában fölfedezzük. Mindez segít abban, hogy az olvasó megismerje azt a teológiai környezetet, amelyben Arminius kiválasztástanát megfogalmazta. Emellett a könyv részletesen foglalkozik a holland teológus főbb munkáival és a dordrechti zsinat reflexiójával.

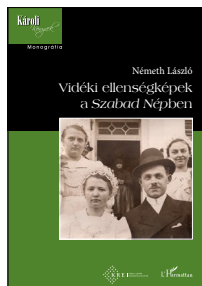

Szűcs Ferenc: *Az imago Dei értelmezése a barthi és a Barth utáni teológiában*

Dr. Szűcs Ferenc (1942–2020) a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának rendszeres teológiaprofesszora volt 1985-től haláláig. Református igeteológus, a Szentírás tanítását kutató, tudós tanárember, gondolkodó, akinek Kálvin útmutatásain alapuló munkái elsősorban Karl Barth és Emil Brunner hatását mutatják. Több mint harmincöt éven át volt teológusnemzedékek nagy tekintélyű és tisztelt oktatója, akinek az élet, az egyház és a társadalom teológiai kérdéseiben írott művei a consensus ecclesiae, az egyetemes-ség évezredes közös gondolkodásában fogantak (Dogmatikai prolegomena, 1991; Hitvallásismeret, 1996; Teológiai etika, 1993; Tükör által. Válogatott írások és tanulmányok, 2004; Kálvin olvasása közben. Válogatott írások, 2016).

Dr. Szűcs Ferenc 1985-ben, Vályi Nagy Ervinnél írott doktori disszertációja most jelenik meg először nyomtatásban. Bár a megjelenés régóta váratott magára, tanítványai előtt egyáltalán nem ismeretlen ez az antropológiai mű, hiszen különös feldolgozása és ismeretanyaga okán egyetlen, még

írógéppel készített kézírata a mai napig kézről kézre jár a Hittudományi Karon.

Németh László: Vidéki ellenségek a Szabad Népből
A *Szabad Nép*ben megfigyelhető propaganda 1947 és 1949 parlamenti választásai között tervszerűen, időnként azonban esetlegesen, de mégis a kommunisták akarata szerint támogatott két – a vidékkel kapcsolatos – fő célt: az iskolák államosítását, ezzel együtt az egyházak ellehetetlenítését és a termelőszövetkezetek szervezését. Tehát nemcsak az egyházi vezetők ellen léptek föl, de 1948 után már odáig jutottak, hogy az egyházfenntartó társadalmi csoportokat – köztük a parasztság vezető rétegét – is likvidálni akarták. Sőt, az úgynevezett „klerikális reakció” elleni küzdelmet a parasztsággal, a „kuláknak” bélyegzett gazdákkal szembeni erőszakkal is összekapcsolták.

A kötet célja, hogy bemutassa a kommunista hatalomátvétel időszakának a vidéki társadalommal kapcsolatos sajtó-propagandáját, a sajtót mint hatalmi eszközt és harci fegyvert. Az elemzett médium a *Szabad Nép* – azért ez az egyetlen lap, mert már a kommunista hatalomátvétel idején is ez az újság határozta meg a többi kommunista lap irányvonalát és hírközlési gyakorlatát. Az államszocializmus időszakának tárgyalt korszakában a sajtó nem egyszerűen pártirányítás alatt állt, hanem maga is szerves része volt a hatalmi szervezetnek. Nemcsak követte, hanem alakította is a kommunista politikát.

Frazer-Imregh Monika: Életmód, asztrológia és mágia a reneszánszban

Milyen tanácsokat adhat barátainak a reneszánsz kori Firenzében egy orvosi képzésben is részesült filozófus-teológus annak érdekében, hogy egészségüket megőrizték, sokáig éljenek, és életerejüket még az ég ajándékaival is fokozhassák? A választ Marsilio Ficino *Három könyv az életről* című műve adja meg – jelen kötet szerzője pedig annak eredt a nyomába, hogy a reneszánsz orvosai milyen fogalmakkal éltek a gyógyításban, miért támaszkodtak ebben az asztrológiára, és

honnan származnak a világ egységének szemléletére alapozó mágikus jellegű megfontolásaik.

Nos, Ficino asztrológiai szempontjai részben kora gyakorlatából adódnak, művében a harmadik könyv mágikus-filozófiai megközelítései azonban a platóni és újplatonikus szerzőket görögből latinra fordító firenzei filozófus saját tanulmányainak gyümölcsei. A talizmánmágiát, bár nem ajánlja, vizsgálja a gyógyításban való felhasználhatóságát és működésének lehetséges voltát, amivel a kora újkor számára új szellemi irányzatot indít el: az úgynevezett „természeti mágia” filozófiai vonulatát. És a kora újkor egy további divatja is ebből az életmód-tanácsadó könyvből ered: a zsenik melankóliája.

E monográfia hozzásegíti az olvasót Ficino legkülönösebbnek vélt művének megértéséhez, megvizsgálva az abban felmerülő problémákat és bevezetést nyújtva annak mélyebb megismeréséhez.

TANULMÁNYKÖTET

Sepsi Enikő – Maczák Ibolya (szerk.):

Pilinszky János színházi és filmes víziója ma

2021-ben kettős évfordulót ünnepelhettünk: 100 éve született és 40 éve halt meg Pilinszky János. Életműve azonban máig élő – sőt, az évek számos új kutatást inspiráltak az alkotó halála után is. Ezek közé tartoznak a színházi és filmes víziójával kapcsolatos vizsgálatok.

A Károli Gáspár Református Egyetem – partnerségben a Petőfi Irodalmi Múzeummal, a Nemzeti Színházzal, a Csonkai Színházzal, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézettel, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemmel – a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával 2021. november 26–27-én ünnepi konferenciával, művészeti eseményekkel és hallgatói pályázatokkal ünnepelte a kettős évfordulót.

A tanulmánykötet témája Pilinszky János színházhoz és filmhez kapcsolódó tevékenysége, azaz színházi víziója, dráma- és kritikáirói munkássága, valamint ezek forrásai. Szó esik Pilinszky műveinek színházi és filmes feldolgozásairól, illetve ezek hatástörténetéről, utóéletéről is. Több tanulmány méltatja a szerző irodalom-, színház- és filmtörténeti jelentőségét a műfajköziség lehetőségeinek maximális figyelembevételével. A kötetet a kerekasztal-beszélgetésben részt vevő költők, színházi és filmes rendezők alkotásai, valamint a művészeti események fotói egészítik ki.

Kiadványunk a költő eddig kevésbé ismert arcát igyekszik bemutatni: olyan alkotóét, aki (noha költőként vált ismertté) számos más művészeti ágat inspirált, ugyanakkor saját költészetét is több művészeti ág inspirálta. A kutatók és a laikus műélvezők számára egyaránt olyan „egyenes labirintus” ez, „melyben / mind tömöttebb és mind tömöttebb / és egyre szabadabb a tény, hogy röpködünk”.

Kincses Katalin: *A levél mint történeti forrás*

A közelmúlt és napjaink levelezési kultúráját vizsgálva, melyet magától értetődően egy múltbéli folyamat pillanatnyi szakaszaként is értelmezhetünk, számos tanulságot figyelhetünk meg.

A jelen kötetbe foglalt tanulmányok szerzői elmélyedést kínálnak az olvasó számára, illetve korszakokon átívelő fejlődésrajzot adnak a levél történeti forrásként való értelmezését célzó vizsgálatukkal. Az együtt gondolkodás, a további diskurzus lehetősége biztosított, s ez a kötet remélhetőleg további elemzések és kutatások, a vizsgálati szempontok bővítéséhez ad majd ösztönzést.

Ennek jegyében is értelmezhetjük Goethe szavait, aki saját fiatalkori leveleinek újraolvasása kapcsán ismét időtlenül szól hozzánk, a mindenkori olvasóhoz és az íróhoz: „Semmi sem fejleszt jobban önismeretünket, mint hogyha újra magunk előtt látjuk azt, ami néhány esztendeje belőlünk indult ki, s ezáltal magunkat mint tárgyat szemlélhetjük.”

Farkas Ildikó – Doma Petra (szerk.):

Kortárs Japanológia IV. Művészet, bölcsészet, Japán

Az olvasó a Károli Gáspár Református Egyetem Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézetének negyedik tematikus Kortárs Japanológia kötetét tartja kezében. A tematikus kötetek az 1994 óta működő Japán Tanszék oktatóinak, volt hallgatóinak és az Intézethez kötődő kutatóknak biztosítanak lehetőséget, hogy bemutassák tudományos eredményeiket. A kötetben található tizennégy tanulmány újszerű módon, multi- és interdiszciplináris megközelítésben mutatja be a japán művészet kérdésköreit. Az írások különböző – történeti, irodalmi, kulturális, filozófiai, esztétikai, filmes és színházi – területeket vizsgálnak, összetett szempontrendszerük révén tág perspektívát nyújtva a japán kultúra megismeréséhez. A tanulmányok között találkozhatunk japán kontextusban bemutatott művészettel, illetve különböző Japánon kívüli percepciókkal, emellett betekintést nyerhetünk egyes művészeti ágakban bekövetkező változásokba is.

H. Varga Márta: *Formák funkciói – funkciók formái*

A 20. század utolsó harmadában – mintegy ellensúlyozandó a strukturalizmus és a generatív grammatika szintaxis-központú, logikai-matematikai szemléletű nyelvvizsgálati módszereit – új nyelvleírási elmélet bontakozott ki. A funkcionális nyelvészetként számontartott irányzat a nyelv társadalmi szerepére és beszédhelyzettől függő funkcióira fókuszál: a nyelvhasználatra mint eseményre, folyamatra tekint, így a vizsgálódások homlokterébe azt a nyelvet állítja, amelyet a nyelvhasználók aktuálisan létrehoznak és megértenek az interakcióban. Az állandó változásban lévő, folyamatként működő nyelvi rendszert nem statikus kategóriákba rendezve, szabályokba foglalva írja le, hanem dinamikus rendszerként mutatja be és értelmezi, ezért a formalista irányzatokra jellemző egyoldalú logikai szemlélettel szemben eltérő vizsgálati eljárásokat alkalmaz. A kötetben elhelyezett funkcionális szemléletű empirikus vizsgálódások eredményeit összegző esettanulmányok nyelvészeti szakfolyóiratokban, konferenciakötetekben és más kiadványokban korábban már megjelent írások átdolgozott, kibővített változatai. Az esettanulmányok egyik csoportjába tartozó tíz tanulmány morfoszintaktikai eszközök mondat- és szövegbeli funkcióit vizsgálja. Az esettanulmányok másik csoportja pedig húsz különböző grammatikai jelentés nyelvi kifejezőeszközeit mutatja be, illetve az adott grammatikai jelentés kifejezésére szolgáló különböző realizációk jelentés-összefüggéseinek feltárásával foglalkozik.

Furkó Péter – Pénzes Martin (szerk.):

Az Új Nemzeti Kiválóság Program tanulmánykötet.

Károli Gáspár Református Egyetem 2021/2022

Az Új Nemzeti Kiválóság Program (ÚNKP) egy 2016-ban indult, több kategóriában meghirdetett, pályázati úton elnyerhető ösztöndíjprogram, melynek célja a kiválóság támogatása a felsőoktatásban részt vevők körében. Az ÚNKP-t hallgatók, doktoranduszok és fiatal kutatók, oktatók is elnyerhetik.

A program erősíti az egyetemeken végzett alap kutatásokat; segíti a fiatal kutatók pályáindítását, illetve kutatói pályán

tartását, valamint a tanév alatt tartott konferenciának és programév végén megjelenő tanulmánykötetnek – melyet jelenleg is kezében tart az olvasó – köszönhetően a kutatási eredmények szélesebb közönség előtti hasznosulását.

A Károli Gáspár Református Egyetem évek óta vesz részt az Új Nemzeti Kiválóság Programban, és valósítja meg sikeresen annak előírásait és a tett vállalásokat. A 2021/2022-es tanévben is jelentős volt a túljelentkezés az ÚNKP-ra.

Jelen kötet az említett, 2021/2022-es programév alatt lezajlott kutatások és az ezek eredményeit tükröző tanulmányok közül válogat, szem előtt tartva azt a célt, hogy az ÚNKP reprezentálja a Károlin belüli sokszínűséget: a publikálók az egyetem különböző karairól, különböző tudományterületek képviselőitől, a kutatói pálya különböző életszakaszaiból érkeztek.

Horváth Géza: *A lehetségestől a valóságosig*

Horváth Géza irodalomtörténész, germanista, műfordító, a Károli Gáspár Református Egyetem Német és Holland Nyelvű Kultúrák Intézetének vezetője, a Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar dékánja. Több mint negyven esztendeje tanít hazai és részben külföldi felsőoktatási intézményekben. Szakterülete a 19. és 20. század német nyelvű irodalom-, művelődés- és eszmélettörténete, a német romantika, Friedrich Nietzsche, valamint Hermann Hesse életműve. Tudományos és oktatói munkásságához kapcsolódik műfordítói tevékenysége: a Magyar Hermann Hesse-életműsorozat sorozatszerkesztése, részben fordítása. Mintegy harminc szerző írásait fordította magyarra, melyek antológiákban, folyóiratokban és önálló kötetekben jelentek meg. Fontosabb németről magyarra fordított szerzői: Friedrich Nietzsche, Hermann Hesse, E. T. A. Hoffmann, Friedrich Dürrenmatt, Rüdiger Safranski, Georg Klein. Legutóbbi könyve Friedrich Nietzsche *Hajnalpír* című művének fordítása (Budapest, Szenzár, 2021).

A *lehetségestől a valóságosig* című kötet több mint egy negyedszázad tanulmányaiból válogat: harminc év harminc írását gyűjti egybe. Az írások – egy kivételével – már megjelentek nyomtatásban. A kötet három részből áll, az írások nem a megjelenések időrendjében, hanem tematikusan

követik egymást. Az első (*Irodalom – kultúra*) és második (*Műfordítás*) rész ún. „tudományos igényű” (megfelelő apparátussal ellátott) tanulmányokat közöl. Az első rész Goethe ifjúkori regényének vizsgálatával kezdődik, és a német romantikával, majd Friedrich Nietzschevel foglalkozó íráson át – aki óriási hatást gyakorolt többek között az őt követő tanulmányokban felelevenített Thomas Mann és Hermann Hesse írásművészetére – egy összegző Dürrenmatt-tanulmánnyal végződik. A második rész a műfordítás kérdéseivel foglalkozik: egy általános bevezető tanulmányt Luther bibliafordításaiával, majd Nietzsche magyar fordításainak nehézségeivel, végül Babits *Esti kérdés* című versének német fordításaiával foglalkozó írások egészítenek ki. A harmadik rész (*Kisebb, esszéisztikus tanulmányok, utószók, recenziók*) úgynevezett „közérdekű” írásokat közöl. Ezek egy része a magyar Hermann Hesse-életműsorozat egyes kötetéhez írt utószókból válogat.

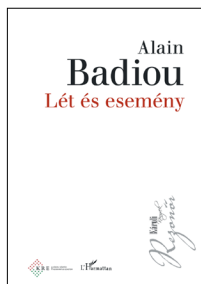
Spannraft Marcellina – Korpics Márta – Béres István
(szerk.): *Szakralitás és kommunikáció III.*

Források, jelentések és értelmezések

Szakralitás és kommunikáció, két olyan terület és fogalom, amelyek önmagukban is összefoglaló jellegűek, és általános, sőt teljességigénnyel akarják megfogalmazni az emberi létezés megnyilatkozásait. A szakralitás a vallás(ok) alapja, ami a természetfeletti, az isteni nézőpontból fogja át az élet teljességét; a kommunikáció pedig minden olyan tudatos vagy akár nem szándékos cselekvést jelent, ami az információ átadásával, cseréjével kapcsolatos. Mégsem megragadhatatlanul tág ennek a két fogalomnak a tematikai és diszciplináris társítása, hiszen a (szakrális) élet és a (humán) tudomány szervezésének hierarchiájában a legfontosabbak közül kerülnek előtérbe, mint e tanulmánykötetben is: a művészet, benne a film, az irodalom, a fotóművészet; a közösségi hitélet, benne a gyógyítás, a zarándoklat és a pasztoráció különböző hagyományos és korunk kihívásaihoz igazodó formái. A könyv egy sorozat harmadik, záró darabja, és kapcsolódik a KRE BTK tudományos munkacsoportjához, annak konferenciáihoz. A könyvben szereplő tizenkét tanulmány

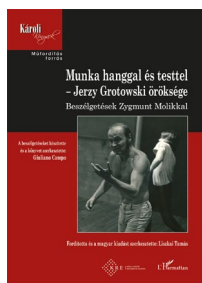
mindegyike saját kutatásra, háttérmunkára épül. A szerzők a választott témájukat alaposan körüljárták, egyik sem korlátozódik a konferencián tartott előadás írott megszerkesztésére. Az egyes írások a közreadott változatnál is több háttérismertetet jeleznek, mert szinte mindegyik egy adott kutatási témának a folytatása vagy korábban feldolgozott hasonló témának a párja. Igényes, szakmailag megalapozott, tartalmilag változatos tanulmánykötetet vehet a kezébe az olvasó, és haszonnal forgathatja tudományos műként, oktatási segédanyagként és ismeretterjesztő műként egyaránt.

MŰFORDÍTÁS, FORRÁS

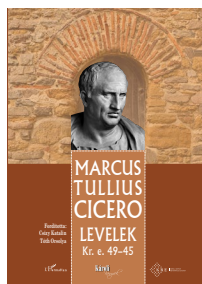
Alain Badiou: *Lét és esemény*

Alain Badiou (1937) korunk egyik legjelentősebb francia filozófusa. Filozófiai művei mellett matematikai közleményeket, drámát és regényt is írt. Határozott állásfoglalásai a bevándorláspolitikára, a menedékjogra, a munkajogra és a szakszervezeti jogok kérdésében radikális baloldali gondolkodóra vallanak. Főműve, az 1988-ban megjelent *Lét és esemény* nagyszabású kísérlet a matematika legújabb eredményein alapuló filozófiai ontológia – vagy éppen Lacan, Derrida, Deleuze és más kortárs gondolkodók filozófiai felismeréseinek alapuló matematikai ontológia? – kidolgozására. Amint azt az előző mondat kérdőjele is mutatja, a mű továbbgondolásra érdemes kérdések sokaságát veti fel. Kiindulópontja Parmenidész Platón dialógusából ismert tételének – „ha nem létezik egy, akkor semmi sem létezik” – megfordítása: egy nincs, csak sok van; az egy nem más, mint a sok egyenkiszámolása. Ezen a ponton talál fogást a filozófián a matematika, hiszen par excellence a halmazelmélet alkalmas a sok matematikai megragadására. A halmazelmélet(ek)ből adódó, sokféle ágazó következtetések filozófiai továbbgondolása. Badiou művében a helyzet, az állapot, az esemény és a beavatkozás, a hűség és a kötődés, Leibniz, Rousseau és Hegel, Mallarmé, Hölderlin és mások műveinek matematikában megalapozott értelmezéséhez vezet. Badiou, baloldali meggyőződésének megfelelően, elsősorban politikai példákkal illusztrálja mondandóját, de az olvasó arra is rácsodálkozhat, milyen összefüggések kínálóznak például Badiou matematikai ontológiája (filozófiai halmazelmélete) és a modern fizika olyan felismerései között, mint a kölcsönhatások kvantum természete vagy az egykor oszthatatlannak hitt elemi részecskék látszólag végeérhetetlen továbboszthatósága.

Zygmunt Molik: *Munka hanggal és testtel – Jerzy Grotowski öröksége. Beszélgetések Zygmun Molikkal*

Zygmunt Molik (1930–2010) lengyel színész, rendező, színészpédagógus, a legendás Jerzy Grotowski által irányított, ma már az UNESCO kulturális világöröksége részeként számon tartott opolei, majd wrocławai székhelyű Laboratórium Színház alapító tagja és meghatározó művésze, illetve trénerre volt huszonöt éven át, egészen annak 1984-es feloszlásáig. A később intézetté vált munkacsoport szinte minden egyes meghatározó előadásában (vagy valamely felújításában) fontos szerepet játszott, emellett Grotowski a kezdetektől fogva rábízta a társulati tagok számára tartott hangképzéstréningeket. Ahogy Grotowskinak, úgy Moliknak is természetes tézis volt, hogy a hang a test meghosszabbítása, hasonló fizikai valóság – ezért a testtel és hanggal végzett gyakorlatokat nem elkülönítve, hanem egységben kezelte, illetve alakította ki. Tréningjeit a hetvenes évek ún. „parateátrális korszakában”, a világ minden tájáról érkezett professzionális vagy amatőr színészek és érdeklődők számára többnapos műhelyé formálta; színészi workshopjait pedig egészen haláláig tartotta szerte az egész világon. Bár nem akart egységes módszertant képezni az általa kidolgozott gyakorlatokból, színészi nevelő munkássága és életműve – Grotowski korai színházelméletének precíz és praktikus szemléltetéseként – mára olyan klasszikusok mellett említhető, mint Sztanyiszlavszkij, Vahtangov, Mihail Csehov vagy Lee Strasberg és Stella Adler. Az életét és színészettel kapcsolatos elméletét feldolgozó beszélgetőkönyvben partnere az olasz származású kiváló angol irodalom- és színháztörténész, Giuliano Campo.

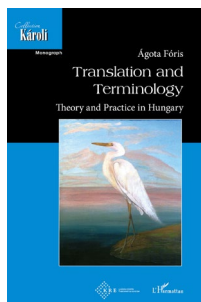

Marcus Tullius Cicero: *Levelek Kr. e. 49–45.*

Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–43) szónok, politikus, ügyvéd Arpinumban (ma: Arpino) született, de családjával már fiatalon Rómába költözött. Lokálpatriotizmusa identitástudatának egyik jellegzetes vonását képezte, amelynek megfelelően mindig azt hirdette, hogy valójában két hazája van: szülővárosa és a birodalom fővárosa. Ügyvédi működésének köszönhetően hamar nagy népszerűsége tett szert,

ami segítségére volt abban, hogy homo novusként eljusson a hivatali ranglétra legmagasabb fokára: Kr. e. 63-ban consul lett. Egész életében a köztársaság védelmezőjeként tekintett saját magára, politikai jelszava a concordia ordinum (a rendek egysége) volt, miszerint a szenatori és a lovagrend összefogásával szükséges megvalósítani Rómában azt a társadalmi egyetértést, amely a köztársaság válságát megoldhatja. A polgárháború idején Caesar és Pompeius közül az utóbbi mellé állt. Ebből az izgalmas, eseménydús időszakból származnak azok a levelek, amelyek jelen kötetben olvashatóak. A politikai válság miatt nehéz helyzetbe került Cicerónak ráadásul súlyos magánéleti gondokkal is meg kellett küzdenie: Kr. e. 46-ban, több mint harminc év házasság után elvált feleségétől, egy évvel később pedig elveszítette hőn szeretett leányát, Tulliát. Milyen lehetett valójában az a Marcus Tullius Cicero, aki a mai napig meghatározó alakja Róma történetének? Ennyi évszázad távlatából nehéz lenne a kérdésre válaszolni. Megőrzött leveleinél talán semmi sem nyújthat hűségesebb képet arról, miként élte meg sikereit és kudarcait.

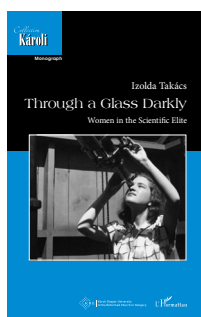
COLLECTION KÁROLI, L'HARMATTAN HONGRIE

Ágota Fóris: *Translation and Terminology. Theory and Practice in Hungary*

This volume discusses the relationship between translation and terminology as well as theory and practice in the context of research and expertise. In recent years, the translation industry has undergone major changes: the volume of texts to be translated has increased dramatically and the use of computer-assisted translation tools has become a basic requirement. This trend has also led to the introduction of quality assurance processes at translation agencies, the requirement to use computer-assisted translation tools, the creation of terminology databases and an increase in the number of agencies now employing terminologists. For translators, learning to use new tools and methods and to solve terminological problems both in the analysis of the source text and in the production of the target text has become essential.

In addition to reviewing and describing the relationship between translation and terminology, this book aims to explain the basic concepts, and to explore the role of terminology and terminology databases in the translation process.

Izolda Takács: *Through a Glass Darkly. Women in the Scientific Elite*

The primary goal of this book is to present the career paths of female academics and doctors of science, to show gender stereotypes that still exist among scientists, and to explore the factors that have helped and hindered them in their careers. In addition the aim is to show whether any inhibitory factors had aspects that can be traced back to gender discrimination, as well as how doctors of science and/or academics of the Hungarian Academy of Sciences have managed to overcome the obstacles posed by traditional gender roles.

Furthermore, the book also deals with general issues relating to the role of women in society. Therefore a chapter

is included which examines the equalities between women and men as fundamental human rights, and highlights the general philosophical issues of gender inequality and the origins of binary oppositions, as well as the problems of gender bias in the workplace and organisational climate.

The book is addressed to both professional audiences as well as anyone wishing to have an overview of new approaches to the questions and problems mentioned above.

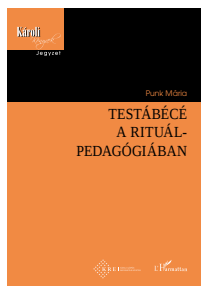

**Anita Czeglédy – József Fülöp – Géza Horváth (Hrsg.):
*Inspirationen V***

Im Zeichen der „Inspirationen“ gestaltet der Lehrstuhl für Deutsche Sprache und Literatur der Károli Gáspár Universität seit 10 Jahren eine interdisziplinär ausgerichtete, internationale Tagungsreihe. Den kreativen Anstoß zu den zweijährlich stattfindenden Begegnungen gibt ein jeweils speziell ausgewähltes Leitwort. Bisher lauteten diese: „Inspirationen“, „Epiphanien“, „Wege“ und „Klänge“. Die Früchte von diesen Treffen sammeln die vom L’Harmattan Verlag herausgegebenen Bände der Inspirationen-Reihe mit Beiträgen aus diversen Teilbereichen der Literatur-, Kultur- und Sprachwissenschaft, die sich gelegentlich auch in Grauzonen zwischen Disziplinen vorwagen dürfen.

Die fachübergreifend erarbeiteten Studien des vorliegenden Bandes thematisieren das kreative Gut der Gesten, seien es lexikalisierte, deiktische, ikonische, metaphorische, rhythmische oder eben Lautgesten. Bei diesem Ansatz nutzten die Autoren Anregungen von Forschungsstrategien und Perspektiven der modernen Gestikforschung, deren Arbeitsfeld sich zwischen Linguistik, Psychologie, Kognitionswissenschaft, Semiotik, Verhaltensforschung sowie Erforschung der Gebärdensprache bewegt. Mit dem Band „Gesten“ wird das 10. Jubiläum der Inspirationen-Tagungsreihe gefeiert und zukunftsweisenden Entwicklungen der Germanistik ein Tribut gezollt.

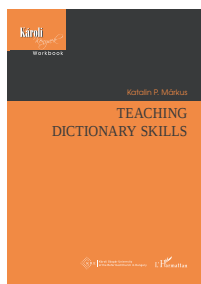
JEGYZET

Punk Mária: *Testábécé a rituálpedagógiában*

A rituálpedagógia a gyermeki játékokban és mozgásban fellelhető vitalitást és organikus testi kifejezést használja a test és a lélek egységének harmonikus fenntartására és egy régen elfeledett, a gyermekek által azonban még birtokolt testnyelv elsajátítására. Módszertanának fontos alappillére a Zygmunt Molik (Jerzy Grotowski egykori színésze) által kialakított testábécé, melynek analógiájára a felnőtt színésztréningből, illetve gyermekmozgásokból, jóga- és gerincgyakorlatokból, valamint állatok sajátos mozgásjegyeiből készült e mozgás-gyűjtemény. Elemei univerzális mozgások, melyek színházi alkotásra, a test hétköznapi mozdulatainak felfrissítésére, mozgás- és kognitív képességek fejlesztésére egyaránt alkalmazhatók.

A módszer – melyet Jerzy Grotowski világhírű színházi reformer elméleti és gyakorlati alapvetésére épített fel Punk Mária drámapedagógus (és drámaórák, szakkörök, nyári táborok keretében folyamatosan tanít gyerekeknek) – kisgyermekkortól egészen időskorig igyekszik megszólítani az érdeklődőt, hogy mozgáselemei által ösztön és értelem kapcsolatában megtalálhassa egészség és teljesség egységét.

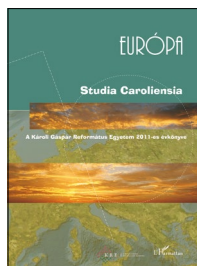
P. Márkus Katalin: *Teaching Dictionary Skills*

Teachers play an important role in aiding students “to help themselves” – one way of achieving this is to teach students to be efficient users of dictionaries and other reference works. This workbook provides practice in finding and understanding information in such books effectively. It also provides teachers with a wide range of insights into how different types of dictionaries may usefully be incorporated into the learning process. The reproducible exercises provide progressive instruction on topics such as alphabetizing, phonetic symbols, guidewords, meanings, grammar, idioms, etc. The exercises will help students learn to use different types of dictionaries successfully. The reference skills needed to use a dictionary are isolated and practiced in a systematic way to illustrate the method of teaching proposed. Teachers may use the

exercises selectively and in a different sequence to integrate them with other activities. The workbook gives specific guidelines and suggestions for teachers to help them provide a successful training program in dictionary use.

As Anatole France said: “A dictionary is the universe in alphabetical order.”

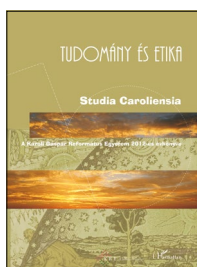
STUDIA CAROLIENSIA – A KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM ÉVKÖNYVEI

Sepsi Enikő (szerk.): *Európa*

A Károli Gáspár Református Egyetem *Studia Caroliensia* folyóiratából évkönyvvé alakult első, bemutatkozó kötetét tartja kezében az olvasó. A 2011-es tematikus szám az európaiság köré épül. Az Egyetem oktatói a jog, a bölcsészettudományok, a teológia, valamint a pedagógiatörténet Európa-hoz kötődő vonatkozásait tárgyalják.

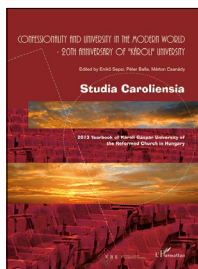
A 2011. évi *Studia Caroliensia* évkönyv tudományos munkái olyan aktuális témákat érintenek, amelyek széles társadalmi érdeklődést váltanak ki: a magyar uniós elnökség gazdaságpolitikai tevékenysége, a halálbüntetés kérdésköre, a jogérvényesítés európai helyzete, a politikai manipuláció mint fordítástudományi jelenség, valamint napjaink liturgiai kutatásai. A bölcsészettudományi írások többsége az interkulturalitás és az identitáskeresés fogalmköréhez kapcsolódik, valamint kitér a modern és mai magyar irodalom európai vonatkozásaira is.

Sepsi Enikő (szerk.): *Tudomány és etika*

A 2012-es, második kötetben is változatlan az alapfilozófia, az Egyetem oktatóinak tudományos igényességű írásait évről évre egy-egy szélesebb társadalmi érdeklődésre számot tartó téma köré csoportosítva foglaljuk kötetbe. Mindemellet nem titkolt cél, hogy az évkönyvvel olyan hagyományt teremtsünk, amely szervesen illeszkedik a református kultúra évszázadokra visszavezethető értékteremtő attitűdjéhez. Az idei esztendő témájaként a tudomány és az etika kapcsolatát választottuk. Ezt részben az indokolta, hogy Egyetemünk olyan kiváló tudással rendelkező szakembereket kíván képezni, akik felelősséget éreznek tudományáguk fejlődési irányaiért és alkalmazási területeiért. A témaválasztás másik oka, hogy a jövő nemzedékek oktatóiként, kutatókként

bennünket is élénken foglalkoztat a 21. század fő kérdése: hogyan fejlődhet tovább úgy a tudomány, hogy közben az alapvető morális és életet támogató értékek határozzák meg? A *Studia Caroliensia* jelen kötetének szerzői az Egyetem valamennyi oktatási területének, azaz a jog-, a bölcsészet-, a hit- és a pedagógiatudományok aspektusából nézve keresik a lehetséges válaszokat. A jog és a morál összhangjáról, a kutatói etika problematikájáról, a globalizáció morális kihívásairól, a válásról szóló bibliai tanítások és a mai keresztény etika összefüggéseiről, az intézményes professzionális nevelés fő funkcióiról szóló írásokat olyan hívószavaknak tartjuk, amelyek a laikus érdeklődő számára is hasznos fogódzót nyújtanak.

Enikő Sepsi, Péter Balla, Márton Csanády (eds.):
Confessionality and University in the Modern World –
20th Anniversary of "Károli" University

The purpose of the conference organised at and by Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary between the 15th and the 17th of October 2013 was to discuss the basic theological principles that led to the foundation of Christian Universities in Hungary twenty years ago, after the collapse of Communism. The conference also intended to celebrate the founding of our university.

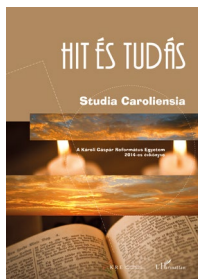
The work has been organised in three panels: Christian Universities; Confessionality and Nation; Religiosity and Protestantism Today.

Presenters of the first panel were asked to discuss the challenges and opportunities for Christian universities and to redefine a vision for their work and presence in the current postmodern, secular world. Representatives of both the Catholic and the Protestant Universities were requested to reflect upon their missions within the traditions of their respective European and North American Catholic and Protestant higher educational contexts.

Professor Gottfried Adam, speaker of the second panel connected the topic of the first panel (education) to that of the second panel (Confession and Nation). The panel session on the third day entitled 'Religiosity and Protestantism To-

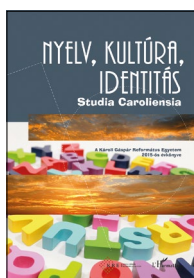
day’ was opened by the former Prime Minister of the Netherlands, professor Jan-Peter Balkenende. This panel examined the change in the role of religion in international and Hungarian context.

We hope this anniversary volume will launch other fruitful discussions and reflections on our respective specific institutional missions, engaged in a world where religious decline and unchurched is a tangible phenomenon.

Sepsi Enikő, Deres Kornélia (szerk.): *Hit és tudás*

A negyedik, 2014-es évkönyv központi témájáról a szerkesztőbizottság a „Hit és tudás” mottót választotta. A címválasztás indoka, hogy a Károli Gáspár Református Egyetemen oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazhatók problémák és megoldási javaslatok azzal kapcsolatban, hogyan egyeztethető össze a keresztény hit a tudományos módszertannal, a tudományos gondolkodás által megkívánt szabadsággal és előfeltétel-mentességgel, hogyan alakul az egyes tudományágak képviselőinek felelőssége a spiritualitás és a doktrína etikai relációjában, illetve milyen mozgósító erőt jelenthet a hit a „tiszt” tudományosság számára. A kérdés egyébiránt történetileg is megközelíthető: hogyan került tudatosan vagy tudattalanul ellentétbe vagy éppen összhangba hit és tudás a legkülönbözőbb tudományágak képviselőinél? Intézményünk oktatóinak jelen kötetben megjelenő írásai változatos irányokból vizsgálják a fenti kérdésköröket, s gondolkodtatnak el így a hit és a tudás árnyalt, reménnyel és ellentmondással teli, sokszínű kapcsolatáról.

Sepsi Enikő, Deres Kornélia, Czeglédy Anita, Szummer Csaba (szerk.): *Nyelv, kultúra, identitás*

A Károli Gáspár Református Egyetem 2015. évi évkönyvének címét a nyelv, kultúra, identitás hívószavak adják, amelyek külön-külön és együttesen is értelmezhetőek. A témaválasztás indoka, hogy az egyetemünkön oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazódtak rendkívül időszerű kérdések azzal kapcsolatban, hogy e három terület miképpen működik közre az egyén és a közösség önmeghatározásában és önértelmezésében. A nyelv, a kultúra és az identitás dina-

mikus kapcsolatrendszerét több szempontból is tanulmányoztuk, hiszen a filozófiai, lélektani, társadalmi vagy kulturális folyamatokban betöltött szerepük értelmezésében és értékelésében a társadalom- vagy hittudományi megközelítések mellett a bölcsészettudományi kutatások is figyelemre méltó eredményekre vezettek.

Az évkönyv a címben jelzett fogalomhármass kortárs megközelítéseit kínálja az irodalomtudomány és a művelődéstörténet, a nyelvtudomány, a teológia, a pszichológia és a pedagógia, valamint a jogtudomány területein. A kötet egy idegen nyelvű tanulmányokat összegyűjtő fejezettel zárul, amely a nemzetközi kutatásokhoz közvetlenebbül kapcsolódik. Intézményünk oktatóinak jelen kötetben megjelenő írásai tehát változatos nézőpontok, tudományterületek és nyelvek hálózataként mutatják fel a kultúra, a nyelv és az identitás inspiráló találkozásait.

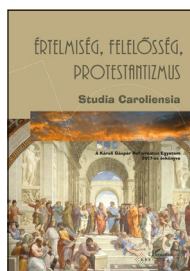
Sepsi Enikő, Deres Kornélia,
Homicskó Árpád Olivér (szerk.):

Folyamatos megújulás: reformáció(k) tegnap és ma

A Károli Gáspár Református Egyetem évkönyve 2017-ben jelenik meg hatodik alkalommal. A tudományos igényvel bíró, egy-egy szélesebb társadalmi érdeklődésre számot tartó téma köré csoportosított mondanivaló évente nemcsak a szakma, de a laikus érdeklődő számára is értékes mondanivalót tartalmaz. A 2016. évi *Studia Caroliensia* témáját a reformáció 500. évfordulója adja. A címben jelzett mindenkori és folyamatos megújulás gondolata határozza meg a kötet célkitűzését, amennyiben az egyetemen oktatott valamennyi diszciplína oldaláról megfogalmazhatók problémák, kérdések és megoldási javaslatok azzal kapcsolatban, hogy a protestantizmus és annak hagyománytörténete miképpen lép párbeszédbe a jelennel, vagyis hogyan működik közre az egyén, a közösség, vagy szűkebb értelemben véve akár a saját szakág mai önértelmezésében és önmeghatározásában.

A kötet írásai között találhatunk a megújulás jelenségét a teológia, a vallástudomány, a tudománytörténet és a művelődéstörténet felől megvilágító értekezéseket, de több dolgozat vizsgálja a reformációnak a társadalmi felelősségvált-

lalásban, illetve szervezeti kommunikáció területén betöltött szerepét, a reformátori hagyományok megjelenését a protestáns hivatásfelfogás és az etikus gazdaság- és vezetésméletekben. Ennek megfelelően az idei Studiában a megújulás és a reformáció kérdésköre a bölcsészettudomány, az állam- és jogtudomány, a hittudomány és a pedagógia kutatási horizontjain keresztül kerülhet közelebb az olvasóhoz.

Sepsi Enikő, Szathmári Éva (szerk.):
Értelmiség, felelősség, protestantizmus

A Károli Gáspár Református Egyetem tudományos igénnyel íródott, ám szélesebb társadalmi érdeklődésre is méltán számot tartó évkönyve, a *Studia Caroliensia* ezúttal hetedik alkalommal jelenik meg. Az eddigi hagyományokat folytatva az idei tanulmánygyűjtemény is olyan kérdéskört jár körül, amely az egyetem misszióját közelről érinti, és a 2017-es őszi közösségi napok összoktatói workshopjának fő témáját adta. A címben jelzett *Értelmiség, felelősség, protestantizmus* fogalomhármas mindegyike hangsúlyt kap az írásokban.

A kötet elején egy öröndetes eseményen, az értelmiségképzés céljából alapított Benda Kálmán Bölcsész- és Társadalomtudományi Szakkollégium megnyitóján elhangzott ünnepi beszédek olvashatjuk. Értelmiséginek lenni nem csupán magánügy, hiszen – ahogyan Bakacsi Gyula az évkönyv gondolatébresztő nyitótanulmányában fogalmaz – „az értelmiségi közösségének lelkiismerete”. Értelmiséginek lenni nem csupán egy szerep, hanem felelősség, küldetés és szolgálat is egyben. A kötet egyrészt az értelmiségiek képzéséhez kapcsolódó – így például a pedagógusképzés, nemzetnevelés kérdéseit érintő vagy hitvalló református pedagógus-egéniségek példáját felmutató – tanulmányokat tartalmaz, másrészt olyan értelmiségi egyéniségeknek, olyan szellemi embereknek állít emléket, akik ellenszélben vagy nehéz történelmi pillanatokban, olykor komoly veszélyben is vállalták, hogy emberi méltóságukat megőrizve tisztességgel kiállnak igazukért, kollégájukért, igaztalanul megvádolt embertársukért, kivételes emberségről és belső erőről téve tanúságot. Ők példázzák azt az igazságot, amely szerint csak az igaz erő képes a szolgálatra – a gyenge elnyomó vagy szolgál.

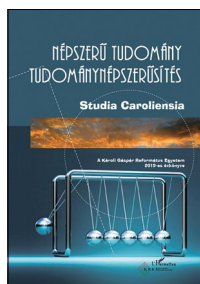

Sepsi Enikő, Szathmári Éva (szerk.): *Károli 25*

A Károli Gáspár Református Egyetem évkönyve, a *Studia Caroliensia* immáron nyolcadik alkalommal jelenik meg. Ez a 2018-as szám az egyetem fennállásának 25 éves és egyben Állam- és Jogtudományi Karának a 20 éves jubileumát ünnepli.

A Magyarországi Református Egyház Zsinata 1993. február 24-én hozott döntést a Károli Gáspár Református Egyetem alapításáról, amelyet Dr. Hegedűs Loránt püspök kezdeményezett. Az ünnepélyes évnytíton Czine Mihály így fogalmazott: „Apáczai Csere János – az első magyar filozófus – álma majd három és félszáz esztendő után – végre megvalósult.” Az új alma mater képzései folyamatosan bővültek, mára a teológia, a bölcsészet- és társadalomtudományok, az állam- és jogtudomány oktatása, valamint a tanító- és tanárképzés egyaránt helyet kapnak bennük.

Egykori alapítók, mostani vezetők, volt hallgatók, volt hallgatókból lett tanárok, korábbi és jelenlegi oktatók emlékeznek az indulás azóta már legendássá vált nehézségeire és megindító pillanataira, majd a növekedés örömeire és a folytonos kihívásokra. Elmondják, hogy mit kaptak a Károlitól, és beszámolnak az elvitathatatlan sikerekről: a hallgatói létszám folyamatos növekedéséről, az intézményi bővülésről, a szellemi gyarapodásról, a tehetséggondozásról, az oktatói utánpótlás kineveléséről, a hazai és a külföldi szakmai kapcsolatok bővüléséről, az állami és nemzetközi ösztöndíjak hozadékaról, a Károli Könyvek sorozat sikertörténetéről, az értelmiségképzés szolgálatában életre hívott Benda Kámán Bölcsészet- és Társadalomtudományi Szakkollégium elindításáról, a végzett hallgatók szakmai és emberi elismeréséről. És persze arról, ami egy oktatási intézményben a legfontosabb, s amit az egyik oktató így fogalmazott meg: „Nincs annál nagyobb öröm, mint ha az ember tanúja és segítője lehet a fiatal lelkek kibontakozásának.”

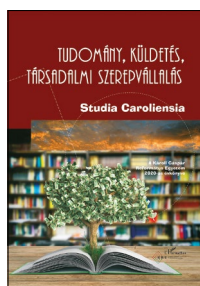
Furkó Péter, Szathmári Éva (szerk.):

Népszerű tudomány – tudománynépszerűsítés

Jelen kötet témáját a protestáns értelmiség tudománynépszerűsítő szerepe adja. A kötet egyik előfeltevése, hogy a bölcsész- és társadalomtudományok, a hittudomány, az állam- és jogtudomány, az egészségtudomány, a pedagógia, a szociálpszichológia és az egyes területekhez kapcsolódó kutatói életpálya népszerűsítését, a szemléletformálást, a játékosan történő ismeretszerzést minél szélesebb körben, és akár már kisgyermekkorban érdemes elkezdni.

A kötet *első szerkezeti egysége* – *A tudománynépszerűsítésről általában* – négy tanulmányt foglal magában, melyek a tudomány élvezetessé tételének általános kérdéseiről értekeznek, köztük a tudománynépszerűsítés mindennapi küzdelmeiről, valamint az egyes törekvések tudományterület-specifikus jellemzőiről.

A kötet *második szerkezeti egysége* konkrét tudománynépszerűsítő tanulmányokat foglal magába a bölcsészettudományok, társadalomtudományok, szociális és egészségtudományok, pedagógia, valamint a jogtudományok területéről. A bölcsészettudományt képviselő tanulmányok sorában kiemelt szerepet kapott a pszichológia, a nyelvtudományok, a történelemtudomány és a művészettörténet területén végzett kutatások közérthetővé tétele.

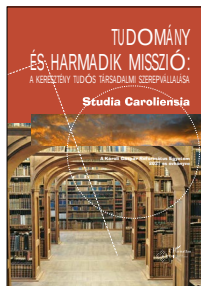

Furkó Péter, Szathmári Éva (szerk.):

Tudomány, küldetés, társadalmi szerepvállalás

A 2020. évi *Studia Caroliensia* témáját a protestáns tudós értelmiség társadalmi szerepvállalása adja. A *Tudomány, küldetés, társadalmi szerepvállalás* tematikáját oktatóink a bölcsészettudomány számos területén vizsgálódva, a hittudomány, a pedagógia, az egészségtudomány, a társadalomtudományok, illetve az állam- és jogtudomány perspektívájából egyaránt megközelítették. A kötet rámutat, hogy az egyetemi oktatói-kutatói életpályát vállalók egyben társadalmi szerepet is vállalnak a szemléletformálás, az ismeretátadás és a tudományos eredmények mindennapi életben történő alkalmazhatósága és terjesztése révén. A kötet első szerkezeti egységében a hivatástudat és a társadalmi szerep-

vállalás összetevői és általános kérdései alapján megfogalmazott értekezéseket találunk, a második részben pedig a szerzőink által szűkebb területen végzett kutatást bemutató tanulmányokat adunk közre.

Furkó Péter, Csőke Zoltán (szerk.):

Tudomány és harmadik misszió: A keresztény tudós társadalmi szerepvállalása.

A Studia Caroliensia, a Károli Gáspár Református Egyetem évkönyve 2021-ben jelenik meg tizenegyedik alkalommal, témáját a harmadik misszió – a felsőoktatási intézmények akadémiai közegben és azon túl kiváltott hatása, valamint a protestáns tudós értelmiség társadalmi szerepvállalása adja. Jelen kötet szorosan kapcsolódik a korábbi kötethez (Tudomány, küldetés, társadalmi szerepvállalás) és a 2021-es őszi félévben megrendezett Károli Közösségi Napok tematikájához is, amelynek témája „A keresztény ember társadalmi szerepvállalása” volt. A kötet tíz esettanulmányt tartalmaz, amelyek közül hat a Pedagógiai Kar, egy a Szociális és Egészségtudományi Kar, három pedig a Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar műhelyeiben folytatott kutatások eredményeit mutatja be.

L'Harmattan France
5-7 rue de l'École Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 Torino
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
harmattan.italia@agora.it

Szakmai koordinátor: Krizsai Fruzsina
A borítót Kára László tervezte
Olvasószerkesztő: Csőke Zoltán
Műszaki szerkesztő: Kardos Gábor
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.,
felelős vezető: Tomcsányi Péter